

MIRCEA ELIADE

OPERE

EDIȚII CRITICE

MIRCEA ELIADE

OPERE

1

ROMANE

Ediție îngrijită și variante

de

MIHAI DASCAL

Note și comentarii

de

MIHAI DASCAL și MIRCEA HANDOCA

Studiu introductiv

de

ION BALU



EDITURA MINERVA — BUCUREȘTI — 1994

L.L. 1636331

1460988
Coperta și supracoperta de
DUMITRU VERDEȘ

COMANDĂ DE STAT.
Prețul cu amănuntul este
cel imprimat pe
copertă

I.S.B.N. 973-21-0325-6
I.S.B.N. 973-21-0326-4



STUDIU INTRODUCATIV

Prozator și dramaturg, eseist fermecător și pasionant om de știință, filosof al miturilor și rafinat investigator al gândirii arhaice, cunoscător al tehnicilor yoga și istoric al religiilor, erudit interpret al simbologiei universale și neobosit cercetător al tehnicii soteriologice, ascunse în textele alchimice, atras deopotrivă de etnologie și de spiritualitatea tradițională, editor al unor periodice specializate, intrate în conștiința multor generații de savanți: *Zalmoxis*, București-Paris, 1938-1942, și *History of Religions*, Chicago, 1960-1978, Mircea Eliade (1907-1986) rămîne, alături de Constantin Brâncuși, Eugen Ionescu și Emil Cioran, una dintre marile personalități ale României contemporane, care a relevat lumii moderne măsura geniului creator autohton.

Licențiat în filosofie al Universității din București, specializat în limba sanscrită și în filosofia indiană la Universitatea din Calcutta, printr-un stagiu de trei ani de studii, efectuat sub îndrumarea profesorului Surendranath Dasgupta, profesor suplinitor la catedra de filosofie a Universității din București, condusă de profesorul Nae Ionescu, Mircea Eliade se impune în literatura interbelică din România, ca un remarcabil prozator și eseist, „șef” al generației tinere. În schimb, latura științifică a activității sale a avut în aceeași perioadă temporală un destin ingrat, rămînînd, parțial, într-un con de umbră, deoarece studiile: *Yoga. Essai sur les origines de mystique indienne*, 1936, *Alchimie asiatică*, 1934, *Cosmologie și alchimie babiloniană*, 1937, *Mitul reintegrării*, 1942, depășeau atunci nivelul de înțelegere și pregătire intelectuală comună.

Atașat cultural la Legația română din Londra, 1940, consilier cultural la Lisabona, 1941-1944, invitat să țină prelegeri și cursuri la universitățile din Sorbona, Roma, München, Freiburg, Geneva ș.a., 1946-1955, profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago, din martie 1957, pînă în ultima clipă a vieții, în aprilie 1986, membru al numeroaselor academii străine, Mircea Eliade s-a impus în viața științifică internațională, în primul rînd, ca un inimitabil cunoscător al sistemului filosofic yoga și un excepțional hermeneut al ideilor și al credințelor religioase, iar — într-un alt plan — ca un foarte original creator de literatură fantastică.

De la debutul publicistic, pînă în ultimul an de viață, creativitatea lui Mircea Eliade s-a manifestat constant, concomitent, în două registre expresive: literatură și știință. Nu era vorba de un simplu capriciu comportamental, ci de o componentă intrinsecă a integrității sale creatoare, a echilibrului său interior. Mediînd la această complementaritate a activității ficționale și teoretice, în discursul inaugural despre

Martha Bibescu, rostit la 18 februarie 1977 în aula Academiei din Bruxelles, Mircea Eliade afirma, caracterizându-se implicit, prin integrarea propriei individualități în cîmpul spiritualității românești: „Aparțin unei tradiții culturale care nu acceptă incompatibilitatea între investigarea științifică și activitatea literară. Numeroși mari savanți români — Cantemir, Hasdeu, Iorga, Pârvan — au fost în aceeași măsură strălucitori scriitori; cel mai ilustru poet român, Mihai Eminescu — a fost de asemenea un filosof original și unul dintre marii erudiți printre contemporanii săi. În ceea ce mă privește, consider că există o analogie structurală între munca științifică și imaginația literară.“

Tradusă în toate limbile de circulație mondială, dar, cu excepția cîtorva titluri, tipărite în tiraje minime, interzisă de regimul comunist în țara sa de origine, opera scriitorului și a omului de știință își dezvăluie, astăzi, cititorului român fascinantul univers ideatic și ficțional, prin inițiativa Editurii Minerva de a tipări opera lui Mircea Eliade, ediție ce se deschide cu acest prim volum al creației literare.

I. PROZATORUL

1. Începuturile

La patrusprezece ani și jumătate, Mircea Eliade a debutat în ultimul număr pe anul 1921 al revistei *Ziarul științelor și al călătoriilor* cu schița fantastică intitulată *Cum am găsit piatra filosofală*. Fabulația era inspirată de universul preocupărilor statornice ale liceanului de atunci. În echilibrarea compozițională a elementelor narațiunii, Mircea Eliade dovedește siguranța prozatorului înnăscut. Într-un laborator, o soluție lăsată sub curent electric degajă la prima scînteie un gaz amețitor, eroul simte „o amețeală plăcută“ și leșină. Trezit de cearta a doi șoareci albi, „cu ochii ca jăratecul“, ridică privirile spre polița laboratorului, înregistrează greutatea cu care își mișcă trupul, ascultă altercația și își amintește experiența efectuată. Deodată, se ivește un bătrîn „frumos“, fost alchimist la Nürnberg, care, după ce-i destăinuie secretul „pietrei filosofale“, se topește într-o „ceață strălucitoare“. În clipa aceea, naratorul se trezește. Totul se derulase în somn, și aurul pe care crezuse că-l descoperise era „bromură de sulf și vis!“ Într-o anume măsură, schița era simbolică: din alchimie, viitorul savant va face una din preocupările constante ale creației sale.

Însă Mircea Eliade scria de la vîrsta de unsprezece ani, atras, cu regularitate aproape obsedantă, de subiectele fantastice, și într-un caiet voluminos, pe a cărui copertă caligrafiasse *Nuvele și povestiri, vol. I*, retranscria piesele ce i se păreau realizate artistic. În *Călătoria celor cinci cărăbuși în țara furnicilor roșii și în Memoriile unui soldat de plumb*, construiește romane de aventuri „plăsmuite pe dimensiuni ciclopice“, în care intrau, în varii proporții, fantasticul și entomologia, elementele de morfologie și fiziologie vegetală, noțiuni de fizică și chimie, obiecte de studiu care îl fascinau în aceeași perioadă temporală pe neliniștitul elev al Liceului „Spiru Haret“ din București.

Din februarie 1922, pînă la sfîrșitul lunii iulie a anului următor, Mircea Eliade a publicat, în *Ziarul științelor și al călătoriilor* sub titlul general: „Din carnetul unui cercetaș“, zece reportaje, inspirate de activitatea extrașcolară a autorului. Relatînd fapte posibil reale, paginile acestea reliefează atracția lui Mircea Eliade spre aspectele concrete ale realității înconjurătoare. Naratorul duce mereu cu sine un ierbar enorm, cutii pentru

insecte, eprubete și sticlucle cu diferite soluții (*Subsemnatul, amator naturalist*), suportă ironiile tovarășilor de drumetrie, sub zîmbetul sarcastic bănuindu-se și un imperceptibil sentiment de invidie (*Tabăra Sibiu, Viața în tabără*), ori este înconjurat cu deferență și o neascunsă teamă (*Doctorul*).

Prezența viitorului mare scriitor se vedește în siguranța și firescul intrării în narațiune, în ordonarea faptelor în funcție de evoluția elementelor naturale exterioare, în maturitatea construirii dialogurilor, apte, nu o dată, în ciuda excesivei, uneori, determinări atributive, a sugera stări emoționale variate și profunde, chiar dacă întîmplările relatate sînt, mai adesea, desuet romantice. O privire atentă, preocupată să rețină amănuntul revelator, întîlnim în *Amintiri din retragere*, singura schiță ce iese din tematica obișnuită, aducînd în prim-plan rememorările tulburi ale refugiului din Techirghiol, în timpul primului război mondial. Secvențele în care un grup de soldați opresc o căruță, dau jos femeia, copiii și bagajele, se urcă și pomesc în goană, înnebuniți de spaimă, imaginea mamei îngrozite, care-și „strîngea mereu tulpanul pe față“, în vreme ce copilul, indiferent la cutremurătoarele evenimente din jurul lui, se ruga să-i cumpere un zmeu, se țin minte.

Remarcabile pentru cei cincisprezece ani ai prozatorului, dar lipsite de un coeficient superior de generalizare, compunerile de față, situate la periferia marii literaturi, conturează latura realistă a prozei lui Mircea Eliade. El însuși, cel dintîi, a intuit neajunsurile, a revenit asupra paginilor tipărite și le-a rescris, efortul mergînd în direcția înlăturării nesemnificativului și a adîncirii observației. Un indiciu, în acest sens, ne oferă *Scrisoare din tabără*, apărută în decembrie 1925. Subintitulată „fragment“, ea preface substanțial reportajele *Tabăra Sibiu și Viața în tabără*, marcînd evoluția de ansamblu ce se va produce în scrisul lui Mircea Eliade. Prin anii 1924-1925, părăsea definitiv, nu fără melancolie, studiul științelor pozitive. Descoperise filosofia și literatura străină, franceză și italiană în primul rînd. Citea, într-o permanentă tensiune intelectuală, fascinat literalmente, romanele lui Balzac, Flaubert, Stendhal năzuind la cuprinderea operei complete și, înfrigurat, smulgea timpului, prin eforturi sistematice, ceasuri de veghe, împingînd odihna pînă la patru ore pe noapte. Pe Balzac îl admira îndeosebi: „Mă cucerise acest gigant, ce se mișca în așteptarea universuri“, care nu făcea numai concurență stării civile, „ci introdusese Androgenul în literatura modernă, inventase așteptarea mitologiei în legătură cu voința și energia omului de acțiune“. Fiecare volum citit era literalmente asimilat și integrat personalității în devenire. Și nu este exclus ca motivul androgenului, pe care îl va studia, după aproape două decenii în *Mitul reintregirii*, să fi găsit un ecou în subconștientul său tocmai sub înfrîmarea prozei balzaciene. Lecturile au adăugat talentului nativ popasul meditativ asupra experienței marilor maeștri și, indiscutabil, i-au dat puțința să-și judece critic progresele și să-și supravegheze mersul înainte.

Încă din 1921, începuse *Romanul adolescentului mîop*. Sporadic, inițial, din a doua jumătate a anului 1923 aproape zilnic, Mircea Eliade scria cu voluptate, năzuind să realizeze nu o autobiografie, ci un document exemplar al adolescenței. Cartea spera să o vadă tipărită alături de *Gaudeamus*, cronica vieții studențești, scrisă în iarna anului 1928. În manuscris, volumele au fost citite de prietenii apropiați, dar la publicare a avut, ulterior, tăria să renunțe. Deocamdată, în mansarda locuinței părintești, scria pagini întregi despre sine, despre colegii și profesori, nota scene trăite, se străduia să înregistreze esența dialogurilor auzite.

Romanul se sustrăgea unei osaturi epice anumite, urmînd dialectica întîmplărilor imprevizibile ale existenței și, într-un anume sens, narațiunea era un confident; gîndurile intime, experiențele existențiale, obsesiile cerebrale erau înfățișate brutal, fără fard, de

unde o inevitabilă diversitate stilistică și o relatare pluritonală adecvată. Îndrjirea cu care Mircea Eliade a lucrat în acești ani a constituit o reală ucenicie, cu urmări incalculabile și puține fragmente încredințate revistelor între anii 1926-1927 reprezintă dovada acumulării și perfecționării constante a tehnicii narative, a stăpînirii, cu rafinament și subtilitate, a procesului creativității în resorturile sale interioare.

În capitolul *Luni 8-9, Germană*, același personaj este reprezentat sub trei înfățișări antitetice: profesorul neîndurător, directorul liceului și examenatorul concesiv de la sfîrșitul anului, fiecare ipostază fiind justificată prin intuirea unor modificări comportamentale. O atenție deosebită acordă Mircea Eliade structurii compoziționale și mai cu seamă utilizării timpurilor verbale. De regulă, secvențele din *Romanul adolescentului miop* sînt narate la imperfect, timpul melancoliei, al evenimentelor în curs de desfășurare, ori la perfectul compus, timpul acțiunilor desăvîrșite, inexorabile. Nu altă structură are *Noiembrie*. Cadrul, o după-amiază de toamnă, cu soare palid și trist. Priveliștea popilor desfrunziți trezește nostalgii indefinite, răscolește durerea inutilității eforturilor întreprinse, creează senzația năucitoare de irosire iremediabilă. Prezentul constituie pretextul unei dramatice reînnoașeri spre trecut, cu aluzii la biografia reală, realizată printr-o complexă confruntare a contrariilor: voința constantă de afirmare pe plan spiritual, „care apasă și înfruntă totul în calea sa” și înfrîngerile succesive pe care sufletul prea slab al individului a trebuit să le suporte. Introspecția conturează numai decît ținuta intelectuală a relatării, evidențiind un analist capabil să coboare în adîncurile sufletului omenesc și fascinează lipsa reticenței prin care naratorul își mărturisește trăirile în fața lumii. Într-o formă incipientă, dar cu totul independentă, personajul lui Mircea Eliade prefigura intelectualul ca structură de caracter al lui Camil Petrescu. Așezată în epocă, epica lui Mircea Eliade este superioară producției similare a multor prozatori ai vremii și, deodată, la 19 ani, Mircea Eliade se așază alături de doi analiști remarcabili: Hortensia Papadat-Bengescu, din schițe și nevele, și Gib Mihăescu din *La "Grandiflora"*.

Proza lui Mircea Eliade nu a fost stimulată de lectură, cum, de regulă, se întîmplă cu debutanții, nu e parazitare livrescă în jurul modelelor, ci izvorăște dintr-o pornire interioară, este rezultatul unei fierberii lăuntrice și în același timp o compensare și o defulare. Mircea Eliade a trăit, după cum se va destăinui ulterior, un complex sentiment de inferioritate în mijlocul colegilor săi; era miop și atributul îl introdusese în titlul romanului spre a-și sublinia, ostentativ, infirmitatea și avea încredințarea că este urît. De aici, prezența frecventă a adolescentului dizgrațios fizic în scrierile acestei perioade.

În schița *Iubirea prietenului meu*, triumfului tradițional: doi bărbați iubesc aceeași femeie, Mircea Eliade îi adaugă nuanțe inedite, transferînd greutatea conflictului pe analiza resorturilor interioare ale comportamentului: "S-ar fi spus că la început [fata, n.n.] mă îndrăgise pe mine, dar poate l-a privit prea mult pe el. Și tot ce nu aveam eu avea el. Îl iubeam pentru că mi-era singurul prieten. Și l-am urît cînd am înțeles cît era de mlădios și de puternic și de frumos — și cînd am cunoscut slujenia chipului și pușnăta trupului meu. Îl uram diminețile, cînd apa îi înfrigura mușchii goi și el zîmbea în soare. Eu mă scoboram din pat cu grijă și nu mă priveam în oglindă, și îmi pipăiam îngrozit părul rar." Frazele expozitive concentrează firele conflictului și sugerează eventuala lui evoluție.

Însatisfacțiile provocate de nemulțumirea continuă de sine, unele, fără îndoială, reale, altele imaginare își căutau o echivalență și o întregire în universul secund al literaturii și ele converg spre un ideal de o virilitate exacerbată, plăsmuit pe baza lecturilor anterioare și investit cu datele de stare civilă ale autorului. Semnificativă pentru noua ipostază ficțională, rămîne schița *Eva*. Surprînși de viscol pe munte, după ore fără număr de urcuș, trei tineri rătăcesc cărarea. Prozatorul stăpînește cu ușurință materia epică, atenția fiindu-i solicitată deopotrivă de dramatismul sfîșietor, de stihile

dezlănțuite ale naturii și de raporturile dintre personaje.

Inițial, spaima se ivește firav și naratorul vorbește mereu pentru a o ascunde; curînd, teama se amplifică și coboară spre ramificațiile adînci ale subconștientului. Intrarea vieții interioare sub dominația tensiunii nervoase este condusă cu un desăvîrșit simț al proporțiilor. Eva — sora prietenului, căreia cu două zile în urmă îi mărturisise iubirea — i se pare o povară și gîndul de a o îndepărta, eliberator, ca și cum i-ar fi intuit intenția, fata se lipește și mai strîns de brațul lui. În fața morții crezută inevitabilă, instinctul de conservare pune stăpînire pe întreaga lui ființă, prăbușirea prietenului în apele rîului constituind punctul culminant al unei schimbări decisive. Spaima se sublimază într-un individualism feroce și naratorul se confesează dezgolit „de podoabe și mustrări mincinoase de cuget”. O luptă supraumană se încleștează între om și moarte și secvențele în care conștiința își subordonează corpul spre a înfrunta viscolul par coborîte din nuvelele lui Jack London. Nepăsător la gemetele auzite în urmă, naratorul pășește spre viață. Spargă ușa locuinței de vară a paznicului de la funicular, aprinde focul și se prăbușește. Zadarnic îl imploră Eva să-i ajute fratele. Tînărul, în sufletul căruia spectrul morții se cuibărise atît de adînc, se prefăce „neputincios și bolnav”. Eva pornește prin viscol, dar se reîntoarce fără nici un rezultat. Tîrziu, în fața sobei, fata adoarme și naratorul își aude „clocotind puterile. Simțeam că sînt stăpînul în căscioara paznicului și că Eva e roaba mea. Și gîndul puterii mă înfioară și eu mă gîndeam din ce în ce mai mult la haita de lupi și la acela care, poate, murise în vale.”

Influențat de lecturile din Nietzsche, Mircea Eliade dădea expresie artistică „voinței de putere”, de care vorbea Alfred Adler în *Individualpsychologie*. Personajul desfășoară un instinct de dominație, de expansiune a eului față de semenii, incompatibil cu principiile eticii și în incongruență cu mediul social. Neîndoielnic, acest comportament reprezintă idealul compensator pe planul artei: trăirile referute ale prozatorului se răzbinun. Dar în același timp, prin amoralitatea eroului, Mircea Eliade experimenta o structură caracterologică inedită, pe care o va dezvolta ulterior în *Huliganii*.

Omul care a voit să tacă are rezonanța unei parabole a destinului uman. Un înțelept care, printre oameni, se simțea „mărunt, umil, gata să se lipească de zid, lăsînd pe toți să-i treacă înainte”, este obsedat de gîndul fărurii unui „om care să nu semene cu nimeni altul”. Asceza prin care rezistă ispitelor vieții, nopțile și zilele ce se succed halucinant, pînă într-un amurg de vară, cînd în fața ochilor îi apar primele ființe create de gîndurile sale, „nebulna puterii” trăită în acele clipe de înțelept sînt sugerate cu un simț plastic superior vîrstei. Rătăcind din cetate în cetate, urmărit mereu de creaturile minții lui, înțeleptul nu-și găsește liniștea. Întors, după multă vreme, în chilia părăsită, unde fapturnile sale fuseseră transformate în sclavi, sfîrșește tragic. Sub voalul anecdotei narative, se ascunde un tîlc mai adînc și abia în clipele ultime ale vieții omul care a voit să tacă îl întrevede: voința nestăpînită de putere creează inevitabil raporturi de inechitate socială, suprimă libertatea ființei umane. Acum, într-o formă incipientă, se conturează cea de a treia temă esențială a literaturii lui Mircea Eliade: denunțarea ororilor totalitarismului.

Că în concepția despre viață a lui Mircea Eliade se contura o prefacere de ansamblu o dovedește și poemul în proză *Apocalipsul soarelui mort*, anunțat a face parte dintr-o scriere mai amplă, *Eu, Sfîntul Diavol și cele șaisprezece păpuși*. Prezența diavolului, „ceasurile de așteptare din copilăria mea tristă și rece”, ispita de a părăsi lumea dovedesc lecturi adînci și familiarizarea cu universul folcloric. Din loc în loc, răsar pagini antologice, ca acel descîntec spus „cînd luna se stîngea lividă”:

„Diavol negru, descoperă-te,
Diavol roșu, apropie-te.
Ochi de jărat,ic,
Ochi de diavol, ochi;
Mușcați-mă cu mușcătura spaimiei,
Alintați-mă cu alintarea biciului,
Goniți-mă pe cîmpuri de-ntuneric,
Sfișiți-mă pe povîrnișuri galbene,
Luați-mă ...“

Cu totul ieșită din comun, sub raport artistic, este schița *În întuneric*. Relatarea pierderii personalității și strania dedublare a tînărului intelectual copleșește prin efortul constant de a se regăsi pe sine într-un trup, aparent, străin. Narațiunea începe abrupt, sugerînd, compozițional, căderea într-o altă lume: "Năruirea se îndeplinise fără veste. La un colț de stradă, castanii s-au înmulțit și și-au răsfrînt brațele peste garduri. Oamenii și-au arătat chipuri schimbate. Sunetele păreau că se ridică dintr-un tîrg străin, prin care pașii lui nu-l purtaseră încă. Lumina și umbra îl înspăimîntau. Niciodată nu întîlnise o lume aîft de nouă și aîft de stranie".

Reacțiile personajului într-o lume aparent neștiută, stranie și ostilă, discontinuitatea personalității, trăită cu încrîncenată evidență, străduința conștiinței de a restabili percepția inițială dezlăuie o atracție nativă, dacă mai era nevoie de a preciza, spre analiza psihologică și, îndeosebi, spre introspecție. Analiza psihologică fusese utilizată frecvent în schițele publicate între anii 1926-1927; introspecția, folosită și în *Eva*, este o formă a autoanalizei, cînd conștiința se cercetează pe ea însăși, fără ca prozatorul să intervină, comentînd sau corectînd percepția naratorului. Întîlnirea cu primul semn motivează aluziv cauzele procesului: "O ușă se deschide și un chip necunoscut îi zîmbe. O străfulgerare în ceață dinlăuntrul țestei. Chipul îi trezi amintiri din vis, care l-au înflorat. Cîndva, poate le viețuise aievea. Chipul îi zîmbea, cercetîndu-l. Dar simțindu-i tulburarea, se apropie. Îi vorbe, îngrijorat, și cuvintele i se păreau rostite într-o limbă străină, din care trebuiau tălmăcite. Nu putea înțelege, astfel, decît prea puține. Tovarășul neașteptat îi vorbe de «nopti albe», de «viață tulburată», de «prea multă muncă», de «liniște»."

Intrat în camera ce i se părea familiară, dar și neașteptat de străină, tînărul se zbate să se înțeleagă pe sine și lumea în care a pătruns și un fior existențial coboară tulburător peste niște secvențe comune, dezlăuind o lume plină de neliniști: de la fereastră, tînărul privește strada, încearcă să citească o pagină din *De bello gallico*, deschide un sertar, răsfoiește alte cîteva volume, se întinde pe pat, privește tabloul aflat deasupra, se ridică și se reasează. Toate aceste momente sînt investigate dintr-un unghi de refracție inedit și, pe neașteptate, personajul – ce își relevă personalitatea pe măsură ce actele existențiale s-au consumat – descoperă și ne dezlăuie dimensiunile abisale ascunse în banalitatea actelor cotidiene. Realitatea și-a pierdut contururile inițiale, a devenit halucinantă, ireală; doar fluxul continuu al conștiinței veghează, năzuind a realiza sinteza.

*

La 17 decembrie 1928, Mircea Eliade debarca la Colombo, în Ceylon. Venea în India să studieze filosofia și limba sanscrită cu Surendranath Dasgupta, autorul

X

monumentalei *A History of Indian Philosophy*. Primise o bursă de 90 de rupii lunar, aproximativ 6000 de lei, în moneda epocii, de la Manindra Chandra Nandy, maharajahul miliardar din Kassimbazar, care organizase o amplă rețea de ajutorare a oamenilor de cultură, indieni și străini.

Experiența Indiei, hotărîtoare în formația sa intelectuală, va determina o prefacere calitativă de ansamblu și în proza tînărului Eliade. În vreme ce străbătea India de Sud, îndreptîndu-se spre Calcutta, la București, în *Contemporanul* lui Ion Vinea, îi apărea *Visul*, ultima proză redactată în țară. *Visul* încheia înția etapă a activității sale literare și dezvolta o problematică similară cu structura ideatică a multor proze anterioare.

Cadrul, un orașel de munte, toamna, cînd la marginea zării „se topea în pumni ceața”; personajele, un cuplu de îndrăgostiți, tînărul trădînd preocupările entomologice ale autorului; subiectul, supărările trecătoare, ca apele primăverii. Originalitatea aici se afla. În seara precedentă, înaintea despărțirii, tinerii s-au sîrutat. În visul fetei, scena a continuat indecent și acum îi reproșează vehement: „Noaptea ai fost penibil ... De ce ai făcut asta? De ce ai îndrăznit? Ca un om de rînd, ca un slugoi ... Mi-a fost scîrbă, scîrbă ... înțelege!” Explicații și inevitabile justificări. Absurdă, admonestarea fetei declanșează în sufletul tînărului o accentuată înstrăinare. Și în timp ce o asculta vorbind, atenția îi este atrasă de un păianjen, „cu semnul unei cruci albe” pe spate, ce se cățara prudent pe tulpina unui paltin. „Oare e veninos?” se întrebă cuprins de nestăpînită curiozitate. Interogația „îi dezlăuie în suflet bucurii. Se surprinse liber, tînăr, dornic de a se arăta altfel decît ceilalți.” Urmărea cu nesaț urcușul nesigur al păianjenului, asculta reproșurile fetei, distrat, și răspundea mecanic. Se despart împăcați, „mîncinoși și fericiți”: „Cum uită de repede, se bucura el. – Cît de lesne crede, se bucura ea.”

Tot un vis va constitui nucleul înfiului roman, *Isabel și apele diavolului*. Dar mai înfiu, Mircea Eliade își va dezlăuie neașteptata față de reporter modern!

2. Descoperirea Indiei

În India, Mircea Eliade a avut sentimentul trecerii printr-o experiență existențială de excepție. Din reportajele trimise în țară ziarului *Cuvîntul* și săptămînalului *Vremea* va alcătui după aceea volumul *India*, reportajele probînd indubitabil trecerea prozatorului într-o altă vîrstă artistică.

Lumea exterioară declanșează în sufletul tînărului de 21 de ani adînci rezonanțe, asemenea ecoului trezit de pașii vizitatorului într-o imensă catedrală. De fiecare dată, Mircea Eliade descoperă evenimentul nou, tulburător, ce zguduie spiritul și incendiază conștiințele, determinîndu-ne să vedem în același timp cu reporterul. Ceylonul îl fascinează și ne fascinează înainte de apropierea țărmlui, prin efluvii olfactive exalate de vegetația ecuatorială, „o mireasmă ce te tulbură, te amețește, pe care nu știi cu ce s-o identifiți, nu știi unde s-o cauți, care te izbește neîncetat în plină față, ca un vînt înfierbîntat și mîngîietor”.

Aglomerarea verbelor la timpul prezent nu realizează numai autenticitatea impresiilor, ci creează transferul emoțional, contopește senzațiile, identifiță pe cititor cu reporterul, îl introduce în atmosfera evocată, îi transmite tensiunea nervoasă percepută, ca în tabloul inimaginabilei cruzimi vegetale de la Kandy și Anuradhapura: „...pretuîndeni viața moare și învie, putreziciunea se transformă în humă, pastă vie pentru încolțitul altor semințe, și luptă continuă cu spasme și extaze în acest ocean al

XI

sevei. Plantele ajung aici monștri, florile sunt aici otrăvite de cadavrele peste care au trecut și din care s-au născut, rodnicia te împietrește căci ghicești, înapoia milioanele de organisme care au supraviețuit, alte miliarde care mor pe fiecare ceas și gestul acesta al creațiunii care zvrile neconținut viața fără sens, gestul acesta al creațiunii pentru bucuria de a crea, pentru bucuria de a soarbe soarele și de a-și striga victoria – le ametește, te covârșește.“

Călătoria întreprinsă în India centrală și nordică în lunile martie-aprilie 1929 i-a inspirat reportajele *Benares, Kumbha-Mela, la Allahabad, Jaipur, Amratar și Templul de Aur*.

La Benares, *ghat*-urile cu trepte din lespezi de marmură albă, pe care se ard morții, constituie elementul ordonator al reportajului. Ca și Geo Bogza în *Cartea Oltului*, Mircea Eliade realizează un tablou construit pe convergența senzațiilor cinetice, a percepției vizuale și a imaginilor auditive. Ritualul incinerării, fizionomia celor ce asistă la spectacol, apele Gangelui ce primesc indiferente resturile calcinate, corbii ce așteaptă placid ospățul trezesc sentimentul acut al nimicniciei: „Căci altă soartă pentru hinduși, lutul omului nu merită.“

În *Kumbha-Mela, la Allahabad*, Mircea Eliade descrie mecanismul marii sărbători religioase desfășurată la confluența Gangelui cu Jumna. Caracterul de excepție al evenimentului este reliefat succesiv prin decompunerea totului în părțile componente și enunțarea lor succesivă: „O dată la doisprezece ani, India întreagă tresare; satele se neliniștesc, mănăstirile rămân deșarte, de prin văgăunile Himalayei se scoboară schivnici goi și acoperiți cu cenușă, de pe țărmul Malabarului, de la Capul Comorin, din golful Bengalului, din munții Vindhya, din deșertul Bicanerului, de pretutindeni coboară convoiuri de căruțe, cete de călugări, pîlcuri de vagabonzi, gloate de leproși, suite de rajahi, trenuri cu țigoveși, harabale închise cu perdele albe, tixite cu femei, mulțime prodigioasă, însetată de sfințenie.“ Procesiunea abominabilă a celor cincizeci de mii de aseceți, eremiți și călugărițe, purificarea milioanele de pelerini prin scaldarea în apele sfinte constituie un spectacol terifiant și grotesc, înălțător și degradant, demn de penelul unui Peter Breugel cel Bătrîn.

Sub semnul aceleiași interdependențe cinetice, vizuale și auditive, prilejuită de sărbătorirea zilei de naștere a lui Nanak, autorul cărții sfinte, *Guru Granth*, este perceput „Templul de Aur“ de la Amratar; „strălucitor și senin“, înfruntă erodarea temporală cu nepăsarea codrului eminescian! În Jaipur, pentru înțuia oară, Mircea Eliade are sentimentul imposibilității efective de a da expresie lingvistică stimulilor transmiși de realitatea înconjurătoare. Într-o clipă de nostalgică disperare trimite în țară lui Ionel Teodorescu o patetică scrisoare, mărturisind că niciodată nu i-a invidiat „mai mult darurile lui de peisagist“; numai el ar fi izbutit să surprindă „prin cuvinte, acele nesfârșite forme, arabescuri și culori“.

Nordul Indiei îi inspiră seria de reportaje din *Jurnal himalayan*. Notele acestea, avertiza autorul, „sînt descoperirile și experiențele vocației mele în Himalaya. Le adun și le public fără nici un gând literar.“ Semnificația subtextuală era inclusă: nu literaturizarea îl interesa, ci autenticitatea trăirilor și experiențelor. Ceea ce frapază în aceste notații rămîne constantă înfîlșirea și manifestările religioase ale unei Indii ancestrale. Localitățile par anume alese, călătoriile sînt calculate astfel încît să coincidă cu spectacolul marilor ceremonii ce pun în mișcare nesfârșite talazuri de credincioși. În Leborg, minuscul sat montan, cu „violent caracter asiatic“, privește, „din amurg pînă la căderea nopții“, solemnitatea înmormîntării lamaice. Tiparele arhaice ale cultului îi dezvăluie neașteptate corespondențe cu ritualul vechilor daci: „Un entuziasm barbar și grotesc însușește

ceata sărbătorind petrecerea din viață a fericitului tibetan. Curînd rîsul fals de la început ajunsese rîs sincer. Rideau și hohoteau cu toții, învîrtîndu-se fără simetrie în lumina focului, bucurîndu-se de minunea mortului ...“

La mănăstirea Zuk-chen-pa, a călugărilor „sectei roșii“, reacția afectivă în fața bibliotecii cu texte rare copleșește: cărți alchimice, magice, comentarii metafizice, logice, filosofie mahayanică, manuscrise nepaleze de indicibilă finețe meșteșugărească. Turburat, pune întrebări amănunțite, dar călugărul lama transformă refuzul de a răspunde într-o invitație: „... lucrurile nu se spun la drumul mare; cine vrea să cunoască rămîne cincisprezece ani cu noi!“ Fraza, auzită anterior într-o variată sinonimie, îi dezvăluie o caracteristică a gândirii indiene. Fiecare filosof pornește de la rezultatele sintetizate de predecesorul său, „reface drumul îndărăt, stabilizează pozițiile cucerite și trece mai departe, pe aceeași linie de gândire însă. Asemenea științei europene, filosofia indiană e o tehnică, se fundează pe experiențe și se învață nu din cărți – ca în Europa – ci de la un profesor, ca în laboratoarele Europei.“

În *Mănăstiri și pustnici din Himalaya*, reporterul grupează însemnările inspirate din reclusiunea în Himalaya occidentală de la sfîrșitul lunii septembrie 1930 pînă în martie 1931. Imprevizibilele evenimente determinaseră definitivă ruptură cu profesorul Dasgupta. În adîncurile memoriei, îndemnul călugărului lama din Leborg răsuna mai ispititor ca orîcînd și tînrul se îndreaptă spre Hardawar. Se stabilește într-un *kutiari* din Rishikesh, „paradisul eremiților“, și vreme de șase luni va practica yoga sub îndrumarea lui Swamy Shivananda. În aerul rarefiat al Himalayei, exaltarea religioasă și degenerescența mistică a Sudului au dispărut complet. „Sadhana înseamnă aici solitudine, meditație, puritate și echilibru.“

Peste reportajele anterioare fumează o neliniște insesizabilă, un neastîmpăr constant; orice prilej: invitația unui prieten, chemarea unui cunoscut, zvonul unei procesiuni religioase îl puneă imediat în mișcare, de la Calcutta la Kumbha-Mela, de aici spre Nord, apoi în podișul central, din nou la Calcutta, după aceea spre Delhi ... Popasul himalayan este învîluit în liniște. Arhitectura templelor ce și-au propus să rivalizeze cu veșnicia îi reține încă atenția. Totuși, ceva s-a schimbat. Constant, privirile tînrului Eliade zăbovesc tot mai cercetătoare asupra umanității înconjurătoare, străduindu-se a descifra în „homo religiosus“ contemporan omul asiatic arhetipal și atitudinea lui în fața marilor procese existențiale.

La alte dimensiuni, Mircea Eliade refăcea itinerariul modern al *Odiseii*. Asemenea lui Ulise, tînrul se îndreaptă de la început spre un punct geografic anume: „Poate voi fi primit în mănăstirea Mayavati, Almora (Himalaya), unde yogismul este autentic“, mărturisirea într-o scrisoare trimisă în țară la 19 februarie 1929, dar cu fiecare zi ce trece pînta călătoriei i se pare tot mai inaccesibilă, destinul neprielnic îndepărtîndu-l de Mecca visurilor sale, pentru a-l determina să realizeze în prealabil un itinerar spiritual complet. Ascultînd aievea de o poruncă subconștientă, peregrina prin India, căutîndu-se, de fapt, pe sine. Ithața lui Mircea Eliade era pustiuțoarea dorință de comprehensiune și aprofundare – „...trăiesc pentru cunoaștere, pentru propria cunoaștere!“ – unite cu revelația pătrunderii într-o lume arhaică al cărui fond avea o stranie similitudine cu structurile existente în moștenirea folclorică autohtonă și europeană. Singurătatea, meditația, studiul caracterizau și activitatea desfășurată între anii 1921–1928 în România. Însă în India, „exista o anumită atmosferă de renunțare, de efort către împlinire intimă, de control asupra conștiinței [...], o extraordinară credință în realitatea adevărurilor, în puterea omului de a le cunoaște și a le trăi printr-o realizare lăuntrică, prin puritate și reculegere.“

Experiența Indiei s-a dizolvat armonios într-o personalitate ce trecea printr-un complex proces de maturizare filosofică. Nu este de crezut că morfologia sacrului, tratatele de istoria religiilor și a credințelor religioase ar fi fost ulterior posibile fără fascinanta cunoaștere a Indiei „la douăzeci de ani“, a Indiei arhetipale. Recitite din perspectiva prezentului, reportajele despre India se dovedesc a fi stenograma unei gândiri mitice incipiente, din care se va desface peste ani, într-un mirific evantai, opera integrală, așa cum *La Voie Royale*, reflectând o praxilogie apropiată în timp de aceea a lui Mircea Eliade, anunță nucleul creației lui André Malraux.

3. Un roman de tranziție

În ambianța acestor experiențe spirituale, prinde contururi epica din *Isabel și apele diavolului*. Prin problematică, prin stil, prin nesiguranța compozițională, cartea se apropie de *Romanul adolescentului miop*, dar și de *Gaudeamus*. Prin febra ideatică și tentația experimentării, *Isabel ...* anunță totodată problematica romanelor deceniului al patrulea.

Scrisă în India, din iunie pînă în august 1929, în *Isabel și apele diavolului* intră totuși foarte puțin din noul spațiu geografic; mediul îl cunoaște insuficient. Deși aparent autobiografică, problematica romanului era inventată „de la un capăt la altul“, dar nu și structura conflictuală. Dubla existență a eroului transpunea întocmai „visul unei nopți de vară“, realmente trăit de romancier după insolația contractată la Faridpur. O stare letargică, de vis lucid, de fantastic cotidian, „ca pîinea caldă, ca mirosul pămîntului după ploaie, ca sînul unei mame“, îl doboră. „Întîns pe pat, mă trudeam să înțeleg ce se petrece cu mine. Uneori, cînd eram singur, o fată intra în vîrfurile picioarelor și mă săruta. Îmi spuneam că trebuie să fie fata căreia, cîndva (dar cînd? în ce împrejurare?) îi mărturisisem c-o iubesc. Adesea, tresăream. Îmi amintesc vag de o cerere în căsătorie. Dar cine era mireasa pe care mi-o alesesem?“ Efortul de a se regăsi pe sine într-un corp aparent străin îi inspirase în 1927 schița *În întuneric*, iar „Doctorul“, personajul principal, reprezintă proiecția subconștientă a medicului imaginat în nuvela *Doctorul*, în 1923.

Construită pe două enunțuri tematice, „păcatul“ și „sterilitatea“, străine de gîndirea reală a romancierului, cartea dă viață unui personaj care, iubind și fiind iubit de Isabel, o împinge în brațele unui necunoscut pentru a o cere în căsătorie după ce află că va avea un copil. Probabil, autorul fusese fascinat de demonismul „Doctorului“ ce se străduiește să modifice destinele oamenilor, poate voise să imagineze o atmosferă inedită, „tragică“. Cu adevărat uluitoare rămîne prezența distinctă a ireversibilității temporale: „...încercam lungi agonii, simțind cum curge timpul; moartea lentă a lucrurilor, scurgerea distinctă a clipelor mă otrăveau, mă sîngerau, rodeau fundamentul existenței, turburau axa, săpau prăpăstii în dreapta și stînga“. Obsesia ireversibilității era a romancierului însuși: „simțeam cu o formidabilă sensibilitate, luciditate, atenție, claritate, cum timpul aleargă în jurul meu, cum fiecare clipă îngroapă pe celelalte, cum tot ce ne încîină sau ne turbură nu e decît scîlpăt efemer...“

4. Maitreyi

Romanul *Maitreyi* a fost scris deliberat pentru premiul „Techirghiol-Eforie“, instituit sub patronajul Editurii Cultura Națională. La concurs au fost prezentate, sub pseudonim, cincizeci de manuscrise. Juriul, alcătuit din G.Călinescu, Perpessiciu, Cezar Petrescu, Mihai Ralea și Șerban Cioculescu, a hotărît, la 14 martie 1933, primirea romanului *Maitreyi*. Tipărită imediat de Al. Rosetti, directorul editurii, cartea a avut un răsunător succes de public, cum numai volumele lui Ionel Teodoreanu mai cunoscuseră. Aproape două decenii, *Maitreyi* a rămas cartea adolescenței unor întregi generații de intelectuali români și îmi amintesc fervoarea cu care încă era citită, în 1950, de elevii Liceului „D.B.Știrbey“, din Cîmpina.

Maitreyi începe acolo unde viziunea reportericească asupra Indiei s-a sfîrșit. Reportajele reprezintă sinteza primară; *Maitreyi* reflectă sinteza superioară, observația a evoluat în creație, analiza a coborît spre esențe. Exotismul se transformă în cadrul geografic al cunoașterii, evenimentele cotidiene sînt înlocuite cu reconstruirea lor în planul marilor semnificații, umanitatea evoluează spre tipologie, meditația morală se întoarce în reflecție artistică.

„Autenticitatea“, teoretizată de autor, alături de Camil Petrescu, își trăgea seva din trăirea efectivă a narațiunii. „Cartea aceasta este adevărată de la început pînă la sfîrșit!“ mărturisise romancierul, și nimeni nu bănuia atunci cît verosimil dezvăluia afirmația. *Maitreyi* a existat cu adevărat și după apariția romanului a venit în România; a scris ea însăși un roman, în care prezenta aceleași evenimente din propria sa perspectivă. Era fermecătoarea fică a profesorului Surendranath Dasgupta. Mircea Eliade o cunoscuse în toamna anului 1929, în casa părintelui ei, unde săptămînal, profesorul îl ajuta să rezolve problemele dificile de gramatică și verifica progresele în însușirea filosofiei Samkya-Yoga. Din ianuarie 1930, pînă în septembrie același an, Mircea Eliade a locuit în casa lui Dasgupta. Zilnic, sub îndrumarea sa, efectua o oră de comentarii textuale, pe tratatul lui Patanjali despre yoga. În aceste limite temporale se situează fabulația cărții.

Romanul *Maitreyi* nu rezumă viața lui Mircea Eliade în India, ci valorifică artistic o secvență din această existență. Chiar dacă structura caracterială a personajului masculin principal este similară cu a romancierului, Allan nu este niciodată autorul, după cum eroii lui André Malraux ori Cesare Pavese nu sînt cu adevărat Malraux și Pavese. *Maitreyi* este un jurnal subiectiv, narat la persoana I, în care romancierul s-a obiectivat într-un personaj de ficțiune. În succesiunea evenimentelor reale, sînt introduse și elemente fictive, pentru că scopul naratorului este de a realiza un discurs narativ credibil, armonios echilibrat. Vocea naratorului dezvăluie în personajul principal un tehnician desenator, angajat „la societatea de canalizare a deltei“; Surendranath Dasgupta apare sub numele Narendra Sen, inginer la aceeași societate, cu studiile efectuate în Anglia. În schimb, fetele profesorului, *Maitreyi* și Chabù, au intrat în roman cu numele lor reale.

După aproape șase decenii de la apariție, romanul își păstrează nestinsă modernitatea. Mircea Eliade a realizat un roman cu focalizare internă, edificat pe trei segmente diegetice aproximativ egale, trei macro-structuri care dezvoltă ascensional universul spațio-temporal al narațiunii. Fiecare treaptă a spiralei aduce o altă determinare calitativă, iar ultima este construită antitetice cu cea dintîi. Interzicîndu-și digresiunea omniscientă, naratorul subordonează povestea de dragoste figurii retorice a analepsiei. Allan se confesează lumii printr-o zguduitoare reîntoarcere în trecutul apropiat. Rememorarea îndeplinește rolul unui catharsis: naratorul retrăiește evenimentele pentru a se descătușa de povara apăsătoare a trecutului.

Frazele enunțative ale romanului sînt construite pe tripla convergență a timpurilor verbale: „Am șovăit în fața acestui caiet pentru că nu am izbutit să aflu încă ziua precisă cînd am înfîlțit-o pe Maitreyi. În însemnările mele din acel an n-am găsit nimic. Numele ei apare acolo mult mai tîrziu, după ce am ieșit din sanatoriu și a trebuit să mă mut în casa inginerului Narendra Sen.“ Percepem, mai întîi, un timp prezent subînțeles, marcînd începutul confesiunii. Șovăiala redactării este determinată de imposibilitatea aducerii amînte a unor fapte anterioare trecutului exprimat de perfectul compus. În ultimul capitol, prezentul indicativ aduce din nou acțiunea în momentul vorbirii, naratorul iese din text în mijlocul unei fraze, în vreme ce suferința continuă să ardă deasupra textului. Caietul amînit există cu adevărat și introducerea multor secvențe în fabulație sporește sentimentul de reală „trăire“. Structura singularivă a povestirii (naratorul relatează o singură dată derularea unui eveniment) este întretăiată de reveniri iterative, prin care înfîmplările identic desfășurate de nenumărate ori sînt restrînse la un singur enunț: „Mă deșteptam în fiecare dimineață cu o nouă mirare“. Procedee sugerează caracterul ciclic al acelor zile, accentuează accelerarea timpului în funcție de trăirile psihologice.

Captivează îndeosebi densitatea evenimentială. Întîiul segment diegetic recreează seducția involuntară exercitată de Maitreyi asupra tînărului. Răscolitoare rînzine profundzimea acuității și a pulsației sufletești. Atras irezistibil de Maitreyi: „Nu știu ce farmec și ce chemare aveau pînă și pașii ei...“, îndrăgostit fără să știe, Allan nu-și poate justifica logic comportamentul: „Strigau în mine două suflete; unul mă îndemna către viața nouă, pe care nici un alb, după știința mea, nu o cunoscuse de-a dreptul din izvor, o viață [...] pe care prezența Maitreyiei o făcea mai tainică și mai fascinantă ca o legendă“; celălalt îi impunea prudență: invitația de a locui în casa inginerului îi limita libertatea, îl implica „într-o existență cu rigori și mister, unde petrecerile mele tinerești vor trebui sacrificate.“ Prin revers, invitația însăși rezolvă antinomia: „Intrasem aît de repede și fără rezerve într-o casă în care totul mi se părea neînțeles și dubios, încît mă deșteptam cîteodată din acest vis indian, mă întorceam cu gîndul la viața mea, la viața noastră, și-mi venea să zîmbesc. Ceva se schimbase. Desigur. Nu mă mai interesa aproape nimic din vechea mea lume, nu mai vedeam pe nimeni în afară de rîsăfiri casei Sen...“

Frazele dezvăluie refuzul existenței anterioare, dar și negarea lumii exterioare. Subconștient, secționează legăturile cu „viața“, restrînge pînă la totală extincțiune determinațiile precedente, renunță la cunoștințe, la prieteni, la „lume“, în favoarea unei singure fapturi: Maitreyi! Majoritatea pauzelor descriptive se coagulează în jurul fetei, fără a implica suspendarea timpului diegezei. Descrierea se transformă în analiză psihologică a percepției contemplatorului. În acest fel, Mircea Eliade se depărtează de proza tradițională, apropiindu-se de tehnica lui Aldous Huxley.

De la prima întîlnire cu Maitreyi, Allan trece printr-o contrastantă trăire sufletească. „Mi se părea urîtă – cu ochii ei prea mari și negri, cu buzele cărnoase și răsfrînte, cu sîinii puternici de fecioară bengaleză crescută din prea plin, ca un fruct dat în copt.“ Imediat, repulsia este anulată de uimire: „... m-a izbit culoarea pielii: mată, brună“, aît de pușin feminină, ca și cum ar fi fost a unei zeițe, pentru a fi îndată înlocuită cu un farmec imposibil de justificat rațional. Gestul, cuvîntul, intonația dezvăluie o compoziție structurală lăuntrică în care senzualitatea pătimașă se conexează cu ingenuitatea unei sfinte.

Următoarele segmente narative sînt construite pe două modalități arhetipale: extazul și asceza.

Dragostea lui Allan pentru Maitreyi este recompensată de o reciprocitate adîncă, transfiguratoare. Termenul inițial al enigmei, sugerat de titlul romanului, se dezvăluie pe deplin: cu cît apropierea dintre cei doi se diminuează, cu aît se accentuează misterul ce învăluie personalitatea fetei. Prin Maitreyi, Allan are revelația „spiritului indian“, după cum observa D.Micu, viziunea unei lumi sustrasă curgerii fireștii a timpului. Iubirea nu constituie o simplă continuitate sufletească între două ființe despărțite prin moravuri, dar înlănțuite în universalitatea dragostei, ca în *Atala*, de Chateaubriand. Pentru Mircea Eliade, dragostea reprezintă integrarea în ordinea cosmică. Maitreyi, intelectuală cu pregătire filosofică superioară mediei, acceptă dăruirea după îndeplinirea ritualului statornic de tradiție. Noaptea, sub cerul cu stele, se adresează elementelor primordiale ale naturii: „Mă leg pe tine, pămîntule, că eu voi fi a lui Allan, și a nimănui altuia. Voi crește din el ca iarba din tine. Și cum aștepți tu ploaia, așa îi voi aștepta eu venirea, și cum îi sînt pe razele, așa va fi trupul lui mie. Mă leg în fața ta că unirea noastră va rodi, căci mi-e drag cu voia mea, și tot răul, dacă va fi, să nu cadă asupra lui, ci asupra-mi, căci eu l-am ales. Tu mă auzi, mamă pămînt, tu nu mă minți, maica mea!“

Frazele, impregnate de cadența biblică, constituie un elocvent exemplu de gîndire în tipare, în forme statornicite. Comuniunea cu natura elementară reprezintă una din trăsăturile constitutive ale personalității eroinei. Maitreyi, sora sa Chabù, participă permanent la marile procese ale existenței, ale sacrului, într-un univers aflat sub imperiul interdependenței regnurilor.

Fericirea pentru o fată indiană, meditează naratorul, constă în „predarea ei completă unui ideal vechi de atîtea mii de ani, idealul familiei, al educației fiilor“. Dăruindu-se lui Allan, Maitreyi are sentimentul că străbate un spațiu impur, stigmatizat de păcatul săvîrșit; pasiunea iese din tiparele canonice ale cutumelor ancestrale și zeei își trimite semnele prevestitoare: Chabù și Narendra Sen se îmbolnăvesc. Undeva, răul a fost pus în mișcare, iar Maitreyi se mistuie pe altarul dragostei ca o Phedra raciniană.

În această explozie pasională, se ivesc germeii incompatibilității. Luciditatea masculină, pusă în cucerirea fetei de către Allan, experimentator asiduu, „vrăjit, nu îndrăgostit“, se stinge prin fuziunea dragostei cu vraja. Însă echilibrul clădit pe un dualism structural se dovedește labil. O gelozie sălbatică îi acaparează gîndurile și îi domină comportamentul, iubirea degenerînd ineluctabil.

Nu cumva, Allan a fost atras de femeia indiană ideală, noțiune abstractă, utopică, inexistentă în stare pură și a proiectat imaginea generală asupra individualului? Cîtă vreme dragostea rămîne dragoste, „ea nu oferă decît o pseudocunoaștere, o cunoaștere personală, redusă la limitele și destinele acelu binom sufletesc în care se petrece experiența. Dar deodată se întîmplă ceva ciudat, intraductibil: dragostea s-a limpezit sau s-a dus, o cunoaștere reală se alipește sufletului, un adevăr care înmărmurește.“ Așa se explică tristețea lui Allan după întîia noapte: „Descoperisem gesturi de amantă care mă umileau!“

Extazul este negat de asceză. Împotriva dragostei nepămîntene a fetei se ridică nu numai familia și legile nescrie ale castei, dar și o parte „din propriul eu“ al lui Allan. Asupra acestei perioade de zbucium sufletesc, Mircea Eliade va reveni cu amănunte și explicații suplimentare în „romanul indirect“, *Șantier*, 1935: „De cîte ori doresc să aflu mental ce crede M. [aitreyi, n.n.] despre anumite acte ale mele, soluțiile contrare se prezintă simultan și mă chinuie. Cînd sînt brutal, gîndesc și argumentez că ea apreciază tocmai contrariul. Cînd mă port blind, ipoteza contrarie se cristalizează și e adoptată. Dacă încerc să mi-o închipui singură, în lipsa mea, o văd în același timp tristă și în

brațele altcuiva, deși știi că aceasta e imposibil.“ Îndepărtarea tînărului din casa inginerului se integrează logic în desfășurarea evenimentelor.

„Din octombrie pînă în februarie“, în sihăstriile Himalayei, unde singurătatea i-a fost „aspră și deznădăjduită“, Allan duce cu sine o iremediabilă sfișiere; gelozia evoluează inexorabil către o structură logică așezată sub semnul tragicului lăuntric: „Asistam ziua întregă la desfășurarea aceluiași vis fantastic, care ne izola pe noi doi, pe mine și pe Maitreyi, de cealaltă lume. Fapte de mult uitate își recăpătau prospețimea, și închipuirea mea le împlinea, le adîncea, le lega între ele. Amănunte pe care atunci nu le luasem în seamă schimbau acum întregul cîmp al viziunii mele anterioare. Oriunde mă duceam, o înfîlneam pe ea, printr-o pini și mesteceni, pe sînci, pe drumuri“, așa cum E.A.Poe vedea pretutindeni scînteierea ochilor frumoasei Annabel Lee.

Recluziunea ascetică anulează suferința și intensitatea vieții trăite se revărsă într-o amplă regenerare spirituală. Durerea, va mărturisi ulterior Mircea Eliade, constituie „cel mai traic colaborator al echilibrurilor sufletești!“

5. Fascinația realului

Întorcerea din rai, 1934, și *Huliganii*, 1935, sînt două dintre cele mai bune romane „realiste“ ale lui Mircea Eliade. Ele aduc o problematică inedită în universul romanului românesc, egalează prin tensiunea intelectuală epica lui Camil Petrescu și consolidează metoda narativă utilizată de autor în *Patul lui Procust*. Mai informat în tehnica, în modalitățile de exprimare și în structura compozițională a romanului universal decît mulți dintre contemporanii săi, familiarizat cu lumea ficțională imaginată de James Joyce, Virginia Woolf, Aldous Huxley, William Faulkner, Italo Svevo ș.a., Mircea Eliade renunță în esențială măsură la omnisciență și la ubicuitatea prozatorului tradițional. Utilizînd experiența romanului contemporan, european și american, el își focalizează atenția asupra unui personaj anume, receptînd faptele, acțiunile și limbajul umanității imaginate prin conștiința acestui reflector. De aceea, în romanele sale nu vom mai întîlni o lume puternic marcată de o cronologie exterioară, ce ordonează evenimentele pe planuri distincte, ca în *Ion*, de Liviu Rebreanu, ci o umanitate accentuat dominată de psihologia naratorului personaj.

Alături de Camil Petrescu, Mircea Eliade a teoretizat și a introdus în romanele sale noțiunea de „autenticitate“, reflectată în viziune, în metodă și în stil, la care ajunge prin introspecție și prin observarea neutră a mediului. Introspecția presupune sinceritatea nealterată a relatării, confesiunea simplă, fără simulare și artificiu. În romanul românesc, introspecția fusese utilizată de Hortensia Papadat-Bengescu și Camil Petrescu. Dar spre deosebire de cei doi predecesori, Mircea Eliade face un pas înainte. El introduce în literatura autohtonă, cel dinfii, procedeele tehnice utilizate de John Dos Passos în *SUA*, *Paralela 42*, unde prozatorul american trecea de la eu la non-eu prin intermediul secvenței repetitive, intitulată *Camera obscură*. În vederea obținerii aceluiași efect, Mircea Eliade folosește vocea sinelui, polul pulsional al personalității, exponent al lumii interioare, voce anonimă, prin care eul se gîndește pe sine, urmărind să fixeze prin limbaj semnificațiile experiențelor subiective. În acest efort de a coborî spre adîncurile psihismului uman constă valoarea numeroaselor monologuri care nu poartă nici un semn al emițătorului.

Se adaugă observarea obiectivă a realității înconjurătoare, ce presupune descoperirea în existența cotidiană a elementelor cu semnificație general-umană, înlăturarea aprecierilor subiective asupra personajelor și a evenimentelor. Pentru a reliefa suplimentar autenticitatea, Mircea Eliade, alături de Camil Petrescu a introdus în limbajul tipologiei banalitățile cotidiene. Din aceeași dorință de a imprima paginilor o elevată intelectualitate, Mircea Eliade a inclus în dialoguri referințe la personalități reale din viața politică, literară și culturală a României. Așa se explică, de pildă, insistența prin care sînt comentate ideile profesorului Nae Ionescu.

Titulul înfîului roman are o rezonanță simbolică. *Întorcerea din rai* semnifică revenirea din paradis. Pentru Mircea Eliade, metafora paradisului echivala cu perioada temporală a înfîului deceniu de după realizarea „României Mari“, în urma primului război mondial. Evident, este vorba de un paradis spiritual, caracterizat printr-o libertate deplină a circulației ideilor, printr-un entuziasm colectiv și o speranță identică, printr-un model de perfecțiune umană, morală, estetică și socială, spre care se reîntoarce mereu, ca spre un Eden posibil. Adolescența și prima parte a tineretii, Mircea Eliade o trăise în acest segment paradisiatic. Și, după cum va mărturisi în primul volum din *Memorii*, știa că acum paradisul era în urmă; și tocmai pentru că o asemenea existență, în care libertatea ființei umane era considerată însăși esența democrației, i se părea atît de firească, ieșise „din rai“ fără să-și dea seama că îl trăise. Era firesc deci ca tema romanului să fie tocmai pierderea fericirii, a iluziilor, a optimismului unei generații care nu știa încă, dar presimțea, că este marcată de un destin tragic. Sirena de la Atelierele Grivița, ce sună în timpul grevei din februarie 1933, semnifică pătrunderea acestei generații în vîltoarea istoriei, intrare însoțită de o neliniște permanentă, izvorită din inconștientul colectiv, din stratal profund al psihismului uman.

Roman cerebral, ce se îndepărta deliberat de proza contemporană, *Întorcerea din rai* este scris într-o perioadă de mari frămîntări sufletești și, redactîndu-l, Mircea Eliade transferă asupra personajului principal, Pavel Anicet, propria lui problemă sufletească, încercînd să-i găsească o rezolvare: iubea în același timp, după cum se va confesa peste ani în *Memorii*, două tinere femei: Sorana Țopa și Nina Mareș. Gestul final întreprins de Anicet – sinuciderea determinată de imposibilitatea de a alege – era o soluție? „Firea omenească – meditează Pavel – este atît de fundamental tragică încît te cheamă neconștient în cel puțin două direcții, paralele dacă nu opuse. Tragicul reiese tocmai din aceste ispite paralele. Dacă ar fi opuse, ar fi simplu de rezolvat; ai alege una și ai uita pe cealaltă; ai alege binele și ai uita răul sau viceversa. Dar trebuie să alegi între mai multe «bine» și mai multe «răuri»; și atunci nu poți uita, nu poți fi împăcat. Trăiești într-o continuă macerație, într-o continuă nostalgie a raiului unității, a dragostei absolute.“

Cu excepția acestei similitudini atitudinale, pe care Mircea Eliade o expune cu scopul de a-și limpezi gîndurile și de a întrezări o eventuală soluție, nici unul din celelalte personaje nu are un model real. Prozatorul a împrumutat însă tuturor eroilor mărunte trăsături caracteriale, gesturi, atitudini, idei, aspirații, insatisfacții și năzuințe ale multor persoane cunoscute. Așa se explică de ce istoricul literar sesizează analogii frapante sau concordanțe accidentale, sub raport ideatic, fizic ori comportamental, cu oameni cu stare civilă determinată, prieteni și simple cunoștințe întîmplătoare ale prozatorului: Mircea Vulcănescu, Mihail Polihroniade, Haig Acterian, Mihail Sebastian, Constantin Noica, Paul Sterian, Petre Țuțea, Emil Cioran, Zaharia Stancu, Belu Silber și chiar Lucrețiu Pătrășcanu. Ultimii doi au participat și la colocviul despre Lenin, organizat de gruparea „Criterion“; în timp ce inițiatorii: Mircea Eliade și Mihail Polihroniade au gîndit luările de cuvînt ca o incursiune îndrăzneță în universul

sistemului totalitar sovietic, inginerul Silber și revoluționarul de profesie Pătrășcanu s-au identificat generos cu idealurile comunismului.

Chiar la o lectură repetată, „subiectul” romanului se conturează cu dificultate, pentru că el nu are o tramă, în sensul epicii tradiționale, obiectul narațiunii nu mai este un caz anumit, un eveniment oarecare, ci viața însăși, pe dimensiunile ei calitative. În aparență, acțiunea urmărește declinul familiei Francisc Anicet și destinul celor doi fii, Pavel și Petru, familie ruinată după primul război mondial, prin pierderea proprietății funciare, în urma reformei agrare din anii 1921-1922. În realitate, prăbușirea economică a familiei este doar sugerată prin secvențe retrospective, disparate și aluzive. Cu ajutorul memoriei involuntare, informațiile referitoare la trecutul apropiat sau mai îndepărtat sînt reactualizate sistematic, spontan și capricios; diferite împrejurări exterioare: un cuvînt, un gest, o frază, imaginea unei persoane sînt suficiente pentru a trece în alt registru temporal.

În prim-plan, romancierul aduce problematica „noii generații”, al cărui exponent de opinie fusese înaintea plecării în India și în numele căreia scrisese nenumărate și foarte interesante articole. Conflictul principal este de natură ideatică, el cristalizîndu-se din discuțiile pe cele mai diverse teme, reflexul ficțional al dezbaterilor organizate în cadrul grupării „Criterion”.

Sub aspect tipologic, romanul este un „dosar de existențe”, în genul celui imaginat de Camil Petrescu: mai mulți tineri intelectuali bucureșteni, de felurite profesii, majoritatea ziarști, sînt realmente pasionați de ceea ce Mircea Eliade numea în publicistica sa „problemele esențiale”: dragostea și moartea, implicarea în acțiune și realizarea pe plan spiritual. Toți visează să trăiască „autentic”. Pentru alții, „autenticitatea” implică realizarea profesională, afirmarea vocației; pentru alții, înseamnă revolta — oricare i-ar fi forma și substratul, împotriva ordinii burgheze, împotriva părinților, a strămoșilor, a ideilor primite sau impuse. Tipologia este atent diversificată; înfîlmăm tineri încrezători, flecari, agresivi, pretențioși, temători, sceptici, simpatizanți comuniști sau adepți ai fascismului. Dialogurile alternează cu monologuri interioare și cu secvențe epice de o violență care a șocat în epocă, însă violența, ca și în romanele lui Liviu Rebreanu, face parte din textura lumii. Toți trăiesc o viață hibridă, anormală adesea, sufocantă uneori, străbat cu disperare toate ipostazele existenței, ca și cum ar presimți că, în curînd, totul le va fi interzis.

Huliganii continuă acțiunea romanului precedent, așezînd în centrul narațiunii trei destine, trei personaje masculine principale: Petru Anicet, Alexandru Pleșu și Mitică Gheorghiu, cărora le dedică, în aceeași succesiune, primele trei capitole ale cărții. Fiecare în parte ilustrează un comportament „huliganic” individualizat. În acest sens, titlul romanului nu este ales întîmplător.

Mircea Eliade folosește substantivul cu sensul lui referențial, de individ care tulbură normele de conviețuire socială, încălcîndu-le continuu, printr-un comportament ce atestă lipsa flagrantă de cuviință și de respect față de orice constrîngere etică, „în totală ignorare a adevărurilor, a ordinii, a maturităților...” În epocă, noțiunea de „huligan” avea și o conotație suplimentară, desemnînd un comportament antisemit, manifestat, după cum se exprimă un personaj, prin spargerea geamurilor magazinelor evreiești. Însă în roman, antisemitismul este integral absent.

„Huliganismul” a constituit totdeauna și rămîne și astăzi o constantă comportamentală deviantă a unei bune părți a tinerei generații, la noi și pretutindeni în lume, ca expresie a manifestării aberante a unui fond primitiv, nedisciplinat prin educație și nefinisat prin cultură. Însă „huliganii” lui Mircea Eliade sînt tineri instruiți, unii chiar

înzestrați genetic cu un filon de creativitate, de care ei înșiși sînt conștienți și pe care îl cultivă cu o anume intermitență. Atitudinea lor comportamentală, fără a fi mai puțin violentă și cu nimic mai irresponsabilă decît a unui huligan obișnuit, are o motivație interioară, noțiunea incluzînd, concomitent, o inconștiență împinsă pînă la cruzimea dezumanizată și o întredere absolută în devenirea lor interioară.

Nici unul nu este interesat de o reușită exterioară, de o simplă „carieră”, obținută prin intrigi sau oportunism, tuturor fiindu-le străin arivismul. Nici unul nu folosește atitudinea huliganică drept un mijloc de ascensiune pe treptele ierarhiei sociale, ori de pătrundere în înalta societate. Toți, în schimb, urmăresc o împlinire interioară, conturarea unui destin care presimț că este al lor și pe care, în condițiile date, sînt convinși că îl pot realiza.

Ceea ce îi diferențiază pe „huligani” de contemporanii lor este brutalitatea prin care intră în viață, absența aproape completă a sentimentului de culpabilitate, „inocența” deplină a oricărui act și a oricărei atitudini, de la gest, la limbaj și acțiune: „Există un singur debut fertil în viață: experiența huliganică — se destăinuie esecistul David Dragu. Să nu respecți nimic, să nu crezi decît în tine, în tinerețea ta, în biologia ta, dacă vrei. Cine nu debutează așa, față de el însuși sau față de lume, nu va avea nimic. Să poți uita adevărurile, să ai ația viață în tine, încît adevărurile să nu te poată pătrunde, nici intimida, iată vocația de huligan...”

Prin intermediul personajelor menționate, dar delimitîndu-se principial de ele, Mircea Eliade propune meditației trei atitudini „huliganice”, trei reacții adaptative, ce se opun aînt comportamentului normal cît și celui conformist. Toți au o pregătire intelectuală adecvată, tuturor le este caracteristică energizarea și dinamizarea întregului sistem psihic, toți trăiesc o permanentă tensiune ideatică, însă toți eludează legile morale și mai cu seamă ordinea stabilită.

Compozitor dotat, mîndru și încrezător în genialitatea lui: „Singurul care va crea ceva desăvîrșit voi fi eu...”, Petru Anicet năzuiește să întrecă „pe toți creatorii lumii”, dar, ca și cum s-ar teme că interlocutorul îl va întreba la ce lucrează, adaugă imediat, invariabil, o propoziție stereotipă: „...dar asta mai firziu, mult mai firziu...” Tînărul este încredințat că, într-un viitor apropiat, compozițiile simfonice pe care le va scrie vor fi piese admirate, initate sau, din invidie, dezaprobrate, „pentru că sînt experimente neîncercate de nimeni altul”. Reușita, pentru el, ar consta mai ales în recunoașterea geniului său muzical, ceea ce i-ar fi permis să intre triumfal în lume. Credea în posibilitățile lui creatoare și dacă certitudinea i-ar fi fost umbrită, întîmplător, de supoziția că este un muzician mediocru, ar fi renunțat definitiv la tot. Era conștient că stăpînește o energie colosală: „... eu îmi dau cîteodată seama că am ația forță în mine, încît mă sperii. Am să am eu curajul s-o abandonez într-o bună zi? Voi putea eu renunța vreodată la puterea asta de a mișca munții din loc, de a face să plîngă aerul, de a sili să se deschidă iadul?”

Din cauza acestei nestrămutate siguranțe în steaua lui, Petru simte că nu poate trăi oricum, nu suportă o existență mediocră, viața de boem i se pare dezagreabilă. El se proiectează mereu într-un viitor incert, cînd geniul lui va fi recunoscut: va avea, atunci, celebritate, glorie, avere. Dar în timpul prezent viețuiește mediocru, recurgînd la expedimente: dă lecții de pian, acceptă bani de la o prostituată, își însușește bijuteriile și monedele de aur ale familiei Lecca, folosind complicitatea Anișoarei, pentru a se smulge din mediocritatea materială cotidiană. Dintr-o exagerată mîndrie, sumar motivată: „...îmi repugnă orice ajutor străin” — adoptă un comportament deviant care violentează așteptările instituționalizate: „Prefer să fiu imoral pe cont propriu”.

Analizând atitudinea personajelor în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, G.Călinescu emitea supoziția prezenței unui „dostoievskism în sens teoretic”, Petru Anicet și ceilalți fiind „niște Rascolnikoffi care-și cheltuiesc în speculații neguroase speranța de putere”. Însă eroilor lui Mircea Eliade le lipsește renunșarea, suferința morală pe care propria noastră conștiință o impune subiectului ce a călcat normele nescrise ale eticii. Ei nu simt cătuși de puțin dorința de a se reechilibra, ispășindu-și vina, pentru că le lipsește cu totul conștiința vinovăției, nu au nici o clipă dorința de autosanționare prin căință, sentiment atît de chinuitor, recreat de Dostoievski în *Crimă și pedeapsă*. Amoralismul lor duce mai degrabă gîndul la romanul *L'Immoraliste*, de André Gide.

Alexandru Pleșu aparține unei bogate familii. Comite și el, fără să șovăie, gesturi „huliganice”: determină sinuciderea unei fete în timpul serviciului militar, și pariază că se va logodi cu prima fată săracă întîlnită la bal. Procedează întocmai, dar ulterior, dezabuzat, abandonează fata. Pe această latură, structura lui caracterială rămîne în întregime dominată de instincte. Dar și el este pus în mișcare de un ideal: dacă Petru Anicet visează să se impună prin creație, Alexandru Pleșu este fascinat de realizarea „într-o viață eroică”, activitate „mai grandioasă decît orice operă”. El este sigur că „libertatea speciei umane se va obține în regimente perfect și egal intoxicate de un mit colectiv”.

Atunci se va ivi un „om nou”, meditează Alexandru Pleșu, cu ajutorul căruia „să poți schimba lumea din temelii, să poți interveni într-adevăr eficace în mersul istoriei”. Acesta rămîne pentru el un statornic ideal „prometeic”, pentru care este gata să sacrifice totul. Comentînd gîndirea personajului, G.Călinescu sesiza că raționamentul acestuia reprezintă o aspirație totalitară. Și nu se înșela. În epocă, „omul nou” se cristaliza în imperiul sovietic, în „noua ordine” germană, în fascismul italian, iar mișcarea legionară autohtonă formula și ea deziderate asemănătoare. Introducînd sintagma „omul nou”, Mircea Eliade avertiza cititorul asupra primejdiei aderării entuziasmate la o ideologie totalitară și a pericolului utopiei unei „lumi noi”. Istoria a demonstrat că lumea poate fi schimbată „din temelii”, dar modificarea brutală a destinului unui popor se ivește în teritoriul de umbră, de nebulă și de ignoranță a minții „revoluționarilor de profesie”.

Nu mai puțin surprinzătoare este meditația lui Alexandru Pleșu despre „moartea colectivă”: „Ce sînt milițiile și batalioanele de asalt, legiunile și armatele lumii de azi, decît mase tinerești strîns legate între ele, legate mai ales prin destinul care le așteaptă, moartea laolaltă? Niciodată lumea n-a pregătut cu mai multă izbîndă oamenii tineri pentru o moarte colectivă. Într-un război, într-o revoluție, vor muri numai tineri, și vor muri atît de mulți deodată, încît nici nu vor simți că mor cu adevărat.”

Substantivele: „miliții”, „batalioane de asalt” și „legiunile” sînt, de fapt, fiecare în parte, o sinecdocă pentru comunism, fascism și legionarism. Gîndul despre „moartea colectivă” dezvăluia o realitate pe care timpul a reliefat-o cu pregnanță. Privind retrospectiv epoca dintre cele două războaie mondiale, constatăm că ea s-a caracterizat prin existența a două modalități de exterminare în masă: holocaustul și gulagul. Frazele rostite de Alexandru Pleșu anticipau izbucnirea celui de al doilea mare război, exprîmînd – în 1935! – o neliniște generală, o angoasă venită din adîncurile inconștientului colectiv, căreia nu i se poate găsi o explicație logică obișnuită, presimțirea că istoria se pregătește să iasă din matcă. Nu întîmplător, patru decenii mai tîrziu, Marin Preda va introduce în *Delirul* o dimensiune existențială asemănătoare, în aceeași perioadă istorică. Întregul segment narativ constituie o dovadă elocventă că Mircea Eliade privea spre viitorul apropiat cu o luciditate și cu un simț al răspunderii pe care pușini dintre

contemporani l-au avut în aceeași măsură, supunînd meditației cîteva repere vitale pentru existența ființei noastre naționale.

Prin Mitică Gheorghiu, romancierul realizează un alt tip de comportament „huliganic”, izvorît dintr-un complex de inferioritate crescut pe terenul delicat al dragostei.

Funcționar superior într-o întreprindere bancară, tînărul se îndrăgostește de actrița Marcella Streinu. Fata îi refuză cererea intempestivă în căsătorie, motivînd că nu-l iubește. Refuzul – pentru bărbatul care cucerise pînă atunci nenumărate femei – îl descumpănește și deprimarea se dizolvă treptat într-o agresivitate demențială. Marcella este supusă, necondiționat, unei voințe discreționare, unui instinct dominant (pe care prozatorul îl experimentase inițial în schița *Eva*). După cîteva zile de sechestrare a fetei la Viena, Mitică Gheorghiu își abandonează victima.

„Marea dragoste” pe care avusese încredințarea că o trăiește fusese iluzorie. „Iubise” de nenumărate ori pînă atunci, încît sindromul de îndrăgostire se permanentizase și el nu-și dă seama că iubirea presupune puțina de proiectare în sufletul celuilalt, de trăire a existenței ființei iubite. Gheorghiu este incapabil de un asemenea transfer afectiv. Odată instinctul dominant satisfăcut, bărbatul începe să fie torturat de nostalgia vieții de noapte bucureștene: „Mi-e dor de-un cîntec românesc... Mi-e dor de lăutari...” Întors în țară, străbate spațiul unei regresii, reactualizat prin forme anterioare de comportament. Băutor moderat pînă atunci, devine excesiv de data aceasta, și dependența de alcool atinge un asemenea grad, încît aduce după sine o sensibilă tulburare mentală și comportamentală.

6. Psihologia ratării

Cele trei personaje principale cît și numeroase altele aflate într-un plan secund nu izbutesc totuși să se realizeze, activitatea fiecăreia fiind secționată într-un anumit stadiu de potențialitate.

Petru Anicet este incapabil să aștearnă pe portativ simfonia ce îl obsedează; cu toate că amenință cu înrolarea sub flamurile unui „mit colectiv”, Alexandru Pleșu rămîne inactiv; deși crede că iubește, Mitică Gheorghiu constată, dezamăgit, că nu poate iubi.

Temă ratării, în proza interbelică, nu era deloc nouă. Sadoveanu o experimentase în *Însenăările lui Neculai Manea*, încă de la începutul secolului, iar Cezar Petrescu, în *Întunecare și Drumul cu plopi*, Ionel Teodoreanu, în *Fundacul Varlamului*, Tudor Ceauz Alcaz o continuaseră. Ratarea era provocată de factori exteriori: intoleranța mediului, înfrîurirea nefastă a prietenilor, reorientarea interesului către viața politică. La Mircea Eliade, ratarea se explică prin circumstanțe interioare: personajelor le lipsește efortul voluntar constant și tehnica organizării eficiente a energiilor în vederea atingerii scopului umărit.

Petru Anicet refuză tipărirea piesei simfonice *Stele căzătoare*, fiindcă, motivează, nu poate suporta să facă anticameră în birourile editurii. Această fugă de oameni are și semnificația inadapării. Însă semnul sigur de ratare îl constituie tăria prin care, sub felurile pretexte, amănă mereu redactarea simfoniei *Ereticii*. Vorbește adesea, cu patimă, despre universul uman inedit, pe care intenționează să-l reliefeze: „eretici iubind, eretici triști, eretici murind...” „Am început – se destăinuie cu regularitate – să compun o simfonie.” Însă imediat retractează exactitatea frazei, scufundînd-o în relativism: „Nu te speria, nu am scris nici o frază din ea, dar am început-o magnific în cap”.

În timpul unei furtuni, este cuprins de disperare, la gândul că ar putea sfârși stupid, fără a fi realizat nimic: își făurise „aftea planuri, înainta afit de lent în viață, număra anii cu siguranța de demult...” Totuși, confruntarea cu eventualitatea morții iminente nu-l smulge din expectativă. E urmărit mereu de sunetele unui laitmotiv în si bemol, obsedat de o vagă linie melodică, le încearcă, intermitent, pe clapele pianului, dar nu izbuteste să aștearnă nici o singură notă pe portativ, deoarece, acasă, „îi era peste putință să se izoleze complet”, motivație, pînă la un punct, legitimă, dar împinsă la absurd, practic aberantă. Visează mereu să închirieze o cameră în oraș, unde să aibă pianul și un divan, pe care să dormiteze Anișoara, iar el să compună. În urmă cu cîțiva ani, experimentase procedeul, cînd se stabilise la Nora, dar, realmente, nu rezolvase nimic. La sfîrșitul volumului se află în aceeași situație incertă: „...cu toată dorința lui de lucru, era incapabil să scrie un singur portativ...”

Gîndurile, dar și frazele rostite de Alexandru Pleșu conturează un concept deziderativ pe care, în cuprinsul narațiunii, nu încearcă nici o clipă să-l concretizeze. Deși într-o discuție cu David Dragu îl avertizează pe acesta: „...eu voi acționa!”, efectiv nu întreprinde nimic concret. Că, ulterior, o va face sau nu, putem bănui, dar Mircea Eliade nu-l arată implicat în acțiune. Într-o secvență finală, Anicet mărturisește: „Suntem cu toții paraziți într-un fel sau altul”. Mitică Gheorghiu este singurul care acționează, dar el nu este pus în mișcare de un efort voluțional, ci mînat de sălbatica dezlănțuire agresivă.

Un ratat tipic rămîne și David Dragu. El deplînge soarta nemiloasă ce l-a împiedicat de la marea creație: „Cîte aș fi putut face eu...” se lamentează în fața lui Alexandru Pleșu. Dar nu a înfăptuit nimic; a renunțat la „o viață de aventuri eroice și a acceptat viața de toate zilele”, din cauza responsabilităților morale și sociale asumate: soție, copii, serviciu. Promite însă că la patruzeci de ani își va începe „maturitatea adevărată”. Atunci, probabil, alte scuze vor apare, fiindcă în prezent este obsedat de un gînd asemănător cu acela trăit de Petru Anicet: să se scuture de orice răspundere: „Să las toate – și familia, și școala, și cărțile pe care trebuie să le scriu – și să plec undeva, departe, singur...”

Chiar atunci cînd efortul volitional nu lipsește, ratarea provine dintr-un deficit de creativitate. Romanul *Prăbușiri*, scris de Anton Dumitrușcu, profesor pierdut în anonimatul provinciei, este „o stupiditate pretențioasă”. Caracterizarea îi aparține lui David Dragu, care primise manuscrisul pentru lectură, și este convingător demonstrată prin citarea, la împlinire, a cîtorva fraze, din diversele părți ale narațiunii. Eseistul intuiește vetustețea stilului, patriarhalitatea semănătoristă a acțiunii și renunță la lectură foarte „bine dispus”. Caracterizarea sugerează mulțumirea de sine a celui care înfîlnește în semenul său un ratat asemănător. Pe această latură, *Huliganii* anticipează problematica majoră din *Bietul Ioanide*, de G. Călinescu.

Desigur, romanele sînt mult mai complexe. Mircea Eliade realizează adevărate pagini balzaciene, prezentînd familiile Anicet, Lecca, Baly, viața de noapte a Bucureștiului, activitatea trepidantă din redacția unui ziar ș.a. Numeroase personaje sînt părăsite la începutul sau în cursul desfășurării unui eveniment, pentru că întreaga narațiune urma să fie continuată într-un al treilea tom intitulat *Viață nouă*, el însuși gîndit în alte cîteva volume, care nu vor mai fi scrise.

Pompiliu Constantinescu avea dreptate să considere *Huliganii* „o mare izbîndă a d-lui Mircea Eliade”, „primul său adevărat roman”, care îl situează printre cele mai bune și mai autentice opere ale epicei noastre tinere”, prozatorul afirmîndu-se „ca cel mai complex, mai tulburător și divers romancier al generației sale”.

Începută la Lisabona în 1943, intitulată inițial *Apocalips*, reluată în anul 1948 și încheiată în iulie 1954, superioară artistic primelor două romane realiste, *Noaptea de Sînzien* a fost publicată în septembrie același an, cu titlul *Fôret interdite*, de Editura Gallimard. În 1971, tot la Paris, romanul a fost tipărit în limba română de editorul Ioan Cușa, într-un tiraj de 1100 de exemplare; din acestea, dar și din ediția în limba franceză, cîteva zeci de volume au intrat și în țara noastră.

Considerat de Mircea Eliade însuși „piatră de hotar între trecut și viitor”, *Noaptea de Sînzien* este rodul unei maturități artistice de excepție, afit prin structură, cît și prin problematică. În viziunea autorului, romanul își pierde rațiunea de a fi, dacă el nu relatează un complex conflict e.n.c. Relatarea are o semnificație ontologică, deoarece evenimentele în care este angajat și probele pe care le trece omul în viață sînt tot afit de expresive pentru destinul um.n., ca și implicarea lui în istorie, cu speranța de a o modifica. Sub aspect tehnic, timpul cronologic alternează cu secvențe temporale revoluate. Trecerea dintr-un registru într-altul se face abrupt, procedeul solicitînd constant un răgaz meditativ. O modalitate narativă similară va utiliza la noi Radu Petrescu, în primul său roman, *Matei Iliescu*, 1970.

Problematica general-umană a volumului se subordonează acum unui „realism simbolic”. Mircea Eliade a renunțat la exasperarea existențială ce caracteriza romanele sale publicate în deceniul al IV-lea, a remaniat tipologia, abandonînd adolescentul aflat în plin proces de cristalizare a personalității și a introdus o nouă idee: omul modern, asemenea celui arhaic, nu poate trăi fără asumarea unei mitologii. Trăim într-o lume de imagini, dar ele nu sînt decît laturile vizibile ale unei existențe primordiale. În esență, realul este profund simbolic, dar obișnuința noastră de a lua în considerație doar suprafața obiectelor și fenomenelor ne limitează posibilitatea de a pătrunde dincolo de vizibil. Din acest unghi, romanul se deschide spre plurale interpretări.

În structura de suprafață, *Noaptea de Sînzien* este un roman de dragoste. Iubirea dezvăluie dimensiunile existențiale ale ființei: experiența libertății absolute. Însă dragostea este puternic particularizată: un bărbat iubește deodată, cu pasiune identică, două femei. Tema, ivită inițial în *Gaudeamus*, trecută prin *Întoarcerea din rai* și destăinuită în *Memorii* străbate ca un laitmotiv întreaga proză a lui Mircea Eliade. Ștefan Viziru iubește cu aceeași intensitate pe Ioana și pe Ileana și numai moartea îl va dezlega de blestem. Pe această latură, romanul se subsumează căutării obstinate a unei iubiri cu neputință de împlinit în circumstanțe terestre.

La un nivel mai profund, *Noaptea de Sînzien* poate fi receptată ca o frescă a societății românești, surprinsă într-un spațiu temporal dramatic, convulsiv, al istoriei contemporane. Toate marile evenimente: rebeliunea legionară, războiul din Răsărit, bombardamentele aviației aliate, ocupația rusească, desființarea libertăților democratice, totul proiectat pe pînza datinilor și credințelor ancestrale, sînt dramatic trăite. În interiorul acestei limite temporale, se consumă destinele individuale, supuse agresiunii violente a istoriei. Narațiunea este extinsă, firesc, pe orizontală, dincolo de hotarele țării, în Portugalia, Franța, Elveția, iar în profunzime, acțiunea este dominată de un puternic suflu epic, ce transmite senzația deplină a realității. O temă similară, pe aceleași dimensiuni europene, vor dezvolta Constantin Virgil Gheorghiu, în *Ora 25* și Petru Dumitriu, în *Incognito*. Parțial, de aceleași evenimente, se vor apropia G. Călinescu, în *Bietul Ioanide* și Marin Preda, în *Delirul*.

Deși epica se subordonează legilor generale ale imaginarului, substructura romanului este construită pe un fond biografic, de o pregnantă concretețe. În țesătura evenimentală și în tipologie, sînt introduse înfîmplări mărunte, obsesii, reminiscențe, în care cunoscătorul vieții lui Mircea Eliade sesizează identitatea: excursiile pe platoul Bucegilor, experiențele de laborator, atracția spre alchimie, pasiunea pentru pian, fascinația bibliotecii ș.a.

Însă ritmurile cosmice și evenimentele istorice camuflează semnificații profunde, de ordin spiritual și, în structura de adîncime, romanul își păstrează un adînc înțeles simbolic. În noaptea Sfîntului Ion, a anului 1936, în pădurea Băneasa, Ștefan o întîlnește pe Ileana; în 1948, o reîntîlnește, prin hazard, în pădurea Royaumont. Scenele sînt asemănătoare, peisajul este similar, frazele rostite sînt identice. Dar între cele două întîlniri se așază spațiul căutării străbătut de Ștefan. Prins într-o rețea de „semne”, eroul încearcă să evadeze din timpul istoric, să iasă de sub teroarea evenimentelor imediate. Așa se explică refugiul permanent în „camera secretă”, reclusiune învăluită multă vreme în ambiguitate.

Semnificația existenței lui Ștefan este simbolizată, prin analogie, chiar de tabloul pe care îl reia mereu, obsedant, în aceeași formă: „...două mase informe de culoare neprecisă, vînat-întunecată, legate între ele printr-o spirală sinuoasă, șovăitoare”. În acest labirint se proiectează automobilul Ilenei. Fictivă, la Băneasa, în 1936, reală la Royaumont, doisprezece ani mai tîrziu, „mașina” devine imaginea centrală a romanului, îndeplinind o funcție arhetipală. Vehiculul este „leagănul morții”, sicriul spre care Ștefan se îndreaptă halucinant, reflectare modernă a luntrei lui Caron, vîslașul mitologic ce trecea sufletele morților peste apele Styxului. Așa se explică de ce, în tot acest interval, mașina este percepută cu intensitate emoțională suprafirească, pentru că – va mărturisii, tulburat, Mircea Eliade în *Jurnal* – „simbolismul morții mi s-a impus cu necesitate, scriind ultimul capitol”. Rătăcirea labirintică a lui Ștefan, împovărată de moartea soției sale, Ioana, și a copilului, rămîne o căutare a extincției și, din această perspectivă, Ileana este un mesager al morții. Retrospectiv, pictura neterminată își dezvăluie relevanța mitică: Ștefan rătăcește între două limite, naștere și moarte, trăind un alt timp decît cel obișnuit: „Era altceva, venit parcă din altă parte”. Imperceptibil, romanul se transformă într-un text ezoteric, asemănător cu *Finnegan's Wake*, de James Joyce, *The Sound and the Fury*, de W.Faulkner sau *Molloy*, de S.Beckett.

Ștefan și Ileana vor muri într-un accident rutier pe autostrada spre Lausanne, în noaptea de Sinziene, a anului 1948. Simbolul îngăduie, deopotrivă, o extincție sau o regenerare, un alt început, într-o altă viață, unde cele două iubiri sînt posibile, existență pe care Irina o intuieste: și Ileana și Ioana „își erau ursite, pentru că le iubeai pe amîndouă, dar tu ai crezut că le-ai putea iubi deodată așa cum se iubesc sufletele în Cer și asta nu se poate. Asta a fost nălcuirea ta. Acolo, în Cer, după moarte, toate lucrurile își sunt date deodată. Asta o face Dumnezeu și noi nu o putem înțelege.”

Timpul, Istoria, și Destinul se întîlnesc și se amalgamează în această simfonie narativă de dimensiuni europene, a unor ființe umane și a unei țări aflate, deopotrivă, sub povara vremurilor și a terorii dezlănțuite de istorie.

Analizînd proza ulterioară a lui Mircea Eliade, Sorin Alexandrescu releva existența unei literaturi fantastice de tip nou, situată la frontiera dintre real și fantastic, particularitate explicabilă prin interferența a trei atitudini esențiale: percepția încă din copilărie, asemenea lui Lucian Blaga, a realului sub semnul fabulosului; o deschidere intelectuală către sisteme ideative, situate în afara tradițiilor autohtone și europene – apertură neîntîlnită în condiții similare la alți contemporani – realizată prin lecturi sistematice, călătorii și experiențe singulare de viață; o interpretare și evaluare a evenimentelor fantastice în funcție de complexe culturale arhaice, a motivelor mitice și ritualistice. Mircea Eliade însuși precizează în *Memorii*, „reala dependență a unor scrieri literare de cele teoretice”, și aduce ca exemplu *Secretul doctorului Honigberger*, „care derivă direct din Yoga”.

Nuvelele și romanele scrise între anii 1936–1940 în România propun o altă viziune a lumii, o imagine care tulbură percepția noastră logică despre cauzalitatea evenimentelor din realitatea înconjurătoare.

Domnișoara Christina, 1936, se inspiră din folclorul autohton, dezvoltînd un fantastic determinat de certitudinea existenței unei lumi a tenebrelor. Într-un conac, undeva, în apropierea Dunării, membrii familiei sînt terorizați de prezența unui strigoi-vampir, reprezentat de domnișoara Christina, ucisă cu trei decenii înainte. În acest decor, se desfășoară o puțin obișnuită poveste de dragoste, romancierul utilizînd, după cum sesiza Sorin Alexandrescu, schema conflictuală din poemul *Luceafărul*, de M.Eminescu. Personajele esențiale rămîn aceleași însă rolurile masculine și feminine sînt inversate: Egor este muritorul care nu se poate ridica la tentația absolutului, preferînd Christinei, proiecție epică a Luceafărului, iubirea terestră a Sandei – Cătălin.

Șarpele, 1937, este de asemenea o narațiune ermetică. Romanul, construit pe un străvechi simbol, dezvoltă ideea că între realitatea comună și existența fantastică nu există nici o discontinuitate calitativă. Lîngă mănăstirea Căldărușani, mai mulți bucureșteni îl întîlnesc pe Andronic, un personaj straniu, ivit ca „din senin”, în preajma înserării. Cu ajutorul unei formule magice, scoate din adîncurile apei un șarpe imens, pe care îl trimite pe insula din mijlocul lacului, într-un decor ce amintește de nuvela *Cezara*, de M.Eminescu.

Andronic este dotat cu o dublă personalitate. Sub mantia tenebrelor, el devine un posesor al sacralului: „După ce trece de miezul nopții, nu mai știu ce se înfîmplă cu mine... Uneori mi se pare că sînt o pasăre, alții mă cred un viezure, o maimuță, și aproape totdeauna uit ce-am făcut, nu mai mi-aduc aminte unde mi-am petrecut nopțile.” Asemenea eroilor imaginați de V.Voiculescu în *Ultimul Berevoi* și în *Capul de zimbri*, Andronic înțelege glasul vietăților sălbatice, stăpînește forțe necunoscute, ce provoacă profanilor trăiri terifiante. Puterea lui Andronic încetează o dată cu sosirea zorilor, fiindcă el viețuiește permanent în două registre existențiale, ce corespund dihotomiei sacru-profan.

Aceleași forțe exterioare lumii obișnuite se ivesc în *Nopți la Serampore*, 1940, nuvelă care dezvoltă problematica teoretică familiară orientalistului, referitoare la caracterul iluzoriu al spațiului și al timpului. Acțiunea este situată în India, unde trei europeni, specialiști în religii asiatice, trăiesc o aventură stranie, pentru că evenimentele în care sînt implicați contrazic logica vieții și a gîndirii, afit a personajelor, cît și a cititorului. Asemenea lui Dionis, personajul creat de Eminescu în știuta nuvelă, eroii ies

din timpul prezent, coboară cu o sută cincizeci de ani în trecut și revin în contemporaneitate, ca dintr-un vis coșmar, apăsător.

În *Secretul doctorului Honigberger*, fantasticul, elementele autobiografice și „realismul” se dizolvă într-o narațiune de un farmec aparte. Reale sînt amănuntele topografice bucureștene, reală este existența, istoric atestată, a lui Johann Honigberger; autobiografice sînt experiențele personale, trăite de Mircea Eliade în Rishikesh, fantastică este țara în care evadează personajele, atrase de un miraj irezistibil.

Sub aparența simplității, nuvela dezvăluie o construcție complexă, etajată pe trei nivele, fiecare desfășurîndu-se într-o altă secvență temporală. O primă linie narativă recrează existența doctorului Johann Honigberger, indianist, care a trăit în secolul trecut, familiarizat cu enigmatice cazuri „de moarte aparentă, de transă yoginică, de levitațiune, incombustibilitate sau invizibilitate”. Altă acțiune, așezată la începutul veacului nostru, reface efortul doctorului bucureștean Zerlendi de a reconstitui biografia medicului brașovean, iar ultima, derulată la persoana I singular, în anul 1934, aduce în prim-plan naratorul care încearcă să continue, la rugămintea doamnei Zerlendi, opera soțului ei.

Pornind în căutarea descifrării unui mister existențial, doctorul Zerlendi își expune, pe măsură ce dezleagă tainele trecutului, rezultatele cercetării în paginile jurnalului. Surprins și emoționat, naratorul, el însuși specialist în indianistică, intuiește că medicul, al cărui caiet îl studia, atinsese pragul absolutului, prin experimentarea acelorași tehnici yoga, folosite și de înaintașul său.

În spațiul narațiunii, excepțională rămîne fascinația bibliotecii, seducția provocată de universul cărților. Într-o enormă încăpere, se aflau, grupate, pe domenii de cunoaștere specializate, peste „trezeci de mii de volume, majoritatea legate în piele, din cele mai diverse ramuri ale culturii: medicină, istorie, religie, călătorii, ocultism, indianistică” și naratorul se cufundă cu indicibilă pasiune în studiul lor. Înaintea lui Mircea Eliade, în literatura interbelică, doar Cezar Petrescu mai introdusese motivul atracției exercitate de marile biblioteci asupra spiritului cultivat, în foarte frumoasa nuvelă fantastică, *Aranca, știma lacurilor*.

9. Sacrul și profanul

Nuvelele redactate după anul 1945 în străinătate, scrise în limba română și publicate inițial în aceeași limbă, în revistele emigrației românești, aparțin prin problematică, personaje, spațiu geografic, specificului național autohton. *La țigănci*, *Douăsprezece mii de capete de vite*, *Un om mare* își desfășoară acțiunea într-un București familiar prozatorului; conflictul din *Fata căpitanului* este situat pe Valea Prahovei, regiune montană bine cunoscută în adolescență de narator; acțiunea din *Ghicitor în pietre* are ca decor litoralul Mării Negre, știut de asemenea încă din copilărie.

În aceste peisaje, sînt introduse evenimente insolite: ieșirea din timp, revelația destinului în împliniri aparent banale, reintroducerea unor personaje caracteristice miraculosului folcloric. Fantasticul nu mai este determinat de forțe exterioare. Realul și irealul se omogenizează, constituindu-se într-un teritoriu ficțional în care nu mai există două lumi, ci una singură, prin care acțiunea evoluează în două direcții aparent antitetice: real și areal. Delimitarea tradițională exactă dintre cele două zone ale cunoașterii este înlocuită printr-un continuum constant, ce desființează așt limitele

materiale, cît și hotărnicia calitativă dintre două moduri existențiale pe care logica noastră le-a perceput totdeauna ca fiind diferite

Gore din *12 000 de capete de vite*, Gavrilesco din *La țigănci* nu înțeleg realmente ceea ce li se întîmplă, fiindcă trec dintr-un timp într-altul, fără ca ceva deosebit să intervină în declanșarea trecerii. Fantasticul acționează difuz, realitatea capătă valențe ambigue. Pentru Mircea Eliade, fenomenul este absolut firesc, deoarece, după propria-i mărturisire, fantasticul semnifică prezența neștiută a sacralului, camuflată în profan.

Majoritatea noilor nuvele au un scenariu „realist”, dar o structură parabolică, degajînd sensuri și posibile semnificații multiple. Deschiderea aceasta plurivocă este determinată de suprapunerea peste conflictul epic, aparent banal, al unui alt scenariu de natură mitologică. În nuvela *Pe strada Mîntuleasa*, de exemplu, a cărei acțiune „realistă” are în centrul ei anchetarea unui bătrîn profesor de către fostul său elev, acum maior de securitate, sînt detectabile prezența mitului Șeherezadei, după cum observa Marcel Lobet, cu prilejul recepției de primire a lui Mircea Eliade la Academia din Bruxelles, la care se adaugă mitul coborîrii în infern și mitul înnoirii identității. Pe măsură ce relatează, profesorul creează un univers straniu ca și cum nu ar fi fost posibil să înțeleagă prezentul, decît în măsura în care cunoaște trecutul.

Însă nu se poate vorbi de configurația unei etape literare absolut inedite. Toate scrierile acestei perioade dezvoltă deseori sugestii folclorice, motive și teme experimentate în perioada anilor 1936–1940. Brînduș, copilul din flori, imaginat în *Fata căpitanului*, reprezintă o proiecție cultă a modelului folcloric reprezentat de Prîslea cel Voinic; Cucoaneș, personajul principal din nuvela *Un om mare* crește, figurat vorbind, într-o zi cît altul într-un an. Procesul macrantropic trăit de erou constituie o maladie rară, dar explicabilă și motivată prin „reactivarea unei glande dispărute în pleistocen.”

Romanul *Nuntă în cer*, 1938, dezbătea, într-o modalitate narativă particularizantă, motivul creației: omul și artistul doresc, fiecare, să se integreze în eternitate, unul prin prezența în conștiința urmașilor, celălalt prin intermediul operei. Sub o altă formă, aceeași idee este reluată în nuvelele *Uniforme de general* și *Incognito la Buchenwald*: salvarea spiritului se realizează prin intermediul spectacolului teatral. Tema reapare, ca motiv secundar, în narațiunile *Pe strada Mîntuleasa*, *În curte la Dionis* și în *Nouăsprezece trandafiri*. Spectacolele de teatru organizate de personaje felurite sugerează că singura cale de acces la libertatea absolută a ființei umane se poate realiza numai prin artă, libertate înțeleasă ca posibilitate a omului de a ieși din timpul și spațiul istoric și de sub teroarea istoriei. În ultimii ani de viață, Mircea Eliade era încredințat – și convingerea nu era numai a lui, ci a multor intelectuali – că totalitarismul comunist va sfîrși prin a transforma întreaga planetă într-o imensă închisoare, și singura modalitate de supraviețuire rămînea evadarea din timpul prezent:

„Evadarea nu implică țări, orașe sau continente necunoscute. Evadezi doar din timpul și spațiul în care ai trăit pînă atunci, timp și spațiu care, într-un viitor din nefericire destul de apropiat, vor echivala cu o experiență perfect programată într-o închisoare colectivă. Urmașii noștri, dacă nu vor ști să descopere tehnicile de evadare și să utilizeze libertatea absolută, care ne este dată de însăși structura condiției noastre de ființe libere, deși încarnate, urmașii noștri se vor considera cu adevărat captivi pe viață într-o temniță fără uși și fără ferestre – și în cele din urmă vor muri. Căci omul nu poate supraviețui fără credința într-o libertate posibilă – oricît ar fi ea de limitată – și fără speranța că într-o zi va putea dobîndi sau redobîndi această libertate.”

În toate nuvelele amintite este vizibilă o deficiență mai generală, sesizabilă de noi, români, însă fără importanță pentru străini și anume prezentarea ultimilor patruzeci și

cinci de ani din istoria României ca o continuare a epocii cunoscute de autor între anii 1920–1940. Detaliile de viață materială și spirituală, de structură caracterologică sînt percepute ca lipsite de aderență în realitatea românească contemporană. Analizînd *Nouăsprezece trandafiri*, Nicolae Manolescu făcea observația că Mircea Eliade nu are „intuiția politicianului în regimul totalitar”. Remarca este susținută de întreaga desfășurare a narațiunii și cititorul o poate constata cu ușurință, făcînd o comparație între anchetele desfășurate de securitate în nuvela lui Mircea Eliade și mecanismul interogatoriilor terifiante prezentate de Ioan Ioanid, de pildă, în *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. Însă nu e mai puțin adevărat că prin intermediul parabolei politice, Mircea Eliade și-a manifestat compasiunea pentru un popor îngenuncheat, atrăgînd mereu atenția străinătății asupra faptului că România, în ciuda propagandei oficiale, continua să rămînă o țară captivă.

În ultimii ani, Mircea Eliade a meditat, cu ajutorul ficțiunii, la mecanismul procesualității unor fenomene psihice care depășesc posibilitățile de interpretare ale psihologiei clasice, deoarece ele se derulează în alte condiții decît cele cunoscute. Nuvela reprezentativă pe această temă rămîne *Tine, ești fără tinerețe*. Analizînd-o, Eugen Simion o subordona unui fenomen, de regenerescență biologică, limitîndu-i implicit semnificațiile. Întinerirea este consecința unui accident „normal”: în noaptea Învierii, în București, un om este trîsnit în timpul unei furtuni puternice, de scurtă durată. (Surprins de o aversă însoțită de violente descărcări electrice, Petru Anicet, în *Huliganii*, trăise sentimentul unei posibile morți imediate.)

De la „normal”, prozatorul trece în registrul parapsihologiei și prin intermediul personajului Dominic Matei ne oferă un exemplu de percepție extrasenzorială. În care informațiile sînt obținute prin alte canale decît cele știute. Personajul trăiește concomitent secvențe precognitive, în care se vede sau este implicat în evenimente ce se vor desfășura, cu un anumit coeficient de eroare, în viitorul mai apropiat sau mai depărtat: al doilea război mondial, explozia atomică de la Hiroshima ș.a. Ceea ce pare incoerență, ruperea lanțului causal, nu sînt decît imagini simbolice ori pseudohalucinatorii, cu o pronunțată încărcătură semnificativă, asociată cu impresia de certitudine trăită de erou. De fapt, întreaga epică a lui Mircea Eliade, redactată în ultimii ani, ar trebui recitită și din această perspectivă.

Mircea Eliade ne oferă astfel o proză mai puțin obișnuită, ale cărei dimensiuni valorice sînt dificil de surprins în aceste pagini, dezvăluind un scriitor care a reinnoit fantasticul autohton, experimentat de M. Eminescu, I.L. Caragiale, V. Voiculescu, apropiindu-l de marile mituri ale existenței moderne.

II. ESEISTUL

Cititorul prozei lui Mircea Eliade nu poate face abstracție de faptul că romanele și nuvelele sale au fost dublate, în perioada dintre cele două războaie mondiale de o intensă activitate eseistică, pe care volumele: *Oceanografie*, *Fragmentarium* și *Insula lui Euthanasius*, publicate între anii 1934–1943, o dezvăluie numai selectiv. Ele reprezintă în evoluția gândirii științifice a lui Mircea Eliade cel de-al treilea cerc hermeneutic al cristalizării personalității sale: înfiul include eseistica anilor 1922–1928; următorul caracterizează studiile elaborate în perioada specializării în India, iar ultimul, al patrulea, cuprinde marile sinteze create după al doilea mare război. Fiecare nouă treaptă întregeste

cu necesitate pe aceea anterioară, dezvoltînd concomitent constituenții ideativi ce vor favoriza trecerea către o nouă treaptă a cunoașterii.

În interiorul fiecărui nou cerc hermeneutic, ideile anterioare sînt reluate și reelaborate prin adîncirea semnificațiilor incluse, prin nuanțarea sensurilor primare, prin găsirea altor analogii și similitudini, prin intuirea altor corespondențe. O constantă tensiune investigatoare îl determină pe Mircea Eliade să revină asupra unor aspecte insuficient analizate inițial, din cauza generalizării pe un material documentar prea restrîns sau din pricina includerii raționamentului în structuri inadecvate.

Perioada temporală acoperită de eseurile volumelor menționate a fost considerată de Mircea Eliade însuși un moment necesar, individualizat de hotărîtoare acumulări, fără existența căruia nu ar fi fost cu putință saltul calitativ ulterior, într-o altă vîrstă intelectuală. De aceea, *Oceanografie*, *Fragmentarium* și *Insula lui Euthanasius*, dar și studiile de strictă specialitate publicate în aceiași ani au astăzi o dublă semnificație: ele dezvăluie noilor generații modul în care gîndea și se exprima într-o societate liberă un tînar care descoperise adolescența sub ipostaza intelectualității, iar pe de altă parte, reliefează pregnant rădăcinile românești ale marilor opere publicate în străinătate după anul 1945. De la *Solilocvii*, 1932, „fișele” unui tînar cărturar în căutare de orizonturi personalizatoare, pînă la reflecțiile mature ale unui virtual savant, din *Insula lui Euthanasius*, este vizibilă existența cîtorva teme obsedante; unele au fost anunțate de studiile și articolele primelor două etape, altele se ivesc acum în tîna oară.

Ființa și împlinirea ei, „oceanografia” sufletului omenesc: tristețea și bucuriile, mecanismele deprimării și ale entuziasmului, îndatoririle tînarului intelectual, responsabilitatea maturității, reflecțiile asupra morții și a creației etc. formează substanța celui dinfii volum; noțiunile „experiență”, „faptă”, „trăire”, „autenticitate” revin permanent în *Fragmentarium*; romanul și perenitatea personajului, opinii despre proza autohtonă și străină, elementele unei critici a profunzimilor, edificată pe sugestiile psihanalizei, pe valențele psihologiei și pe structurile antropologice ale imaginarului, ale căror ecouri le vom înfîli ulterior distilate în *Images et symboles*, 1952, ori în *Mythes, rêves et mystères*, 1957, se ivesc înfii în *Insula lui Euthanasius*.

Elementele specifice filosofiei culturii: documentele etnografice și folclorice, ritualurile magice, arhetipurile, miturile, semnul și semnificațiile lui, prezența componentelor sacre în atitudini și practici aparent profane, diseminate în *Mitul reîntregirii*, în studiile de alchimie sau în comentariile dedicate literaturii populare – vor trece în *Méphistophélès et l'androgyné*, 1960, în *Forgerons et alchimistes*, 1956, și în capitolul V, din monografia *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, 1970.

Eseul, ca modalitate de reflecție asupra lumii și ca prezență semnificativă a unei conștiințe civice, a cunoscut în perioada interbelică o spectaculoasă ecloziune prin Lucian Blaga, Nae Ionescu, E. Cioran ș.a., dar Mircea Eliade aduce cîteva elemente noi. Sub raport structural, textele sale amintesc de eseurile lui Aldous Huxley. Asemenea romancierului englez, Mircea Eliade preferă „glosa”, „pretextul”, care, fără a exclude o anume „responsabilitate” vădită în cunoașterea problematicii abordate, permite aîft spontaneitatea asociativă, cît și exprimarea unui latent spirit de frondă. Mircea Eliade deschidea astfel drumul unui eseu în care transzitivitatea limbajului era atenuată de intenția reflexivă, solicitînd lectorului nu numai receptarea mesajului, ci și trăirea lui afectivă. În același timp, pe plan european, ele prefigurau, după cum Mircea Eliade însuși sublinia în *Memorii*, eseistica lui Jean-Paul Sartre și Gabriel Marcel, „care nu ezitau a exprima un punct de vedere filosofic pornind de la o împlinire personală sau de la un banal fapt divers”.

Cutezanța formulării unei problematice insolite, scenariile supuse reflecției, punctele noi de vedere purtând amprenta individualității creatoare, străduința de a se cunoaște și de a se exprima pe sine, pasiunea de a comenta, revela și face accesibile cititorului comun tainele realității, efortul de a introduce faptele aparent disparate în seducătoare structuri ideatice își păstrează peste ani, nealterată, frumusețea originară. În toate este vizibil efortul autorului de a transforma propria lui sete de cunoaștere într-o vocație a inițierii, străduința de a împărtăși contemporanilor experiența personală și concluziile scoase din efectivă asimilare a unei străvechi culturi. Toate meditațiile sînt clădite pe o substructură filosofică, în care rolul principal îl deține yoga, sistem filosofic indian, întemeiat, după tradiție, de Patanjali, căruia Mircea Eliade îi va dedica în 1962 monografia *Patanjali et le Yoga*.

În concepția gânditorului român, yoga reprezintă expresia unei ontologii arhaice, a unui ansamblu de practici fizice și spirituale, ce dă posibilitatea ființei să cunoască și să stăpînească organismul și sistemul lui nervos. Prin practicarea unor seturi de exerciții fizice standardizate, ce și-au dovedit prin vreme valabilitatea funcțională, individul ia cunoștință de categoriile biologice vitale specifice organismului uman, le imprimă autoreglarea și le focalizează asupra înfăptuirii țelului asumat. Tehnicile yoga nu sînt un scop în sine, ci sînt subordonate optimizării muncii intelectuale: concentrarea asupra obiectului, intensificarea atenției, obținerea autonomiei față de stimuli accidentali ai vieții exterioare și față de reveriile parazitare ale subconștientului.

În nucleul fiecărui eseu, se află unul sau altul din „instrumentele fundamentale”, cu ajutorul cărora pot fi înlăturate clișeele gândirii, automatismul ideatic și comportamental, tot ce încătușează existența ființei, îndepărtînd-o de propria ei esență. „Eroic” este, accentua Mircea Eliade, să ne canalizăm eforturile către ceea ce sîntem cu adevărat capabili să realizăm, impunîndu-ne să nu suferim pentru o înfrîngere temporară, să nu ne lăsăm cuprinși de disperare, dacă munca noastră se răsfrînge deformat în ochii contemporanilor, din cauza incomprehensiunii lor.

Nu este greu de sesizat că aceste exerciții se subsumează unui sistem coerent de autoreglaj volițional, prin care omul, deliberat, își supune resursele organismului unui control constant. În practică, Mircea Eliade observase înfrînirea benefică a concentrării asupra refacerii activității intelectuale. Patanjali însuși definea focarul de excitabilitate optimă prin sintagma „a fixa mintea într-un singur punct”. Prin imobilizarea preocupărilor; indiferent dacă „punctul” este un obiect fizic, un gând, o idee, o imagine ficțională ființa are puțința de a controla afit activitatea ei senzorială, cît și pe aceea a subconștientului, pînă ajunge la o „coincidență” perfectă între gîndire și obiect. Ideile elaborate acum vor reveni, reformulate, în capitolul al II-lea din tratatul despre *Yoga*, îndeosebi în paragrafele *La concentration en un seul point* și în *Concentration et meditation yogiques*.

În ansamblul acestor considerațiuni, un spațiu privilegiat, firesc la un scriitor cerebral, ocupă universul secund al literaturii, dezvoltînd o conștiință estetică superioară multora dintre contemporanii săi.

III. ROMANUL ȘI PERENITATEA PERSONAJULUI

Amintite accidental în *Oceanografie*, problemele teoretice ale romanului și personajului rețin atenția lui Mircea Eliade în *Fragmentarium*. Tema, evident, nu se singulariza. La sfîrșitul deceniului al III-lea și în cel următor, romanul a fost supus uiei

analize multilaterale. Vladimir Streinu dezaproba dihotomia „roman analitic – roman epic”, în eseu *Romanul roman*, Camil Petrescu elogia *Noua structură și opera lui Marcel Proust*, iar George Călinescu punea în discuție opinia referitoare la incompatibilitatea romanului cu personaje rurale, în studiul *Camil Petrescu, teoretician al romanului*.

Mircea Eliade dezvoltă independent și cu o nuanță individualizată o reflecție a lui Pompiliu Constantinescu, formulată în *Considerațiuni asupra romanului românesc*, 1928, prin care reproșa prozei autohtone degenerarea personajului „în schema unui erou conceput, în cuprinsul unei psihologii date”. Convingerea lui Mircea Eliade este că personajul constituie coloana vertebrală a romanului, iar în interiorul epocii, prezența unei tipologii diversificate, aptă să obțină cetățenie literară, reprezintă, printre altele, indiciul maturității indiscutabile a prozei: „Cu cît o literatură se poate mîndri cu mai multe *tipuri*, cu mai multe personaje în care drama existenței se desfășoară în toată plînatatea ei – cu afit această literatură se înalță” (*Despre destinul romanului românesc*).

Generalizarea se bizuia pe observarea comportamentelor imaginate de Dostoievski, „care a descoperit psihologiei zone noi și cunoașterii instrumente noi”, ori de John Dos Passos, cel ce a imprimat în *Manhattan Transfer* „o perfectă autonomie a oamenilor, o desăvîrșită nuditate. Ei se mișcă, trăiesc și mor conduși de destinul lor – fără ca autorul să-i susțină și să-i corecteze” (*Despre oameni și roman*). În opera altor romancieri, de la Balzac la Virginia Woolf, de la Italo Svevo la James Joyce, de la Samuel Butler la Malraux, de la Stendhal la Huxley, a reținut prezența panoramică a unei imense agora, în care numeroase individualități se realizează în forme, atitudini, soluții și conduite plurale: „... o carte cu personaje care justifică demnitatea omenească – este în același timp o carte care înalță demnitatea literaturii unde ea a fost scrisă”.

Desigur, Mircea Eliade, prozator el însuși, a simțit dorința de a medita la arta romanului pentru a-și perfecționa propria-i tehnică romanescă. Dar interesul pentru roman izvorăște și din năzuința de a contribui, prin opiniile sale și, eventual, prin propriul exemplu, la dezvoltarea unei proze mai subtile care, printr-o tehnică narativă nouă, să se apropie mai mult de complexitatea realității inconjurătoare.

În epocă, majoritatea romancierilor tineri: Mihail Sebastian, Anton Holban ori mai vîrstnicii Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu vedeau în Marcel Proust un inovator și, entuziaști, absolutizau timpul narativ prezent, favorabil desfășurării memoriei involuntare. Valorificînd ideile filosofice ale lui H. Bergson și E. Husserl, Camil Petrescu punea un accent exclusivist pe subiectivitate, mutînd centrul de greutate de pe ubicuitatea naratorului omniscient pe percepția propriului eu: „... nu descriu decît ceea ce văd, ceea ce aud, ceea ce înregistrează simțurile mele, ceea ce gîndesc eu. Asta-i singura realitate pe care o poți povesti. Dar aceasta-i realitatea conștiinței mele, conținutul meu psihologic [...]. Orice aș face, eu nu pot descrie decît propriile mele senzații, propriile mele imagini. Eu nu pot vorbi onest decît la persoana înfi.”

Fără a nega legitimitatea folosirii persoanei înfi singular și fără a respinge experiența lui Proust, Mircea Eliade se îndrepta și spre alte orizonturi. Atitudinea reliefează o neascunsă receptivitate, un antidogmatism nativ, un spirit capabil să valorifice oricare element viabil al gîndirii estetice. Însă intervențiile sale sînt mai puțin un examen critic al direcțiilor narative contemporane, cît străduința de a examina rezistența lor artistică pentru a le așeza îngă celelalte, pe felurite trepte de adîncime psihologică. Cum se face că, în plină vogă proustiană, Mircea Eliade utiliza în *Maitreyi*, după cum observa Anton Holban, tehnica lui Aldous Huxley din *Punct. Contrapunct*?

Nu e de mirare deci, că, în 1933 Mircea Eliade elogia structura narativă a romanelor lui Huxley, afirmînd „că galeria lui de personaje e una dintre cele mai originale și mai vii

din romanul englez contemporan" (*Despre Aldous Huxley*). Dincolo de modă, de virtuțile reale ale unei tehnici narative sau alteia, esențială rămâne – lasă Mircea Eliade să se înțeleagă – puțința romancierului de a crea iluzia realității. Din același motiv, apreciază romanele lui Italo Svevo: *Una vita*, *Senilità*, *La coscienza di Zeno*. Prozatorul italian permite personajelor „să-și facă de cap”, caracterizându-le prin felurite fapte și întâmplări, construind o „istorie adâncă și bogată nu prin introspecție, ci prin aventuri stranii și evenimente pline de umor” (*Despre Italo Svevo*).

În accentul pus pe existența personajului, se află o intuiție definitorie. Mircea Eliade a sesizat unul din elementele perene ale literaturii mari de totdeauna. Acțiunea demolatoare a timpului a fost înfruntată de operele care au izbutit să impună personaje memorabile. Romancierii înșiși au avut senzația creării unor personalități de excepție și n-au șovăit să-și intituleze romanele cu numele personajelor imaginate: *Gobseck*, *Anna Karenina*, *Tom Jones*, *David Copperfield*, *Doamna Bovary* etc.

Însă în numele autenticității, prozatorii au refuzat să-și mai asume rolul demiurgului, plecând de la analogia cu realitatea înconjurătoare. În consecință, prin romanele lui Camil Petrescu: *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, *Patul lui Procust*, ori ale Hortensiei Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*, prin proza lui Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut*, James Joyce, *Ulysses*, a Virginiei Woolf, *Spre far*, Valurii sau W. Faulkner, *Zgomotul și furia*, personajul de tip clasic a cedat tot mai evident înțietatea unor structuri caracteriale cu o mișcare imprevizibilă, imposibil de cunoscut din afară.

Romancierul nu mai este un intermediar între erou și cititor; el coboară, ca într-un labirint, în dinamica interioară a personajului, reliefează fluxul, adesea dezordonat, al conștiinței, reține ecourile subconștientului sau transcrie desfășurarea stărilor psihice. Prozatorul se situează în text, renunșând cu bună știință la prerogativele naratorului tradițional, așa cum procedează Camil Petrescu în *Patul lui Procust*.

În epocă, Mircea Eliade a sesizat această schimbare, pe care o desemnează prin expresia „totală lipsă de psihologie, de analiză și de explicație”. Sintagma marca refuzul prozatorului de a dispune de viața interioară a personajului său. De aceea, pentru calitatea „cu adevărat rară”, ca oamenii să trăiască „fără intervenția autorului în explicația și justificarea lor sau a acțiunilor lor”, elogia *Manhattan Transfer*.

Hrănită din marile modele clasice, inventivitatea artistului este capabilă să creeze, după legile artei, situații conflictuale puternice și personaje remarcabile, cu conștiința propriului lor destin. Un asemenea personaj a fost numit de Mircea Eliade „personaj mit”. El exclude reluarea tipologiei obișnuite: „tatăl bun, tatăl pervers, femeia vinovată, fiul risipitor, femeia înșelată”, în favoarea unor individualități apte să participe „la eforturile de cunoaștere a realității”, personalități înzestrate cu „o conștiință teoretică a lumii”. Și introduce în această categorie, din câmpul literelor autohtone, pe Fred Vasilescu, din *Patul lui Procust*, iar din literatura străină, pe Eugenie Grandet și Raskolnikov.

Opinia lui Mircea Eliade este, firește, restrictivă. Există, desigur, un comportament general-uman, dar literatura nu poate evita reluarea tipologiei existente, pentru că în epoci sociale diferite, împrejurările existențiale, economice și politice imprimă umanului nuanțe și aspecte comportamentale necunoscute perioadelor anterioare. În schimb, crearea unor personaje înzestrate cu o conștiință teoretică a lumii rămâne un deziderat legitim, indiciu relevant al intelectualității eroului, dar și al creatorului său. În această sferă semantică, Mircea Eliade include noțiunile de „desperare”, „destin”, „libertate”, „ratare”. Va adăuga, ulterior, suferința acelor personaje „care cunosc neantul sau abisurile existenței prin simpla lor trăire” (*Dostoievski și tradiția europeană*).

Preceptul teoretizat acum îl aplică el însuși în *Șantier*, „roman indirect”, justificându-și metoda în prefața cărții: „Nu înțeleg de ce ar fi «roman» o carte în care se descrie o boală, o meserie oarecare sau o cocotă – și n-ar fi tot afit roman o carte în care s-ar descrie lupta unui om viu cu propriile sale gânduri sau viața unui om între cărți și vise [...]. Orice se întâmplă în viață poate constitui un roman. Și în viață nu se întâmplă numai amoruri, căsătorii sau adultere: se întâmplă și ratări, entuziasme, filozofii, morți sufletești, aventuri fantastice. Orice e viu se poate transforma în epic. Orice a fost trăit sau ar putea fi trăit.”

Așa se explică pasiunea pusă în demonstrarea necesarei prezențe a reflecțiilor ideatice în roman (*Ideile în epică, Teorie și roman*). Marile opere ale umanității, de la Rabelais și Shakespeare, la Proust și Thomas Mann sînt „copleșite de idei”, de abstracțiuni. Ele dăunează operei numai cînd sînt „pe jumătate mistuite” – și exemplifică prin referire la creația lui Balzac și Tolstoi, dar nu și atunci cînd se află „difuză în toată substanța cărții”, pentru că o scriere de excepție „nu oglindește numai societatea contemporană, ci mai ales granițele cunoașterii la care a ajuns insul, victoriile lui teoretice”.

În patosul argumentării, deslușim ecourile propriei sale formațiuni ideatice. Mircea Eliade a descoperit adolescența sub ipostaza intelectualității. Și dacă era legitimă dorința lui de a înflîmî în epică oameni cu pasiunea ideilor, nefrească rămîne respingerea romanelor lipsite de această calitate. Personajelor imaginate de Ionel Teodoreanu, în volumul al II-lea din *La Medeleni*, le reproșă, de pildă, a fi trecut cu vederea „cele dinții neliniști cerebrale, nimicirea valorilor morale păstrate din copilărie, curiozitatea ajunsă repede entuziasm pentru problemele sociale etc.” Cerebralismul personajelor, este, într-adevăr, superficial, se mărginește la discutarea citorva probleme literare. Însă adolescența nu este relevantă doar sub o singură reprezentare. Ea poate fi descoperită și sub înfățișare senzuală sau revoluționar-politică, așa cum o înflîmîm în *Les Thibault*, de Roger Martin du Gard.

Mircea Eliade impune personajului romanesc și condiția „autenticității”, noțiune introdusă în limbajul eseistic al deceniului al IV-lea, în accepții felurite, de el însuși și de Camil Petrescu.

În elogiioasa prezentare a *Amințiilor* colonelului Gr. Locusteanu, „unicul document scris, autentic, pentru psihologia individuală românească, împrejurare care îmbogățește scrisul nostru cu o valoare de soi nou”, Camil Petrescu dezvoltă cu precădere sensul etic al noțiunii de „autenticitate”, în tradiția raionalistă a culturii franceze, încît argumentele sale par izvorîte din prefața la *Eseurile* lui Montaigne și, mai ales, din capitolul *Des vaines subtilités*. El investeste o virtute morală, sinceritatea, cu o funcție predominant estetică, în care fuga inconștientă de calofilie devine o calitate de prim ordin, individualizînd o operă și un creator. Autenticitatea reprezintă o calitate naturală a individului, care trebuie doar să aibă aptitudinea de a o face vizibilă. În acest sens, unul din atributele autenticității în viziunea lui Camil Petrescu îl constituie substanțialitatea, echivalentă în plan literar cu intuiția și intensitatea surprinderii concretului.

Există și la Mircea Eliade o reacție anticalofilă, oroarea în fața stilului „artistic”: „... mi-e peste puțință să citesc pe un om care caută cu orice preț să spună lucrurile «frumos» sau «adînc», dar noțiunea este văzută dintr-o altă perspectivă, la conturarea căreia a contribuit în hotărîtoare măsură experiența Indiei. Prin intermediul filosofiei indiene, Mircea Eliade a avut revelația autenticității nesemnificativului, a insignifiantului cotidian: „Este aproape o euforie adîncirea aceasta în amănuntul nesemnificativ, pasiunea aceasta pentru lucruri extrem de mici, inutil de dificil”, pe care, în *Șantier*, o motivează ca pe o reacție instinctivă împotriva excesivei cufundări în abstractizare:

„Numai aceasta explică setea de experiență nudă, instantanee, variată și consumată prin simpla ei actualizare“.

Din același motiv, la întoarcerea în țară, infuzează noțiunii o conotație specială. Indivizii, demonstrează în esul *Romanul oceanografic*, sînt diverși doar biologic. „Dar omul modern nu trăiește numai pe plan biologic. El a început a trăi idei. Și nu idei organice, personale, obținute printr-un efort individual [...], ci idei în serie, furnizate mecanic de presă, de literatură, de convenții.“ Cu alte cuvinte, încheia Mircea Eliade printr-un paradox, „autenticitatea omului modern este de a fi inautentic“, și un asemenea individ ar fi vrut să înfîlnească în romanele contemporane lui. Ideile de mai sus le va extrage ulterior în două secvențe, incluse în capitolul *Fragmente*, din *Oceanografie*, unde va reformula paradoxul astfel: „... într-un roman adevărat, autenticitatea este egală cu inautenticitatea personajelor“.

Este verosimilă premisa că cei mai mulți dintre contemporanii noștri nu au propriile lor păreri despre lumea în mijlocul căreia trăiesc, că interpretează evenimentele printr-o grilă alcătuită din scheme, judecăți de valoare, abstracțiuni și automatisme psihologice exterioare. Însă nu e greu de sesizat în aceste paradoxuri existența unei alte dihotomii. Dorința candid mărturisită: „Aș vrea să citesc un roman în care oamenii să nu aibă păreri. Cred că aceasta ar fi cea mai mare autenticitate îngăduită creației literare: personaje care nu au păreri personale, ci le împrumută, le argumentează, le critică, după împrejurări“ – absolutizează una din marile direcții tematice ale prozei universale, anticipată, în 1882, de Titu Maiorescu, în studiul *Literatura română și străinătatea*: „... romanul este și va fi din ce în ce mai mult silit să-și caute elementul propriu în tipurile mărginite ale unei clase sociale dintr-un anume popor, de regulă al claselor de jos“.

La sfîrșitul unei lungi evoluții, în care s-a făcut trecerea de la personaj la ființă, Robert Musil, în *Omul fără calitate*, H. de Montherlant, în *Celibatarii*, *Cazul Euxpère*, John Steinbeck, în *Pășunile raiului*, Saul Bellow, în *Pînă la capăt* ș.a. s-au întors asupra individului lipsit de înzestrare intelectuală, incapabil să se diferențieze de ceilalți semenii. La începutul acestui proces, în literatura noastră, se află I.L. Caragiale. Preceptul mimesisului, înfîlnit în nuvelele lui V. Alecsandri și Al. Vlahuță, în romanele lui N. Filimon și Duiliu Zamfirescu este părăsit în favoarea distinctei înfățișări a banalității cotidiene, nu mai puțin tulburătoare în aspectele ei profunde. Autenticitatea cerută de Mircea Eliade: „N-am citit, încă, un roman în care un personaj să afirme într-o zi un lucru, și a doua zi alt lucru; așa cum se înîmplă în viață“ – putea fi întrezărită în schițele lui Caragiale. Și, patru ani mai tîrziu, după formularea dezideratului de mai sus, apărea un asemenea personaj chiar într-un roman: Stănică Rațiu din *Enigma Otiliei*, de G. Călinescu.

Însă romanul „inautentic“, indiferent de preponderența lui în societate, nu epuizează tipologia umană. Tipul „inautentic“ generalizează trăsăturile umane ale unei categorii de ființe existente în toate straturile societății. Camil Petrescu însuși observa de asemenea: „Tot ce e dat istoric e organic și are un caracter de unicitate, integral opus unificării tipice, automate, simplificatoare“. Individualitatea artistică nu poate fi decît irepetabilă, originală, fiindcă autenticitatea ridică totdeauna particularul la general.

Tocmai de aceea, Mircea Eliade conchide că fără autenticitate nu există originalitate: „A trăi tu însuși, a cunoaște prin tine, a te exprima pe tine. Nu există nici un individualism în aceasta pentru că o floare care se exprimă pe sine în existența ei deplină, nealterată, neoriginală, nu poate fi acuzată de individualism.“ A relata trăiri individualizate „înseamnă că exprimi și gîndești pe fapte. Cu cît ești mai autentic, mai tu însuși, cu atît ești mai puțin personal, cu atît exprimi o experiență universală sau o cunoaștere universală.“ (*Originalitate și autenticitate*)

De pretutindeni, mai distinct sau mai estompat, răsună aceeași neistovită pledoarie în favoarea creației, un constant elogiu adus faptei intelectuale. Apelul continuu la utilizarea fecundă a timpului ne determină, după aproape o jumătate de veac, să medităm la adevărul unor iraze de mare valoare emoțională: „... singura certitudine practică, de care ne putem folosi pentru articularea vieții noastre proprii, este următoarea: că *existența* trebuie să coincidă cu *creația*; că a *fi* trebuie să însemne o creație continuă, o neîntreruptă depășire, o îmbogățire a vieții universale cu forme noi și vii, cu gesturi noi și fertile“, fiindcă „singura justificare a unei existențe este viața din ea, intensitatea, fertilitatea, adîncimea ei“.

Dincolo de timp, îndemnul lui Mircea Eliade își păstrează nestinsă forța de seducție. Teoretizînd specificul creației artistice, eseistul oferea el însuși un inimitabil model de intensivă activitate intelectuală, elaborînd, concomitent cu opera literară, înfîlne repere fundamentale caracteristice culturii arhaice românești și universale, în vreme ce, tot atunci, C.C. Giurescu redacta *Istoria românilor*, Lucian Blaga, trilogiile sale filosofice, iar G. Călinescu începuse lucrul la *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*.

ION BĂLU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Generalități. Fiind în genere „fructul oprit“ al ultimilor 45 de ani, editată parcimonios în țară, în momente de efemeră „deschidere“ și printr-un adevărat „forceps“ cultural, opera lui Mircea Eliade a „năvălit“ triumfal în actualitate, într-un anume arbitrar al priorităților valorice și aproape în absența totală a unor elementare precauții textologice. Fenomenul este natural și pînă la un punct benefic, avînd iminența și autenticitatea unui rîu multă vreme zăgăzuit. A sosit însă timpul unei valorificări editoriale disciplinate, riguroase, științifice. Ediția critică inaugurată prin acest prim volum își propune un asemenea obiectiv, exploataînd toate datele, informațiile și materialele bio-bibliografice pe care momentul le face accesibile. Avem totuși convingerea că arhiva Eliade, răspîdită pe mai multe meridiane și întrecînd în extensie opera, va ajunge greu în totalitate la îndemîna cercetătorului român. Din această cauză o putem considera (chiar decenii în continuare) o potențială sursă de surprize documentare.

Conținutul ediției, axat în linii fundamentale pe opera sa literară, va fi structurat în mai multe secțiuni, corespunzătoare în genere speciilor cultivate cu prevalare de scriitor. Vom avea de aceea în cadrul ei compartimente (la rîndul lor proiectate în mai multe volume) consacrate romanului, prozei scurte (*schife, nuvele, povestiri*), *eseurilor culturale* (publicate în volume), *publicisticii* (rămasă în paginile periodicelor), *dramaturgiei, memorialisticii, traducerilor, corespondenței*. Ultima secțiune, complementară celor care conțin opera propriu-zisă, va fi rezervată bibliografiei critice. În cadrul fiecărei secțiuni, scrierile anume se vor succede cronologic, în ordinea apariției lor în volum, urmate de o *addenda* cuprinzînd pe cele postume, grupate în ordinea datei elaborării. *Romanul adolescentului miop*, nepublicat în timpul vieții, va figura de aceea ultimul în compartimentul *Romane*, deși a fost scris înaintea celor editate.

Nota generală a ediției va fi completată pe parcurs cu alte note succinte de ediție, cînd problemele speciale ivite în cadrul volumelor le fac prezența imperioasă și de neevitat. Fiecare tom al ediției conține, în specificul colecției, un complex corpus de note, comentarii și variante lexicale, primul fiind deschis și de un amplu studiu introductiv, valabil pentru întreaga serie.

Stabilirea textului. Textele reproduse au fost transcrise conform normelor ortografice în vigoare, dar în respect constant pentru particularitățile de limbă ale scriitorului și momentului.

S-au operat următoarele modificări față de textul de bază:

- e la început de silabă, reminiscență a vechii grafii, a fost redat prin diftongul *ie*, potrivit pronunției lui reale în această poziție: *bănue, bănueli, biruește, boeresc, chinue*,

creer, cutreerînd, dăruiesc, disprețuește, (tu) ei, făgădueli, femeie, ferbinți, fluerat, greeri, închipuește, îndoeli, îndoesc, înfierbîntînd, juvaer, locuești, nădăjduiește, nevoe, nicăieri, odae, pionerat, pretenie, primejduesc, proecția, proectelor, roche, supraviețuește, șuera, șuerat, tămăduiește, tramvaele, trăesc, trăește, trebue, ținuește, vaete, verzue etc. > bănuie, bănuieli, biruiește, boieresc, chinuie, creier, cutreierînd, dăruiesc, disprețuește, (tu) iei, făgăduieli, femeie, fierbinți, fluierat, greieri, închipuește, îndoieli, îndoiesc, înfierbîntînd, juvaier, locuiești, nădăjduiește, nevoie, nicăieri, odae, pionerat, prietenie, primejduiesc, proiecția, proiectelor, rochie, supraviețuește, șuiera, șuierat, tămăduiește, tramvaele, trăiesc, trăește, trebuie, ținuește, vaiete, ve...uie etc.;

- i precedînd și înmuind anacronic vocala e în hiaturi ca a - e, e - a, e - e, u - e, a fost înlăturat: aier etc. > aer etc.; creiam, (a) creiat, create, creiator etc. > cream, (a) creat, create, creator etc.; ateie, creiez, (să) creieze, epopeie, odiseie, plebeie etc. > atee, creez, (să) creeze, epopee, odisee, plebee etc.; continuie etc. > continue etc.;

- i din hiaturile e - a și u - a în forme precum: aceia, aceiași (ca pronume și adjective demonstrative feminine), ceia ce, creiază, (tenuiază, insinuiază etc. a fost redat prin e: aceea, aceeași, ceea ce, crează, extenuază etc.;

- o din hiatul u - a a fost suprimat: mortuoar, trotuoar etc. > mortuar, trotuar etc.;

- u final, neavînd valoare fonetică, a fost înlăturat: biciu, butoiu, ceaiu, condeiu, craiu, evantaiu, întîiu, mănunchiu, nedibaciu, obicei, ochiu, oleiu, paiu, războiu, soiu, stîngaci, temeiu, toiu, unchiu, unghiu, vechiu, vioiu, (eu) voiu etc. > bici, butoi, ceai, condei, crai, evantai, întîi, mănunchi, nedibaci, obicei, ochi, olei, pai, război, soi, stîngaci, temeii, toi, unchi, unghi, vechi, vioi, (eu) voi etc.;

- u simplu în forma reziduri a fost dublat în conformitate cu norma gramaticală, care respectă etimonul latin (*residuus*);

- diftongul ea, precedat de i în forma arhaică vieață, a fost transcris a: viață etc.;

- diftongul arhaic ea, precedat de ș în forme precum: șeaisprezece, șeazeci, șapte, șeptesprezece, șaptezeci, șearpe, șease etc., a fost transcris literar (opțiune pe care o vădește constant de la un anume moment chiar scriitorul): șaisprezece, șaizeci, șapte, șeptesprezece, șaptezeci, șarpe, șase etc.

- diftongul ia, ca sufix de imperfect al verbelor de conjugarea a IV-a, incorect chiar din punct de vedere etimologic, a fost transcris pretutindeni ea: simția, vorbia etc. > simțea, vorbea etc.;

- diftongul ia, precedat de grupurile consonantice ch, gh, a fost transcris ea: chiamă, desperechiate, ghiața, închiagă, ingenunchiat etc. > cheamă, desperecheate, gheața, încheagă, ingenuncheate etc.;

- s intervocalic (în afara cazurilor cînd provine din etimonul cuvîntului: disertație, pasiune, sesiune etc.) sau precedînd consoanele b, d, g, l, m, n, r, v și sonorizat de vecinătatea lor a devenit z: desacordat, crisantemele, desarticulată, regisat, representa, ecclesiastice, infinitesimal, pilositatea, evasiv, explosiv, filosof, filosofie, teosofie, zăplăsul, desumfla etc. > dezacordat, crizantemele, dezarticulată, regizat, reprezenta, eccleziastice, infinitezimal, pilozitatea, evaziv, exploziv, filozof, filozofie, teozofie, zăplazul, dezumfla etc.; sbată, desbăra, presbit, desbracă, desbrăcat, isbucnite, sburător etc. > zbată, dezbrăra, prezbit, dezbracă, dezbrăcat, izbucnite, zburător etc.; năsdărăvâniile etc. > năzdrăvâniile etc.; desgheța, sgîlție, răsghîndi, răsghîndit, sgîrcesc, desgolit, sgomot, sgomotoasă, sguduit, desgust, desgustător etc. > dezgheța, zgîlție, răzghîndi, răzghîndit, zgîrcesc, dezgolit, zgomot, zgomotoasă, zguduit, dozgust, dezgustător etc.; deslănțuiască, desleg, deslegarea etc. > dezlănțuiască, dezleg,

dezlegarea etc.; cismar, desmeticesc, desmorțire, desmorțit etc. > cizmar, dezmeticesc, dezmorțire, dezmorțit etc.; desnădejde, îndrăsnii, desnodat, desnodămînt etc. > deznădejde, îndrăzni, deznodat, deznodămînt etc.; desrobit etc. > dezrobit etc.; desvăluia, svăpăiatul, svelț, svicnind, svicnitori, svîrle, desvoltare, răsvrătire, răsvrătît etc. > dezvăluia, zvăpăiatul, zvelt, zvicnind, zvicnitori, zvîrle, dezvoltare, răzvrătire, răzvrătît etc.;

- s etimologic în forme ca: senzație (fran.: sensation; lat.: sensatio), sensitiv, sensorial, sensual, sensualitate etc., răspîndit cvasiunanim în ipostaza sa sonorizată și devenit normă gramaticală, a fost redat prin z: senzație, senzitiv, senzorial, senzual, senzualitate etc.;

- ș final în cuvinte ca: aceeaș, acelaș, acuș, iarăș, însuș, totuș etc. a fost redat prin și: aceeași, același, acuși, iarăși, însuși, totuși etc.;

- z precedînd consoanele m, n (rezultat din sonorizarea lui s, în această poziție, conform grafiei vechi) în forme ca: zmuci, azmuți etc.; trăznet, plezni, trozni, năpraznic etc. a fost transcris s: smuci, asmuți etc.; trăsnet, plesni, trosni, năprasnic etc.;

- x în forma excroc, efect al latinizării forțate a unui cuvînt nelatin, a fost transcris s: scroc;

- x în forme precum: catadixi, tixi etc. a fost transcris cs: catadicsi, ticsi etc.;

- cs din formele deviate populare clacson, a clacsona (fran.: klaxon, klaxonner) a fost redat, conform etimonului, prin x: claxon, a claxona;

- și, rezultat prin înmuierarea lui ș final (conform grafiei vechi) în forma de persoana I singular a optativului a fost transcris ș: ași > aș;

- noui, forma nearticulată de nominativ a adjectivului nou, la plural, a fost transcrisă noi, vocala u, nerostită vreodată, fiind lipsită de valoare fonetică; noiei, forma de genitiv-dativ feminin (frecvență întrucîtva în textele de tinerețe ale scriitorului: romane, articole etc.), a fost redată prin noiei, u fiind suprimat, iar e la început de silabă devenind ie (no - ei > no - iei > noiei);

- dublarea consoanelor n, s, sau z în cuvinte ca: înneacă; cassă, masse; razzii etc. a fost soluționată în favoarea normei gramaticale (îneacă; casă, mase; razii), fiind restabilită în cazul unor forme ca: înebunit, înodat, în care se vădea, conform aceleiași norme, necesară (îneebunit, înnodat);

- accentul, pus curent pe ultima silabă a formei de imperfect, persoana a III-a, a fost înlăturat: plecă, purtă, dezrobi etc. > pleca, purta, dezrobi etc.;

- numele de popoare, precum și cele proprii, de persoane, personaje și geografice, au fost transcrise conform ortografiei actuale: afgane/afghane > afghane, sikk > sikh etc.; Tchaikowsky > Ceaikowski, Chestov > Șestov, Kaiserling > Keyserling etc.; Prometheus > Prometeu; alternanțele Lucy/Lucky, Valy/Vally, Baly/Bally (ca apelative ale unuia și aceluiași personaj) au fost rezolvate opîndu-se pentru forma cu prezență mai abundentă: Lucky, Vally, Bally; Anconna > Ancona, Atheneu > Ateneu, Calcuta/ Calcutta > Calcutta, Edinburgh > Edinburgh, Rawal (Raway) Pindi > Rawalpindi, Shangai > Shanghai etc.

Se mențin ca particularizante la nivel fonetic și morfo-sintactic pentru lexicul autorului, ca și pentru stadiul de evoluție a limbii:

- a în alternanță cu ea: greșală/greșeală etc.;

- ă în alternanță cu a protonic: zădarnic/zadarnic etc.;

- ă în alternanță cu e: dezvăli/dezveli, părete/perete etc.;

- ă final în alternanță cu e final: frumuseță/frumusețe, imagină/imagine, naturală/naturele, origină/origine, politeță/politețe, tristeță/tristețe etc.;

- e final în alternanță cu ă final: cămașe/cămașă, grije/grijă, mărghinașe/mărghinașă, nevoiașe/nevoiașă, suferă/suferă, țigare/țigară, ușe/ușă etc.;

- î în alternanță cu ă: minăstire/mănăstire, minușă/mănușă etc.;

- *i* la început de cuvânt în alternanță cu *i*: *însnuant/însnuant, interese/interese, interpreta/interpreta, interveni/interveni, intitulat/intitulat* etc.;

- diftongul *ea* precedat de *ș* în alternanță cu *a*: *așează/așază, deșeartă/deșartă, înșeală/înșală* etc.;

- *j* în alternanță cu *ș*: *strajnic/strașnic* etc.;

- *j* în alternanță cu *z*: *dirjenie/dirjenie, engleji/englezi* etc.;

- *ș* în alternanță cu *j*: *vrășmaș/vrășmaș* etc.;

- *z* în alternanță cu *j*: *rotunzime/rotunjime* etc.;

- *ce, ci* (reminiscențe arhaice) în alternanță cu *ș*: *cearceaf/cearșaf, obicinuit/obișnuit, neobicinuit/neobișnuit, vecinic/veșnic* etc.;

- *atec*, sufixul unor adjective masculine, în alternanță cu *atic*: *îndeminatec/îndeminatec, sălbatec/sălbatic, singuratec/singuratec* etc.;

- genitiv-dativul feminin singular articulat în *ei*, când norma gramaticală este în *ii* și uneori în alternanță cu ea; sau în *ii*, când norma gramaticală este în *ei* și uneori în alternanță cu ea: *banalității, bisericeii, cămeii, convorbireii, descompunereii, dinamiceii, epoceii, făptureii, femeieii, fiziceii, găreii, inimeii, întregii, nopțeeii, odăiceii, pensiuneii, plasticeii, pieleii, podoareii, ridicăreii, romanisticeii, sculptureii, străzeii, statuieii, surorii, școaleii, tehniceii, tropiceii* etc.; dar și: *adolescențeeii, competențeeii, convalescențeeii, credințeeii, dragosteeii, existențeeii, experiențeeii, haineeii, opereeii, pocăințeeii, ședințeeii, semiconștiențeeii, umilințeeii, zeițeeii* etc.;

- pluralul feminin în *e* când norma gramaticală este în *i*, uneori în alternanță cu ea și invers: în *i* când norma gramaticală este în *e*, uneori în alternanță cu ea: *mîinele, nopțele, piețele, precăușunele* etc.; dar și: *amiezile, capodoperile, ferestrele, literile, operile, ultimile, veșnicile, victimile* etc.;

- forme populare ca: *genuchi*, (a) *îngenuchea, cinsprezece*, cu o anume abundență la început, dar concurate cu timpul de dubletele culte;

- *cari*, formă de plural vechi a pronumelui relativ *care*, în alternanță cu forma invariabilă de astăzi;

- *sunt* (formă constantă în scrisul lui Eliade) în paradigma de indicativ prezent a verbului *a fi*;

- *rari*, ca formă de plural feminin și neutru a adjectivului *rar*, când norma gramaticală este *rare* și uneori în alternanță cu ea: cărți *rari*, legături *rari*, ceasuri *rari*, gânduri *rari* etc.;

- *nouă* (foarte rar), ca formă de plural feminin a adjectivului *nou*, în alternanță cu forma curentă (*noi*);

- variante lexicale caracteristice, uneori duble și chiar multiple, care atestă fluctuațiile de moment ale limbii literare contemporane autorului, precum și, cel mai adesea, deschiderea sa la varii influențe dialectale, populare, arhaice; în alternanță cu norma gramaticală apar, de pildă, în scrisul lui Mircea Eliade forme lexicale ca: *abea, abuză* (pentru *abuzează*), *a adăoga* (cu toate formele paradigmatiche), *adeseaori*, *a căța* (cu toate formele paradigmatiche), *batjocoră, cămară* (pentru *cameră*), *celalt*, *a ceti* (cu toate formele paradigmatiche), *coloare*, *a coprinde* (cu toate formele paradigmatiche), *cotidiane*, *de abea, dășăgi, dedective, deosibești, deosibire, desemn, a desenna* (pentru *a desena*), *desperare, distramă, drăgostoasă, dumineca, exploada* (pentru *exploda*), *falș, a fărămița, fercacă, feregi, geamandan, ieftea, individioase* (pentru *invidioase*), *irumpe, împiedeca, înstreinare, întunec, jeratec, a jicni* (cu toate formele paradigmatiche și cu o frecvență impresionantă), *lacrămi, a lăcrăma, margini, mosafiri, nădejdie, a nedumiri* (pentru *a nedumeri*), *nemerea, pasări/paseri, period, revoacă, ridicul, semiîntunec, septemvrie, a sfărma, sofragerie, sprincene, strein, streinătate, subsuori, subte, a turbura, turbure, turburare, vestminte, vișioasă* etc.;

- variante dialectale, în alternanță cu cele literare, ale unor verbe de conjugarea întâi, unele având forme doar în paradigma imperfectului (*a da, a sta; dedeam, dedeai* etc.; *steteam, steteai* etc.), altele cu deosebire în cea a indicativului prezent și a conjunctivului (*a înfirzia, înfirziez, înfirziezi* etc.; *să înfirzieze* etc.);

- variante dialectale, în alternanță cu cele literare, ale unor verbe de conjugarea a doua, a treia și a patra care au la prezentul indicativului forme pentru persoana întâi terminate în *d, n* sau *t*: *aud/auz, cred/crez; rămîn/rămîi, pun/pui, revin/reviu, țin/șiu, vin/viu; scoot/scoț* etc.; la persoana a treia a subjonctivului prezent, aceste verbe oferă de asemenea dublete dialectale: *să audă/auză, să creadă/crează; să rămînă/rămîie, să pună/puie, să revină/revie, să țină/ție, să scoată/scoață* etc.

Neologismele (fixate în limba autorului în diferitele lor stadii de adaptare și cu pronunții tranzitorii) au fost conservate în genere ca atare, în alternanță, uneori, cu formele literare curente: *bambu* (pentru *bambus*), *biuro*, *circumferință* (*scircumferință*), *a complexă* (cu toate formele paradigmatiche), *complex, eucalips, evantaliu, exilant, fuloar, gips, jaretiere, platfond* (pentru *plafon*), *porcelan, șampion* etc.; *higienă, humor* etc.; *bohem, bohemie, coherent, coeziune, incoherent* etc.; *curagioși* etc.; *avantagi*, *masagi*, *miragi*, *pasagi*, *peisagi*, *personagi*, *reportagi* etc. Când sînt preluate cu grafia corectă a limbii de sorgintă, sînt păstrate în această formă (uneori, alături de dublete transcrise de scriitor în spiritul limbii române) și individualizate în text prin cursive: *abat-jour, antret, argot, aquarium, boy, brother, bungalow, cocktail, clown, father, hall, insectarium, interview, jazz, kimono, leitmotiv, malaria, mauve, paths, pullover, rouge, sandwich, quartet, tapour, tennis* etc. Tot prin cursive au fost individualizați și termenii hindi sau bengali, pe care scriitorul îi folosește în transcriere engleză: *ahimsa, ashram, dada, dhoti, gari, giace, gian, huka, karma, kirtan, mantra, pan, pandit, purdah, sahib, sari, swadeshi* etc. Pentru forme ca: *dancing, miss, mister, mistress, picnic, rendez-vous, sir, whisky* etc., acceptate ca atare de normativele noastre ortografice, nu au mai fost folosite cursivele. Am preferat să transcriem însă în conformitate cu norma gramaticală forme ortografiate hibrid, respectînd concomitent și pronunția românească, și grafia de obîrșie: *aquariu/acuarium (aquarium)>acvariu, catechism (catéchisme)>catehism, colloqui (colloquy/pl. -ies)>colocvii, exhibiționism (exhibiționisme)>exhibiționism, liquor(liqueur)>lichior, pantheism(panthéisme)>panteism, pantheon(panthéon)>panteon, pathephon/pathefon(pathéphone)>patefon, pathetic (pathétique)>patetic, shiling(shilling)>șiling, soliloqui(soliloquy/pl.-ies)>solilocvii, tramwai(tramway)>tramvai, trotoar(trottoir)>trotuar, ouvertură(ouverture)>uvertură* etc. O excepție s-a făcut cu forma: *photică* (luminoasă; *phot* = lumină), întrucît transcrierea ar fi putut crea posibile confuzii semantice. Forma engleză *monsoon*, deviată uneori sub influența ortografiei franceze (*mousson*; în fran.: *mousson*), a fost restabilită cu ajutorul manuscriselor, unde este folosită corect. Fiindcă în limba engleză noțiunea de *teatr* este denumită prin trei variante: *theatr, theater, theatre*, toate admise, scriitorul folosește des ultimele două în titulatura uneia și aceleiași firme („*Bristol Theater*”; „*Bristol Theatre*”). Ambele fiind corecte, le păstrăm ca atare. În cazul alternanței: *hindusthani, hindusthană/hindustani, hindustană*, datorată, credem, unei transcrieri fluctuante, am preferat ultima formă, transcrisă astfel în dicționarele engleze și mai aproape de spiritul limbii române.

Dezacordurile gramaticale și erorile de tipar au fost corijate în genere tacit, uneori cu sprijinul manuscriselor și al variantelor editate. Când operația a presupus o anume complexitate, s-a recurs la note de subsol.

MIHAI DASCAL

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI I

I. *Sumar.* Secțiunea „Romane”, care deschide ediția critică, include următoarele titluri antume în ordinea cronologică a editării lor: *Isabel și apele diavolului* (București, Editura „Națională” S. Ciornei, 1930), *Maitreyi* (București, Editura Cultura Națională, 1933), *Întoarcerea din rai* (București, Editura „Națională” S. Ciornei, 1934), *Lumina ce se stinge* (București, Editura Cartea Românească, 1934), *Huliganii*, vol. I-II (București, Editura „Națională” S. Ciornei, 1935), *Șantier*. Roman indirect (București, Editura Cugetarea, 1935), *Domnișoara Christina* (București, Editura Cultura Națională, 1936), *Șarpele* (București, Editura „Națională” S. Ciornei, 1937), *Nuntă în cer* (București, Editura „Cugetarea” - Georgescu Delafraș, 1938), *Noaptea de Sînziene* (în limba franceză: *Forêt interdite*, Paris, Éditions Gallimard, 1955; în românește: *Noaptea de Sînziene*, vol. I-II, Paris, Editura Ioan Cușă, 1971) și o *Addenda* rezervată postumelor, în cuprinsul căreia intră *Romanul adolescentului miop*, elaborat înaintea celorlalte (1924-1925, 1928), dar rămas nepublicat în timpul vieții autorului (vol. I, București, Muzeul Literaturii Române, 1988; vol. I-II, București, Editura Minerva, 1989), alături de o serie de fragmente ale unor romane nefinalizate (*Confesiunile unui tânăr al secolului*, *Ștefania*, *Sorana* etc.). Fiecare volum al ediției este consacrat unui singur roman, primul ei tom avînd în sumar, cum era și firesc, romanul *Isabel și apele diavolului*, cartea cu care Mircea Eliade debutează editorial.

II. *Probleme referitoare la alegerea textului de bază.* Se știe că textologii (teoreticieni și practicieni) recomandă în genere ca text de bază ultima variantă revăzută și îmbunătățită de autor. Uneori însă, această variantă se dovedește subvalorică în raport cu celelalte sau lipsită de autenticitate, ca rod al unor intervenții (mai mult sau mai puțin individualizabile), ulterioare celor aparținînd autorului. În practica editorială românească sînt cunoscute mai multe cazuri de acest fel. De pildă, ultima variantă la Grigore Alexandrescu, varianta senectușii, este vizibil erodată artisticăște, neputînd fi luată în calcul la editarea sa critică, întrucît în epoca rescrierii ei poetul se afla sub imperiul unei boli mintale, care-l lipsea periodic de discernămint. Strident compromise estetic sînt și ulumele variante ale unor scriitori interbelici ca Mihai Ralea, Cezar Petrescu etc., care singuri sau cu sprijinul unor intermediari și-au aliniat opera, prin reelaborări masive, la optica și clișeele tematice propagandistice ale momentului imediat postbelic.

Mircea Eliade e și el un „caz” din punct de vedere textologic, dar din cu totul alte motive și la proporții diferite.

Se cunoaște, de pildă (surse documentare sigure fiind memorialistice și corespondența scriitorului), că romanul *Isabel și apele diavolului* a fost scris în India (în pensiunea anglo-indiană a doamnei Perris din Ripon Street), apariția lui găsindu-l în sînul familiei Dasgupta, unde proaspătul volumaș îi mai atenuază complexe resimțite în fața „celebrei” poete și filozoafe a casei care era Maitreyi. Distanța enormă care-l desparte de țară îl lipsește de posibilitatea efectuării corecturilor, cu această operație însărcinîndu-se un întreg colectiv de prieteni, compus din Ionel Jianu, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Mihail Polihroniade (surse: scrisorile lui Ionel Jianu, datate 26 octombrie 1929, 26 februarie și 15 aprilie 1930, trimise lui Mircea Eliade la Calcutta; mărturisirile făcute nouă în 1987 de către sora scriitorului, Corina Alexandrescu, și în 1992 de către domnul Arșavir Acterian). Toți văd și își trec de la unul la altul șpalturile, reelaborînd masiv numeroase contexte, eliminînd decalcurile, înlocuind fraze sau cuvinte, corijînd inadvertențe gramaticale la care Eliade, vorbitorul afitor limbi concomitent, nu mai fusese atent. Ceea ce rezultă — varianta editată în 1930 la Editura „Națională” S. Ciornei și reprodușă în 1932 identic, dar cu altă copertă — este un text fluent, lizibil, bine articulat, dar un fel de *operă colectivă*, care nu poate interesa o ediție critică.

În cadrul prezentei ediții vom reproduce de aceea ca text de bază manuscrisul romanului (aflat în copie xerox în arhiva noastră), care nu conține nici o intervenție străină de voința autorului și care păstra pe reversul a numeroase pagini, ca semn al deplinei autenticități, amprente în cerneală tipografică ale celor care l-au cules. În cîteva rînduri însă, pentru a evita dezacorduri flagrante, recurgem la soluțiile primei redacții a textului sau la cele ale ediției din 1930, aparatul de variante făcînd vizibilă opțiunea noastră în acest sens.

Notele, comentariile istorico-literare și variantele sînt elaborate de Mihai Dascal, îngrijitorul ediției, ele incluzînd în compartimentul bio-bibliografic și informația redactată într-o formă incipientă de Mircea Handoca, din a cărui arhivă au fost reproduce de asemenea scrisorile (edite și inedite) avîndu-l ca destinatar sau expeditor pe Mircea Eliade.

Transpunerea din cîteva limbi europene de circulație a unor texte indispensabile elaborării aparatului critic (scrisori, recenzii, cronici, eseuri) s-a făcut cu concursul mai multor colaboratori, între care amintim pe Adriana Cișmaș, Luiza Dascălu, Rodica Mustățoiu, Daniela Neacșu etc., cărora le mulțumim pe această cale.

M.D.

ISABEL
ȘI APELE
DIAVOLULUI

(1930)

*Fratelui Mihail
și oarbei Lalù, cerșetoare
în Babu Street,
închin această carte.*

Aprilie-august 1929, Bengal.

I. TINEREȚE FĂRĂ DE BĂTRÎNEȚE...

Nu știu câți ani am. De copilăria mea nu-mi amintesc. Limba neamului meu am uitat-o. M-am născut într-o țară de miazănoapte. Știu orașul în care unii trecători mi se apropiau și
5 îmi vorbeau. O fată cu nume strein, știu de ea, dar i-am uitat numele. Am uitat tot.

Orașul nu-mi place. E prea tăcut pentru tinerețea mea. Nu se aud decît glasurile celor ce muncesc, și glasurile mă întristează. Munca e dură și e seacă.

10 De ce trebuie să rămîn într-o încăpere streină, săracă, într-un hotel pustiu? Încă șase ceasuri, numai șase.

Am văzut vaporul pe canal. E vast și e negru. E frumos, pentru că inima mi-a bătut îmbrățișîndu-l.

15 „Hotel de la Poste“... Stupid nume. M-am plimbat prin cameră. Ce să fac alt? Pologul patului insinuează o nuanță nupțială. Fata din țara mea și-a găsit un soț...

Mă plictisesc. Nu mai mă amuză scrisul. De ce să scriu? Port Saidul e un oraș inutil.

*

20 Eu sunt „doctor“, ea e „Fräulein Roth“. Același drum? Avem noroc, intelectuali și tineri. India? India? De ce a rîs atît? Îmi spune că o cunoaște, vai, prea mult. Opt ani profesoară de istoria artelor la Universitatea din Calcutta. Vestea care mi-o aduce nu mă abate; vasul întîrziază o jumătate de zi, canalul nu e liber. Din

nefericire, nu e nimic de văzut aici, în Port Said. Ea îl cunoaște: plaja e meschină, străzile sunt murdare fără a fi pitorești, oamenii sunt sărmani și proști, cartierul arab și cartierul prostituatelor, mediocre. Cine a cetit pe Roland Dorgelès nu trebuie să se mai oprească în Port Said.

5 — Dar eu nu l-am cetit, *Fräulein* Roth, eu n-am cetit nimic. Și Port Saidul îmi place. Miroase a lemn putred, a cărbuni uzi și a ulei rînced, singurul miros care mă mulțumește de cînd am părăsit Pireul. Plaja nu e curată, pentru că nu suntem în Danemarca, dar recunoaște că acel butoi spart e cel mai frumos butoi pe care l-ai putea vedea vreodată. Arabii nu sunt asemenea celor din pustiu, dar îi prefer, pentru că toți ceilalți au fost cinematografiți. Iar prostituatele, îngădui-mi, *Fräulein* Roth, să-ți spun că sunt minunate.

15 — Doctore!...

— Oh! *Fräulein* Roth, vreau să-ți fac cea mai umilitoare confesiune: sunt tînăr, tînăr, și d-ta, iartă-mă, *Fräulein* Roth... Cîți ani ai? Enorm, enorm. Cum de mai poți trăi? Nu am decît douăzeci și cinci. Călătoresc în lume pentru cea dintîi oară, și adevărata mea virginitate o pierd acum.

20 — Oh! doctore!...

— Nu te speria. Vorbesc rar și vorbesc mult. Dar sunt inofensiv...

— Și mă certai?

25 — De ce ai cetit pe Roland Dorgelès? Vrei să revezi Port Saidul împreună cu mine?

— Oh, e inutilă oboseala...

— De ce nu știi românește? Ți-aș povesti o poveste frumoasă: *Tinerețe fără de bătrînețe*... Atît. Nu-ți traduc titlul. Lasă-mă să scriu în carnetul d-tale — ce carnet frumos!... — numai aceste cuvinte. Le poți căuta în dicționar. Dar ascultă ce mult spun: *Ti-ne-re-țe fără de bă-trî-ne-țe*...

— *Ti-neu-re-dze*... Doctore, ești sentimental.

*

Am colindat împreună.

35 I-am mărturisit că sunt un înviat din morți, că diavolul meu m-a stăpînit ani, puternic și rău.

— Diavolul a fost femeia?

— Nu, *Fräulein* Roth, nu. Diavolul, vietate cu aripi și duh, duh cu răsufare și copite. Iar eu luptam, *Fräulein*, luptam; chinându-mă, legîndu-mă, arzîndu-mă.

5 — Și l-ai înfrînt?

— Nu, m-am deșteptat, aceasta a fost; m-am deșteptat. Un om de bine m-a stropit cu apa vie a vieții. Diavolul a plecat, a zburat. Deșteptîndu-mă, am știut că el *nu există*, că e închipuire sau concept.

10 — Și acum?

— Acum sunt tînăr, sunt viu, sunt eu, *Fräulein*. Lasă-mă să-ți spun că sunt tînăr. E obositor, nu? Dar bucuria e atît de mare pentru mine... Nu știu cum să-ți spun. Dar închipuiește-ți că te-ai naște *acum*, cu sufletul și inteligența de acum. Ce ai simți, simțînd și înțelegînd că te naști? Nu, nu, e stupidă comparația.

15 — Știi altele?

Ce întrebare stupidă...

*

Cine sunt eu?

De ce am început un caiet nou, lăsînd nesfîrșite caietele vechi?

20 De ce am părăsit gîndurile cari mă făceau pe mine pînă acum?...

Senzația nouă și fericită a schimbării de personalitate; ajung un doctor, sunt un doctor, nu mai sunt eu, cu nume și pronume, ci un doctor. Restul se pierde. Diletantismul culturii mele capătă 25 strungul științific. În brațele cuvîntului nou crește o făptură nouă.

*

Fräulein Roth nu e frumoasă. Cred că are ochi negri, deși e vieneză. Rîde mult și știe multe, dar se ferește să destăinuie.

30 Cina în salonul hotelului pustiu mi s-ar fi părut insuportabilă fără ea. Dar a trebuit să mă supăr. De ce să exist numai prin cărțile ce le-am cetit?

— Vai, nu mă înțelegi, doctore!... Toți bărbații *există* și toți sunt interesați pentru o femeie. Toți bărbații au o personalitate, pentru o femeie. Dar nu toți știu să mănânce raci sau ouă moi, nu toți știu să se îmbrace evitând moda și grotescul, nu toți știu ce să citească și nu toți au curajul să gândească un gând pînă la capăt.

— Vai, *Fräulein* Roth, ce greșit gîndești... Astfel, eu mă deosibesc de acel matelot, prin faptul că nu-ți frîng acum mădularele, și de acel snob, pentru că adun stampe și citesc cărți, în loc să-mi risipesc viața în pat și în bar?...

— Nu, nu; de cel dintîi te deosibești, pentru că nu mai ai un instinct primar; de cel din urmă, pentru că ai cîștigat un instinct nou, inutil existenței, așadar, perfect. Interesante sunt instinctele, nu formele de viață împrumutate. De aceea, oricît de mult ai trăi printre mateloți, nu vei avea niciodată curajul să violentezi o femeie necunoscută și nici cruzimea s-o lovești.

— Oh! *Fräulein* Roth...

Ea adăogă, jumătate zîmbind, jumătate visătoare:

— De altfel, o cruzime savuroasă, aliment indispensabil unui anumit geniu feminin.

— Să ne oprim aici, *Fräulein*, pentru că altminteri am avea prea multe de spus asupra unor anumite femei, asupra păcatelor unor asemenea genii...

Ea zîmbi. Se întuneca. Portul era frumos, pentru că era noapte. Noi doi așteptam să ne desprindem de țarm. Mie, faptul îmi apărea ca o scuturare de Prometeu. Ea se mulțumea să zîmbească, bucurîndu-se că va regăsi vila, biblioteca, doi prieteni, poate mulți prieteni.

*

Plecăm în aceeași barcă, urcăm aceeași scară îngustă ținută de frînghii. Agentul de bord ne cercetează pașapoartele și biletele. *Fräulein* Roth se apropie, se uimește. Apoi îmi strînge precipitat mîna, oarecum stînjinită că au văzut-o *steamer*-ii. Ea pleacă spre stînga, printr-un coridor alb cu lămpi mari. În urmă-i aleargă hamalii cu geamandane grele.

Eu pornesc spre dreapta, cu un singur hamal. Cobor cîteva trepte, și mă întîmpină tovarășii de clasa [a] treia...

Fräulein Roth are cabină rezervată, în clasa I.

Trec zile și trec nopți. Sunt tot atît de voios, de tînăr, și soarele mă arde pe punte. *Fräulein* Roth plutește în clasa I. De mine nu vrea să-și amintească. Firește, nu se amuză deloc cu acei tineri cari fumează țigări scumpe și cercetează informațiile sportive prin radio. Dar e atît de primejdios drumul pînă la mine...

Nu, toate gîndurile și toate senzațiile culese pe punte nu au loc în acest caiet. Am început caietul unei vieți libere. Nu pot aduna în el notațiile legate sau izvorîte din trecutul suflet.

Iarăși mă neliniștesc, iarăși mă întreb dacă am sau nu un suflet și iarăși mă înspăimîntă marginile lui. Sunt liber, și aceasta mi-e de ajuns. Victoriile mele sunt ignorarea și disprețul vechilor tipare cari îmi încătușau viața, gîndul, tot, tot.

Ar trebui să limpezesc această întrebare: sunt nou, sunt un altul? Sunt, într-adevăr, liberat de diavol și de Inchiziție?

Dacă aș răspunde, m-aș contrazice. Scurta mea viață am risipit-o în dezlegarea întrebărilor lăuntrice. N-am dezlegat nimic. M-am mulțumit să-mi durez armură și — pentru că îmi rănea trupul și-mi vărsa sîngele — o credeam crescută din sîngele și din pieptul meu. Nu plîng, nu regret nimic. Nu mă blestem. N-am fost orb, ci vrăjit. Am visat.

Dar acum mă bucur. La început, bucurie stridentă, sălbatecă, nesocotită. M-am intoxicat după ce am înghițit nodul de lemn cărănit, dar aceasta mi-a dovedit libertatea. La început răsuflam, urlam. Acum, bucuria mea e calmă. Mă trudesesc s-o stimulez, disociind-o totuși de instincte. Autentică libertate, iar nu izvorită din aburii sîngelui.

Aș repeta insuportabilele mele analize și discuții cazuistice dacă aș prelungi cercetarea întrebării.

Sunt, oarecum, sadic; îmi port lanțurile cu mine. O icoană, cîteva fotografii, un vechi registru inchizitorial. Fiecare pagină mă durea scriind-o. De ce făceam aceasta? Ca să-mi dovedesc că nebulnia și visul sunt preferabile sănătății. Nu, sunt mai frumoase. Dar frumusețea îmi usca sufletul. Ajunsesem steril și străveziu.

Aș fi nemîngîiat să aflu că libertatea mea e o consecință a muncii și scrișurilor din dinți ale acestui crunt jurnal inchizitorial.

Nu-l jicnesc, nu-l rup. El călătorește cu un stăpîn nou. Aceasta e singura răzbunare vrednică de sîngele pierdut.

*

5 A mă îndrepta asupra femeiei cu dragoste sau cu ură e prea puțin și e plicticos. De cîteva zile urmăresc altă orientare, ascultînd un instinct orb și blînd. Victoria e a celui care rămîne indiferent, nepăsător de bucurie sau durere, nepăsător de fruct. Drumul meu a fost întretăiat de drumul vienezei îngîmfate. Sunt liber să uit sau să mă apropii iarăși. Ne vom întîlni, vom locui același oraș.

10 Ciudat; o cerebrală păstrînd prejudecăți stupide... Trebuie să recunosc că întîmplarea mă obsedează încă. De altfel, ea se leagă de ceea ce iubesc mai mult: de libertatea mea. Am acționat liber, spontan, sincer. I-am mărturisit taine, firesc, pentru că am vrut eu; dar m-am legat de *Fräulein* Roth, m-am legat, și ea mă ignoră.

15 Mărturisesc, nu sunt necăjit, dar faptele trebuie să se schimbe. Vreau eu. Acest refren mă obseda altădată. Bun sau rău, a avut roade, roade multe. Voința rămîne, instrument sigur și rece. Altfel orientată, se slujesc ținte diverse.

20 Dar ce vreau eu? De ce nu recunosc că vreau să mă răzbun? Stupid, pentru că nu vreau. Sunt indiferent, așa cum am fost întotdeauna. M-am reîntors la lecturile mele indochineze. Am adnotat pe punte un studiu plicticos asupra templelor din Bangkok. Am descifrat un farmec nou în lapidarele javaneze. Cît am de lucru, cîte am de văzut!...

25 Repet, repet aceasta, pentru că vreau și doresc eu.

*

Astăzi am întîlnit-o. *Fräulein* Roth e mult mai frumoasă în costum de baie. Fuma, cu un roman cumpărat din Port Said. Bazinul era plin de olandeze.

30 Eu mi-am descoperit trupul. De ce l-am ignorat pînă acum? E înalt, cu oasele largi, cu carnea tare. Privindu-l, umilința profesoarei de istoria artelor nu m-a înfrînt, nu mi-a dogorît obraji. *Fräulein* Roth, miss Roth, de cîte ori te-am sugrumat în acel ceas?...

Era singură, și m-am apropiat. *Fräulein* mi-a strîns sînjeșită mîna și a fugit. Scena a fost savurată de ceilalți. Cîteva clipe, vîrtej mi-a clătinat capul. Dar am observat că genuchiul tînarului ce zîmbea mai usturător era schilod. Ceilalți aveau umeri subțiri, 5 piept milog, pîntec roz. M-am zvîrlit în bazin și am înotat surprinzător de elastic, de liniar. Simțeam grumazul încordat pe pînza apei. M-am ridicat în fața grupului. Vînturîndu-mi brațele, i-am stropit, și nu le-am cerut iertare, ci am rîs. O voluptate nouă: a umili și a fi bătăran. În acel minut eram asemenea hamalilor 10 adolescenți. Mă zvîrleam în apă, scuipam, răsăream în fața grupului și îi stropeam ca din nebăgare de seamă. Tinerii au hohotit, încercînd să disprețuiască, mirîndu-se de asemenea fapte. Dar eu mi-am mișcat rotula genuchiului, mi-am umflat pieptul, mi-am lărgit umerii, descoperind un exercițiu și secîndu-le 15 bucuria. Eram rău, eram crud, și aceasta mă desfăta. Cred că unul din tineri s-a plîns *streamer*-ului. Dar eu mi-am sfîrșit calm baia. De atunci n-am mai venit. *Fräulein* Roth citea pe punte.

*

Vînt și zări. Nu am privit insula cu țarmuri de var și cremene, pentru că un evadat nu privește niciodată insulele.

20 Reculegere cu gramatica anamită. M-am hotărît să învăț anamita, tocmai pentru că nu voi avea mult de folosit cunoscînd-o.

Iau note din Sonia Karpèles, studiu minor și cu traducere după trei versiuni budiste: sanscrită, pālî, tibetană. Dar oricît m-aș sili, 25 nu mai pot lucra cu sîrg. Se apropie țarmul. De cînd plutesc?...

II. UNUL PRINTRE ZECE MII

Cum se numește paserea cu pieptul vînăt?

Doamna tace. Doamna nu știe.

5 Mă bucură sălbatec neștiința ei. Mă desfat de multe seri povestindu-i legende din țara mea, din țările de la mieznoapte și chem pe terasa cu cactuși creiere și suflete cari niciodată nu s-au abătut prin Nilgirs Hills.

10 Am ajuns aici chemat de mine însumi. Oatacamund... Dacă aș scrie pentru alții, m-aș desfăta zugrăvind ceea ce nu simt nevoia să descriu pentru mine. Aș folosi o paletă vastă, cu văpele crude și stranii. Aș caligrafia: cerul, și senzația albastrului lichid mi-ar înfierbînta pumnul. Cuvintele s-ar așterne crispate, neputincioase să coprindă senzația albastrului ce-mi dilată sufletul. Și aș caligrafia, cu același condei al vedeniei: colinele... Munți

15 răsturnați, cu păduri dospite în flori, platformele de piatră albă, albul devastînd vegetația, și soarele sus. Stupid. Mi-am obicinuit prea mult vocabularul și degetele cu acele bijuterii grotești și miniaturi de farmec evaziv ale Asiei, ca să pot prinde în gheața senzațiilor gîndite spinările din Nilgirs Hills.

20 Am ajuns într-o seară, și necunoscutul mi-a scris pe o pagină a carnetului adresa pensiunii: „Pastor Tobie Stephens“. Sora pastorului, fată bătrînă și mioapă, mi-a cerut exact suma pe care o puteam da. Am urcat scările terasei cu casca răsturnată de voluptatea scrii și cu ochii sorbind cortegiul cinei. Prezentarea a

25 fost anevoioasă. Cum aș fi putut păstra toate acele nume, de pensionari și de cumnate, de verișoare și invitați? Fata cu șal putea place, iar falsa umilință cu care am strîns mîna soției pastorului ascundea o neînțeleasă bucurie. De ce mă ispitesc un păcat? Ce puteam zgudui eu, în patru săptămîni, din zidurile

30 ghimpate ale unei căsătorii protestante? Nu știu. Am fluierat luînd

baia. Scoteam fericit apa cu carafa de tablă și mi-o zvîrleam agitat pe umeri. M-am înfășurat în cearceaf cu drăcească îngîmfare, mîngîindu-mi mușchii. Îi simțeam palpitînd lent și simțeam pătrunzînd sîngele proaspăt prin țesuturi înviorate.

5 Am adormit cu stele privindu-mă. Închideam ochii, strîngeam pleoapele, și stelele rămîneau, aduse de vînt, alunecate de pe grumazii munților.

*

10 ... De ce s-a căsătorit Leanor cu pastor Tobie? Acum nu mai e tînără, dar a fost. Pastorul s-a născut bătrîn. Nu rîde și nu se supără niciodată. E înalt, uscat, blond. Soția e palidă, veștedă. Îi privesc sora și ghicesc ce a fost cu doisprezece sau cinsprezece ani în urmă, cînd pastor Tobie și-a cumpărat o cască nouă și a venit să-i ceară mîna. Din cea dintîi seară am fost fericit să gîndesc că Leanor ascunde o taină. Am aflat apoi că tinerețea i-a

15 fost tot atît de ștearsă și zadarnică, după cum decolorată și zadarnică i-a fost căsătoria. Dar eu doream atît de mult ca femeia să ascundă o taină, încît de acum știu că ea ascunde una. I-am insinuat-o, lăudîndu-i viciul.

20 S-a născut și își va sfîrși viața în Oatacamund. O singură dată a văzut marea, dar pastorul n-a lăsat-o pe plajă, pentru că erau goliciuni, și nu i-a îngăduit să facă baie, pentru că era vînt. La un Crăciun a fost în Mysore; fratele se logodea cu o canadiană. Fratele a plecat apoi. Familia s-a strîns în vila pastorului. Ani treceau, și soțul se întuneca... De ce nu le binecuvînta Dumnezeu dragostea cu un fiu, cu o fiică? Au sfîrșit prin a crește pe Isabel și a o socoti fructul dragostei.

Și oamenii erau fericiti.

30 Mint. Oamenii sunt fericiti și acum, și toate încercările de a-i turbura rămîn neputincioase. Ce am putut face de cînd a'n venit? Am povestit, serile, despre minunile continentului, despre vîntul ce zbate mările și turmurile cetățitorilor vechi, și pescarii golfurilor. Am mințit și m-am mințit lăudîndu-le frumusețea. Am insinuat aventura acolo unde nu era decît întîmplare. Și le-am vorbit mult, mult, despre țările ce nu le-am văzut niciodată.

35 Ochii s-au adăpat cu mirarea tristă a fecioarei.

...Cum se numește paserea cu pieptul vînat?

Doamna tace. Doamna nu știe.

De ce nu minte, de ce nu născocoște un nume, de ce nu împrumută un sunet? De ce nu vrea să fie *liberă*, să-și bată joc de vocabular și de etimologie?... Un singur cuvînt, izvorît dintr-un
5 joc, șuierat dintr-un capriciu, și așa fi surprins în marea moartă a sufletului ei vîrtejul desfrînării. Nu e prea mult; desfrînare, libertate, elan sălbatec și vast, toate le-aș fi ghicit dintr-un singur cuvînt, creat.

10 Leonor e anemică și domestică, asemenea personagiilor din binecunoscutele romane anglo-saxone. A murit. N-a ucis-o nimeni, și nici nu s-a născut moartă. A murit lent și stupid, așa cum mor florile ieftene. Eram dezamăgit; nici un sclipăt, nici o nebulie, nici un mister în trupul ei conservat de o tinerețe atroce.

15 Nu înțeleg de ce voiam eu *să fie* o taină. Noptele îmi odihneam setea și curiozitatea cu scenarii confecționate sentimental; Leonor a iubit, Leonor s-a hotărît cu greu să fie soția lui Tobie Stephens, Leonor a scris un *Jurnal* etc. Zimbeam și mă blestemam pentru asemenea jocuri stupide. Eu voiam să inoculez o turburare efectivă în sufletul femeii pastorului. Nu căutam motivele. Un
20 capriciu etc., etc., dar în el mă recunoșteam, recunoșteam activînd viața pe care o începusem, fără sens și fără datorii, viață liberă, de juisare și de efort gratuit, de *les extrêmes me touchent* și descătușare de reguli.

25 ...Dacă voi continua să scriu pagini la voia unui toc comod, n-am să mă înțeleg niciodată. Nu poftesc o viață inconștientă, instinctivă. Instinctele se dezlănțuie prin serii continue de explozii, dar eu trebuie să le cunosc și să-mi înțeleg situația. Altminteri, așa trece dintr-o armură în alta. De la cazuistică la
30 informă animalitate. Cea dintîi, frumoasă și absurdă, cealaltă se vestește comună, potabilă, ternă. Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului și a trupului meu. E strigătul pe care îl aud orice drum așa apuca. Țesuturile mele de plebeu robust sunt gîtuite de metrul cifrat; sîngele mi se învinețește în văzduhul celor zece
35 mii. Libertatea mea e ascensiune; oriunde. Infernul e sus, așa să știți. Raiul e și mai sus, dar el nu mă interesează. Orice cale așa

bate, mușchii se zgîrcesc și oasele ajung pietre îndată ce simt valea. Nu sunt aristocrat, pentru că nu vreau să știu de strămoșii mei... Și nu sunt parvenit, pentru că nu doresc fructele trudei mele: nu vînez ca să mă hrănesc, ci ca să mă joc. Sunt eu însumi,
5 în toate formele și gîndurile mele. Nu învăț regulile jocului. Cred că nu l-aș mai putea juca. Să-mi amintesc de ceilalți ani? Iată: dacă am cunoscut psihologia unui viciu, nu l-am putut practica. De acum sunt înfometat de neprevăzut.

10 ...Și vreau să descopăr grăuntele scump în păpușa pastorului Tobie!...

...Ce strigăt sec... Trec zilele, și cortina se lasă în fiecare seară cu aceleași cuvinte: „*Good night all!*...”

*

Acum începe povestea fecioarei Isabel.

15 Prietenii ei sunt incerți și amorfi. După lungă trudă i-am aflat visul: să găsească un soț care să joace *tennis* mai bine decît Villy Crammer. Marile evenimente ale existenței sale: și-a rupt piciorul pe terasa colegiului și a schiopătat cîteva luni; a vrut să se facă mișionară, dar a renunțat, pentru că trebuia să plece la Madura; a sărutat-o James Davies. Am urît pe acest James Davies, dar m-am
20 nseninat aflînd că ea nu l-a sărutat.

Surpriza dăruită de Isabel a fost mărturisirea celeilalte dorințe: să ajungă în Anglia. Anglia era continentul, țărmurile, cetățile, piețele cu turnuri întrevăzute în poveștile mele infame, sfîrșite pe terasă, la căderea nopții, o dată cu a doua pipă a pastorului.

25 Am iubit-o, pentru că s-a contrazis. Și-a uitat soțul visat, frumos și șampion. Cît nu doream să culeg acest fruct din ramurile sterpe ale femeiei lui Tobie...

*

30 Trebuie să plec. Zilele petrecute în parcuri mi-au dezvăluit un adevăr: că parcurile n-au nici un farmec. Vegetația poate satisface pe un sentimental. Eu prefer colecțiile de stampe. Aceiași palmieri languroși și aceeași iarbă, și aceiași mărăcini uriași. Și umbra

arborilor mango, și parfumul lînced, și roșul tufelor mă obosesc. Umbra e prea deasă, lumina e prea crudă, aidoma sufletului meu. E penibil să descoperi oglindite în afară proporțiile intime. Spasmul vegetal, goana animală le găsesc în mine. În afară de mine, în obiecte, iubesc proporțiile juste, casele, șoselele, sau echilibrurile rupte, grotești, sau stampele. Sunt nerăbdător de „Indian Museum“. Ațitea dibuieli ale gustului meu de artist incorect își vor găsi calea în bronzurile cu pîntec obscen și cu zeci de brațe împietrite spre nori.

Și apoi, pensiunea pastorului Tobie mi-e nesuferită. Pastorul mă suspectează; un doctor carc colindă lumea după sculpturi și temple păgîne... Un necunoscut care vorbește prea mult cu soția lui. Un tînr la care gîndește prea mult Isabel. Toți sunt nesuferit de înguști și de sentimentali. Leonor nu izbutește să mă emoționeze, ci reacționează ca un personajiu convalescent. Nimic nou, nimic viu. Prietenia mea îi e necesară ca un confident. Nu se plînge de nimic, dar enunță judecăți și definește situații cu o melancolie iritantă. A sfîrșit prin a-mi spune că aceasta îi e viața, și singurul regret propriu-zis e că nu are un copil, pentru pastor.

*

Acum se sfîrșește povestea fecioarei Isabel.

În dulapul cu geamuri și cu perdele vișinii, alături de un album memorial, Isabel păstra ziua cînd James a îmbrățișat-o (James avea pantaloni scurți, și ea pantofi fără ciorapi, ca doi adolescenți cari joacă încă „huy-huy“) și păstra păpușa dăruită de pastor în cea dintîi dimineașă petrecută la spital, cu piciorul în ghips; și imaginea vagă, epurată, cu mii de contururi perfecte — începînd de la Saint George la prințul de Wallis și la reclama pentru „ovaltine“ — a logodnicului în costum de *tennis*, mai tîrziu soț, conducînd-o în trăsură la sindrofia d-nei Wallace, și mai tîrziu, mult mai tîrziu, tată... De acum, dulapul Isabellei ajungea neîncăpător. Copiii se coborau dintre vedeniile pitite sub geamuri și se rostogoleau pe scoarța salonului. Într-o zi erau doi copii, în alta, cinci. Isabel îi numea și îi iubea în fiecare săptămînă altfel.

Despre toate aceste taine adunate în dulapul cu geamuri știau numai două prietene. Și amîndouă aveau asemenea dulapuri.

Iată însă că, într-o zi, un strein se hotărăște să doarmă în însăși camera cu amintiri și cristale. Ca orice strein, și acesta era copleșit de însușiri. Dacă ar vrea el... Dacă acest doctoz tînr, care vine din Anglia, i-ar spune, în fața Leanorei: „Vrei să fii cu mine, Isabel?“... atunci ea l-ar învăța să joace *tennis*, și, în schimb, el ar învăța-o franțuzește. Nici o fată din Oatacamund nu știe franțuzește. Doctorul ar ajunge mai învățat decît pastorul, iar ea...

Drăcești bucurii rodeau ghicind fază cu fază, nădejdi după nădejdi, asemenea gînduri în tainele Isabellei. Nu le putea ascunde. Lăudînd o casă și sărutînd un copil, îmi vorbea cu mîinele, cu zîmbetul și cu teama de a nu o surprinde.

Dar toate acestea erau de o profundă, definitivă mediocritate. Descopeream aici, la capătul pămîntului, aceleași nostalgii conjugale și reverii, și aventuri...

E dureros și amuzant, îmi spuneam, să nu întîlnesc nici o excepție, nici o excepție. Să nu pot ieși din cărți, să păstrez neîntrerupt contactul cu personajii, cu femeii anglo-tip, cu pastori-tip, cu soții ofilite.

Am înțeles că, dacă pot activa în sufletul unor asemenea personajii, activez ca un reactiv propriilor lor structuri; sunt adoptat și asimilat după nevoile organismului propriu. E umilitor să mă descopăr schimbat, comprimat și retușat ca să pot pătrunde în sufletul unei fete sau femei. Trebuie să mă supun legilor lor intime, să corespund tiparului crescut din visele, filmele și romanele lor. Să fiu acum un soț perfect, acum un amant original, un prieten idilic sau un confesor. Să asist la descompunerea mea în bucățele cu delicioz masticate, alimentînd piepturile lor înguste, sîngele lor subțire, ritmul lor capricios și minor.

Am vrut să *seduc* pe Leonor. Sunt sincer: încercarea mea de a o turbura era numai pretextul. Nu tînjeam o posesiune. Trupul ei fad nu-mi vorbea. Preferam pe cel al slujnicei. Voiam numai să știu că îi sunt necesar și stăpîn, că relația dintre noi doi e efectivă, că Leonor e *a mea*.

Am izbutit să ajung nevertebrat, jumătate prieten, jumătate confesor, dozat cu calități pe cari nu le bănuisem, ignorîndu-mi-se coeficienții mei vitali, neprețind huma în care mi-am înfipt adînc rădăcinile ființei mele, nebănuindu-mi nebuniile, nebănuindu-mi zările.

Și am izbutit să concretizez idealul limfatic și universal al logodnicului-soț-părinte în sufletul Isabellei. Am izbutit s-o turbur, dar am turburat-o cu ea însăși, nu cu mine. Formele le avea, eu am fost numai conținutul. Unde sunt *eu* în sufletul Isabellei? Dacă

5

Ar trece din mine numai ceea ce sufletul și trupul Isabellei ar putea apuca. Iar sufletul și trupul unei fecioare sunt micuțe, mărunte, neputincioase, mediocre, iremediabil mediocre.

10

mele!...

*

Întorsătura ultimă e comică, neașteptată. Pastorul m-a vizitat aseară în camera mea și mi-a cerut iertare dacă trebuie să-mi vorbească serios.

Ce am de gând cu Isabel? Fata a mărturisit surorii multe, multe.

15

Dacă aş binevoi să-mi expun gândul, poate s-ar ajunge la o înțelegere. Dar, mai întâi, vreau ca Isabel să fie soția mea? Și aş putea câștiga destul pentru o familie?... Și multe alte întrebări serioase și așezate. Pastorul le numește creștine. Și un adevărat creștin trebuie să răspundă...

20

— Noapte bună, pastor Tobie...

Oatacamund... Plec mînat de mine însumi.

III. ISABEL

Așadar, Isabel.

Dacă ar fi numai numele... Dar, pentru Dumnezeu, am înțeles din cea dintîi seară că e aidoma fecioarei Isabel din Oatacamund.

5

E ea însăși. Numai trupul e schimbat și fața, mai frumoasă. Are cinsprezece ani, două surori și un frate. Nu o cunosc decît pe ea; și aceasta, pentru că o cheamă Isabel.

*

Plouă. Încerc zadarnic să citesc monografia lui Fergusson asupra excavațiilor și templelor din Mavalavaram. Nu pot gândi, și atunci încerc să vorbesc. Dialogul nostru are tot farmecul unei fete care nu gîndește și al unui ins care încearcă să-și învieze gîndirea.

10

*

Fruntea și ochii sunt neliniștit de mari. Are buzele adolescenții. Numai nările spun mai mult.

15

Farmecul contrastului, violent și surprinzător, între pieptănătura de școlăriță la colegiu catolic și turburarea inconștientă, trupească, a nărilor.

Isabel e frumoasă cînd îmbracă vestmîntul de duminică.

Scriu tot mai rar în caietul acesta, pentru că altminteri ar ajunge manie. Ce să spun? Pe *Fräulein* Roth n-am întâlnit-o, iar la Universitate nu mă duc. Am căutat-o în sălile Muzeului. Nu mai vine.

5 Pietrele și inscripțiile îmi iau tot timpul. Cred că mă interesează mult influențele Indiei în Anam, Siam și Cambodge. Munca mea e liniștită și concentrată ca orice vrednică activitate științifică. Geniul științei e tocmai faptul că nu se interesează de obiectele ei. Altminteri, ar ajunge la îndemîna tuturor. Dificil și important nu e să palpiți în fața datelor, ci să le privești asemenea unei serii de fișe pe cari trebuie să le citești și să semnezi de primire.

10 Dar plouă. Și ploaia e nesuferită cînd ești singur. De aceea am iscodit pe Isabel.

15 Se deșteaptă la șase dimineața ca să-și scrie temele și să se ducă la colegiu. Temele le scrie fără poftă, ca pe o datorie inevitabilă. Isabel nu iubește școala. Ar vrea să fie vânzătoare într-un magazin de mode. Cîteodată, mai ales după ce se întoarce de la cinematograf, ar vrea să fie dansatoare sau doamnă cu bani mulți. Dar magazinul de mode e visul ei cotidian. Acolo ar putea învăța toate noutățile venite din Anglia, iar mai tîrziu ar putea fuma, cum fac ceilaltele fete.

20 Timpul petrecut la școală, pînă aproape de patru după-amiază, nu-i aparține. Trebuie să se gîndească la o sumedenie de lucruri, cari nu-i plac sau cari îi sunt tot alît de indiferente ca și logodnicul Adrianei. În tramvai însă, la întoarcere, se desfată. Se gîndește la ceea ce îi place. Privește domni tineri și băieți cu pantaloni scurți. Nu e timidă și nu-și pierde niciodată bunul-simț. Îi plac mai mulți prieteni, dar preferă pe Noel, pentru că e șampion de hochei și e mai bogat decît ceilalți. Mama a spus că soțul trebuie să aibă bani; altminteri, căsătoria e nefericită, iar divorțul, nepermis de *father* Lucas. Firește, mama are dreptate.

30 Acasă, cea dintîi bucurie e ceaiul. Pentru că vine tîrziu, îl ia singură, comod, în picioarele goale, și cu *The Statesman* în față. Din jurnal citește pagina sportivă și reclamele cari vestesc „*sale*“, pentru că doamna Axon nu-și îngăduie luxul cîrpiilor decît cînd scad prețurile. Sfîrșind ceaiul, se culcă sau se joacă cu pisica, sau citește romane de Baroness Orckzi.

Totuși, viața nu e atît de mecanică. Adesea vin prietene și joc *tennis* sau cîntă la pian. Pianul e dezacordat și foarte vechi, iar prietenele nu știu decît prea puține *jazz-s*. Totuși, se amuză îndestul, supravegheate de bunică. Aproape de cină vine Noel, care își sfîrșește lucrul la Vamă, sau Jimmy, care se întoarce de-a dreptul de la școala de *compt-uri*, sau George, care e telegrafist, sau Willy, care nu are slujbă, dar care a fost pînă iarna trecută șef-mecanic la un garaj de lux. Toți aceștia sunt prieteni buni, și unora din ei d-l Axon le oferă whisky. Isabel se gîndește la toți, îi cîntărește în minte sub toate raporturile, îi compară și-i închipuie soți. Preferă însă pe Noel, mai ales cînd îl vede în hainele lui *crème* și-l aude vorbind de succesele sportive. Ca orice fată, Isabel practică sporturi și asistă la toate *match-urile* cu intrarea liberă. Unele din ele sunt adevărate sărbători. Pregătirea durează un ceas, pentru că d-na Axon se pudrează cu multă grijă, iar surorile Isabellei își poartă părul pe umeri, și coafura aceasta, deși simplă, necesită mult timp și deosebită atenție. La *match-uri*, Isabel apare cu o pălărie cu panglici și o rochie transparentă, care îi dă doi ani mai mult. Ca orice fată, strigă din stal și aplaudă cînd favoritul sau prietenul se distinge. La *match-uri* întâlnește multe familii prietene, și se întîmplă ca una din ele să le invite, chiar în accea zi, la ceai sau la cină. Isabel se bucură atunci de ceea ce se numește „*good-time*“. Grupurile sunt foarte bine dispuse; cîntă în cor ultimele romanțe, dansează și rid zgomotos, mai ales dacă nu se află bunica.

25 Duminica nu e tot atît de plăcută ca sîmbăta. Pentru că duminica se deșteaptă la cinci și jumătate ca să se ducă, împreună cu toată familia, la catedrală. E drept, duminica poartă rochia cea mai scumpă, chiar dacă nu iese din casă. Dar sîmbăta e cu adevărat liberă, și noaptea, dacă sunt invitate, se duc la cinematograf. Invitația o face, de obicei, unul din pensionari. D-na Axon are întotdeauna cel puțin doi pensionari, colegi mai tineri de ai d-lui Axon, mai toți funcționari din Sud, scriind zilnic familiilor, economisind lefile, dar îngăduindu-și cîteodată să invite pe d-na Axon și pe Isabel la cinematograf, unde ajung în taxi și cumpără ciocolată.

35 Firește, nu la aceasta se rezumă existența bogată și colorată a Isabellei. Cîte amintiri nu se împreună cu faptele zilei și cîte fapte noi nu aduc zilele... De cîte ori n-au fost la Grădina Botanică în grup și nu s-au oprit la „Victoria Memorial“ ca să se plimbe cu

barca pe lac și să se fotografieze braț-sub-braț cu Noel... Și picnicurile, iarna, pe malul fluviului, cu familia Pottar, care are un automobil enorm și patefon cu colecție bogată. Și zilele de Crăciun... Numai în vacanța de iunie nu se amuză prea bine, pentru că d-na Axon nu poate pleca cu patru copii în vilegiatură. Rămîn, astfel, în Calcutta, așteptînd *monsoon*-ul ca pe un dar.

În mintea Isabellei stăpînesc două gînduri: vestimintele și soțul. Amîndouă îi vor realiza libertatea. Pentru Isabel, a fi liberă înseamnă a avea un soț și a purta rochiile scumpe cari o vor dezrobi de disprețul doamnelor de la dancing și cinematograf.

Visurile ei le cunosc, pentru că la un joc naiv și stupid am întreat-o cum și-ar împărți o zi perfectă. Mi-a spus: s-ar deștepta dimineața, s-ar duce la fereastră și ar privi cerul. Apoi ar face o raită cu calul în parcul cel mai apropiat. După aceea s-ar îmbrăca luxos și și-ar vizita prietenele, iar dacă plouă, ar ceti romane. Seara ar cina cu soțul la „Nanking” și s-ar duce în fiecare noapte la cinematograf.

Oh! dar aceasta nu se va împlini niciodată, pentru că niciodată Isabel nu va găsi un soț atît de bogat...

*

Și ființa aceasta, totuși, viețuiește și se bucură, și nădăjduiește. Existența ei se desfășura tot atît de plină chiar fără să mă fi cunoscut. Așa cum se desfășoară existențele miilor de oameni cari răsufală în preajma mea, la o zi depărtare de mine sau la o sută de zile. Iată cine sunt eu; cel care a crezut că poate turbura viețile. Dar ca să le turbur, trebuie să mă apropii de ele, să le ating cu răsufierea mea, să le scutur, să le desfac. Eu nu pot atinge viața celuiilalt. Cine poate atinge și cunoaște viața celuiilalt? Poate alergăm toți după aceeași spargere a cerului de fier. Nu știu. Nu vreau să repet aici întrebările anilor trecuți. Dar Isabel mă neliniștește; se schimbă. Se schimbă așa cum vreau eu? Nu știu ce vreau. Poate numai să mă bucur de puterile mele, să aflu că *sunt*, observîndu-mi sufletul, copleșind celelalte suflete.

Mă întreb de cîteva zile: eu nu vreau să împrumut, să mă hrănesc cu nimic de la alții?... Ce viață prodigioasă, viața fecioarei Isabel...

Și totuși se schimbă. Se îndreaptă spre mine. Mă cere, cu ambițiile sau nemulțumirile ei. Dar eu nu mai mă recunosc. Aceeași poveste. Isabel mi-a forfecat colțurile, mi-a pilit asperitățile, ca să pot pătrunde în sufletul ei. Mă ignoră. Toți mă ignoră. Fiecare mă crede ce vrea el. Dar eu? Eu, unde sunt? Eu, din mine, din nopțile mele, din zorii mei? Dacă aș urla, dacă aș sîngera, ei rămîn surzi și orbi. Fiecare își continuă drumul însemnat în creierul și menirea lui. Sunt singur, între o mie de prieteni. Am crezut că dragostea te trece în celalt. Dar te trece acolo unde vrea el, unde vrea ea, în închipuirea lui, în nălucirile ei.

De ce am judecat eu viața Isabellei fără să o înțeleg?

Și totuși, am fost îndreptățit s-o judec, pentru că am înțeles viața Isabellei. Oricine e Isabel. Oricine e, în același timp și alături de geniu, o larvă.

Cred că am cetit undeva că larvele obțin adulți diverși după temperatura la care sunt crescute. Iată ce vreau eu: să modific metamorfoza, să obțin aripi cu nuanțe rari, neobicinuite.

Fiecare vrea să supraviețuiască în urmași. Instinctul meu e abătut, e purificat. Vreau să supraviețuiesc în creaturile duhului meu. Știu că nu voi putea scrie niciodată, după cum niciodată n-am putut sculpta acel vis al adolescenței mele, acea „nedumerire după victorie”, stinsă în lutul și varul neputinței mele. Nu voi putea scrie nici asupra artei asiatice. Cărțile mele vor fi cele trei, alături de cele zece mii. Dar eu vreau ca rezultatele experiențelor mele să modifice viețile celorlalți. Vreau să am fii, aceasta e. Și oricine poate fi fiul meu, pentru că nimeni nu poate fi el însuși.

Cît timp a trecut de cînd gîndeam altfel?...

*

Nu înțeleg prin ce împrumuturi m-am abătut de la linia acestui caiet. Nu înțeleg, recitîndu-le, divagațiile asupra Isabellei. Ea rămîne, cu o superbă încăpăținare, aceeași școlăriță Isabel Axon, cu aceleași gînduri în jurul magazinului de mode și al lui Noel. Noel e prietenul și idila. Alături, se insinuează — oh! ghicesc limpede aceasta — făptura neînțeleasă a doctorului. Isabel știe de

unde vine, dar nu înțelege de ce a venit. În anumite seri, doctorul o privește atent, iar frazele lui, deși incorecte, au dedesubturi cari îi îmbogățesc visele. Altă dată, doctorul e posomorât și mîniat, privind-o ca pe o insectă ce se refuză descrierii din manual.

5 Suntem prieteni buni, dar eu nu am destul timp pentru prietenia Isabellei. Am descifrat frumusețea statuetelor anamite de la Muzeu. Pînă mai ieri le priveam cu ochiul cercetătorului lucid. De acum, firește, mă voi depărta tot mai mult de adevăr în ceea ce privește busturile de lemn și pietrele cioplite din Anam. De acum, dragostea mea le descoperă linii savuroase, revelatorii. Dacă
10 adevărul nu se află prin dragoste, oriunde s-ar afla el, nu mă interesează.

Nu știi de ce am scris aceasta, eu, veșnic sterp și neîndrăgostit. Dar, iarăși, dacă aș înțelege tot ce scriu, de ce aș mai scrie?

15 ...Isabel vine adeseaori în încăperea mea cu cărți și stampe. La început privea în treacăt fotografiile, cu acea naivă curiozitate și vastă stupiditate feminină. Nu mă puteam stăpîni să nu zîmbesc observîndu-i neînțelegerea, iar mai apoi, indiferența. Aproape o îndrăgisem în acea zi cînd a răsfoit în cîteva minute albumul cu
20 reproducerea în culori ale lui Kezan. Peștii cu ochi mari și crinii nu o înduioșau.

Umbră albastră a munților nu o ispita să viseze. Isabel prefera pictura unei reclame de ceai, după cum prefera blonda buclată a cutiilor cu biscuiți „Riva“ chipului fără seamăn al *Fetii întristate*
25 de Busho Hara.

Familia Axon e seducătoare. D-na Axon nu citește decît romanele aprobate de *father* Lucas. Marea ei bucurie e să certe re
servitori în hindustani și să-i amendeze cu o rupie de cîte ori n-au
30 dus la timp *breakfast*-ul d-lui Axon. D-l Axon e singura excepție, singurul sălbatec al familiei. De la cinsprezece ani a părăsit căminul pentru granița Afghanistanului. La douăzeci de ani era șeful unui *bungalow* la Gamtok, dar a trebuit să demisioneze, pentru că vîna ziua întreagă și lăsa *bungalow*-ul pe bună-credința
35 bucatarului sikhimez. De atunci a colindat peste tot, cu compania de telefon și telegraf. A aparținut cîtva timp postului permanent de la Lhassa și apoi s-a stabilit la Simla. Toți spuneau că e iremediabil vagabond, că e incapabil să alcătuiască o familie, că e egoist și vîntor incorrigibil. În anul următor s-a logodit cu Anna Murden.

40 Sîngele d-nei Axon a biruit. Copiii sunt liniștiți și cuminiți ca

tinerețea evlavioasă a Annei Murden. Poate că Verna, care nu are decît doisprezece ani, se apropie de zvăpăiatul ritm al tatălui. Pubertatea ei se dezlănțuie precipitat și nervos în clima Bengalului. Hoinărește cu haimanalele cartierului, vorbește
5 hindustani și urdù mai corect decît cei mari și ciupește brațele domnilor cu o vădită ostilitate. Aceasta e Verna, pe care n-am avut încă timp s-o observ, pentru că ziua întreagă și-o petrece la școală sau pe stradă.

Cealaltă, Lilian, e gemenea Isabellei. E frumoasă și tăcută. Nu
10 înțelege, nu vorbește, nu are nici un dar și nici o neliniște. E bigotă, fără a fi religioasă. Se ruga, pentru că așa a spus *father* Lucas. O singură dată am auzit-o vorbind și protestînd, cu timiditate, cînd am desemnat o cruce. Aceasta era lucru diavolesc. Am tăcut amîndoi, stînjiți ca de prezența unui strein ursuz.
15 Dacă ar fi fost Iisus... Dar era numai catechismul lui *father* Lucas.

Isabel se mîndrește cu prietenia mea, pentru că ea e o școlăriță, iar eu sunt un doctor. De cînd am luat obiceiul să vorbesc cu ea în
fiecare seară, după cină, gesturile îi sunt mai cumpănite și cu
20 evidente eforturi de a părea mature. Bunul-simț o ajută. Nu întreabă și nu vorbește decît atunci cînd trebuie. Puțin cîte puțin, familiaritatea a ajuns capriciu la Isabel. Știind că nu mai pot da înapoi, o încearcă și izbutește un flirt ciudat, în care adesea vorbește despre Noel și insinuează seriozitatea sentimentelor cari
25 îi leagă. Firește, eu rămîn cu același zîmbet, și liniștea mea o nedumirește.

De multe ori îi vorbesc despre minunile Europei și o invit să se ducă să le vadă. Un sfat perfid și o privire inocentă. Dar aceasta o leagă de mine mai mult decît o mărturisire. Noel, și nici unul altul, n-ar putea vreodată ajunge în Europa. E atît de departe
30 continentul cu țarmuri reci...

*

Îi cunosc toate prietenile. Catherine Irving vine din Anglia, fiică de pastor. Dar pastorul a murit, mama e recăsătorită, și Catherine — cu cele două surori — e dansatoare. Castitatea dansatoarelor nu e pusă la îndoială aici.

De curînd, domnişoarele Irving — Catherine, Anna şi Loveday — s-au mutat în aceeaşi casă cu familia Axon. Sunt vecinele mele; dar sunt acasă cînd nu sunt eu. Dansează la „Bristol Theatre“ şi adună bani ca să se întoarcă la unchiul din Edinburgh.

5 Nu cred ca Isabel să le iubească, cu toate că pe Catherine o cheamă „my cat“. Fetele au şaluri scumpe şi rochiile de bal. Isabel nu iubeşte eleganţa celorlalte.

*

IV. POVESTEA MEA

Mă întreb: de ce nu însemn eu faptele Isabellei cu vorbele Isabellei? Poate pentru că vorbeşte prea mult. Iar în faţa acestui caiet nu mi le amintesc. Astăzi, am fost chiar uimit că, după o dimineată petrecută împreună, sunt incapabil să scriu aici ce a vorbit. Gîndurile — cu ajutorul gîndurilor mele — le cunosc. Înţeleg ce spune Isabel, dar nu ştiu cum le spune. Probabil se foloseşte de exclamaţii; iar povestirile ei sunt prea frumoase ca să mi le amintesc; sau sunt atît de personale, încît scrisul meu nedibaci nu izbuteşte să le păstreze.

Astăzi, Isabel mi-a povestit copilăria ei la Simla. Şi-a început şcoala la călugăriţe. A avut o prietenă care acum se află în Scotland. Prietena era întotdeauna bolnavă, era palidă.

20 Încerc iarăşi să surprind o formă precisă, un trup cu o anumită lumină şi un suflet cu anumite margini. Şi să fie aceasta Isabel. Iar alături de ea, prietena bolnavă. Nu izbutesc s-o văd. Unde e Isabel, sub brazii aleiilor din Simla? Oricine poate fi şcolăriţa cu prietena bolnavă. Şi încă n-am spus tot; prietena e însăşi Isabel, mai palidă, mai tăcută; o Isabel bolnavă.

25 Tot ce atinge ea ajunge Isabel. Tot ce gîndeşte Isabel ajunge gîndurile tuturor. O neînţelegească vrajă e copilăria ei; amintirile se desprind din lumină şi rămîn aburii, informe, asemenea unor amintiri filtrate în suflet strein.

30 Caut, caut să înţeleg: de ce nu vorbeşte Isabel în caietul acesta? Iată, acum se află în camera alăturată şi cîntă. O aud limpede, îi aud paşii, îi ghicesc trupul adolescent, comod răsturnat pe scaunul-sofa. Între ea şi Isabel din caiet s-a ridicat un zid de neînţelegere. Ce aş putea spune mai mult? Isabel cîntă. Dar oare nu cîntau cele zece mii alături de mine, în camera cu sofa?

35 Undeva se află Isabel, ea însăşi, singura, neasemuita. Dar ce taină o ascunde? De ce nu pot zări şi eu sufletul Isabellei?...

Să recunosc: începusem acest caiet al vieţii mele ca pe o carte. Cel dintîi capitol prevestea un şir de evenimente pe cari mulţi le-ar fi cetit pe nerăsuflăte. Am avut curajul să însemn şi să delimitiez primul meu pas într-un capitol. Aceasta înseamnă liberarea de literatură.

Acum privesc înapoi. Nimic din cele aşteptate nu s-a împlinit. Ritmul existenţei mele e schimbat. Linia începută s-a frînt, şi nu ştiu dacă am înlocuit-o cu o altă linie dreaptă. Pe miss Roth n-am mai întîlnit-o şi, probabil, nu o voi mai întîlni-o niciodată. Îmi amintesc că în cele dintîi săptămîni mă gîndeam cu multă bucurie la tovărăşia noastră, reconstituită în muzeu, şi nu osteneam închipuind conflicte. Existenţa mea, pare-se, refuză să le realizeze. Cineva din mine a murit, aşa cum mor în fiecare zi, în fiecare om. Poate a fost tocmai cel ce plăcea lui miss Roth.

15 Isabel are acum şaisprezece ani. A trecut un an? Au trecut mulţi. Şi iarăşi iubesc caietul vieţii mele. M-am iubit întotdeauna, sincer şi total. Fireşte, în fiecare an m-am iubit altfel, dar o dîră continuă stăruia în fiecare schimbare. M-am iubit şi mai mult de cînd mi-am aflat slăbiciunile.

20 Copilăria mea a fost incinerată de nădejdiile şi visurile culorilor. Adolescenţa mea a crescut, sobră şi chinuită, alături de viaţa pietrei. În fiecare noapte îmi visam braţul scobind cu lumină piatra. Aşteptam să văd răsărind în camera mea trupul întîiei sculpturi, pe care o numisem de mult *Nedumerire după victorie*. Ea ar fi trebuit să sugereze spaima încercată în faţa prezenţei „celuilalt“ din sine.

De nenumărate ori am pregătit gipsul, și întotdeauna l-am privit, după nopți și zile de lucru, deznădăjduit.

5 Dacă am supraviețuit acel an, a fost datorită Bisericei, care nu-mi îngăduia să mor cu moartea mîinii mele. Credeam, cum numai un colos sterp poate să creadă. Toate pietrele pe cari le-am sculptat în minte mi-au sîngerat, căzînd, trupul. Am încercat nedumerirea celei dintîi pietre cioplite. Înfrîngerea mea a fost atît de cruntă, încît m-am îndoit dacă nu e biruință. Am cunoscut
10 disperarea celui ce știe că viețuiește alături de un strein. Și am încercat mila fără de margini, mila pentru geniul meu sterp și pentru pietrele așteptînd, întregi.

15 Puțin cîte puțin am îndrăgit migala și m-am apropiat de lucrăturile prețioase, fragmentare, originale, după cum cel care nu poate scrie o epopee ajunge ziarist. Nu era nimic original în pietrele mele necioplite și nimic nu e original în epică. Originali sunt numai ziaristii și bijutierii. Am ajuns cel mai documentat critic și, cu teza mea de doctorat asupra motivelor decorative în Asia, am cîștigat premiul „Natorp“ al școlii.

20 Aceasta e viața mea. Pentru mine spune mult și îmi amintește tot. Dar m-am hotărît să trimit acest caiet prietenului meu. El nu va înțelege și nu va ghici nimic. Orice om trebuie ghicit. Ajut pe singurul meu cetitor cu sumare și nepricepute informații. Știu că existența mea e prețioasă. Eu o iubesc. Eu o socotesc mare. Prietenul meu e inteligent și e scriitor. El va s-o judece. Bucuria
25 mea, scriind acest capitol, e numai uimirea cu care Mihail va primi manuscrisul unuia pe care îl socotise dispărut.

Eu nu știu să scriu. Voi povesti adolescența mea la împlinire, așa cum făceam scriind numai pentru mine, cînd aveam timp și cînd mă aflu în fața celor neînțelese. Gîndul acestei autobiografii
30 l-am avut astăzi, recitînd caietul și singura scrisoare a prietenului, primită de mult și lăsată – ca toate scrisorile – fără răspuns. O dorință neînțeleasă de a fi socotit mort, de toți. Și am împlinit-o, conștient de primejdia experienței și de pierderea bursei. E adevărat; după un an, direcția școlii mi-a suprimat cecul lunar.
35 Trăiesc acum muncind. Nu sunt nici mai fericit, nici mai nefericit ca înainte.

Încep cu singura parte luminoasă din viața mea, cu adolescența și cu basmul „nedumeririi după victorie“.

40 De ce am visat și închipuit eu mirarea în piatră, mirarea cumplită pe care gladiatorul o încearcă înțelegînd că adversarul e

supus și ascultînd zvonurile gloriei? De ce am gîndit eu că orice victorie aparține „celuilalt“, celui care plînge biruit? Poate, ca să justifice cele ce s-au petrecut în urmă. Totul a fost o previziune. Eu sunt ursit să viețuiesc tot ceea ce închipui și plăsmuiesc cu gîndul.
5 Am iubit drama în piatră, ca s-o simt, apoi, în carne. Durerea a fost aceeași. Acum sunt cutreierat și hîrțuit de gîndul morții, al morții lungi. Cei ce vor trăi după mine vor judeca dacă și această presimțire a fost împlinită.

10 Cred că orice istorie adevărată trebuie să însemne numai etapele și culmile, ceea ce e mare și distinct. Împletirea amorfă, cu date cotidiene, cu analize amănunțite, aparține istoriei false, create de istorici. Tot ce e la fel cu ceilalți e minciună sau poezie. Realitatea e mare și e rară. Dacă lumea aceasta ar fi reală, toți am fi oameni mari. Lumea însă, – și fiecare știe aceasta, dar nu o
15 spune –, lumea e ireală, deși numai în parte. Probabil că altădată gîndeam altfel; dar ce dovedește aceasta?

...Al doilea mare eveniment a fost identificarea „celuilalt“, cel care mă împiedeca să creez, cel care îmi secase geniul. Intimitatea mea cu diavolul începe din acea zi. Cred că puțini moderni au crezut mai sincer și s-au luptat mai persistent cu diavolul ca mine.
20 Poate mulți m-au învinuit de superstițios. Dar eu le-am dovedit întotdeauna existența diavolului prin realitatea răului. Dacă diavolul ar fi o închipuire, o noțiune, o spaimă, o vechitură, un mit, răul ar fi aerian și aburiu, răul n-ar putea fi întrupat.
25 Gîndiți-vă o clipă la toate înfrîngerile și neputințele. Tot ce trece dincolo de voință, de om, de destin, de lege. Acel rău neașteptat, imens, pe care nimeni nu-l combate, pentru că fiecare s-a născut alături de el, a respirat cu el și s-a bucurat de operele sale. Diavolul e un creator tot atît de vast ca și Dumnezeu. Dacă
30 diavolul n-ar fi mare și real, viața noastră n-ar avea sens. Oamenii nu se gîndesc la aceasta, pentru că oamenii se gîndesc la toate, afară de ceea ce stă la capul unghiului, la viața lor.

Întimitatea mea cu diavolul a durat mult și m-a dăruit cu gînduri rari. Din lupta cotidiană am aflat toate cauzele cari
35 contribuiesc – de cîte mii de ani? – la înfrîngerea oamenilor. Asupra lor am scris tratate largi. Au pierit în acel foc din 11 august, cînd am îndurat o prea adîncă schimbare ca să mai pot păstra legăturile cu un trecut pe care îl socoteam umilitor. Atunci am ars dăsași de manuscrise, am ars totul, în afara cîtorva caiete
40 inchizitoriale, recente. Le păstram din îngîmfare sau poate din prudență, sau poate numai ascultînd vechiul meu imbold de chin asupra-mi.

Ultima descoperire a adolescenței mele a fost Inchiziția și *Exercițiile* lui Ignățiu de Loyola. Eram în același timp victimă, judecător și călău. Am ars pe un rug sincer și cumplit trupuri, suflete, cărți, ispite. Diminețile le petreceam exercitându-mă, gîndind, ridicînd planuri de întunecată strategie. A fost singura epocă fecundă, pentru că atunci aveam curajul să aleg, să spînzur și să laud. Alegeam; aceasta înseamnă că viețuiam ca un ales. Amorful, neprecisul, sterpiciunea, amestecurile, turburările erau îndepărtate cu o siguranță de inchișitor. Atunci am învățat mult, pentru că știam să nu învăț decît pentru a putea înfieră sau încercui prostia și tentația. Din „nedumerire“ a rămas numai dragostea pentru artă și hărnicia la cercetarea istoriei artelor. Nu știi de ce socoteam arta *celorlalți* liberată de obsesiile și conflictele mele. Am ajuns, după cum fiecare își amintește, singurul iubitor priceput al artei asiatice și, în același timp, singurul care puteam scrie o metafizică strategică a diavolului.

Cartea mea s-a tipărit înaintea tezei de doctorat. Toți au crezut-o imaginată, poetică, ireală, operă de vis și de gînd nutrit cu vise. Efortul meu de a surprinde creația diavolului sub aspectul ei sfînt, adică real și etern, a fost atît de cumplit neînțeles și nerăsplătit, încît dezgustul de scris mă stăpînește de atunci cu o nemărginită putere. Cartea mea a fost numită de critici „cel mai izbutit coșmar al unui modern“. De atunci mă gîndesc adesea la înțelesul cuvîntului coșmar și sunt ispitit să-l investesc cu deplină realitate.

În fumegarea celei dintîi cărți publicate și discutate am întîlnit cea dintîi femeie. Povestea noastră se cunoaște. Nu eu am dezvăluit-o. Cîțva timp după plecare, cînd socoteam faptul stîns printr-una din acele libertăți de geniu ale existenței mele, scriitoarea și-a publicat amintirile romanțate. Tot ceea ce a fost mai fals, mai teatral, mai superficial din viața mea, ea a publicat. Se desprinde din cele două sute unsprezece pagini o figură obsedată, posedată, alchimică, medievală. Se spune că diavolul mă vizita în visurile mele, mă chinuia ca un zburător, iar eu luptam asemenea inchișitorilor; că aveam un rug, un genuchier, o cruce și un clește. Toate legendele și stupiditățile au fost adunate. Rodnicia vieții mele supraviețuind unui dezastru, simbolul viu și realitatea răului au fost dezgustător de neînțelese. Dacă singura ființă care m-a îndrăgit, cunoscîndu-mă, a putut gîndi și scrie astfel, mai puteam nutri nădejdi în țara mea de la miazănoapte?

Și aceasta a fost, poate, o cauză pentru hotărîrea de a dispărea, de a fi cel puțin socotit pierit.

Povestea noastră nu se cunoaște. Și aceasta nu prin voința mea. Scriitoarea și-a publicat amintirile. Nu se cunoaște rugul nedumiririlor mele. Nu se cunoaște, așadar, nimic.

*

Cauzele schimbării mele nu le înțeleg. Ca orice fapt mare, și schimbarea mea s-a născut din nimic. Și s-a născut ca să lumineze, să valorifice și să laude *nimicul*. Firesc, renunțînd la diavol, am renunțat la tot ceea ce mai rămăsese mare și înalt în sufletul meu. Poate judec prea aspru. Am cultivat, de atunci, cu furie, *nimicul*; libertatea și puterea de a crea și *nimici* *nimicuri*. Adică, libertatea de a trăi la întîmplare, cum vrei tu și cum vreau ploile cu zorile.

Lucrurile s-au petrecut astfel: după cîteva luni de la publicarea *Metafizicei*, în culmea zarvei, am observat într-o dimineață, aproape de patul meu, atingîndu-mă cu răsufierea lui, un om care părea un diavol. M-am scuturat, mi-am frecat ochii. Nu, nu era o nălucire. Era un om ce părea un diavol. *Și nu era asemenea diavolului meu*, diavolului adevărat, diavolului vrăjmășind și luptînd cu Dumnezeu. Nu știu ce s-a petrecut în sîngele meu cînd omul ce părea diavol s-a apropiat, mi-a atins trupul, mi-a apucat mîna și mi-a șoptit: „Chemat am fost și am venit“. Mi-amintesc că un dezgust nespus, o scîrbă de coșmar, o amețeală de leagăn, un vîrtej de boală m-au coprins. Am avut febră și, poate, mi-am pierdut conștiința.

Aceasta m-a vindecat de credința în Dumnezeu și în diavol. Însănătoșindu-mă, am ajuns om ca ceilalți oameni. Tot ce fusese mit și lege în existența mea am privit ca pe o superstiție, o păcăleală de sine, o momeală a spiritului meu prea însetat de absolut ca să nu-l găsească chiar în cuvintele fără înțeles. Tot ce fusese luptă, umbră și lumină am crezut basm și stupiditate. Tot ce fusese mare a ajuns mic. Iar viața mea, de atunci, s-a mărginit printre și pentru *nimicuri*.

Aflasem, curînd după boala mea, că un prieten, îndemnat de o conspirație ce voia să se amuze, mă vizitase în zori, într-un

costum de bal, și mă surprinsese tocmai în gândurile mele, tocmai în ceasul când zarea se stinge și visurile ajung realități, pierind. Am mulțumit prietenului, pentru că îmi dăruise libertatea. Iar în 11 august am ars toate hîrțile unei adolescențe pierdute în visul cel mare.

În 3 septembrie am plecat. În 14 septembrie am cunoscut pe miss Roth. De atunci, povestea se știe.

Oh! cît îmi rămîne de adăogat!... Am recetit astăzi paginile scrise în caiet. Créd că existența mea e prodigioasă prin prăpastiile din care e întruchipată. Nu aflu nici o continuitate între viața din Oatacamund cu cea din Calcutta, și nici una cu cea care a urmat, cu cea care a precedat. Completă și strigătoare la cer răsturnare de valori. Am trăit pentru atît de multe ținte, încît, fatal, fiecare an din viața mea se ridică dușmanul celuilalt. Gîndurile, și poate limba, în care sunt scrise paginile mele sunt diverse. Un singur lucru se continuă: piatra cu nedumeriri din adolescență, lutul neschinguit, care îmi amintește zi și noapte sterilitatea sufletului meu și mă ispitește cu toate libertățile.

Oh! „nedumerirea după victorie“... De cîte ori n-am cioplit-o în drumurile și gîndurile mele!... O am în suflet, împlinită nu prin puterea mîinilor, ci prin împletirea faptelor și a streinilor din jurul meu. În multe dimineți și în nenumărate amurguri am contemplat un alt lut transfigurat în aceeași nedumirire...

*

Și acum, revenind, trebuie să încep povestirea făgăduită lui Mihail. De unde va începe și unde se va sfîrși, nu știu. Caietul mă așteaptă oricînd, pe o masă grea de cărți. Și adesea, scriind aceste ultime pagini, am lăsat o propoziție fără punctuație, ca să pot fuma sau să mă gîndesc la Isabel.

V. OGLINDA CU PĂCATE

Fratele Isabellei se numește Tom și e instructor gimnastic la Colegiul „St. Xavier“. De cînd locuiesc împreună cu el, cunosc un tînăr sănătos și un trup superb. Tom nu are încă douăzeci de ani. A absolvit colegiul, pentru că era șampion la toate sporturile. Știu mult din copilăria lui. E simplă și clară: jocul. Un joc neconținut, fără reguli și fără prejudecăți igienice, fără sens și fără estetică. Jocul Vernei e altul: neliniștit și orientat, nervos și capricios. Verna se joacă, pentru că nu poate face, încă, altceva. Sexualitatea ei străbate și se trădează în gesturi. Tom s-a jucat ca un copil; jocul lui era sincer, liber, gratuit, creator și uman. O dată cu alfabetul și catehismul, a deprins noțiunea sentimentală a sportului. A început să iubească recordurile și să citească reviste americane. Alături de rari cărți, — Conan Doyle și Edgar Wallace —, magazinele cu planșe, reclame și fotografii de trupuri îi rezumau lecturile. Tom e de o ignoranță divină și de un sincer catolicism. Nu pierde nici un serviciu la catedrală și se roagă în fiecare noapte.

Odaia noastră e ciudată și fermecătoare, ca orice loc alcătuit din contraste grotești. Un perete coprinde biblioteca mea și colecțiile de planșe asiatice. Reproductorile din pictorii epocii Ashikaga, pe hîrtie de mătase, sunt prea frîmoase ca să le păstrez în dulap. Și, cum nimeni nu poate spune că nădăjduiește să obțină cîndva originalele, — cu atît mai puțin eu, sărăcit cum am ajuns acum —, discreta mea mîndrie de colecționar n-a suferit ațîrnînd în pensiunea d-nei Axon plănșile cu duhuri, balauri și nori.

De cealaltă parte a odăiei se află patul lui Tom și comorile lui: discuri de fier, greutate, ghiulele, mingi, bastoane, rachete, bocanci cu ținte, pantofi albi, covorul pentru exerciții, plâși anatomice, colecția de reviste sportive și *Enciclopedia sănătății*, cumpărată în rate din America.

5 Niciodată n-am avut un prieten mai sincer. Se întoarce de la colegiu în ceasul ceaiului și strigă cu bucurie: „*Allo! doctor!*“. Își ia baia și umblă prin cameră cu un ștergar în jurul umerilor, cu trupul lui neînchipuit de frumos, gol, gol și divin. Fumează și discută sport sau dragoste. În dragoste e nepriceput și timid. Ascultă poveștile altora cu un sincer respect și o evidentă râvnă. Serile, când n-am poftă de lucru, îl inițiez, perfid și superior. Vorbăria mea se sfârșește cu dorul lui de somn și cu scuza că trebuie să-și facă rugăciunea. Îngenuche în fața patului, își reazemă coatele de saltea și se roagă fără nici o șovăitoare sfială de lumină, de prezența mea sau de zvonurile jazz-ului din vecini. Ruga lui Tom nu o aud, pentru că faptul ei mă uimește prea mult ca să mai pot fi atent. Fața lui Tom este luminoasă, zîmbitoare, concentrată și desprinsă de umbrele mușchilor. Trupul lui îngenucheat e paradoxal, ca un Apollo pocăit. Sinceritatea credinței lui – simplă și amplă – mă umilea în cele dinții zile. Apoi m-a nedumirit, m-a revoltat. Cum nu scriu aici o carte cu prea multe amănunte, sfârșesc descrierea rugăciunii lui Tom fără a fi spus tot ce am îndurat și tot ce m-a desfătat. Poate într-una din acele seri, când îl priveam gol și înălțat, mi-am amintit cu jind anii mei, și în suflet s-a iscat ispita. Aceeși ispita de a turbura, de a strecura îndoieli, de a chema conștiința libertății într-o existență liberă și stupidă. Nu știu; pe Tom, prietenul meu, nu l-am urât. Frățește, indiferent și pățimaș (oh! în sufletul meu, cuvintele acestea nu se exclud...), i-am arătat un alt drum, i-am descoperit alte zări. Ceea ce așteptam în dorurile mele nu era pierderea credinței; Tom nu poate renunța la Dumnezeu. Eram curios să aflu însă faptele ce vor urma luminării lui cu acele lumini false și nestatornice ale omului modern. Nu gîndeam să-l cultiv științificește. Experiența mea era o experiență morală, așa cum sunt toate. Ce se va întâmpla în acest suflet lăsat liber, îndemnat de altă autoritate decât cea a catehismului, viețuind altfel decât în familia Axon și pe terenul sportiv? Nu-mi găseam vină; dacă Dumnezeu există real în viața lui, lumea nu-l va putea pierde (în sensul de pierzare creștină). Dacă totul e superstiție și refugiu,

lumea îi va arăta alte superstiții și refugii, nu mai puțin complicate și nu mai puțin reconfortante. Pe Tom, prietenul meu, îl iubeam cu toate ramurile sufletului; adică, cu toată setea geniului meu sterp, uscat pe alocuri și ars, cu amintirea vie a nedumeririi necioplite în piatră.

5 Spectacolul nudității lui colindînd prin casă fără sfială, cu acel sumar ștergar, cu umerii bruni și elastici pe oase drepte... Tom nu știe ce înseamnă sfiala de nuditate. La început îl numeam păgîn, dar apoi am înțeles că sunt mai aproape de adevăr chemîndu-l catolic plastic, sculptural, sportiv.

*

Orice prietenie se întemeiază pe o parțială, dar susținută neînțelegere. În faptul ghicirii celuilalt se strecoară prea mult dania prietenului. Și totul se petrece cum trebuie pînă în ceasul cînd substanța se revelează – fără voie – din amîndouă părțile. Ceasurile acestea sunt rari. Le cunosc numai anumiți oameni. Aceștia sunt mînați, de obicei, de o menire crudă, și eforturile lor cele mai dureroase se îndreaptă tocmai spre actul descoperirii umbrei sau osului strein din făptura lor. Nu pretind că scriu adevăruri generale și eterne. Amintesc că sentimentul eternității și setea de a păstra legea m-au părăsit de mult. Tot ce scriu trebuie înțeles ca izvorît din viețile cîtorva; a mea, a Isabellei, a prietenilor mei. O celulă și cîțiva vecini, cu un anumit proces osmotic.

15 Așadar, prietenia lui Tom se sprijină pe o prea falsă și flotantă reconstituire a sufletului meu. Eu nu sunt doctorul înțelept, înălțat și dincolo de rău. Viața mea n-a fost furtunoasă, și prezentul nu e calm marin. Eu n-am colindat pămîntul, așa cum crede Tom, amețit de poveștile serilor. Dimpotrivă, furtuna și răul, și neprevăzutul de-abia acum le cunosc. Nu știu dacă un conflict metafizic e real sau fantastic; dar știu că nu e asemenea a tot ce m-a ispitit și cu tot ce am luptat în ultima vreme.

20 Tom a găsit în mine „*the man who knew too much*“, și procesul de creație a doctorului se desfășoară lent, dar continuu în mintea lui, cu prea puține gînduri și mai puține cărți. Lucrurile apar atunci complicate, fantastice, obscure, cu serii infinite de specii,

cu nuanțe de nesurprins. Numai o minte aglomerată, un creier supraexcitat de lecturi, poate pune ordine în fapte, poate simplifica și ordona, și lumina. De fapt, viziunea cea mai clară a lumii și a spiritului, eu am avut-o întotdeauna în prețiu
5 surmenajelor. Evident că nu recomand metoda. Dar aflându-se mai aproape de mine decât igiena și manualele de educație prin reducerea lecturilor, o însemn ca un fapt și o latură a sufletului meu.

10 Tom nu mă știe și niciodată, poate, nu mă va ști. Sunt alături de zarea înțelegerii lui. Și el se află, poate, undeva sub zarea minții mele. Un lucru mi-e îngăduit să spun; că eu pot nădăjdui să-l înțeleg pe Tom adevăratul, unul (dacă se află), iar el niciodată nu va putea pătrunde în lumina și umbra „celuilalt“ din mine. Oh! acea sfântă nedumerire care mă ascunde și mă păzește
15 de iscodirile vecinilor... Nu e ușor de înțeles un geniu; dar e peste puțină de înțeles un geniu sterp. Sunt culmi luminoase pe cari le poți urca, tocmai pentru că sunt luminoase. Când peste tot plutește negura și peste tot aneniță prăpastiile nedumeririlor, nimeni, nimeni nu poate cunoaște acel munte, care nu are nici nume, nici
20 stăpîn.

Eu sunt liber, tocmai pentru că linia gândului meu n-a tăiat piatra. Cel mai fecund *katharsis* nu e creația, ci neputința de a crea.

*

25 Din cea dintâi zi de când Tom locuiește în camera mea, camera lui fiind închiriată d-lui Thacker de la Vamă, m-a rugat să-mi fie profesor de gimnastică. Au trecut luni de când mi-am descoperit trupul privit și admirat din afară, indiferent de crizele fiziologice, indiferent de sexualitate. Trupul plastic, mușchii prețuiți nu fizic, ci estetic. Au trecut luni, dar eu uitasem iarăși.

30 Tom nu-și contenea mirările, privindu-mă. În ciuda cărților cetite cu umeri aplecați și a stampelor privite cu șoldul sucit, în ciuda liniilor strimbe ale bronzurilor de cari mă îndrăgostisem, trupul meu păstra structura robustă și echilibrul masculin moștenit din răzeși. Un ultim vlăstar din familia cu trecut și faimă pe malul
35 Argeșului.

În aceeași seară, Tom mi-a găsit lipsurile și mi-a întocmit program. Pe covor, gol și alb, trupul urma gesturile lui Tom. Am deprins mișcări dificile și am cunoscut voluptatea efortului, cu pumnul înfășurînd osia ghiulelelor, cu grumazul înfipt, cu
5 sîngele gonit din cavități și răsufierea oprită sub buze strivite. În puține săptămîni, elasticitatea și siguranța mușchilor s-au schimbat. Ritmul trupului în mers și-a recăpătat instinctul recitiliniu. De cînd am învățat boxul, priveam mai disprețuitor trecătorii și mă avîntam fără emoție, noaptea, în bazare.

10 Săptămînal, Tom îmi măsura mușchii, toracele și completa acel rit complicat al instructorilor gimnastici, ca să afle coeficientul progresului. Rezultatul îl mulțumea într-afît, încît mă îmbrățișa și, culegînd în goană ștergarul, se grăbea să urle în toată casa, comunicînd cifrele. Peste cîteva minute, d-na Axon știa pe
15 dinafară: circumferența bicepsilor mei și volumul toracic. Lista circula, de la Isabel la domnișoarele Irving și înapoi la Verna, care refuza să se entuziasmeze, continuînd să necăjească cu evantaliul pe d-l Thacker de la Vamă. D-l Axon mă silea să beau whisky, iar eu, cîștigat de bucuria generală, invitam grupul la
20 „Elphinstone“.

Nu aceasta, însă, mă încălzea. Priveam cu un zîmbet indiferent cifrele și, chiar după ce Tom îmi traducea sensul și îmi citea comparații din revistele lui, nu mă desfătam. Bucuria mea cea mare era să-l văd pe Tom concentrat sau desfigurat, întocmind
25 exerciții noi și improvizînd lupte pe covor. Luptele acestea, trînte sincere și învrăjbite, au fost marea mea surpriză. Începeau într-un soi de ritual care-și avea, ca toate riturile lumești, un farmec nespus. Amîndoi, în aceeași goliciune completă, ne priveam în oglindă, umăr la umăr, încordîndu-ne pe rînd grumazul și brațele,
30 pieptul și genuchii. Instructorul avea trup brun, zvelt, cu piept larg. Elevul, trup alb, înalt, cu pulpe lungi. Ne descopeream frumusețea în fiecare seară, cu strigăte și felicitări. Descopeream rotunzimea umărului, rotunzime pietroasă, cu vine de mușchi. Descopeream platoul pieptului, cu sînul oblong încordat spre
35 subsuori; și pîntecul frumos, lung, ascunzînd uriciunea proceselor; și coapsele strînse, cu oase late, și cu sexul tînăr, robust, calm. Și admiram genuchii fără gropi, genuchii legînd pulpe cu linie sigură, înfiptă în talpa liberă și călcîiul plin.

Cu prilejul felicitărilor începea trînta, unul strîngînd pumnul
40 celuilalt și îngenuchindu-l. Lupta era prietenească, așadar, crudă.

nesățioasă de izbîndă. I-am cunoscut lesne tehnica și strategia. Tom obișnuia să-și încolăcească brațul stîng deasupra gîtului și brațului meu drept. Piciorul lui, apoi, se strîngea în unghi pe șoldurile mele, susținut de genuchiul celuilalt picior. În cîteva
5 minute eram înfrînt, și el îmi comenta lupta cu o copilărească seriozitate. În multe seri am făcut eforturi să-l biruiesc, și întotdeauna pierdeam, datorită neatenției ce urmează concentrării supreme.

O dată, lupta noastră a durat mult. Fiecare eram înciudat de
10 rezistența celuilalt. Oasele se frîngeau și se împleteau cu o inedită elasticitate, lăsînd acea neasemuită senzație de dilatare, care e mai mult morală decît fiziologică. Brațele căutau și găseau puncte de spijin neașteptate. Ochii priveau covorul sau colțuri din pat, raze din oglindă sau fîșii de tapet. Îmi amintesc pauze de gînd,
15 speranțe copilărești, sentimente umilitoare. Sub mușchii lui Tom ghiceam zvîcnind același sînge din trupul meu răscolit. Și deodată am simțit că Tom se predă, vrea să fie înfrînt, deși era stăpîn și pe forțele lui, și pe luptă. În clipa următoare, – dar cîte clipe au trecut?... –, Tom se afla lungit, biruit, ucis pe covor. Ascultînd
20 unui gînd orb, i-am pus piciorul în piept și am împlinit statura grupului din adolescența mea. Efectul a fost de o măreție stranie. Victoria a durat o veșnicie. Și totuși, *n-am încercat* acea nedumerire pe care o păstram și o simțeam de ani. Aș fi vrut să plîng. Aproape lăcrămînd, Tom aplauda, istovit.

25 • – Eu am vrut să mă înfrîngi!...

– Nu, Tom, eu am vrut!...

Lupta a reînceput, sălbatecă. Inconștienți, obosiți, îndrîjiți.

Cînd m-am deșteptat din amorțeala de instinct și ceață, nu știu,
30 dar îmi amintesc că m-am deșteptat în aceeași clipă cu Tom. Și conștiința m-a făcut să înțeleg crima împotriva mea și împotriva lui Tom, și împotriva simplității sănătoase a prieteniei noastre. Biruisem încă o dată pe Tom, dar cum aș fi biruit o fată. Urîndu-l, l-am iubit, dar cum aș fi iubit o fată.

35 Deșteptarea n-a fost tragică. Amîndoi eram copleșiți de spaima faptului. Am adormit fără să ne privim, eu cu fața spre cadrele epocei Ashikaga, el cu ochii agățați de colecția gimnastică.

În noaptea aceea am întîlnit iarăși diavolul, real, viu, apropiat. Îmi amintesc că mă aflam la capătul unei scări de piatră, cu brațele acoperindu-mi capul, iar în fața mea, din umbră și zare, prietenul adolescenței mele, același, izvorînd ispite, zîmbind.

*

5 De a doua zi am trăit o viață schimbată. Am înțeles și ghicit prezența păcatului, a celui păcat strigător la cer, creștinesc, uman. Orice argument mi-aș fi adus, orice încercare de bagatelizare filozofică sau porcească, se sfărma de existența
10 celui simț intern, simplu și tragic. Ca să pot supraviețui, m-am schimbat. Nu m-am întors la vechea mea credință, n-am redevenit medieval. Nu mi-am poruncit discipline, pentru că libertatea de care mă bucurasem prea mult nimicise voința organizată. Voința mea era acum spasmodică, întreruptă de vaste perioade aride sau
15 pocăite, capricioasă.

Am încheiat exercițiile fizice cu instructorul și victima mea. În
20 cea dintîi seară cînd ne-am regăsit iarăși goi, un sentiment penibil, copleșitor, de durere nestrigată, de scîrbă și desperare, de sinceritate, de părăsire, ne-a coprins pe amîndoi. Citeam zbaterea și lacrimile sufletului meu pe fața lui Tom. Chiar regăsirea noastră, în aceleași împrejurări, părea menită, potrivită
25 de destin. Trecuseră cîteva zile fără a ne fi revăzut goi. Ne evitam instinctiv. El se întorcea tîrziu de la colegiu, eu lucram cu o spaimă neînțeleasă, zi și noapte.

În cea seară sfîrșeam baia la un ceas neobicinuit. Fără să-mi
25 dau seama, m-am privit – lucru neîntîmplat în viața mea – mult timp în oglindă. N-am auzit pașii lui Tom, și el n-a bănuit prezența mea în camera vecină. S-a dezbrăcat și a început exercițiile pe covor. Ne-am întîlnit amîndoi și am împietrit
30 privindu-ne trupurile. Era un păcat greu între noi, și nici el, nici eu nu eram vinovați. Tovarășul adolescenței mele ne mînase. Tom nu știa aceasta. Eu nu știam ce să-i spun, ce să fac. Am urmat atunci sfatul clipei de fericire întrevăzută, anticipată în minte, și am îngenucheat în fața lui Tc.n. Ce am spus, ce m-am rugat,
35 deșteptat plînsul lui Tom, frumos și blînd, alături de plînsul meu scuturat. Mai prudent, Tom m-a sfătuit să tac, să nu primejduiesc

situația. D-na Axon poate să ne audă. Ne-am ridicat, ne-am sărutat ca doi frați și am îmbrăcat pijamalele cu o nespusă liniște înșeninată în suflet. Eram fericit ca orice om, ca orice creștin. A fost singurul act creștinesc – pur și sfânt, spontan și veșnic – pe care l-am împlinit în noua mea existență, închinată capriciilor minții și libertății slăbiciunilor mele.

N-am reluat totuși exercițiile. Nu ne stînjeneau trupurile noastre goale, dar contemplarea lor în comun – și o laudă a bucuriilor trupești – ni se părea zănatecă și infamă.

*

Un lucru am observat în curînd. Tom era mult mai legat, mai supus, mai stăpînit de mine. Prietenia noastră, în ciuda împotrivrilor mele, a ajuns idolatră. N-aș putea spune că totul se datorește păcatului dintre noi. Tot atît de just ar fi ca totul să se datorească actului de pocăință și iubire prin care ne-am curățit. Tom mă iubea mult și înainte, mă admira și mă slăvea în falsa viziune a bunătății mele. După păcat însă, fericirea lui de frunte era să mă asculte vorbind. Alegeam subiectele la împlinire; despre filme și despre *Evangelii*, despre sport sau despre romanele lui Edgar Wallace, pe care trebuia să le citesc ca să nu-l jicnesc.

În timpul purgatoriului nostru am fost adesea prins de alte încercări și uluit de alte revelații. Nepriceput în meșteșugul scrisului, le-am lăsat la o parte, ca să sfîrșesc amintirile și istoria lui Tom. Le voi povesti mai tîrziu. În aceste răstimpuri eram absent din prietenia lui Tom. Iar el mă ghicea chemat în altă parte. Luase obiceiul să se poarte cu mine ca cu un bolnav. Umbla numai în vîrfurile picioarelor și se culca devreme. Nu vorbea și nu întreba. Era o umbră supusă, și zăream în lectura mea de noapte, deasupra paginei cu chipuri grotești, trupul lui brun și pur.

*

Nu-mi amintesc de cînd am început să lucrez serios la ispitirea lui Tom. Probabil în aceeași săptămînă cu marea mea încercare împotriva Isabellei. Ispita lui Tom a fost, de astă dată, sincer și complet spirituală. O începusem de mult, dar am organizat-o tîrziu. Și pentru sufletul meu sterp era o proaspătă bucurie să mă

îndrept pe două cărări diverse către cei doi frați. Alesesem cărarea libertății cu Tom și cea a robiei cu Isabel. Faptele vor lămuri aceste cuvinte, seci ca toate cuvintele ce se spun înaintea faptelor.

Isabel nu bănuia cele ce s-au petrecut între Tom și mine. Ea nu știa decît prietenia noastră, prietenia a doi tineri cari își fac exercițiile împreună și colindă împreună în anumite nopți. Cunoștea aspectul fizic, social al tovarășiei noastre, poate și cel moral, dar în nici un caz legătura teologică dintre noi, uniți prin voința dracului și spălați prin actul spontan, dumnezeiesc, al pocăinții.

Isabel se lega tot mai mult de mine. Ispitele aruncate cu un an mai înainte rodeau accelerate de prezența mea, de anumite gesturi de ale mele. După ce am renunțat la cecul școalei, banii mei s-au împuținat simțitor. Puteam trăi din economii și cu ajutorul singurului unchi care își mai amintea de mine și îmi trimitea la cîteva luni o dată o anumită sumă, pentru care nu primeam decît o mulțumire telegrafică. Scrisori nu îrimiteam sub nici un motiv. Și, firește, scrisori nu mi s-au trimis. În cele dintîi luni am suferit de izolarea mea, apoi am înțeles rarul privilegiu al situației. Nu știam nimic de țara mea de la miazănoapte. Se putea împlini totul acolo, și eu nu știam, după cum nu știu nici acum. Plecarea mea, dintr-un elan liber, a fost antrenată în schimbări cari mi s-ar fi părut de negîndit înainte de realizare. Dacă ar trebui să rezum în cuvinte puține experiența mea, aș spune că jocul m-a dus mereu tot mai departe, tot mai adînc în real. Și filozofia mea s-ar reduce la o singură dogmă: joacă-te! Jocul singur păstrează instinctul realității, trăiește și se mișcă în realitate. Toate celelalte dogme, morale sau imorale, sunt țesute în și din închipuiri.

Așadar, pentru că aveam prea puțini bani, a trebuit să muncesc pentru bani, lucru ce nu făcusem niciodată înainte. Și a trebuit să muncesc așa cum nu gîndisem niciodată: tapînd la pian pentru exercițiile trupei d-relor Irving. Aceasta m-a legat mult de familia Axon. Raporturile noastre au ajuns de o nebănuită intimitate. Cîștigasem încrederea d-nei Axon prin banii ce-i primeam, prin munca mea printre cărți. Dar îi cîștigasem nădejdiile prin prietenia mea cu Isabel și dragostea prin faptul că mi-am mărturisit hotărîrea de a rămîne și lucra aici. Cu leafa mea de prim-repetitor la „Bristol Theater“ aveam tot atît ca în anul cu cecul școalei. Numai că, de acum, trebuia să lucrez șase ceasuri pe zi, lucru, propriu-zis, crud și silit, ceea ce hotăra pe d-na Axon să mă socotească om întreg.

Isabel avea acum multe ceasuri fericite, întovărășindu-mă la repetiții. Sala de la „Bristol“ are un aspect pustiu și impresionant în timpul zilei. Cei ce o cunosc în asemenea ceasuri se socotesc aleși, intrați într-o ceremonie ocultă și grandioasă. Repetițiile de joi dimineața sunt cele mai plăcute. Isabel se așeza pe banca 5 dirijorilor, fericită că poate privi dansatoarele și vorbi cu tinerii cari alergau prin sală și ateliere fără jiletcă și cu mîncile cămeșilor strînse deasupra coatelor. În puțin timp, Isabel a ajuns tot atît de intimă și necesară repetițiilor ca și celelalte *girls*. 10 Necazul ei că nu se pricepe în dansurile grele era coperit de fericirea că toți aplaudau după ce Isabel sfîrșea de cîntat *Ramona, My blue Heaven* sau *That's my weakness now*.

Cele douăsprezece fete erau dirijate în balet de Catherine, dar maestrul nominal era un rus, Stalin, venit din Australia și 15 căsătorit cu nepoata patronului. Stalin se pricepea în toate artele, dar cel mai puțin se pricepea în dans. Pentru el, toate dansurile, ca să placă, trebuiau schimbate în ritmul dansului rus. Stalin modifica ciudat *jazz*-ul și înlocuia imaginația cu reminiscențe din anii petrecuți în Rusia imperială. Nu avea nici calități, nici defecte 20 și părea foarte puțin rus. De aceea, poate, dorea atît de mult să schimbe totul în valori rusești.

Ajutorul lui Stalin era d. Fox, crescut în școală americană. Fusese chiar la San Francisco, pe cînd era elev telegrafist pe 25 bordul unui vas olandez. Din America adusese tot, deși nu aducea mult. Marile succese ale trupei d-relor Irving se datoresc împrumuturilor și hărniciei d-lui Fox. Isabel, îndeosebi, se împrietenise mult cu el și îl chema „*my fox*“ sau „*darling*“, ceea ce nu făcea decît cu Noel. Firește, Isabel se gîndea adesea la d-l Fox ca soț, și viitorul căsniciei lor n-ar fi fost mai prejos decît 30 căsnicia noastră (așa cum o închipuia Isabel), pentru că, dacă eu aș fi adus-o în Europa, d-l Fox ar fi purtat-o în America. Apoi, el avea toate șansele să ajungă bogat, iar eu prea puține ca să ies din mediocra stare în care ajunseseam printr-o nebunească renunțare la banii școlii. (Isabel găsea lucrul acesta atît de neexplicabil și 35 absurd, încît multă vreme n-a voit să-l creadă, preferînd să mă socotească mincinos decît prost.)

Pianul se afla într-un colț al scenei. Directorul teatrului economisea mult neplătind un profesionist. Îmi lăsam și eu haina în cuier, ca toți tinerii, și tapam pentru exerciții. Catherine 40 observa ritmul și arcurile schițate de pulpele dansatoarelor,

număra și bătea din palme, oprea pianul, relua dansul, arăta figurile noi, felicita, încuraja și exclama: „*Goodness me!*“

La început eram stînjenit de situație și, într-un anumit sens, de decadența mea socială. Păstram titlul de „doctor“, dar mi se 5 părea, în cele dintîi zile, că intimitatea celorlalți avea o răutate și o bucurie ascunsă. Nu era așa. Resturi din vechea mea mîndrie mă făceau să roșesc, să mă fisticesc, să încerc atitudini false de dispreț sau indiferență ca să se vadă că mă aflu într-un asemenea mediu fără voia mea, printr-o supărare a soartei. Curînd și firesc 10 am simțit că nimeni nu mă disprețuia. Am ajuns prieten cu toți, și prietenia mea cu Isabel a luat o nouă întorsătură. Isabel spera acum mai mult. Era cu mult mai intimă, mai drăgostoasă. În anumite seri, în urma jocurilor, ne îmbrățișam din greșală, și îmbrățișarea noastră dura. Isabel continuă să nu vorbească în acest 15 caiet. Isabel e aceeași. Eu – și eu cel din sufletul Isabellei – m-am schimbat. Cum, cum, încerc s-o spun, dar eu însumi nu înțeleg prea mult.

Am deprins obiceiurile teatrului *variété*. Veneam cîteodată și noaptea, cînd în locul pianului se afla *jazz*-ul. Aveam hainele mele 20 cele mai bune și întovărășeam pe Tom. Nu plăteam decît consumația, și aceasta făcea fericit pe Tom; privilegiul i se părea de neatins.

În jurul lui Tom începusem experiența cu preludii lungi. Hotărîrea de a-l sili să părăsească orașul pentru lume am luat-o 25 într-o noapte cînd sufeream prea mult de căldură și de neliniștea împlîrîrilor ca să pot lucra. Continuam lucrul, pentru că orice lucru trebuie continuat. Înțeleg acel efort limitat la o anumită cercetare, aliment indispensabil creierului modern, neputincios să culeagă numai principiile sau să renunțe definitiv la cules.

Tom dormea. Peretele lui era în umbră, peretele meu în lumină. Ventilatorul șuiera ca un zvon, și proiecția bustului meu printre 30 cadrele japoneze părea o vrajă, o imagine de oglindă magică. Gîndurile mele se fugăreau, se întorceau înapoi, se coborau în adînc. În adîncul unui suflet cu memoria ruptă în două jumătăți. S-ar fi spus că nu trăiam decît din ceasul desprinderii mele de 35 orașul Mării Negre. Tot ce fusese înainte uitasem. Și chiar dacă mi le aminteam, ele îmi păreau faptele altuia sau fapte silite de împrējurări, neizbucnite din mine, necontrolate de voința mea și tăgăduite de capriciile mele. Aveam o memorie vie și alta moartă. 40 Iar gîndul apei vii și apei moarte din basme mă oprea cîteodată din

șirul literelor, mă silea să închid cartea și să recunosc că, asemenea aceluia Făt-Frumos, eu mă puteam ucide (în sensul de uitare de sine) și mă puteam învia (în sensul sentimentului de prezență) numai bînd din cele două ape nestemate.

5 Și a fost în acea noapte o pogorîre în memoria moartă, înghețată. Și atunci, prin nu știu ce asociație stranie, am văzut pe Tom mort, l-am văzut zăcînd în descîntecul apei moarte, l-am văzut asemenea mie în anii de metafizică și înstreinare.

10 M-am întors turburat să-l privesc. Tom dormea zîmbind, gol. Și atîta fericire mi-a copleșit sufletul, încît, cu toată conștiința ispitirii și a păcatului ce îl săvîrșeam îndemnînd pe Tom – curatul, neprihănitul, neștiutorul – în albia lumii, am știut că opera mea nu e fapt diavolesc și mi-am spus că, dacă Dumnezeu lui Tom există, așa cum crede el, Dumnezeu mă ispitește acum, iar nu urgiile dracului.

*

15 A doua zi am avut cea dintîi convorbire serioasă cu Tom asupra plecării lui în lume. De mult, Tom cunoștea și iubea lumea prin spusele mele. Acum l-am îndemnat: de ce să se mulțumească, mărginiindu-se, cu ochii și mintea mea? E puternic, e tînăr. 20 Prietenia mea suferă aflîndu-l laș. Pentru că Tom e laș rămînînd alături de d-na Axon și de fete. Voinicia, credința, tineretea lui îl îndeamnă către porți ce trebuiesc ciocănite și ziduri ce trebuiesc urcate.

25 — Tom, îl îndemnam eu, catolicismul înseamnă bogăție și luptă. Timiditatea și fereala de lume nu exprimă spiritul Romei. Amîntește-ți parabola talantului și predica lui *father* Lucas de duminica trecută.

30 — Dar, doctore, mama niciodată nu mă va lăsa să plec. Tu știi că sunt singurul băiat și în curînd va trebui s-o sprijin. Nu e așa? Am trei surori și pe bunica. Mama nu poate trăi singură...

— Tom, l-am mîngîiat eu, un fapt mare se recunoaște prin piedecile ce îl împresoară, piedeci ce se află întotdeauna în sufletul celui ce îl dorește împlinit. Dar de ce nu urmezi cea dintîi poruncă a credinții noastre: „Lasă totul și urmează-mă!...“?

35 — Sunt și alte porunci în *Evanghelie*, doctore.

— Fiecare culege ceea ce îl tămăduiește sau îl împlinește, Tom. Nu uita că tu trebuie să te îplinești. Catolicismul înseamnă bogăție, Tom, și tu ești sărac. Sărac din toate punctele de vedere.

Nu cunoști nimic, nu poți nimic, și totuși, cu un singur fapt, vei ajunge bogat și puternic...

— Dar eu nu vreau să obțin bogăția supărînd pe mama...

— Preferi s-o aștepti supărînd pe Dumnezeu, Tom?

5 — Tu știi, doctore, că mama va suferi chiar bănește dacă aș pleca. Știi că noi nu suntem bogați. Și apoi, eu nu pot face nimic ca să cîștig bani în lume. Aici sunt instructor în colegiu; dar în America, ce Dumnezeu aș putea face? Și numai în America, pentru că nu știu decît englezește...

10 Am rîs mult timp și apoi i-am desfășurat planurile mele, și l-am sfătuit; o adevărată tinerete trebuie să înceapă prin risc și gratuitate. Eu am făcut la fel. Puteam gîndi la Port Said că, numai după un an, voi ajunge *tapcur* la „Bristol Theater“? Gîndeam că fără banii școlii aș muri înfometat; și iată-mă descoperindu-mi 15 comori. Tom putea găsi oricînd un loc în varieteu, cu trupul lui frumos și cu știința exercițiilor. (Mînteam; știam că sportul și fizica lui Tom sunt sincer și definitiv neremuneratorii.)

20 În fiecare zi îi descopeream alte posibilități, îl îndemnam mai viu, îl ispiteam mai adînc. Tom, care mă iubea și mă slăvea, își pierduse punctele de sprijin. Gîndurile mele îl împresurau din două părți; ce i a catolicismului și a sporturilor. Găsisem mijloace să-l conving că d-na Axon va uita curînd supărarea și se va bucura de succesele lui. Îi prevesteam numai izbîndă. Nu-i pomeneam de cumplitele schimbări ale plecărilor, de întunerecul ce coprinde 25 sufletul fiului rătăcitor, de nebulonia uitărilor. Nu-i aminteam întîmplările mele și nu-i descopeream prăpastia iscată după despărțirea de pămîntul și trecutul meu. Nu-i prevesteam decît izbînda, și Tom, ca orice șampion, nu iubea decît izbînda.

*

30 În acea seară de martie, Tom ne-a întovărășit la teatru, pe d-rele Irving, pe Isabel și pe mine. O ciudată neliniște îl antrena, întreruptă de largi pauze, în care Tom, instructorul și catolicul, părea străbătut de întrebări lumești. Însuși eu eram schimbat, excitat, pasionat, dar nu de Tom, nu de așteptarea revelațiilor lui.

35 În acea seară, o turburare și o menire mă apropiau magnetic de Isabel. Isabel era frumoasă cum nu fusese niciodată. Și rîdea, își lăsa trupul pe brațele mele, primea îmbrățișări de joc și provoca școlărește. Tom era neliniștit. Ar fi vrut să-mi vorbească, dar mă

ghicea departe de el, deși mă îndoiesc dacă mă bănuia aproape de trupul Isabellei. Pentru Tom, eu eram într-un anumit sens un sfânt, dincolo de rău. Cu atât mai mult dincolo de orice îndoială asupra curăteniei prieteniei mele cu Isabel.

5 Acum gândesc și înțeleg simbolul acelei seri. S-ar spune că menirea mea e să turbur sufletele, dar să fiu absent din conflict, să nu mă găesc niciodată antrenat în dramă, să nu joc rol activ și responsabil. Drama se sfârșește fără mine, cu umbra mea și gândul meu sădit.

10 Am improvizat, noi șase, o cină bohemă în cabina d-relor Irving, iar eu am oferit înghețată și whisky de la bufet. Isabel era frumoasă, frumoasă, și pentru cea dintâi oară a băut mult whisky din paharul meu. Cina nu interesează, pentru că gândurile și semnificația faptului meu erau departe.

15 Împreună cu Isabel, am rămas înapoia scenei, așteptând spectacolul. Tom, renunțând să-mi vorbească, și-a găsit prieteni într-o boxă. D-rele Irving ne-au gonit din cabină, pentru că trebuiau să îmbrace costumele spaniole. Fumam, fără gânduri, turburat, cu Isabel încolăcită la pieptul meu. Ne-am privit în ochi și am râs. Am zvîrlit țigara și i-am prins buzele într-o sărutare lungă, crudă, așa cum niciodată nu sărutasem. Erau sălbăticie și răcnet în sângele buzelor mele, și era primire cerească în buzele Isabellei. Sărutarea noastră a durat prea mult ca să nu-mi pierd mințile și Isabel să nu și le găsească.

25 M-am ridicat într-un spasm, i-am înșfăcat trupul și am pășit spre banca din fundul atelierului, acolo unde știam că, la acest ceas, nu ne va căuta nimeni.

— Ce faci? Ce faci? rîdea și plîngea Isabel.

30 Toate păcatele mă îndemnau. Credeam că Isabel mă chema. Dar în acea clipă, Isabel mă ura, mă ura sincer, vast, fără senzualitate, cu scîrbă, cu plîns. Am căzut pe bancă, dar Isabel și-a descoperit puteri neașteptate. Nu țipa, dar se apăra de minune. Eu însumi mă aflam într-o neobicinuit de crispată stare. Mă întrebam ce nebunie m-a coprins, de ce nu conțenesc s-o jicnesc cu lupta noastră, de ce nu-i cad la picioare, rugînd-o să mă ierte, de ce aștept ca păcatul să se împlinească și apoi să purced la curățire.

35 Isabel mi-a sîngerat fața, lovindu-mă. Dar izbînda era a mea. Se zbătea aproape fără puteri, așteptînd. Am zărit coapsele brune și ispita fecioriei. Iar în aceeași clipă, desperare nemărginită m-a coprins, am început să plîng prosteste, mi-am apucat capul în mîini și m-am blestemat în limba țării mele.

Isabel mă privea cu o nespusă nedumerire. Lacrimile îi șterseseră pudra obrazilor. O fișie din rochia de duminică atîrna deasupra pulpei cu ciorapul răsucit. Tremura, rezemată de zid, suspinînd. Și, deodată, a strigat, apropiindu-se cu pumnii de capul meu smerit:

— *I hate you, I hate you, beast, I hate you!*...

5 Am uitat acum toată cumplita scîrbă și penibila împletire de sentimente care m-au îmbătrînit în acea noapte. Multe amintiri s-au împrăștiat în sufletul meu; adolescența și „nedumerirea după victorie“ se luptau cu diavolul viselor. Ah! cum am urît dracul în acea noapte! Dar cum aș fi putut spune Isabellei că el m-a îndemnat? Nu aveam curajul de a încerca pocăința împlinită în fața lui Tom. El e un adevărat creștin. Poate și Isabel era. Dar dacă nu era, eu n-aș fi supraviețuit umilinții.

15 Și deasupra tuturor, în negura geniului meu fără rod, aceeași nedumerire împietrită, aceeași spaimă a oricărui ins simțindu-se purtat de celalt, de omul negru sau de omul alb din el, om necunoscut și nevăzut.

*

20 Isabel s-a întors singură, pretextînd o furioasă durere de cap. N-a spus nimic, nimănui. Eu n-am avut curajul să dau ochi cu ea multe zile. Ca să uit, lucrăm zi și noapte. Nu voiam să știu nimic de Tom. Îl uitasem. Nu mă frămîntam decît ca să alung sfiala, dezgustul, teama din mine. Viziunile celei dintîi nopți le ucisesem. Nu voiam să redevin creștin. Nu voiam să plîng umilit și să mă rog, luptînd cu un diavol și cu un vis. Înțelegînd că mîntuirea mea nu poate veni decît pe aceeași cale a libertății și păcatului, mi-am schimbat lupta. M-am îndreptat către alte ispite. Ispite și păcate se găsesc peste tot în drumul cărnii, și aceasta e fericirea omului. Păcătuiind, se liberează de stupiditate, de creștinism, de demoni. Ajunge simplu și curat. Lumina nu vine din lumină, ci din întunec.

30 Deșteptarea mea a fost iarăși rîs și nepăsare. Numai că nu simțeam aceeași libertate. Ceva, cineva – în sufletul meu – se irosea, sfărmat și plîns.

VI. PARABOLA FIULUI RĂTĂCITOR

Și cu toate acestea a trebuit să ne privim iarăși în ochi, Isabel și cu mine, pentru că eram față în față la *breakfast* și la cină. Și a trebuit să ne vorbim, ca să nu chemăm bănuielile. Și viața noastră s-a întors în vechea matcă. Amîndoi mințeam pe ceilalți prin prietenia noastră. Un ochi atent ar fi descoperit, la răstimpuri, disprețul și scîrba Isabellei cînd mă atinge; și ar fi descoperit mișcările mele spăimîntate sau indiferența pe care încercam s-o mimez.

Trăiam o viață ciudată, de ură și dezgust, de încercări de a uita și trece înainte. Amîndoi eram legați de o taină care ne silca să ajungem aliați. În serile cînd d-l Axon bea paharul cu whisky în sănătatea celor tineri, noi trebuia să ne facem ochi dulci. Cînd d-na Axon iscodea:

— Isabel, îți neglijezi prietenii... De ce nu vorbești cu doctorul?...

Isabel se roșea, îmi zîmbea, se apăra:

— Nu e adevărat, *mamy*, nu e adevărat...

— Isabel visează prea mult, rînjeam eu.

— Și nu poți spune că ești strein de visurile ei, doctore... insinua d-na Axon.

— *All rubbish, mamy...*

— Noii prieteni, mistress Axon, noii ei prieteni... Și dilema cu Noel...

— Oh! Noel e cu totul altceva, se gîndea Isabel.

— *That's right!* încheia d-na Axon, și noi o răsplăteam cu privirile noastre.

Cînd veneau prietene, eu trebuia să tapez pentru dans și trebuia să acompaniez romanțele Isabellei. Pianul era dezacordat, romanțele stupide și eu nervos. Isabel făcea eforturi să refuze, dar nu izbutea întotdeauna. Și, alături, în lumina verzuie a globului de deasupra pianului, reconstituia vechea scenă, pe care prietenele o țilcuiu în gînd și o comentau acasă. Cîteodată, fetele cereau romanțe insinuante, cu nenumărate „*I love you*“, și aplaudau după ce sfîrșeam acel stupid dans-cuplet *My inspiration is you*. Pentru mine, faptul era nesuferit, pentru Isabel, penibil.

Dar rîdeam și zîmbeam amîndoi, evitîndu-ne numai privirile.

Ca să spun adevărul, eu îmi recăpătasem siguranța mult mai repede ca Isabel. Începusem o prietenie stranie cu Lilian și Verna, pe care o voi povesti curînd. Prietenia era carnală, demonică. Mă ispiteau sute de păcate. Căutasem și găsisem în păcat uitarea tuturor simțămintelor apăsătoare. Cu cît îmi dovedeam mai mult indiferența în rău și în ispite, cu atît uitam mai sincer sufletul meu din noaptea de la „Bristol Theater“. Isabel, însă, păstra cu o neexplicabilă prospețime fiorul și scîrba actului meu. Nu era greu să recunosc aceasta, în cele mai neînsemnate mișcări, cînd se afla aproape de mine.

Pretextul de lucru evita multe. În anumite zile luam *breakfast*-ul și ceaiul în odaia mea, împresurat de cărți. Continuam să împrumut volume scumpe de la „Imperial Library“ și devoram cu aceeași poftă volume cu text și planșe asiatice. De fapt, lucrarea mea creștea și se lumina, deși renunțasem la gîndul de a o vedea cîndva scrisă și tipărită.

Tom nu-mi vorbea, pentru că eu nu-l iscodeam, și toate dialogurile noastre se sfîrșeau printr-un zîmbet și printr-o carte deschisă. Ce se petrecea în sufletul lui am înțeles mai tîrziu, prea tîrziu ca să-l mai pot opri.

Descoperisem viciul Vernei și îl ajutam cu o drăcească pasiune. Îl practicam fără nici o plăcere, fără nici o turburare sexuală. Îl îplineam, numai pentru că era păcătos și pentru că desfăta o fată de doisprezece ani. De altfel, eu nu sunt un senzual. În rarile mele legături, am fost dezgustat după cea dintîi noapte. Izbînzile mele erotice erau principale, erau pricinuite de idei, de raporturi, de experiențe intime. De aceea am scris cîndva că un Don Juan trebuie să fie un teolog, în sens substanțial, nu de erudiție. O femeie mă interesează prin virtuțile sau viciile ei. Cînd le cunosc, mă dezgustă. În cele mai nebunești îmbrățișări, eram indiferent.

Luciditatea mea deschidea mii de ochi noi și savura priveliștea membrilor desfăcute sau incinerate. Am iubit prea mult metafizica pentru a nu ajunge un apropiat al femeilor. Și cu cât mai mult mă apropiam, cu atât eram mai liber și mai calm în gîndurile mele. Înțeleg, femeia nu m-a turburat niciodată. Întotdeauna am căutat partea îngerească sau diavolească din ea. Sexul, pentru mine, nu e decît o libertate în plus și o dogmă pe care o pot verifica sau anula. Am spus, am trăit prea mult în metafizică. Aceasta e drumul către pierzanie sau victorie prin femeie.

Nu știu dacă mă explic întru totul. Pentru asemenea probleme, cari mi-au ocupat adolescența și cei dinți ani ai tinereții, am acum o sfială și un dispreț peste care nu pot trece. Nu mai pot judeca asupra-le. Nu mai cred în reconstituirile mele. O dată cu marea pierdere, am părăsit toate exercițiile spirituale. Aceasta nu înseamnă însă că actele și păcatele mele s-au schimbat întru totul. Schimbări, schimbări... Le recunosc la fiecare pas. Dar pot spune că nu erau implicate și chiar prezente în vechile mele încercări?...

Am descoperit în Verna un trup întîrziat, uimitor de redus, de micșorat, chiar pentru vîrsta ei. Era frumos și perfect ca al unei păpuși. Și păcatul nostru a început la un joc de păpuși.

Nu, nu scriu tot, pentru că mă dezgustă. Cunosc o gamă întreagă și vie a acestui sentiment. Erau ceasuri cînd uram feroce pe mica Verna. Ultimul spasm mă irita. E monstruos spasmul sexual al unei păpuși.

Și erau alte zile cînd mustrare cumplită mă chinuia. Dar nu gîndul bun chinuia pe cel rău. Nu mă muștra cugetul. Nu repetam smerenia creștină. Nu-mi aminteam plînsul umilit din fața lui Tom sau a Isabellei. Mă muștram că înlocuiesc o fată cu un copil. Mă muștram că am fost neputincios să cuceresc trupul Isabellei și că am primit trupul vicios al micii Verna; că sunt incapabil să-mi ating țintele și totuși, nerenușind la ele, mă mulțumesc cu surogate.

Era prea tîrziu ca să mă pot opri. Mai ales că așteptam ca Verna... Dar nu, nu sunt dator să însemn aici toate nebuniile și capriciile gîndurilor mele, însetate de libertate, de păcat, de calm.

Cu Lilian nu ajunsesem atît de departe. Lilian nu avea nici un viciu. Mă uimeau plinătatea formelor și mă ispiteau coapsele ei. În

intimitatea în care ajunsesem cu familia Axon mi se îngăduiau multe. Marele avantaj al binelui e că poate trece oricînd în rău. Discuțiile și erudiția mea religioasă, alături de munca sinceră și de prietenia cu Tom, făceau să fiu privit ca un abate laic. Și clima Bengalului mă ajuta. Fetele erau aproape goale din martie pînă în octombrie. Căldura adormea pe d-na Axon, ațipea pe bunică și aducea fetele în odaia mea, aerisită și răcoroasă. Întîi a venit Isabel, ca să-mi privească plănșile japoneze. A trecut un an? Au trecut mulți. În acel timp mă turbura problema celor zece mii de Isabel și a omului trecut printr-o oglindă în sufletul celuilalt. Realitatea nezdruccinată a masei mă umilise. Ce preț mai păstrau ceea ce numeam eu libertate, putere, geniu? Plumbul masei biruiește fără luptă. Biruiește, tocmai pentru că refuză să lupte, refuză să-și măsoare puterile cu puterile supraomului. Și nici o înfrîngere nu e mai rușinoasă decît cea suferită fără luptă.

Cîte mai am de spus asupra mea și asupra Isabellei, ce pășea sfioasă și cu bunul ei simț în încăperea doctorului...

Nu știu nimic asupra fecioarei Lilian. Dar, dacă aș fi scris povestirea aceasta cu multe luni înainte, Lilian ar fi vorbit în caietul meu, iar Isabel nu. Isabel a izbutit să-și imprime cuvintele numai după seara de la „Bristol Theater“. Niciodată n-aș fi bănuit schimbarea. Niciodată n-aș fi bănuit că Isabel se poate deosebi de cele zece mii. Cu acel scrișnet de fecioară jicnită: „*I hate you, I hate you, beast!*...“ — a început să vorbească limba ei, și numai a ei. Iată, Isabel e acum una, neprihănită, certată. Nimic nu o mai poate întoarce în ceața dinainte. Și totuși, cine a ridicat-o pe Isabel din ceata celor zece mii, cine i-a durat statură proprie, cine i-a așezat candela în mîină, cine i-a dat glas? Eu, eu, eu. Eu sunt și aici tată, învățător, duhovnic. Eu îmi recunosc făptura gîndului meu în Isabel care mă urăște, în Isabel care mă pîndește cu ochi răi și cu scîrbă, și cu mîhnire.

Iată de ce scriu povestirea aceasta; pentru că e frumoasă, e lungă, e vie, și peste tot întîlnesc *leitmotiv*-ul nedumeririi și al stercilității mele. Creez ce pot; cu viciu sau cu ispită de băiat zănatec, cu sfat sau cu violență, cu dragoste, cu indiferență. Ura nu o folosesc, pentru că ea niciodată nu s-a pogorit în sufletul meu. Ea nu creează, nu distruge. Sunt dincolo de ură. Mihail nu mă cunoaște și nu mă va înțelege. Dar, pentru el, repet: sunt dincolo de acest sentiment. Muncesc și trăiesc cu scîrba, cu

pasiunea, cu disprețul. Nimeni nu recunoaște mai mult ca mine puterea și rodnicia indiferenței. Și nimeni nu recunoaște mai mult cît de puțin spune cuvîntul acesta și ce sfîntă curiozitate se ascunde în el.

5 Nespusă curiozitate mă apropia de clara Lilian. Voiam să aflu ce poate gîndi despre mine și despre răceala mea cu Isabel. Ghiceam că numai stupiditatea ei inocentă a surprins faptul, că numai neștiința ei în cele carnale a descoperit încercarea mea
10 asupra Isabellei. Cîteodată, ghicirile mele sunt de o completă și perfectă dreptate. Și astfel s-a întîmplat cu Lilian.

— Doctore, nu e așa că ai sărutat pe Isabel?...

15 Ce puteam răspunde? Am încercat s-o sărut pe ea. Eram prea slab, prea sfios, prea turburat de limpeziciunea ei ca să pot răspunde altceva. Lilian nu s-a împotrivit. Zîmbea, ca la un joc de gajuri, îmbujorată și zăpăcită.

20 N-aș putea spune că înțeleg pe Lilian. N-am izbutit s-o reconstituiesc pentru liniștea mea, pentru potolirea curiozității mele. Zilele treceau, pauze lungi întrerupeau îmbrățișările noastre. Acele cîteva minute ce le petreceam singuri, cînd Lilian îmi aducea *The Statesman* sau venea să mă întrebe dacă doresc
ceaiul mai devreme, se sfîrșeau înainte ca eu să fi înaintat. Îmbrățișări fade, cu zîmbet galeș și alegoric. Și totuși, pasiunea mea de a pătrunde în negura stupidității prietenei creștea și mă incinera.

25 Cele două luni după fapta de la „Bristol Theater“ m-au schimbat mult. Cred că dacă acum gîndesc mai clar și mai sigur, mai simplu și mai adînc, împlinirea se datorește turburării, nesiguranței, păcatului în care existam. Ca întotdeauna, am înțeles schimbarea după ce procesul se sfîrșise. Nu mai păstram
30 obiceiul notelor, nici al caietelor inchizitoriale. Mă lăsam dus, de mine sau de ceilalți. Și aceasta, fără ca să urmăresc o demonstrație, fără ca să încerc o experiență. Acum înțeleg falsitatea experiențelor ca dogmă. Nu, eu nu urmăream nimic. Nu mai eram curios de rezultate. Ci de materialele și sufletele ce mă
35 întovărășeau. Voiam să le cunosc. Sau, mai precis, trebuia să le cunosc ca să pot trăi.

S-a întîmplat ca într-o noapte să alunec pe scara terasei. La strigătul meu, Isabel a alergat, cea dintîi. Sprijinit de brațul și de umărul ei, — de umărul pe care îl mușcasem, de brațul care mă
5 lovise —, am ajuns în odaia mea. D-na Axon și Tom m-au dezbrăcat, mi-au făcut masajii și mi-au pus comprese reci. Fractura nu era prea gravă, dar trebuia să păstrez patul cel puțin o săptămînă și să umblu cu baston mai multe luni. Durerile mele nu erau grele; dar d-na Axon silise pe Isabel să-mi fie soră de
10 caritate, și situația aceasta ne sufoca pe amîndoi. Ca să treacă timpul fără să ne privim, Isabel îmi citea din Galsworthy și Browning. Poemele celui din urmă erau singura carte bună din biblioteca Isabellei. *The Forsyte Saga* a lui Galsworthy o cumpărase cu banii și din sfatul meu. Se pare că Isabel socotea plicticoasă cartea, dar o prefera tăcerii. Vorbeam puțin. Vechea
15 sfială îmi revenise. În timpul lecturii o priveam pe furis. Nu știu de ce mi se părea îngeresc de frumoasă, cu fruntea mare, mată, cu ochii fără fund și cu gîtul gol. Visam și gîndeam, fără să ascult ceea ce îmi citea. Cîteodată se întrerupea brusc.

20 — Numai un minut, doctore. Am uitat să spun mamei că trebuie să telefoneze d-nei Baber...

Minutele acestea erau ceasuri și adevărat alean pentru mine. D-na Axon nu mă lăsa niciodată singur și credea că aceasta e datoria ei de gazdă și de catolică.

25 În cele opt zile de pat, singurul timp fericit era seara, cînd Tom mă amuza povestindu-mi ultimele lui izbînzi sportive sau imaginînd o idilă frivolă cu verișoara celui alt instructor, d-l Ferries. Din spusele lui începusem să îndrăgesc pe acest d. Ferries, gras și lihnit, asudînd după fiecare exercițiu, buhav la față și scurt de picioare, suferind de înecăciuni și blestemînd
30 clima Bengalului pentru toate insuficiențele lui. Erau scene pentru cari mă întristam sincer că nu le fusesem martor. De pildă, atunci cînd și-a schimbat cămașa în fața elevilor și, sfios, a arătat un spate gol, cu coșuri, șiroit de sudoare. Sau cînd a căzut în timpul unei demonstrații și, încercînd să realizeze o ridicare agilă,
35 pantalonii s-au rupt, d-l Ferries a fost apucat de o tuse cu lacrimi și a jurat să se întoarcă în Anglia cu cel dintîi vapor; hotărîre pe care a uitat-o, firește, îndată ce un elev i-a prezentat acul și ața.

Despre existența verișoarei d-lui Ferries mă îndoiesc. Cred că

Tom a născocit-o, ca să mă amuze și, în același timp, ca să-și satisfacă vanitatea lui de tânăr frumos și timid. Singura fată, bună prietenă a lui Tom, era Nelly; și Tom i-a promis solemn să se logodească în vacanța Crăciunului, după cea dintâi îmbrățișare. Eu am fost cel care am aflat taina de pe buzele confuze ale lui Tom și eu l-am hotărât, în seri puține, să uite făgăduința și să evite asemenea slăbiciuni. Și aici, ajutorul meu principal în convingere a fost tot catolicismul.

5 Într-una din acele seri, Tom mi-a mărturisit că e pregătit de plecare. L-am privit cu ochi deschiși. Aproape uitasem vechile mele ispite, crescute și înflorite în sufletul lui Tom. Nu înțelegeam bine, și Tom m-a lămurit.

10 —Un prieten de al lui *dad*, la Manila... Și prietenul prietenului e pastor cu mare influență... Și de la Manila pot ajunge oricând în America... Iar la San Francisco, *prospect*-e de a fi angajat imediat în varieteu sau instructor într-un club sportiv...

15 Ascultându-l, zîbeam, mă luminam. Recunoșteam copilul meu în Tom, recunoșteam nostalgia și curajul meu. Și numele orașelor: Manila, iar pînă la Manila, Singapore, iar pînă la San Francisco, Yokohama...

20 — Pleacă, Tom, pleacă...

— Aștept ultima leafă, doctore. Am acoperit biletul de clasa III pe „British India Company“, pînă la Manila...

25 — Și rezervele tale?

— Trei livre...

— Ascultă, Tom, eu nu am mulți bani acum...

— Doctore...

— Te rog... Nu am mulți bani, dar am economii... Ți le dau pe toate, șaisprezece livre...

30 — Doctore...

— Împrumut, Tom, împrumut. Cînd vei ajunge bogat și te vei întoarce, îmi vei înapoia acești bani. O sumă neînsemnată...

— Doctore, mai am încă ceva de spus... Nu plec singur...

— Dar?

35 — Plec cu un prieten, telegrafist. Nu e mai bine așa?

— E rău, Tom, e rău. Plecarea fără singurătate nu prețuiește. Plecarea fără primejdii nu prețuiește. Ascultă-mă. Amintește-ți ce ți-am destăinuit asupra plecării mele. Mai bine amîna. Lasă-ți prietenul să plece singur. Fiecare cu sufletul lui. Fiecare cu menirea sa... Rămîi, Tom...

— Peste puțină, doctore. Peste trei zile iau ultima leafă. Iar vineri e cursa pentru Extremul Orient. Vineri pleacă vaporul...

— Vineri?

5 — Da... Știu ce vrei să spui. Vineri e ziua mamei... Știu ce vrei să spui... Doctore, eu sunt hotărît acum. Am venit la tine să mă încurajezi. Nu e așa?... Mîine mă duc la catedrală...

10 Am fost coprins de o turburare neașteptată. Era prea rău, era prea păcătos. De ce acum? De ce nu după ziua de naștere a d-nei Axon, de ce nu înainte ca eu să-mi fracturez piciorul? Dar, mai tîrziu, am înțeles că noi suntem liberi pe hotărîri, dar că împlinirile nu ne aparțin; nu le împlinim noi, ci vremea: anii, ceasurile. De ce să mă împotrivesc sau să plîng? Fuga lui Tom nu se înfăptuia în zi mare, în zi eroică. Eu în pat, d-na Axon în sărbătoare. Și totuși, nu era mai puțin o fugă... Și multe altele am înțeles.

15 Sprijinit în baston, m-am ridicat și am dăruit lui Tom cele șaisprezece livre. O scuturare de mîini ca o îmbrățișare de frate.

— Doctore, nu știi ce s-a întîmplat cu tine în ultimul timp...

20 Tot pe gînduri... Voiam mult să-ți vorbesc. Dar, tu știi, eu nu te pot înțelege. Tu ești un om extraordinar... Niciodată n-am văzut ăltul ca tine, bun și învățat... N-am avut curajul să te întreb... Dar acum, îmi poți spune?

Vîrtejul cu umbre.

25 —Cărțile, Tom, cărțile... Tu știi ce a fost viața mea înainte... Noapte bună, Tom... Oh! genuchiul ăsta...

— Și eu eram să mi-l fracturez, poate să mi-l rup. Nu ți-am spus... Tocmai în noaptea cînd m-am hotărît să plec, să ajung celebru și bogat... Îți amintești, doctore, noaptea de la „Bristol Theater“?...

*

30 Aș putea scrie multe asupra somnului meu, asupra viselor și coșmarelor de joi spre vineri.

Înainte de a se culca, Tom îmi arătase biletul și banii, mă îmbrățișase lăcrămînd și îmi făgăduise să-mi trimeată scrisori prin portarul colegiului. Apoi a adormit senin. Geamantanul și-l pregătise și-l ascunsese în dulap.

În somn, mă deșteptam și îl priveam. Era Tom, cu trupul lui frumos și curat. Mă deșteptam, și îmi bătea inima întorcînd capul; de fiecare dată mă așteptam să nu-l găsesc. Și așa a fost; în zori, în lumina filtrată a verii Bengalului, patul lui Tom, gol, larg și gol.

Mi-am ascuns fața în mîini și mi-am poruncit să dorm.

*

La șase se deșteaptă bunica și d-na Axon. Fetele, peste un ceas, pentru că acum au vacanță.

Aș fi vrut ca d-na Axon să nu se deștepte, să doarmă somn lung pînă la întoarcerea fiului, să uite.

Dar gîndurile mele au fost sfișiate de un țipăt. Am sărit din pat, schiopătînd, cu fața crispată de durerea fracturii, cu bastonul tremurat printre mobile; am deschis ușa. D-na Axon suspina pe fotoliul salonului; și fetele se adunau; și bunica își căuta ochelarii.

— Doctore, doctore...

D-na Axon uitase că sunt în pijama, și lacrimile ei îmi ardeau genuchii.

— Doctore... a fost prietenul tău... a fost ca fratele tău... a fugit; Tom a fugit!...

Din scrisoarea pe care mi-a arătat-o, n-am putut ceti decît cea dintîi linie: „*Mamy, my dear mamy, my little poor mamy...*“.

Cuvîntul meu a răsunat absent și stupid:

— Cînd se întoarce d-l Axon?

VII. VISUL UNEI NOPTI DE VARĂ

Mi-e foarte greu să continui povestea vieții mele pînă la întîlnirea de la „Nanking“. Nu prea știu ce s-a întîmplat în vara aceasta după fuga lui Tom. Adică, nu înțeleg șirul faptelor. Pauză în gînduri, cum îmi place să numesc răstimpurile cînd somn de basm mă coprinde. Și somnul meu e ciudat, e viu, e crescut din zile, iar nu din nopți, e ajutat de fapte, iar nu de imagini. Sunt răstimpuri cînd existența mea se închide ca o floare după apus. Nu știu cum să lămuresc aceasta, pentru că nu-mi amintesc să fi cetit undeva sau să fi auzit de un fapt asemănător. Astfel, sunt nevoit să rămîn la propriile mele mijloace, și eu sunt nepriceput în ale scrisului.

Am greșit mărturisind că viața mea din vară a fost vis. Mihail va ceti paginile acestea neîncercător. Iar ele au fost pentru mine tot atît de vii ca și cele mai izbucnite manifestări de viață. Nu sunt un somnambul și nu sunt narcotizant. Visurile mele sunt la fel cu cele ale tuturor. Nu cred în ele. Dar, în anumite răstimpuri, mă simt istovit, palid, fără gînduri și fără oase. Cîteva zile nu pot face nimic, nu văd nimic. Conștiința e subțire și înnourată ca a unei convalescențe. Durata acestei stări e scurtă. Convalescența se sfîrșește, și viața nouă începe cu alt ritm, cu alte lumini. Cine ar putea spune că e vis?

Adolescența mea a fost un vis lung și agitat. Mi-o amintesc ca pe o baladă cetită în colegiu și uitată de mult. Memoria mea e ruptă în două, am spus. Cred că nu sunt singurul care viețuiesc această curiozitate, dar știu că sunt puțini acei ce-i dăruiesc un sens moral și teologic, în locul unei simple filcuii psihologice. Deșteptarea din visul cu drac și rug n-a fost deșteptare din coșmar.

Am deschis, numai, ochii în altă parte a lumii și m-am bucurat, uimindu-mă, de cele ce văd. Păstrez amintirile adolescenței ca pe o poveste spusă de *altcineva* și ascultată pe jumătate dormitînd, într-o după-amiază de vară, cu albine în văzduh și cu tristeți neînțelese în suflet. Iar pentru că am ascultat povestea pe jumătate treaz, nu o cunosc toată. Erau clipe cînd închideam ochii sau urmăream un fluture, și atunci, spusele celui alt alunecau pe oglinda minții fără să lase urme. Dar, pentru Dumnezeu, nu trebuie înțeles că acela e om sau duh. Nu, eu însumi am trăit și am povestit, în același timp. Ascultam însă povestea vieții mele *neatent*. Aceasta e cheia ce descuie tainele existenței mele. Nu am luat seamă la anumite descompuneri și înșămînțări ale sufletului.

Visul meu cel mai lung și cel mai minunat a fost *Nedumerirea după victorie*. Trăiam atunci în nespasă intimitate cu miturile. Nu mă înălțam deasupra lumii, ci lumea primea oaspeți pe împărații și săracii visului. *Vedeam* în lucruri sensurile lor; firesc, continuu, fără efort. Nu exista, pentru mine, hiatus între lume și mit, nu exista dialectica. Obiectele erau obiecte și, în același timp, simboluri, semnificații, îndemnuri, probe, lupte, idei. Cît de mult ar trebui să spun ca să se înțeleagă „în același timp“...

Dacă am pierdut legătura cu această lume firească și înaltă, n-am fost eu vinovatul. Prietenul a făcut o glumă, și glumele trebuiesc făcute numai de acel ce înțelege metafizica sau teologia. Nimic mai grav decît o glumă. Prietenul a confundat termenii. Glumele bune sunt acele în cari se acordă un sens strein — o laudă, o minciună, o schinguire — unui lucru comun. Prietenul a exprimat printr-un lucru comun — costumul de demon *travesti*... — o idee și o semnificație. Acum mă mustru că i-am mulțumit. Răul de-abia acum îi înțeleg. Smuls din frăția celor două lumi, sunt ursit să caut, orb și tremurat, vechea mea lume, s-o împletesc cu ceasta în care viețuiesc. Dar cum le-aș putea împleti? Caut, caut, și nu înțeleg tragicul acestei căutări decît cînd, istovit, adorm și mă deștept în somnul meu cu împărați și cu săraci.

*

După plecarea lui Tom s-au scurs zile mohorîte. Mă apăsa crima, mă înecau păcatele. După fapt se simt durerile muncii. Și eu le-am simțit mai aprig, pentru că d-na Axon mi-a povestit

copilăria lui Tom, iar copilăria lui era *altfel* decît mi-o închipuisem eu, reconstituind-o din frînturile de mărturisiri culese în serile noastre. Tom nu era cel simplu. Tom putea găsi singur ispitirea drumului mare și putea ajunge singur pe calea turburărilor în care l-am îndemnat. Copil de zece ani, fugise de acasă — pe atunci locuiau în Simla — ca să poată vedea cartierele trupelor din Delhi. L-a găsit un prieten al familiei, într-o stație din Punjab, împărțind vasul cu orez al unui indigen. Dacă prietenul nu l-ar fi întors din drum, Tom ar fi ajuns la Delhi și Dumnezeu știe ce viață ar fi apucat.

Tom nu era cel găndit de mine. Iar eu mi-am luat păcatul lui, eu mi-am împovărat sufletul în zadar, căci și fără mine Tom ar fi părăsit casa, și atunci păcatul ar fi fost al lui, iar în cer ar fi dat socoteala el, iar nu eu.

Descoperirile acestea m-au turburat adînc. Mă zvîrcoleam în pat, după plecarea d-nei Axon, și gînduri de răscumpărare mă bîntuiau. Priveam patul lui Tom cu schimbătoare și dureroase simțiri de spaimă, de mustrare, de furie. Am cerut ca patul să fie scos, pentru că uneori îl visam ca un coșciug, iar altă dată din el răsărea Tom rînjind ca o mască și veselindu-se de înșelăciunea mea. Iată-mă păcătos fără fruct; iată-mă neizbutind nici în asemenea opere, sterp, pentru totdeauna sterp, cu duhul meu purtat pe ape moarte; iată-mă și aici certat de soartă, pus alături de oameni ce se desăvîrșesc sau se pierd prin sine, și eu numai printr-o orbire menită nu ghicesc aceasta, ci stărui în a crede că sunt mișcați de mine.

Dar eu, Dumnezeul meu, eu unde sunt? Dacă n-am putut tăia piatra, dacă nu pot turbura sufletele, de ce m-am născut, de ce m-am făcut? Sunt un om fără mîini, fără limbă, fără ochi. Ce să fac, ce să fac în această lume largă, cu o singură umbră, cu umbra nedumeririi deasupra-mi? Eu singur văd umbra, și eu singur alerg în toate colțurile ca s-o uit. Ce fiu din *Biblie* s-a întrupat în mine ca să dovedească celorlalți că Dumnezeu-unul se vestește din ceruri? Eu nu mai cred în toate spaimile adolescenții, nu cred în nici un Dumnezeu, oricît de paradoxală ar părea mărturisirea aceasta alături de alte mărturisiri. Eu plîng numai menirea mea. Puțin îmi pasă dacă dracul e al meu sau e al tuturor, dacă e spaimă sau vietate; puțin îmi pasă atît timp cît mă urmărește în gîndurile mele și mă chinuie în bucuriile vieții mele...

Isabel nu uita jicnirea de la „Bristol Theater“, dar începea s-o ierte. Dacă aş fi fost mai lucid în aceste luni de vară, cât timp a durat visul, aş fi observat că faptul meu îşi pierdea prospeţimea în sufletul Isabellei şi se alătura, strîmtoîndu-se, modificîndu-se, de alte fapte, cetite sau privite în filme. Rana din sufletul Isabellei mustea o otravă dulce şi parfumată, care-i rătăcea, adesea, minţile şi o făcea să gîndească altfel şi să dorească altceva. Cred că nu era senzualitatea care se descoperea Isabellei, ci, aş spune, un fel de admiraţie morală a faptului, un fel de minunare în faţa curajului meu şi a schimbării mele de o clipă. Nu era senzualitate; senzuală, Isabel a fost întotdeauna, dar stăpîină pe sine şi de o cumplită cumpăneală, orientată către aflarea unui soţ. Şi senzualitatea ei s-a răcit după faptul de la „Bristol Theater“, pentru că nimeni nu cunoaşte întunecatele resorturi ale feminităţii şi nimeni nu poate bănui marginile pudoarei sau intensitatea chemărilor într-o fecioară.

Cred că evoluţia Isabellei, oprită un răstimp după şocul actului meu, a luat altă orientare. Eu nu o mai urmăream, nu eram curios s-o ghicesc, pentru că toată vigoarea şi sîngele meu le cheltuiam în viaţa de vis în care mă deşteptasem în dimineaţa cînd Verna m-a mîngîiat şi eu am alungat pe Verna.

Aceasta s-a întîmplat înainte ca fractura să fie complet restabilă. Citeam şi scriam în pat, cu măsura alături, grea de cărţi şi de hîrtii. Revedeam toate notele asupra lapidarelor javaneze şi plănuiam un capitol, cu redactare lungă şi erudită. Simţeam aprig nevoia de a lucra furios, ştiinţificeşte, adică zi şi noapte, fără să gîndesc la altceva. Era cea dintîi zi de lucru şi ghiceam în creier atîtea rezerve, încît îmi făgăduiam cel puţin două săptămîni de muncă neîntreruptă. Am adormit liniştit şi cu neînţelese nădejdi în suflet. Trecuse timp mult de cînd nu mai cunoscusem armonia aceasta între voinţă şi puterile trupului. Munca era, de cele mai multe ori, mijloc de uitare, de calm; poruncă din mine şi chin în carne.

Dimineaţa m-am deşteptat şi am întîrziat gîndind, cercînd să alung senzaţia de *două lumi* pe care o purtasem din visurile mele în sufletul cel de toate zilele. Starea era încordată, dar nu dureroasă. Tot ce aş putea spune — pentru că amintirile mele

sunt de o aproximativă precizie — e că mă simţeam mult mai bătrîn, cu altă gîndire şi cu alte legături în lume. Atunci a venit Verna şi s-a aşezat pe genuchii mei, împletindu-şi trupul ca o ramură, insinuînd obicinuitul viciu, îmbujorată de păcat şi de plăcere. O clipă m-am temut. *Nu recunoşteam pe mica Verna*. Ea mi se părea acum mare, mult mai mare, logodită cu un anume Thomas, pe care nu ştiu să-l fi întîlnit undeva, dar pe care îl cunoşteam prea bine ca să nu-mi fie prieten şi să nu-l respect.

Verna îşi cerea mîngîierile. Eram legaţi prin viciu, şi eu nu mai puteam da înapoi, luînd feţe ipocrite. Verna cerea, şi toţi cunosc capriciul aprig al copiilor vicioşi.

Am izgonit pe Verna cum m-am priceput mai bine. Eram însă atît de turburat, încît n-am găsit motive, nici minciuni ca să-mi explic abţinerea. Verna s-a îmbujorat mai aprins şi a zîmbit rău.

— N-am să mai vorbesc niciodată cu tine, doctore... Ştiu acum, ştiu că ai sărutat pe Isabel... Şi Lilian mi-a spus că ai sărutat-o... Şi am să spun mamei că ai sărutat pe Isabel şi pe Lilian... Şi am să-i spun mamei...

Nu-mi amintesc cum s-a sfîrşit acel ceas de dimineaţă. Am aflat mai tîrziu că d-na Axon a răspuns Vernei, cînd a ştiut faptele:

— Poate voi ai să te sărute pe tine?...

Şi a pedepsit pe mica Verna să mănînce în picioare, cu o noptieră înaltă drept masă. Prevenită însă, a interzis Lilianei să intre în camera mea şi a sfătuit, fără îndoială, pe Isabel să fie mai zgîrcită cu sărutările şi mai neîndurată cu făgăduielile. Aceasta am înţeles din confuzia Isabellei. Nu mi-a mărturisit nimic, dar ghiceam turburarea ei cînd d-na Axon i-a cerut lămuriri asupra prieteniei noastre. Se temea să nu afle adevărul.

Toate acestea au fost prielnice crizei mele, pentru că m-au păzit de prea numeroase explicaţii şi n-au turburat prea adînc senzaţia de două lumi care se păstra şi creştea în suflet.

*

N-aş putea lămuri împrejurările în care am ajuns soţul Isabellei. În tot acel răstimp, gîndurile mele nu se opreau şi nu reţineau obiectele sau faptele din jur. Totuşi, îmi amintesc că logodna noastră a fost scurtă, şi nu am proaspătă în minte decît o seară de

picnic, unde împăcarea a fost senină și obosită (acea oboseală a convalescențelor prelungite) și unde am încercat încă o dată senzația crudă a schimbărilor de viață. Apoi am meditat, zile și nopți, asupra soartei mele, asupra existenței care se prelungește numai schimbându-se prodigios și neașteptat. Toți credeau că voi ajunge soțul Isabellei, numai eu nu. Nu credeam nici în anul cercetării la „Indian Museum“, nici după angajarea mea la „Bristol Theatre“. N-am putut iubi niciodată, și femeia a fost pentru mine orice alt afară de amantă sau soție. Dacă am ajuns soțul Isabellei, a fost datorită unui ceas de cerească iertare și de stăpînire streină în suflet. *Celalt* a cerut logodna, și eu am ajuns soțul.

Sunt multe de spus, și cu cît spun mai mult, cu atît îmi dau seama că pot fi crezut suferind de slăbiciuni mentale sau epuizare nervoasă. Povestea mea pare neverosimilă sau bolnavă. Și nu e astfel. Bolnavi sunt oamenii de toate zilele, cari s-au deprins să nu se mai uimească, durînd o existență fără nedumeriri și fără minuni. Bolnavi sunt oamenii bîntuiți de viziuni, de duhuri, de sexualitate. Eu sunt calm și pur; niciodată nu mi-am simțit gîndirea mai elastică; niciodată n-am trăit mai igienic. Tot ce scriu aici par turburi și dezarticulate datorită nepriceperii mele de a le povesti cum trebuie. Hîrtia mă înspăimîntă; nu hîrtia albă, ci jumătate scrisă. Graficul mă zăpăcește, pentru că eu știu că tot ce se scrie sunt, în parte, neadevăruri. Sunt un om ce gîndesc prin forme, așadar, un om întreg. Cei cari scriu suferă felurite și multilaterale mutilări. Eu gîndesc prin forme, prin echilibruri și dezechilibruri; prin sunete, prin piatră, prin culori. Scrisul a slăbit cumplit puterea gîndului, depărtînd mintea de la *cuvînt* și depărtînd-o, firesc, de la idee. Acestea le spun ca să se înțeleagă de ce povestirea mea pare bolnavă. Orice se scrie, fatal, e depărtare de realitate. Ca să capete o urmă de realitate în scris, anumiți oameni au închipuit o *altă* realitate, pe care cred că o exprimă prin fraze simple, cu noțiuni precise, cu raporturi gramaticale clare. Sunt unul dintre puținii cărora le repugnă claritatea grafică...

...Existența nu se schimbă propriu-zis. Cînd omul e aproape de moarte, cînd agonia se vestește fatală, ochii trupului și ai sufletului se îndreaptă în altă parte. Lumea e largă. Omul își schimbă viața ca să n-o piardă. Și încă, nu o schimbă el, ci îngerul sau dracul lui.

Din reminiscențele mele teologice, cea mai proaspătă și mai adevărată e îngerul păzitor și dracul îndemnător. Eu nu cred în existența lor, dar trebuie să recunosc că nu înțeleg nimic dintr-o viață omenească, privită și judecată omenește, fără acești doi vameși. Refuz să gîndesc cauzal și, pe cît se poate, explicativ asupra undulațiilor și revelațiilor oricărei vieți. Dar, în indiferența mea caldă și în sinceritatea mea pasionată, afirm că îngerul și dracul explică totul, în timp ce absența lor și înlocuirea prin oricare alt cuvînt științific sau sociologic încurcă cumplit faptele și întunecă înțelegerea.

De aceea nu înțeleg nimic din căsătoria mea neașteptată și înmărmuritoare cu Isabel. Știu că e o schimbare, așadar, un nou izvor de viață. Origina, necesitatea și sensul schimbării nu le înțeleg.

Dar adevărata nedumerire s-a petrecut cu cîteva zile în urmă. Obicinuim să exersez la pian un ceas, după cină. În acea seară, Isabel se arătase nespuse de prietenoasă cu mine și, în tot timpul cît a durat *Die Abwesenheit* a lui Beethoven, m-a ascultat pe gînduri.

— Doctore, tot ce e rău în tine și tot ce e sălbatec în tine... dacă n-ai cînta la pian, te-aș urî, te-aș urî...

Înseninat de cuvintele ei (nu înseninare sentimentală; nu sunt și n-am fost îndrăgostit), am început opus 18. Atunci, Isabel a apărut pe ușa terasei, îmbrăcată, și mi-a strigat:

— Bună seara, doctore!...

O clipă am resimțit vîrtejul; doar Isabel fusese lîngă mine, de la început. Ca de obicei, cînd nu înțeleg situația, refuz să gîndesc asupra-i și nu mă trudesesc s-o dezleg. Isabel și-a lăsat pălăria pe măsua cu flori și s-a apropiat de pian. S-a așezat pe *celalt* scaun, de cealaltă parte a pianului. Nu mi-a mulțumit pentru *Die Abwesenheit*, ci m-a rugat să încerc un caiet nou cu *jazz*-uri și romanze, împrumutat de la verișoara Julia. În acea clipă am înțeles că trăiesc în două lumi și mi-am poruncit neobosită luare-aminte în vorbe și în fapte. Pentru mine, visul era firesc și sincer; pentru alții ar fi părut nebunie. E însușirea de seamă a faptelor mari, minunate și luminoase, să pară celorlalți turburi, rătăcite, halucinate.

Îndată după întoarcerea noastră de la „S. Xavier Church“ (d-na Axon nu-și ascundea bucuria că am primit căsătoria religioasă în ritul catolic), ne-am hotărît să petrecem două luni în locuința unchiului Isabellei, d. Williams, la Rawalpindi. Acestea au fost 5 lunile cele mai liniștite din anii mei. Isabel se deștepta foarte de dimineată și arăta o sinceră bucurie pregătindu-mi ceaiul. Era singurul lucru casnic îngăduit să-l împlinesc. Bucătăria și îngrijitul camerelor erau încredințate — ca în orice gospodărie europeană în India — unei jumătăți de duzini de slujitori hinduși. 10 Isabel iubea să-mi servească o ceașcă cu ceai în pat și cealalta în sufragerie, împreună cu domnul și doamna Williams. Aici se vorbea despre ouă, despre schimbarea viceregelui, și d. Williams povestea pentru a nu știu câta oară întâlnirea lui cu sir Bell aproape de Chumby Valley. Cred că n-am cetit și n-am auzit niciodată o 15 mai sumară și totuși vie descriere a lui sir Bell.

— E foarte bogat și ține mâna pe sabie, iar când nu are sabie, învață tibetana...

Astfel își începea d. Williams povestirea de dimineată. La 20 *breakfast* expunea de obicei mijloacele ce le aveam de a mă îmbogăți exploataînd ceaiul în ținutul Dargeelingului. Cît timp fusese fermier, d. Williams învățase multe, dar, cu acea extraordinară timiditate engleză, se ferea să mi le dezvăluie. Ajungîndu-i însă nepot, făcea eforturi asupra firii și îmi vorbea despre experiențe intime. Când leg adjectivul acesta de viața d-lui 25 Williams, îi dau în același timp și conținutul d-lui Williams. Intimități, adică intimități financiare și strategie politicoasă cu ceilalți fermieri.

Zi după zi, în acea viață de familie și de crepuscul de afaceri, personalitatea pe care mă obicinuisem a o numi a mea se crispa 30 ca o amibă în mediu salin. Și aici, ca să pot trăi, a trebuit să împrumut structurile și vestmintele familiei. Nu mai era timpul eroic al ofensivei, al apărărilor îndârjite, al ispitirelor. Nu mai rezistam mediului și nu mai încercam să-l schimb. De mult simțisem deasupra umerilor și în osia sufletului masa, umbra 35 masei și zvonul hotărît al celor cari nu te privesc și nu te hrănesc.

Zi după zi simțeam îndepărtîndu-se problemele și curiozitățile din spirit. Pierdeam obsesia așa cum se pierd nădejtile; firesc,

fără să știu cînd și unde, fără să mă întreb de ce, fără să strig sau să alerg după ea. Mă deșteptam dimineata alături de Isabel și mă recunoșteam în fiecare dimineată tot mai mult cel desemnat de Isabel, cel înțeles și iubit de ea. S-ar fi spus că „forma“ mea din 5 gîndul Isabellei s-a coborît ca un duh și ca un Procust asupra-mi, modelîndu-mă și mutilîndu-mă.

Am început să gîndesc așa cum gîndeau ceilalți, și senzația era firească, oricît de paradoxală ar părea mărturisirea aceasta. Nu simțeam un strein în minte, nici tristețea golurilor în suflet. Nu 10 descopeream pe celalt. Repet, streinul din mine se arată în cele mai intime hotărîri, în cele mai personale, mai spontane și mai gratuite fapte. Dar nu-i aflu în influențele și împrumuturile venite din afară.

Eu m-am deprins, după întoarcerea de la Rawalpindi, să 15 gîndesc și să făptuiesc în sfatul și lumina d-lui Williams. A trecut prea mult de atunci ca să-mi amintesc bucuria d-nei Axon văzîndu-mă pe drum drept și bogat. Isabel era mulțumită, pentru că avea un soț. Despre amintirile rele, nu ghiceam nimic. Poate pieriseră sau poate instinctul ei sigur le ascundea în adîncimi nepătrunse. Isabel dorea acum o familie. Eu însumi doream familia ca un liman. Nimeni, nimeni nu-mi va lămuri cum am 20 putut dori eu lucrul acesta, pe care l-am temut în tinerețe.

E în obiceiul maturității să nu gîndească și să nu se mustre 25 asupra faptelor din tinerețe. Toți își spun, în ceasurile de întîlnire cu vechile hotărîri, că acelea au fost naive și exaltate făgăduieli. Cred că aceeași maladie m-a atins și pe mine, după cîteva luni de căsnicie. Hotărît să-mi schimb întru totul traiul și să cîștig de două ori mai mult, am părăsit familia Axon și, cu Isabel, m-am instalat la cîteva mile de Labong, tovarășul unui bogat absent, căruia mă 30 recomandase călduros d. Williams.

Spun *am părăsit* familia Axon. Dar lucrurile s-au petrecut în așa fel, încît ezit să cred că aceasta s-a împlinit. Pentru că, puține seri după plecarea noastră, — am atîtea amintiri din tren și din gară, 35 de la Dargeeling și de la vecinii de compartiment —, m-am întîlnit cu Isabel în aceeași odaie în care dormisem cîndva cu Tom și în care Isabel îmi cetise din Browning.

— Doctore, mi-a spus ea, cred că te gîndești prea mult la seara aceea... Eu te-am iertat...

Am privit-o cu aceeași turburare ca în seara lui Beethoven. Ce 40 voia să spună? Știam că mă iertase cu mult timp înainte. Cîți ani trecuseră de la întîlnirea noastră? Și cîte luni de la căsătorie?

— Știu că e penibil să vorbesc... dar acum gândesc altfel... M-am făcut mai mare, aproape optsprezece ani... Eu te-am iertat... Și ești totuși mereu obosit, și nu vorbești niciodată cu noi. Mama e cu adevărat îngrijată...

5 Și atunci am scăpat tot printr-un efort de voință. M-am trudit să-mi amintesc pe copila Isabel, jicnită și mîngîiată de mine. Cu oglinda trecutului, *ca și cum lucrurile ar fi fost prezente*, am vorbit și am lămurit. De toate acestea însă nu-mi aduc aminte. Erau ireale, fumurii, veneau și piereau ca fluturii din vis.
10 Adevărata mea existență trecuse de mult prin acele vremi și se îndrepta acum spre o comoară nouă. Cunosbind însă strîmta înțelegere a oamenilor, m-am ferit să dezvoltăm povestea celor două lumi. Știam că, mai curînd sau mai tîrziu, *o va cunoaște și ea*, o va trăi. Îmi amintesc, din toate vorbele și faptele
15 acelei veri, că singurul lucru pe care nu l-am putut spune, pe care *nu-l puteam spune*, era taina vieții mele.

Pentru că povestirea amănunțită a celor ce au urmat e anevoioasă — ea întretîindu-se neîncetat cu vechea lume în care mă aflu — o scurtez și o rezum. De altfel, faptul e prea delicat
20 și dificil de situat, și prefer să-l alung din acest caiet decît să se creadă că am fost bolnav sau nebun. Oare nu e orice povestire a celor întîmplate un rezumat?

*

Zi după zi mă surprindeam mai atent la desfășurarea și mai mulțumit de fructele noiei mele vieți. Totul era nou și neprevăzut
25 în anticipațiile mele. Cred că am cetit undeva observația aceasta: că esența vieții e facultatea de a nu putea fi prevăzută, anticipată. De aceea, tot ce se scrie asupra viitorului sunt stupidități. Se poate prevedea ceea ce e în curs de dezvoltare, de creștere, iar nu
30 noutatea proprie. În ceea ce privește această povestire, ea poate fi coprinsă în încă o formulă: continua răzvrătire împotriva celor prevăzute. Meteahna spiritului meu — născută și făcută — a fost
jocul cu oglindirile celeilalte lumi.

Îmi amintesc cum timpul își cîștiga alt loc în minte și în suflet. Pierdusem neliniștea și agitatea ceasului; nu simțeam decît zilele,
35 nu numărăm decît anii. Pierdeam acea dîră luminoasă de la

marginea sufletului, prin care se împlinește contactul cu simțul duratei. În loc să trăiesc, mă lăsam trăit de mădulare și de vecini. În cel dintîi an, petrecut în muzee și parcuri, încercam lungi
5 agonii, simțind crud *cum trece timpul*; moartea lentă a lucrurilor, scurgerea distinctă a clipelor mă otrăveau, mă sîngerau, rodeau fundamentul existenței, turburau axa, săpau prăpastii în dreapta și în stînga. Acel simț nou, al timpului, era prea puternic pentru
10 sufletul meu. Întrevăzut, apucat cîteva ceasuri sau zile, mă devora și mă fărîmița. Nu puteam umbla pe străzi, pentru că simțeam cum toți acei oameni mor clipă cu clipă; iar în grădini, neliniștea mă copleșea, privind trecutul negru și fără sfîrșit, crescut și
15 împlinit cu fiecare clipă pierdută, și fiecare frunză apropiindu-se ca un fir de praf, murind, înghițită și uitată în acea groapă pe care nu știam unde s-o situez, dar care se afla oriunde aș fi voit și
oriunde aș fi căutat-o.

Noua mea viață m-a mîntuit de agitatea aceasta. Ajunsesem
nepăsător la scurgerea tinereții; nu mă muștrăm — cum făceam
înainte — că sute de simfonii se execută și sute de expoziții se
îchid fără mine, că mii de cărți se culeg în cele patru părți ale
20 lumii și soarele răsare în mii de locuri, dincolo de ochii mei. Îmi schimbam — alături de ținte și nădejdi — muștrările. Mă certam numai cînd mă dovedeam slab sau nepriceput în treburile
fermei din Labong. A trebuit să învăț totul, pentru că nimic nu cunoșteam din manualul bunului cultivator de ceai. A trebuit să
25 învăț să călăresc pe cal scund și să ameninț cu biciul culegătoarele bhutaneze. Am pîlmuit servitorii, ca să fiu respectat asemenea celorlalți fermieri. D. Elliot, tovarășul bogat, îmi scria adesea, și eu împlineam instrucțiunile prompt, cu o pasiune corectă și cu o
dibăcie zi după zi mai perfectă. Nu aveam, astfel,
30 responsabilitatea directă. În zilele lungi de ploaie citeam distrat, gîndindu-mă și socotindu-mă asupra recompensei din toamnă. Isabel se făcuse leneșă. Se plictisea de moarte și, cînd nu primea
scrisori de acasă, era tăcută, posomorîtă. Nu aveam pian. Ziarele
35 le citeam la trei zile o dată, pentru că în timp de ploaie rea curierul nu se încumeta pînă la ferma noastră. Cărțile mele erau puține; ceea ce îngăduise d-na Axon să iau într-un cufăr cu albituri. Nu mă interesau. Răsfoiam și reciteam însemnări
marginale. Erau unele foarte greu de priceput. Mă trudeam să le
40 înțeleg și, dacă izbuteam, încercam acea mîndrie intimă a gimnastului bătrîn, cînd observă că nu e cu desăvîrșire ruinat și nu e exclus din arenă.

Ne-am întors în oraș de două ori, în acel an. Cea dintâi oară, la moartea Catherinei Irving. Aceasta mi-a rechemat multe amintiri și m-a îndemnat să revăd toate lucrurile cari păstrau umbra și pașii sufletului de la descălicare. Catherine a murit în puține zile, de *malaria*. Surorile erau cu adevărat zdruncinate. Isabel părea sincer tristă. În acele zile s-a întâlnit cu toți prietenii și a vorbit mult, îndeosebi cu Noel, care era acum logodit cu o verișoară din Colombo.

Altă dată am venit chemați de d-l Elliot. Prin intervenția unchiului Williams mi se cedase a doua plantație, la șaptesprezece mile mai jos. Dublînd munca, ajungeam bogat. Puteam cîștiga destul ca să-mi îngădui s-o trimit pe Isabel la Dargeeling în timpul vacanțelor.

Din această etapă a noiei mele vieți, drumul se întunecă. Nu știu cît timp a trecut *aici*. Dar îmi amintesc că schimbarea și simplificarea mea se maturizaseră definitiv. Ajunsesem soțul ideal al oricărei femei din India. Ajunsesem ceea ce voise și visase Isabel. Fără să mă silească Isabel, ci numai cu pornirile și posibilitățile mele.

Cîți ani au trecut? Socoteala nu am putut-o împlini. Pe primul nostru copil l-am numit Michel, în amintirea prietenului din țara mea. Fata purta numele mamei. Un duh și o lumină din țara mea uitată (cetățenia o schimbasem în al patrulea an) se încheau în acea fermă de coline, tot mai caldă și mai intimă, cu mobile și cu copii, cu cîteva cărți pe o etajeră luxoasă și cu stampe japoneze înghețate, ca o reminiscență de trist humor.

*

Toți îmbătrîneau. Îmi amintesc senzația și starea aceasta de suflet: toți îmbătrîneau. Simțeam goluri și insuficiențe, griji și îndoieli. Îmbătrînisem fără să trăiesc. Adevărata mea existență începuse prin logodna Isabellei. Ceea ce fusese mai înainte, basm sau glume, rătăciri sau dialectică. Trăisem mult, pentru că aveam amintiri puține. Viețile scurte sunt singurele cu izbucniri de amintiri. Viața mea de munci și griji alungase oaspeții și golise rafturile. Gol, gol, și nici încai tristețea că s-a sfîrșit ceva bun, ceva plăcut, fără a fi gustat îndeajuns. Eram întotdeauna mediocru

mulțumit; singura neplăcere era oboseala bătrîneții care se apropia. Muncisem mult o muncă streină. Nu mă aștepta un apus robust și calm. Cred că ajunsesem destul de bogat, dar Isabel dorea mult să trimită copiii la Oxford, și pentru aceasta, economiile noastre se resimțeau.

Din toată viața mea lungă și neatentă, singurul sentiment pe care nu mi-l pot aminti cu nici un chip e dragostea pentru copiii noștri. Îi priveam curios și zîbind. Poate mă desfătam rostogolindu-i pe covorul cel mare, cumpărat în primul an al venirii noastre la Labong. Poate îi îmbrățișam cu destulă sinceritate. Dar nu-mi amintesc să fi simțit că sunt carne din carnea mea, brațe noi întinse de vijeliile mele spre cuceriri și erezii. Nu-i simțeam continuîndu-mă, nu simțeam veșnicia personalității împlinită prin șirul de verigi vii. Îi înțelegeam și îi ajutam să înțeleagă, dar între mine și ei era spațiul. Mă simțeam rețezat, limitat, fără urmași, fără rod. Și turburări grele mă agitau cînd retrăiam, alături de copiii mei, drama din adolescență.

Cu cît mă apropii de acest an, — poate al șaisprezecelea sau al șaptesprezecelea de la căsătorie—, cu atît amintirile sunt mai clare, mai vii, mai bogate în amănunte. S-ar spune că timpul își încetinează pasul. Aș putea povesti zi de zi, ceas cu ceas, viața noastră în aceste luni, cu puțin timp înainte de plecarea copiilor spre Anglia. Viața mea interioară, acoperită șaptesprezece ani cu cenușă rece și încercuită cu cărămizi, s-a deșteptat iarăși, și iarăși vechile îndoieli și nădejdi s-au dezmoțit și s-au ivit. Memoria și atenția își deschid brațele asupra vechiului meu suflet. Îmi amintesc singurul ceas nostalgic, de cumplită și abătută nostalgie, pe care l-am încercat în lungul șir de ani; copiii noștri se pregăteau să plece, și eu revedeam în minte aceeași plecare din tinerețea mea și le prevesteam același sfîrșit, departe de țară. O emoție ciudată — pentru mine, care sunt rece și curios — se desprindea la gîndul că Michel și Joan vor pluti pe mările pe cari am plutit și eu, demult, fără să bănuiesc că nu le voi mai revedea niciodată.

Michel, cu deosebire, mă interesa; timid și bolnăvicios, cu mîini albe și degete lungi, îndrăgostit de carte și nutrind o neînțeleasă ură împotriva surorii sale, Joan. Observasem de mult gelozia și dușmănia dintre copiii mei și mă muștrasem că faptul nu mă îndurera, ci, dimpotrivă, începea să mă intereseze.

Cu cît vechiul meu suflet se lumina, cu atît începeam să privesc altfel lumea din jurul meu și să ascult atent la zgomotele surde ce

se auzeau la răstimpuri în odaia sau în sufletul copiilor. Joan
semăna Isabellei. Moștenise de la mine culoarea trupului și
dragostea pentru muzică. Nici ea însă, nici Michel nu dovedeau
vreun interes pentru colecțiile de gravuri, pe cari le îmbogățisem
5 în ultimul timp și le dădusem loc de cinste în odaia mea.

Am simțit iarăși duh necurat asupra-mi; am simțit iarăși
menirea, îndemnându-mă să turbur, să iscodesc. Nu știam precis
ceea ce trebuie sau e bine să ispitesc în sufletul lui Michel. Dar
neliniștea cu care îl așteptam la ceasul ceaiului și dragostea cu
10 care îi vorbeam când rămâneam singuri mă vesteau că vechiul meu
păcat se apropie. Vorbeam despre viața care îl aștepta la Oxford și
despre avuția pe care tinerețea lui i-o întinde ca pe un fruct
necules. Seară după seară, prietenia noastră se lega. Îmi
descopeream copilul cu o pasiune de colecționar bătrîn, cultivînd
15 o specie unică. Nu știam ce se petrece în sufletul lui, observîndu-
mă. Fără îndoială că schimbarea din acel an nu-i scăpase. Dintr-un
părinte ocupat și distrat, întorcîndu-se noaptea de la Labong și
pornind în zori, se născuse un prieten bătrîn și sfătos. Isabel
înțelesese cu prodigiosul ei instinct dezastrul ce ne aștepta pe toți
20 dacă schimbarea se prelungea și se statornicea. Pentru că, nu
numai că nu mai mă ocupam deloc de plantații, dar, de cîte ori
încercasem să lucrez, trebuise să recunosc, sincer, că *nu pricep
nimic* din toate acele calcule și nomenclaturi.

Unchiul Williams murise. De d. Elliot mă despărțisem cinci ani
25 înainte. Nu aveam tovarăș și nici un prieten nu mă putea ajuta.
Isabel avusese curajul să mă mustre și, devotată, lucra ea pentru
mine, cel puțin în administrația de cancelarie.

Eu hoinăream cu Michel, herborizînd sau discutînd cosmologia
Bibliei. Michel se afla în anul celor dintîi conflicte, și cosmologia
30 îl neliniștea aprig în acel timp. Pe cît îmi aduceam aminte și cu
vechiul meu obicei de a simplifica lucrurile, îl ajutam. Descifram
în Michel o adolescență de furios idealism și-i prevedeam ciocniri
fără număr. Dar nu era adolescența mea. Și, încă, nu mă
recunoșteam complet în travaliul lui arid și atroce. Adolescența
35 mea avea linii pure de icoană bizantină, colțuroase, dar calde.
Cea a lui Michel, corporalitatea oricărui catolic conformist.
Drama mea fusese o agonie sălbatecă și o dulceață ascetică.
Michel era muncit de întrebări, nu de ispite. Întrebări fără număr,
și la fiecare, el căuta răspunsurile altora, autoritare, și încerca să
40 le împace cu sufletul lui. Nu răspundea direct; mă întreba pe

mine, cînd *pater* era departe. De aceea, lupta lui era nesfîrșită...

Cînd prietenia noastră a ajuns confidențială, eu am început,
instinctiv, să-l îndemn, și îndemmurile mele erau altele decît cele
ale Isabellei. Isabel îi cerea să studieze științele politice; iar eu îl
5 sfătuiam să se dedice romanisticii. Nu am înțeles decît mai tîrziu
de ce am ales o disciplină pe care nu o cunosc și de care nu m-am
simțit niciodată ispitit. Voiam ca Michel să învețe *limba mea*,
voiam să se deștepte în el glasuri pe cari niciodată nu le auzise, să
descopere chemări și să îndure agonii.

10 Dacă Michel păstra înca o picătură din sîngele meu, aceea era
otravă, turburare, însetată neliniște. Nu mă întrebam de ce voiam
să-mi chinui copilul. Poate ca să aflu dacă era cu adevărat copilul
meu.

VIII. „NANKING“

Aici, povestea se întrerupe. Viața mea a oprit-o, cu voință și cu socotință. Prea multe loviri din afară mă zdruncinau, și o slăbiciune trupească, o zăpușită sfirșeală în suflet, mă vesteau că
5 agonia unei vieți e fatală. Era în puterea mea de a alege. Am ales viața cea de toate zilele.

Știu că lămuririle acestea nu luminează ceața celor două vieți, împletite în vis de vară și tînjind la începutul toamnei. Nici eu nu înțeleg de ce visul trebuia să se sfirșească și, mai ales, de ce
10 aceasta trebuia să se petreacă înainte de a ști ceva precis asupra pferării lui Michel și Joan. Poate pentru că începusem să am sentimentul *prezentului*, acel sentiment direct de viață imediată și sigură. Poate pentru că timpul își regăsise ritmul tuturor oamenilor și, refuzîndu-mi salturi înainte sau înapoi, mă silise să mă
15 trezesc, la fel cu familia Axon, la fel cu cei zece mii. Poate... Nu știu nimic. Viața, visul, vara vin și pleacă, fără știrea mea, fără știrea oamenilor.

Mă aflam în săptămîna secetoasă a descompunerilor, a convalescenței. Puțini cunosc starea ciudată, destul de cețoasă ca
20 să amintească nebunia, cînd rostul și situația lucrurilor sunt incerte, cînd gîndurile poartă, încă, amintirea unei noi dimensiuni, în care s-au desfășurat ieri sau acum o sută de ani, pe care nu o înțeleg, dar pe care nu o pot tăgădui și suferă din nesiguranța mișcărilor, din ezitare.

Era o margine și, firește, un sfirșit. Viața mea alături de Isabel, obrăjii copiilor, priveliștea gospodăriei, totul începea să se
25 depărteze, stăruiind însă a rămîne agățate în zare, stăruiind prea mult ca să nu-mi decumpănescă sănătatea. De acum, visul nu

mai era realitate, ci boală. Fețele erau decolorate, subte, ca în visul unui bolnav. Cunoșteam leacul împotriva-le. Era asemenea glumei prietenului din adolescența mea. Ca să mă liberez de vise searbăde, trebuia să provoc vise searbăde, să știu că ele izvorăsc
5 dintr-o intoxicație sau dintr-o epuizare nervoasă. De aceea, m-am hotărît să înghit opium.

Familia Axon observase de mult turburarea, neatenția, vraja mea. Cum pretextam o prefăcută oboseală, nimeni nu bănuia o
10 prea gravă primejdie. Astfel, hotărîrea mea de a petrece fiecare noapte în oraș a fost găsită sănătoasă și binevenită.

Cu jumătăți de lumini în suflet (expresia e nefericită, dar nu știu cum aș putea exprima altfel senzația, care nu e nici aceea a
luminilor intermitente, nici a luminilor minime, nici a semiumbrei), am ajuns în acea noapte de septembrie la
15 „Nanking“. Restaurantul îl cunoșteam. Cu Tom și alți prieteni, acum uitați, am petrecut seri de frivolă și sinceră bucurie, în încăperile retrase, cu slujitori hinduși și moravuri chinezești. Cunoșteam pe patron și știam că d-l Chen, *the manager*, procura celor acceptați opium sau fete din Shanghai. Cartierul chinezesc mă turbură, ispitindu-mă cu năluciri și bolnavi. Nu am iubit decît
20 simplitatea și lumina, ori de unde ar veni ea. Viziunile izvorite din aburi vicioși, din inerție sau alcool, din boală, din aproximație sau mistificare, îmi repugnă. Visul meu de vară fusese clar și viu. Îndată ce l-am simțit în carne, cu ameteți și aiurări, l-am urît. Mă
25 copleșea, mă obseda, mă irita ca o intoxicație prelungită, și jinduiam siguranța drumului cu acea intensitate a omului beat, umilit de neputință și stupiditate.

*

...Cum am tresărit întîlnind pe miss Roth... Credeam că e o
imagină din visul meu bolnav, din visul coborît în creieri.
30 Trecuseră doi ani, și nu mai nutream nădejdea de a întîlni vreodată pe miss Roth. Ea m-a recunoscut și, din vioiciunea agitată cu care m-a chemat, descoperisem o miss Roth streină, necumpătată, iubind drogurile și vinul. Părea acum mai frumoasă, deși o turburare tîrzie presăra umbre cenușii pe trăsături. Nu era
35 singură, și de aceea am primit să mă așez la masa ei.

Tovarășii erau — sau mi se păreau mie — ciudați. Cu atât mai mult am înțeles aceasta când, fără să le o cer, mi-au mărturisit fapte din viețile lor, cari m-au așțat. Cel de-a dreapta mea era consul și, după vorbă, părea din Nord. După cel dinții ceas
5 aflasem cum, venit cu un grup de turiști, de mult, să străbată în treacă India, zărise într-o *gari* o fată nevăzută de frumoasă. Numai reținut de tovarăși n-a urmărit-o în acea zi. A căutat-o însă în zilele următoare. A încercat s-o uite cutreierând mările Indului în tovarășii vesele. În țară, imaginea ispitei bengaleze îl chinuia. Ca
10 s-o poată găsi, s-a întors în India, a ajuns, prin neostenite eforturi, consul. Au trecut ani, și acum anii pot fi numărați cu zecile. Consulul s-a căsătorit cu fata unui colonel englez. Copiii lui acum sunt mari. Aproape a uitat chipul din *gari*. Fără îndoială, dacă ar întâlni-o, n-ar recunoaște frumusețea cu ochi lungi și
15 cosițe negre. Fără îndoială, copiii ei sunt șefi sau roabe de familie. Și totuși, viața consulului a fost schimbată de o imagine, de o întâlnire.

Celalt prieten al d-rei Roth era profesor de istorie la un colegiu guvernatorial și, după câte cred, scriitor ratat. E turburător câte
20 corespondențe cu propria-mi viață și propriul meu geniu sterp nu mi-am ghicit în grupul d-rei Roth. Profesorul de istorie avea o teorie proprie asupra celui de al doilea conciliu budist, teorie confuză și complicată. Dar ceea ce îl făcea interesant era obsesia că *știe* ceva ce nu știu orientaliștii. Conducându-se după două
25 apocrife chineze puțin cunoscute, pretindea că reconstituise itinerariul a doisprezece călugări purtând legea scrisă. Pretindea că localizase, pe o hartă veche din biblioteca rajahului de Bikaneer, cele patru peșteri în cari se ținuse un conciliu secret și în cari cei
30 doisprezece ascunseseră legea scrisă. Căuta de mulți ani banii trebuincioși călătoriei și echipelor de săpători. Peșterile s-ar afla pe versantul W.N. al Nepalului, undeva unde drumul e anevoie de străbătut.

— Numai zece mii de rupii, numai zece mii de rupii... și răstorn tot ce s-a scris asupra istoriei budismului și fixează
35 cronologia celor dinții trei secole, și dăruiesc redacția primă a canonului!...

De acum însă a așteptat prea mult, a cerut prea mult, s-a umilit prea mult. Nimeni nu vrea să-l creadă. Aproape nici el nu mai simte ispita de a descoperi lumii rezultatele. Citește cu o
40 drăcească bucurie toate lucrările istorice noi asupra conciliilor și

cu cât se crede mai mult în definitivat, cu atât bizara lui bucurie crește.

Miss Roth îl socotește romancier ratat și se amuză să-l audă demonstrând ceea ce, spune ea, nu se afla decât în imaginația lui
5 expectativă. Legătura dintre apocrife și harta de la Bikaneer nu poate fi acceptată. Dar profesorul zâmbește ascuns și răspunde:

— Tocmai pentru că *nu poate* fi acceptată, e justă...

Ceea ce hotărăște pe consul să umple din nou paharele.

Poate păream și eu turburat, beat, și de aceea mi s-au făcut
10 confesiuni. Miss Roth, îndeosebi, era schimbată, prietenoasă. Comenta cu savoare și drăgălășenie întâlnirea noastră din Port Said și încerca să-și scuze atitudinea de pe vapor.

— Doctore, sărăcia e inestetică și e jicnitoare. Un sărac poate fi un gânditor sau un sfânt, dar nu un artist. Bohema e măsura
15 rataților. Ca să poată crea, un artist trebuie să trăiască în lux și trebuie să iubească luxul. De asemenea, cei cari nu pot crea trebuie să iubească luxul. Oare nu e același lucru cu arta celor cari nu pot fi artiști? Nu e preferabilă o sofragerie cu gust sau un costum corect, unei pînze mediocre? Bogăția are această mare
20 însușire, că te păzește de mediocritatea artei, te ferește să ajungi un mediocru creator... Cred că așa putea și eu picta. N-am încercat niciodată. Prefer să mîngîi porcelanurile mele de Canton sau să cumpăr flori scumpe...

— Oh! confunzi, confunzi, Lucy, întrerupse consulul. Bogăția
25 e o calitate pentru un artist mediocre, ca tine, ca oricare dintre noi. Asupra celorlalți oameni, e greu de spus și, de altfel, nu ne interesează.

— Ceilalți oameni, ceilalți oameni pot fi oricare dintre noi, eu, de pildă, se strîmbă în zîmbet profesorul. Zece mii de rupii, cu
30 zece mii de rupii numai...

— ...schimbi cronologia Asiei și schimbi... știm...

— Doctore, pentru cel ce iubește miniaturile, traversarea în
35 clasa [a] III-a e dezgustătoare. Cred că nu ai venit aici pentru aventură. Din câte îmi amintesc, pari prea inteligent ca să slăvești aventura...

— Oh! dacă ai ști, miss Roth...

— Lucy, prietenul tău pare... Dar de ce nu ni l-ai prezentat
pînă acum?

— Ai fost tot timpul în Calcutta? mă întrebă profesorul.

40 — Aproape. Vara aceasta însă...

— Nu te-am zărit la Dargeeling? Pare-mi-se că te-am zărit...

Aici s-a petrecut o transformare neașteptată în sufletul meu, care a înclădat pe noii tovarăși. Cred că fața mea s-a luminat, pentru că privirile celorlalți au înmărmurit așezându-se pe trăsăturile descompuse și refăcute în linii tari. Ceea ce am simțit, greu aș putea spune. Senzația că visul meu din vară a fost adevărata viață, iar existența turbure alături de familia Axon un vis ostent, frînt, rece.

— Atunci cunoști pe Isabel? Și pe d. Elliot?...

— Isabel Brown?

— Nu, *fosta* Isabel Axon, acum soția mea...

— Ah!...

Cercul se strînsese în jurul meu. Spaimă ageră mă străbătu. Apucați brațul consulului și al d-rei Roth.

— Mă veți ierta, vă voi spune altă dată motivul. Dar, rogu-vă, în ce an suntem acum? Sunt bătrîn sau tînăr? Și, mă veți ierta... este Isabel soția mea?...

Agitarea mea sinuoasă, asemenea trupului unui chinez de rasă, îngrijoră pe ceilalți. Miss Roth încerca să zîmbească, să recheme luciditatea și sarcasmul într-o atmosferă de delir. Dar siguranța și claritatea expunerii mele o birui.

Miss află astfel că, alături de sănătatea grăsulie și de frigurile febrei, există încă o stare, cu lumini și umbre puternice.

— Doctore, ai lucrat prea mult...

— *Very sorry*, miss Roth, dar nu cunoști simptomele surmenajului. Și, ceea ce e mai regretabil pentru o esteta, ești încă stăpînită de superstiția sistemului nervos, nu? Te vei nedumeri aflînd că sunt gata să-ți critic influența repulsiei spineale asupra dinamicii viziunilor, căci la aceasta te referi ca să-mi explici visul. Miss Roth, ascultă-mă, n-am uitat lecțiile lui Biswanger. Par oare nebun cerînd lămuriri și ajutoare într-o dimensiune care nu mai e a mea de cîteva luni? Nu-mi amintesc, aceasta e tot, nu-mi amintesc ceea ce s-a petrecut *lîngă mine*...

— Totuși, doctore, atît timp cît noi ne orientăm după ceea ce se petrece *lîngă* noi, nu știu dacă ai izbuti să cîștigi dreptul de normalitate la un consult medical...

— Lucy, tu vorbești de consulte?

— Medicii sunt, în genere, imbecili, zîmbi profesorul de istorie; ca orice om care încearcă să-și verifice o teorie. Fiecare medic are un sistem diagnostic și o metodă clinică. Și cum

bolnavii sunt prea rari, ei își fură unul altuia cazurile. Știi că se numește „caz interesant“ orice individ care, deși necunoscut bibliografiei subiectului, e apt totuși de a o îmbogăți.

— Oh!... încetați critica, profanilor! apăra miss Roth o știință antipatică, nereprezentată în boxa de la „Nanking“. Avem de răspuns, mai întîi, întrebărilor doctorilor. Cunoașteți, oare, pe Isabel? Eu o bănuiesc, undeva, în creierul aglomerat al doctorului...

— Miss, mă supărai eu, dacă stăruiești de a mă crede halucinat, aduc pe Isabel aici într-un sfert de ceas...

— Atunci, doctore, totul e clar.

— Nu, miss, nimic nu e clar. Repet întrebarea: credeți că *sunt* soțul Isabellei?...

— *Well*, zîmbi consulul, atît timp cît vei păstra o abuzivă discreție, nu-ți vom putea răspunde niciodată...

— Doctore, mă faci curioasă. E și ea o artistă?

— Nu, nu, miss Roth. Isabel e incultă, simplă și egoistă.

— Iată ce înseamnă a vorbi adevărul, judecă profesorul.

Dar încordarea mea era dureroasă. Frivolitatea mă întorcea înapoi spre familia Axon și ștergea umbrele visului din vară. M-am hotărît brusc și, apucînd iarăși voluntar brațul consulului, l-am întrebat:

— Pot fuma, *aici*, opium?

Cîteva clipe, tăcerea sînjenită a celorlalți îmi lovea mintea, certîndu-mă și luminîndu-mă...

— Vă rog să mă iertați. Nu e în obiceiul meu de a înghiți droguri. Dar, după cum veți înțelege mai tîrziu, trebuie să practic umilința aceasta, acum. Închipuiți-vă un om bolnav de friguri; îi dați chinină, nu? Febra mea e, acum, murdară, intoxicantă. Visul cu împărați și cu săraci pare acum apa morgană a unui însetat. Mijlocul meu e simplu, pentru că e metafizic. Un vis produs de droguri e repulsiv, dezgustător. Și el mă va readuce la realitate; o realitate stupid de mediocră, recunosc, dar nu mai puțin lucidă și mai imediată. E singura pe care o doresc acum. Cealaltă, a mea și numai a mea, e prea departe. Sunt prea bolnav ca să mai pot visa. Nu e firesc să doresc deșteptarea, sănătatea?...

Vorbisem agitat, sincer, fără să răsufli. Nu cred că tovarășii mei au surprins clar și complet firul povestirii și au acceptat motivele aduse. Totuși s-au arătat mai puțin înspăimîntați de propunere și mai puțin bănuitori față de mine. Pentru că, după

cum mi-a mărturisit mai târziu miss Roth, nici unul dintre ei nu erau streini de droguri, deși nu erau complet robiți de patima lor. Ceea ce i-a speriat a fost irupția mea bruscă. Se temeau să nu fie masca unei razii.

5 — E destul de paradoxală o deșteptare prin opium, doctore...

— Pentru mine e firească. Orice mistificare te lipește mai efectiv de realitate. Ați observat că un poet nu citește literatură decât când e bolnav? Și un mistic nu citește teozofie decât ca să se dezguste de laicitate și să se lege mai strâns de experiența lui inițială? Pentru mine, opiul, imaginația prin intoxicare sau prin exaltare senzuală sunt mistificări ordinare, încercări mediocre de a oglindi o lume pură și de a o transmite minții prin violentarea celulelor.

10 — Doctore, iartă-mă dacă sunt iarăși indiscret, dar îmi pare că vorbești prea clar și prea conștient ca să mai ai nevoie de o purgare prin droguri.

15 — Atât timp cât sunt lăsat în același spațiu și mă supun legilor lui, nu mă turbură nimic. Dar nu uit că ființa mea se află și altundeva, mai departe... Unde? Unde?...

*

20 Convorbirea a durat mult timp după miezul nopții. Dacă am scris aici o parte din ea, am făcut-o cu nădejdea că voi surprinde adevărata mea stare de suflet din acea noapte de septembrie. Mă opresc, pentru că disting tot mai limpede cât de fals redau împrejurările și frazele. Adevărul e că, deși stăpîn deplin pe

25 gîndurile și pe logica vorbirii, salturile mele de la o viață la alta erau atât de evidente și răspîndeau o vrajă atât de comunicativă, încît toți ceilalți n-au întîrziat să recunoască straniul și inimaginabilul „caz“. Îndeosebi miss Roth, rece și lucidă, se lăsa tot mai complet cucerită de verva și negurile mele. Cînd vorbeam,

30 încerca să mă urmărească și, neizbutind, închidea pe jumătate ochii, într-un zîmbet jucăuș, și asculta cum ascultă oricine un poem capricios, obscur și perfect.

Chiar eu îmi amintesc foarte puțin din cele ce am vorbit în acea noapte. Ca de obicei, *celalt* se avînta la drum, ajutat de informații nesfîrșite, adunate de mine, și culegea uimirea sau lauda pe care eu o meritaseam. Celalt vorbește întotdeauna alături sau chiar contrariul celor ce *trebuie* să vorbesc eu.

Unde am făcut și în ce casă am sfîrșit acea noapte? Ca să lămuresc povestirea aceasta și s-o fac inteligibilă, trebuie să introduc un nou personaj, pe miss Edna, prietena și tovarășa de casă a d-rei Roth. S-a întîmplat că această miss Edna să fie singura care să creadă în realitatea descoperirii profesorului de istorie. Poate pentru că era cea mai tînără; sau poate pentru că păstra nostalgia semitainelor unei adolescențe hrănite cu cărțile d-nei Blavatsky și ale Anniei Besant. După cîte pot judeca, e una din acele feminități crescute și amplificate în nădejdea întîlnirii și colaborării cu unul din acei oameni ce sunt numiți „personalități“. Cel dintîi visător pe care l-a întîlnit l-a socotit merit să schimbe lumea. Și acesta a fost profesorul de istorie, an după an tot mai adîncit în evidența mărturisirilor hărții din biblioteca de la Bikaneer. Miss Edna e, poate, singura făptură care cunoaște mai mult în toată chestiunea aceasta, pentru că profesorul s-a învoit să-i traducă și să-i interpreteze anumite pasagii din apocrifele chinezești. Astfel, ea are destule probe ca să acorde autenticitate tradiției transmise în cele două apocrife. Profesorul recunoaște că textele sunt tîrzii, probabil din epoca polemicilor confucianiștilor împotriva budismului. Dar anumite indicii, numai de el cunoscute, îl conving că o serie de opere, aduse în China de către cei optzeci de călugări ai misiunii împăratului Ming-Ti, s-au păstrat verbal și s-au transmis din generație în generație în mediul tradiționalist al mînăstirilor din fosta capitală Lo-Yang. Anumite doctrine n-au ieșit la iveală decît într-o epocă de criză, cum a fost aceea a luptei religiei oficiale, peste zece secole. Cam acesta ar fi argumentul principal al profesorului pentru autenticitate.

...Or, miss Edna se afla încă la măsura ei de lucru cînd grupul nostru s-a întors de la „Nanking“. O fantezie de a d-rei Roth; sunt destule fotolii și canapele în locuința ei, și brandy, și whisky, și pipe de opium ascunse în cutia bijuteriilor. Și apoi, curiozitatea grupului de a-mi înțelege turburarea, de a savura pînă la capăt viziunea rară a unui om treaz, vorbind lucid și obsedat totuși de eroii unui basm neînțeles, petrecut undeva, aici, în India, dar departe de vraja asiatică, strein de fantasticul nopților și de monotonia lirică a dinastiei Gupta.

Vreau ca Mihail să afle adevărata mea viață, iar nu una ruptă din imaginație. De aceea mă feresc de a mărturisi aici amintirile acelei nopți. Ceea ce știu eu e prea puțin și prea turbure. Dar ceea ce a scris miss Edna în jurnalul ei lămurește îndestul

întimplarea. Miss Roth mi-a dăruit copia pasagiului. Eu îl traduc aici, deși înțeleg că, fără voie, îi voi aplica același ritm al scrisului meu nepriceput și voi întuneca frumusețea simplă și clară a prozei englezești.

5 Alături de dată, 6 septembrie, autoarea a adăugat: „De revăzut și verificat, faptul avînd o surprinzătoare importanță“. Pasagiul trădează câteva suprimări; d-ra Roth l-a cenzurat, cu deosebire în ceea ce privea reflecțiile prietenei asupra atitudinilor ei.

10 „Noaptea trecută, Lucy a venit acasă însoțită de Guy, consulul și un strein, doctor în istoria artelor și amator de experiențe asiatice. Lucy părea puțin turburată. Mi-a șoptit, cînd am rămas singure: «E un tip ciudat, și ne vom amuza bine». Firește, înțelegea pe noul ei prieten. Acesta nu trăda nimic extraordinar. Ochii, însă, păreau că nu sunt ai lui. Între ochi și cap nu am putut

15 surprinde vreo legătură. Privirile erau lucide și dense, ceea ce contrasta cu figura placidă și absentă. Ochii erau de o îngustime mongolă, și, oricine i-ar fi privit, simțea neta senzație că sunt înlocuiți. Mai mult; cred că însuși doctorul îndura aceeași senzație, după cîte m-am putut convinge din nedumerirea și timiditatea lui. Dar aceasta, încă, nu era lucrul cel mai curios. Ceea ce m-a înspăimîntat, la început, a fost conversația lui. Cîteodată uimitor de directă, de concisă, părea vorba unui creier

20 rectiliniu, cu educație matematică. Alteori însă, — și perioadele acestea durau mult —, monologul era ininteligibil, ritmat și seducător. Acesta e adjectivul care i se potrivește. Nu înțelegeam, și totuși plăcerea de a-l asculta era extraordinară. Păream vrăjiți, în sensul tehnic al cuvîntului. Acei ochi micșorați aduceau o lumină ciudată. N-aș putea spune ce înțeleg prin expresia «lumină». Adevărul e, însă, că părea lumina firească a unor ochi

25 ce sunt înlocuiți.

30 Ceea ce a spus doctorul asupra mistificărilor și iluziilor — cari îi repugnă — era plin de bun-simț. Aceasta e, încă, paradoxal: să răspîndești în juru-ți o atmosferă incertă și să blestemi mistificările. De mai multe ori a încercat să ne dea explicații tehnice, fără a izbuti să se facă înțeles. Aș crede că acest om crede

35 în vise, dar specifică și repetă că visele nopții sunt carnale, mentale, iluzii. Atunci? Dumnezeu să-l înțeleagă.

40 Aș crede că Lucy e mult interesată de acest tip. Și aceasta contrastează cu firea ei frigidă, ironică și capricios estetică. Aș crede că numai Lucy poate înțelege ceva din basmele lui, — al

căror leitmotiv e o noapte de vară, un fiu rătăcitor și o fecioară, Isabel —, pentru că numai ea le asculta cu o pasionată atenție, în care puteam descifra emoție și surpriză, trepidantă plăcere și o nestăpînită curiozitate. Trebuie să recunosc că și eu eram fascinată

5 de tot ce se petrecea în jurul meu. Un grup amețit de brandy și șampanie caldă, iar în mijloc un strein pe care toți îl sileau să bea. Și totuși, n-aș putea spune de ce simțeam mediocritatea jicnitoare și zădărnicia încercărilor lor. Nu știu de ce mi se părea streinul singurul lucid, cu adevărat treaz. Chiar eu eram amețită, turburată

10 și ostenită. Iar omul care își continua povestea visului nopții de vară trăda o admirabilă siguranță și o ironică superioritate asupra celor cari se pretindeau ancoraji în lumea realităților. Chiar geniul lui Guy mi se părea dubios.

A urmat ceea ce era fatal să urmeze. Lucy a fumat iarăși opium.

15 Aceasta i se întimplă foarte rar, pentru că Lucy e prea artistă ca să caute refugiu altunde decît în colecțiile ei. Cînd fumează însă, o adevărată catastrofă îi străbate trupul. Frigiditatea ei și aparenta-i masculinitate se distramă. Lucy e de nerecunoscut, cu ochii măriți și fișși, cu buzele răsfrînte și cu acea senzualitate cinic manifestată în mișcări, în vorbe. Ne-a silit pe toți să fumăm; acele pipe dăruite de conservatorul muzeului din Hanong, nestematele dulăpiorului Lucyei. Eu am invocat obicinuitul meu motiv și am fost scuzată. Toți ceilalți au început orgia rece, care mă dezgustă, dar pe care o observ cu neobosit interes.

25 De la cele dintîi fumuri, doctorul a început să tușească. Ceilalți aveau ochii pe jumătate închiși. Mi-am oprit privirile numai asupra feții descompuse a doctorului. Ceea ce s-a petrecut în el, nu știu, pentru că n-am înțeles pe omul acesta de cînd a venit. Dar, urmărind simptomele intoxicației, m-am înspăimîntat observîndu-le diferite de cele normale. Faptul e acesta: doctorul

30 trăda simptomele *deșteptării*, cu toate gesturile de dezgust, de luptă împotriva reziduurilor, convulsive sau calme. Ceilalți nu i-au dat atenție, pentru că închiseră deja ochii. Lucy luase o doză minimă și păstra o semiconștiență fermecătoare.

35 Spectacolul, pentru mine, începea să ajungă înfricoșător; un om care se deșteaptă și o femeie care începe să cheme.

Doctorul m-a rugat să-i îngădui să-și răcorească fața. S-a întors de nerecunoscut. Ochii nu mai erau ai lui. Ochi micșorați, aplicați asupra obiectelor, neimpresionînd. Spațiul pe care îl vedea și în care se mișca era al nostru. Înțelegeam aceasta, pentru că, privindu-l, nu tresăream și nu înduram senzația coșmarului.

Am stat mult de vorbă. Mult, adică un sfert de ceas, cât a trebuit opiului să-și facă efectul asupra celor doi și să transforme pe Lucy. Doctorul se scuză, părea încă sub amintirea visului. Dar ne-am oprit să discutăm descoperirea lui Guy, și se dovedea destul de interesat și chiar oarecum pregătit s-o priceapă și, firește, s-o accepte. Mi s-a părut inteligent, dar anumite premise pe cari le puneam nu aveau nici o certitudine pentru mine. Îndeosebi ceea ce afirma asupra «grafismului», pe care el îl crede o maladie fără leac în Europa.

Cam aici ajunsese convorbirea noastră, când Lucy, cu violentu-i cinism, se ridică din *chaise-longue* și veni să-l îmbrățișeze. Atît eu, cît și doctorul am fost surprinși. Lucy, schimbată; o recunoșteam eu cu greu, dar doctorul?

— Tu... în visul tău de vară... n-ai iubit niciodată pe Isabel?...

L-a înlănțuit înainte ca eu să pot gândi sau interveni. De altfel, Lucy e liberă, și nu e la prima aventură...

Ceialți visau. Eu am încercat să citesc; trei după miezul nopții. Mă întrebam ce vor spune servitorii a doua zi, ce vor spune consulul sau Guy cînd vor afla că Lucy nu dormise singură. Am închis ușile odăiei și am lăsat cîteva rînduri pentru Guy: cînd se va deștepta, să mă cheme.

E dimineață, e cald, și sunt încă obosită. Dar astăzi voi afla tot. Pentru că eu nu înțeleg nimic, nimic. Numai Lucy îmi va putea spune cine e omul acesta."

*

Ceea ce a lămurit miss Roth nu știu, pentru că numai acest fragment mi-a fost îngăduit să citesc. Cred că miss Edna a exagerat, obsedată încă de mistere. Bănuiesc că schimbarea ochilor mei nu a fost chiar cu totul înfricoșătoare. Nu cred în semnificația privirilor. Nu cred în oglindirea gândurilor pe o epidermă, cît de fină și translucidă ar fi. Îmi repugnă feminitatea ce pogoară gîndirea în masca feții. Dacă m-aș opri să scriu paradoxe, aș spune că însăși psihologia e o știință născută prin femei și cultivată de interesul lor. Numai un creier feminin crede că poate găsi corespondențele gîndurilor în carne.

Am mulțumit, încă o dată, Dumnezeuului necunoscut că m-a ferit de senzualitate.

IX. CINEVA ÎMI DĂRUIEȘTE O LAMPĂ

....Forth from her land to mine she goes
The island maid, the island rose..."

Lucy memorase *Songs of Travel*, iar, dintre toate, *To princess Kaiulani* și *To Sidney Colvin* erau cele pe cari le recita mai cu drag; buzele șoptind, pleoapele voalînd rigiditatea privirilor, trupul respirînd briza ventilatorului, sufletul purtat, poate, pe plajile Apemanei, unde Stevenson ritmase:

....I heard the pulse of the besieging sea
Throb for away all night. I heard the wind
Fly crying and convulse tumultuous palms.
I rose and strolled. The isle was all bright sand
And flailing fans and shadows of the palm..."

Cîteodată, Lucy se oprea în mijlocul poemei, își răsuca bucla (tic insuportabil și masculin) fără să izbutească a-și aminti continuarea și, blestemînd amuzată în jargonul ei vienez, se îndrepta spre bibliotecă. Cele treizeci de volume ale ediției „Tusitala“, cetite și recitate, ocupau două rafturi din cărțile de căpătîi. Iar tomul XXII se afla, mai tot timpul, pe măsuta cu biscuiți și lichioruri.

Pasiunea ei pentru Stevenson era contagioasă. Obligase aproape pe toți prietenii să recitească *Island Night's Entertainments* și *Weir of Hermiston* și adesea, după ceai, ne vestea că a descoperit încă un juvaier în corespondență sau *Vailima Papers*. În ceea ce mă privește, nu m-am simțit prea mult înfuriat de idolatria Lucyiei, și „Stevensoniana“ ei – voluminoasă și scumpă colecție a tot ce publicase, amintiri sau critică, de la Margaret Black la Jean Marie

Carré – mă interesa numai întru cât îmi descoperea una din acele manii moderne pentru care am fost întotdeauna sensibil. Discuțiile noastre asupra lui Stevenson aveau ritmul și emoția unui *match*, asistența fiind alcătuită, de obicei, din consul, profesor și miss Edna. La fiecare pagină de antologie, cetită savuros de Lucy, eu răspundeam cu unul* din acele mediocre și lîncede fragmente cari abundă în Stevenson, chiar în capodopere. Mă îndeletniceam cu drăcească ascuțime să descopăr scăderi în idolul Lucy; și aceasta, ca să-i dovedesc un adevăr simplu, care mi-a fost busolă culturală și sfetnic în pasiuni literare, anume: că nu există geniu integral și că lucrul cel mai firesc e să nu ne închipuim că există; altminteri, admiratorul citește cu voalul adorării și slăvește cele din urmă grifonări ale idolului, în timp ce nenumărate alte cărți bune, de alți scriitori, îi rămîn ascunse. Într-un cuvînt, ceea ce merită să fie slăvit e numai maximalitatea, oriunde s-ar găsi și la oricine.

– Oh! dar aceasta e inuman, doctore. Cum aş putea păstra incerta balanță a judecății estetice în fața unui geniu care și-a dovedit posibilitățile și pe care îl iubesc? La ce bun?...

– Evident că e inuman și gratuit, răspundeam eu, silindu-mă să par mahmur, evident că așa e. Totuși, anumiți oameni, printre cari nădăjduiam că te pot număra, anumiți oameni dovedesc o intensă plăcere în a-și devora ascetic propriile porniri omenești, împletite în simpatie și interes, și a judeca lumea în conformitate cu cîteva principii imutabile și inumane. Postulatele acestea pot fi religioase, metafizice sau artistice; deși, pentru mine, acțiunea de a distinge a maximului în opera unui geniu e mai mult decît activitate estetică, e metafizică.

– Te joci cu cuvintele, zîmbi răutăcios Lucy.

– Iată ce înseamnă a spune un adevăr pe care nu-l înțelegi, continuam eu, poruncindu-mi glas sec, placid și o față indiferentă. Asemenea sfinților-copii, rostești adevăruri înmărmuritoare, socotind că săgetezi ironii. Nu e așa? Totul a fost creat prin joc și prin cuvinte, prin gratuită, spontană libertate. La început a fost cuvîntul, nu? Iar d-ta îmi poți aminti nenumărate pasagii hinduiste și îmi poți dovedi cum Shiva a creat universul dansînd și cum cuvintele – ca orice act nemanifestat, păstrător de simburii vie – se pot *obiectiza* numai printr-o adevărată și precisă

* În textul de bază și celelalte variante, greșit: „una“ (n. ed.).

pronunțare. Destul de curios, expresia „joc de cuvinte“, care înseamnă pentru cei mai mulți halucinante sau copilărești fantezii, pentru mine rezumă metafizica realită și tot ce e substanțial în artă.

– Principial, sunt împotriva dizertațiilor, se rostea consulul. Dar ceea ce mă uimește e că Lucy a invocat un substantiv adjectival, pe care nu l-am auzit niciodată pînă acum: „uman“; și că îl prețuiește, deoarece se răzvrătea împotriva inumanului metodei valorilor maxime.

– Adevărat, Lucy, se amuza Edna, ai uitat tot sarcasmul cu care îmi criticai „umanismul“...

– Toți vă opriți la cuvinte și judecați un om după o frază. Fraze se pot aduce din toate părțile și pot justifica toate aberațiile. Ceea ce am vrut să spun e numai aceasta: că, în tovărășia unui creier de elită și creator, noi cei mediocri nu putem păstra o împietrită sau inumană atitudine critică; că e firesc și uman să scuzi ceea ce e slab într-o operă al cărei autor a dovedit că poate crea capodopere...

– Să le scuzi, dar să nu le lauzi..., întrerupeam eu.

– Vă rog, vă rog... Ceea ce spun se mai poate rezuma și altfel: că e preferabil să iubești un geniu decît capodoperile unui mediocru; că e preferabil să mîngii ratările unui creator decît să consolezi stupiditatea unui prieten de toate zilele. În ceea ce mă privește, instinctul meu de umană simpatie, iertare, părtinire, adorare, mîngiere și tot ceea ce se leagă de o sensibilitate mai mult sau mai puțin feminină, complexul acesta de porniri e mult mai sincer satisfăcut în intimitatea cu Stevenson, cel mediocru ca și cel genial, decît ar fi mîngîind sau adorînd un prieten viu.

– Toate mulțumirile pentru dragostea cea mare, începu să glumească consulul, cu o suavă tristețe.

Discuția, ca toate ale noastre, se prelungea pînă după miezul nopții. Cina o luam, la început, la „Nanking“ sau „Shanghai“, dar observîndu-mi-se stînjeneala și strîmtoarea bănească, Lucy improviza o cină minimă și incertă în vila ei din Park Street.

Cu cît cunosc mai mult odăile, – în cari aventura m-a adus pe neașteptate, într-un timp turbure –, cu atît sentimentul de excepțională fericire senzuală crește, revăzîndu-le. Cartierul și-a cucerit numele; grădinile sunt largi cît parcurile, și trandafiri agățători, tufe de *geandah* galbene, arbuști cu flori roșii, parfumate, cocotieri sau mango cu umbră deasă, arbori cu

buchete asemenea portocalelor; străzile asfaltate și răcoroase; casele, vile scumpe, și alei așternute cu nisip, și servitori hinduși în livrele albe, lungi, curate. În oricare grădină se aud paseri, multe și streine. Cuci și corbi, vultani și ciripitori de tropice. 5 Chiar arșița se îmbunează, strivită de respirați vegetale, amețită de parfumuri tari, amare, și după-amiezile par risipiri de primăvară fanată. Când întovărășesc pe miss Roth de la 10 Universitate, în „Cadillac“ măsliniu, țipete apropiate de paseri și amorțita fumegare de mirodenii ne amețesc pe amândoi. Fiecare își amintește altceva. Eu, plăjile cu mirt din Chipru, ea, coasta de la Valparaiso și Colorado. Aici, orașul e nevăzut, și trecătorii culeg florile de *bale* pe ziduri. Cu cât se întinde toamna, cu atât arbuștii înfloresc și copacii își înprospătează ramurile.

...Aș șterge ce am scris. Nu-mi place să laud vegetația, pentru 15 că nu sunt născut pentru a putea scrie astfel de laude. De cum intru însă în odăile cu minuni ale Lucyei, uit parcurile. Pe mine, iremediabil pătimaș al nimicurilor artificiale și al virtuozităților tehnicele asiatice, colecția de bronzuri mă țintuiește în sala de 20 așteptare; cei doi balauri nepalezi, cu capete hidoase și trupuri lungi, uscate, cu mușchii răsuciți grotesc; și colosalul Nāgā, cu nouăsprezece capete și spinare de șarpe negru; și grupul înmărmuritor al înfuriatei Durga despiciind trupul monstruos al demonului Mahishasura. Cu deosebire, bronzul acesta – dăruit profesoarei de un mecena din Puri, după ciclul ei de conferințe 25 asupra provinciei Orissa – mă stăpânește; lucrătura frunzelor și basorelieful coroanei mimînd elefanți în joc și demoni cu aripi de gîndaci zburători; ochii mei, indiferenți frumuseților carnale și rotunzimilor pinacotecilor europene, urmăresc cu luciri senzuale 30 torsul celor două *apsaras* și pulpele încrucișate, și sîinii mari, iar zîmbetul cu care țin acea vioară *vina*, și brațul întins ca o coardă, și ochii largi, și podoabele grele îmi rănesc ochii și-mi mîngîie ciudata mea poftă de curiozitățile mitologice ale zeiței Kali.

Miss Roth, totuși, nu-mi împărtășește entuziasmul pentru grupul din sală. În general, iubește mai puțin plastica indiană 35 decît ar fi datoare, cel puțin pentru o profesoară de istoria artelor asiatice. Numai un Shiva, cu inscripție tamilă, cumpărat în Sudul Indiei, și care descopere o originală, surprinzătoare agilitate, contrastînd straniu cu volumul capului, susținut dincolo de toate legile echilibrului, și numai o colecție de arme din Rājputana îi 40 răpesc neașteptate laude.

Adevăratele comori ale odăilor le alcătuiesc însă covoarele afgane, cu cocostîrci de aur și fulgere cusute în fir argintat; scoarțele de Jaipur, cu roz sălbatec și galben stins, cu desennul incert, asemenea tremurului celui ce descoperă soarele în flori; 5 argintăriile bengaleze, grele și ferecate, și perlele de Malabar, în cutii de lemn bine mirositor, cutii cu capacele lucrate în sidex, cu figurație pastorală, asemenea mozaicurilor orifice stăruind în cele dintîi bazilici creștine. Nu e gîndul meu să înșir minunile adunate de vieneză bogată și capricioasă în cei opt ani de călătorii și 10 prietenii asiatice. Povestea mea nu poate ajunge, nici accidental, o pagină de catalog. Dar eu îmi înțeleg datoria de a-mi lămuri schimbările și faptele petrecute după acea noapte de la „Nanking“. Tovărășia mea cu Lucy și vizitele zilnice au fost posibile numai datorită minunilor vilei și erudiției vaste a profesoarei. După cum 15 voi povesti îndată, nici o amintire de păcat trupesc nu m-a ispitit, deși aceasta ispitesc pe miss Roth. Ea mă silise să înțeleg două lucruri: că India nu se află în locuința familiei Axon și că a vieții nu înseamnă a-ți risipi viața, nici a o risca. Prin nu știu ce curiozitate a spiritului meu, Lucy izbutise să mă întoarcă din 20 drum. Îmi înprospătase vechea mea patimă și îmi măgulise vechile mele lecturi. Acei doi ani de solitudine spirituală și de aventuri mediocre îmi dăruiseră prețioase însușiri. Și, cum e ușor de înțeles, darurile acestea îmi foloseau după ce m-am despărțit de calea celor doi ani, îmi foloseau în altă lume decît lumea în 25 care le învățasem.

Pentru mine, noaptea petrecută în iatacul profesoarei fusese strigătul pe care îl auzisem și lumea în care mă întorceam. Deși hotărît să nu amintesc acea noapte în care am iubit fără voie, 30 trebuie să mărturisesc un singur fapt; că eu am fost sedus de minunile odăiei, de lampa fumegînd olei de trandafiri și lemn de santal, de trei Bushiyo Hara originale și acel pescar cu mască de Hamlet al lui Gaho Hashimoto, și peisagiile marine sau crizantemele lui Hatastatu, de nenumăratele bijuterii și bagatele în fildeș, iar Lucy iubea în mine turburarea de la începutul nopții (a 35 cărei irosire prin opium nu o observase) și iubea ceea ce sîngele ei de intoxicată îi porunca și o ispitesc.

S-a petrecut un lucru straniu; cîntam biruința asupra visului sfișiat, cîntam bucuria reînțarcerii în vechea mea lume de nourii și cocostîrci, și trupu' meu potolea ca un izvor victorios și 40 proaspăt setea întinerătă a profesoarei care mă jicnise cîndva și

mă umilise iar, cu puține ceasuri în urmă, cerîndu-mă. Din acel amestec de umilinți și răzbunări, de cruzimi și dezmierdări, din împletirea de vis și veghe, din inconștient și din amintiri, din emoții și din răzvrătiri trupești, am ajuns pentru o noapte bărbat
5 strein mie și plăcut profesoarei, neostenit în dragoste și stăruind în a chema desfătarea într-un trup istovit, secătuit, în care liniștea se pogora ca un amurg în deșert, lumina pierind și globul stăruind în zare, roșu, rece, indiferent; în trupul răscolit un timp de opium se așternea tăcerea înghețului; împotriva ei am luptat, pe ea am
10 înfrînt-o, și, agonizînd, miss Roth a înțeles, poate, că se ascund și alte bucurii în tovărășia unui trup tînăr și că bucuriile acestea sosesc tîrziu, în zori, cînd spasmul începuturilor se potolește, iar înlănțuirea durează lung și încordat ca o tînguire.

Nu sunt un senzual; de aceea, miss Roth a crezut că sunt. Am
15 fost lucid și ațîțat, și curios. Ațîț. Nu-mi amintesc să fi încercat plăceri. Dar cele ale profesoarei s-au înrădăcinat prea adînc ca să mai poată fi uitate. Anumiți bărbați cunosc slăbiciunea aceasta a sufletului feminin, neconținut nutrit de experiențele trupului, și profită pentru a se face indispensabili. Sunt ceasuri cînd, istovită,
20 acea masă vie primește — mai adînc decît ar putea crede și mai permanent decît ar dori — stăpînirea celuiilalt. De fapt, pasiunile lungi, pentru anumiți bărbați sau femei, nu sunt decît obsesiile acelei experiențe supreme, cînd stăpînirea se imprimă ca o pecetie grea în centrul de forță al schimburilor calde, mentale, psihice,
25 cari cîteodată se pot numi suflet.

Astfel înțeleg pasiunea Lucyei pentru mine, pasiune oarbă, pe care ea zadarnic încearcă s-o numească prietenie sau admirație pentru instinctele sau rafinamentele mele artistice. De altfel, nu
30 sunt singurul care să înțeleg aceasta. Edna îmi zîmbește rău și, deși ezit să scriu adjectivul acesta, pare geloasă pe tovarășa-i de cameră. Se teme, poate, ca legătura noastră să nu-i compromită prietena. Edna însăși nu se află bine într-o casă ai cărei servitori povestesc prea multe vecinilor, întotdeauna dispuși să-i asculte. Vila profesoarei n-a avut niciodată un nume prea bun. Prea mulți
35 idoli și prea multe lichioruri. Prietenia ei cu consulul — care o vizita întotdeauna fără soție și în ceasuri ciudate — era cunoscută de tot orașul, și bănuiala opiumului apasă asupra vilei cum apasă asupra oricărei locuinți luxoase și incerte din Calcutta.

Edna vedea cu ochi răi, prea răi chiar, capriciul prelungit al Lucyei. Rezerva mea în timpul vizitelor, ținuta sobră și defensivă,

nu scăpase profesoarei. Și, cum nu era o pătimașă a simțurilor, nu îndurase prea multe jicniri, gîndindu-se la refuzul meu, și nu pregătea răzbunări. Păstra însă amintirea acelei nopți și, adesea, rămînînd singuri, mi-o evoca, ispitind.

5 – Oh! nu, nu, acum ești schimbat, ești altul... Recunosc că ești un prieten bun și instruit, dar atunci... Doctore, era mult straniu și chemător în tine, cu acea poveste stupidă, cu acel vis, din care nimeni nu înțelegea nimic, și paradoxele tale, țîșnind, șiroind, scînteind, și apoi o tăcere de om înviat din morți, și apoi o spaimă
10 de *tremens poeticus*... și apoi, Dumnezeu știe cum l-aș putea numi... un soi de dispreț de sine, de ciudă că ești și că nu ești, că n-ai avut curajul să rămîi, că te-ai născut din nou și, totuși, tînjești întunerecul de dincolo... Dumnezeu știe cum aș putea numi și zugrăvi... Dar erai mai mult decît un bărbat instruit... Îți mărturisesc sincer, pe acela îl caut. Sunt curioasă, sunt însetată de nebunia visului tău... Nici pînă acum nu mi l-ai lămurit, pentru că tot ce mi-ai expus asupra timpului nu luminează întru nimic
15 experiența... De ce nu te întorci iar în visul tău de vară? Știi, chiar expresia aceasta, cu reminiscențe din Shakespeare și din mitologia celtică, cu *Domnișoara Iulia* și cu *The Golden Bough*... Toate acestea mă ațîță, mă chinuie... Îți mărturisesc, trăiești în mine prin halucinantul și ridicolul monolog din acea noapte...

– Numai monolog, Lucy?

Profesoara începea să rîdă, pe jumătate amuzată, pe jumătate
25 umilită, încercînd zeflemeaua și tentația în același timp. Începea să-și scuze pornirea. Mă silea să recunosc că n-a fost o victorie (ceea ce eu n-am gîndit niciodată), ci un capriciu de al ei. Și, la toate insinuările mele răutăcioase, în care se împletea, poate, și acel sentiment brutal al orgoliului masculin, ea răspundea obscur,
30 explicîndu-mi că opiul potențează senzualitatea feminină și suprimă pe cea a bărbaților. Și îmi părea ciudată, dacă nu comică, încercarea noastră de a explica sau scuza acel fapt care ne unise și ne ținuse strînși ceasuri de noapte caldă, de a-l reduce sau a-l uita. Iar faptul stăruia cu acea indiferență de obiect; a zidului ce
35 oprește vederea, a stîncei ce împiedecă suiful.

Și astfel, prietenia noastră se lega, fiecare datorînd celuiilalt descoperirea tărîmurilor noi, fiecare purtînd vie amintirea aceleiași nopți, deși fiecăruia se arăta altfel. Anevoie am ghicit sufletul d-rei Roth și chiar acum, după două luni de zilnice
40 înfîlniri, mă sfiesc să cred că l-am ghicit în toate ascunzișurile.

– Doctore, mi-a spus ea într-o după-amiază de octombrie, întorcându-ne de la Muzeu; ca să mă înțelegi, trebuie să afli întâi ceea ce nu-mi place sau, mai exact, cele ce nu-mi plac...

5 Nu-i place, întâi de toate, feminitatea, cu accesoriile ei: dragostea, devotamentul, lirica erotismului, monogamia, feminismul, Europa. Gîndirea mea a repetat multe eforturi ca să surprindă legătura, firească pentru miss Roth, între toate noțiunile acestea. A părăsit Europa, pentru că toți vorbesc și gîndesc la dragoste sau femeie, chiar cînd filozofează, sculptează sau se războiesc.

10 – „Eternul feminin“, iată ce mă sufocă la noi... Asiaticii au nenumărate păcate; sunt cruzi, cîteodată imbecili, adesea nebuni, altă dată murdari; dar au două mari însușiri: nu idealizează femeia și nu cred în evoluție. Evident, au o poezie erotică, dar calitativ și cantitativ e infimă alături de cea religioasă sau filozofică... Oh! e obositor să citești și să auzi peste tot și în fiecare zi tot despre idilă sau adulter, despre femei și umanitarism, sau despre oricare manifestare culturală a unei Europe infectate de feminism... Nu vezi? Aici, elita își pune alte întrebări; cunoștința e adevărat prețuită; acțiunea e respectată, dar nu adorată; se face deosebire între psihologic și sufletesc... Drept să-ți spun, eu nu accept diferențierea aceasta, dar simptomatic mă bucur de ele, cu atît mai mult, cu cît în Europa sunt ignorate și inaccesibile...

25 Aș putea scrie zeci de pagini urmărind dictarea d-rei Roth, dar cum nu scriu o carte asupra Asiei, ci simpla poveste a vieții mele într-un oraș asiatic, mă opresc.

30 Alături de feminitate, miss Roth ura orice fel de ideologie, de metafizică, de teozofie. Pentru toate găsise o expresie în cartea lui Oltramare: terapeutică mentală, terapeutică morală. Miss Roth disprețuia pe cei care își caută reazem într-un absolut de esență pur fonică sau într-o credință al cărei obiect nici o dialectică nu-l putea promova transcendent, sau în oricare altă dogmă ce implică legi, concepte, umanitarism. Pentru ea, tot ce putea face mai bun un om inteligent era să-și transforme existența într-o operă de artă, nu în sens de aventură sau de nebunii metafizice, ci în adevăratul înțeles al cuvîntului: a iubi, a trăi, a se hrăni, a visa artă, artă și artiști.

35 Și miss Roth realiza cu pasiune și risc ceea ce credea că e un instinct al elitei. Existența ei e juisare neconținută și rafinată, cultivînd cu o prodigioasă cunoaștere tehnică schimbările,

nuanțele, variațiile. Din lunga ei intimitate cu fanteziile spontane și capriciile, cu contrazicerile și paradoxele, își închegase un seducător șir de aforisme al filozofiei „*volte-face*“, cum spunea miss Roth.

5 — E inexact să numești filozofie ceea ce e numai o înțelepciune, mă avertiza miss Roth, zîmbind și fumînd, fără să-și părăsească expresia de seriozitate amuzată care o ferea de bagatelizări sau farsă. Iar înțelepciunea mea, fiind cea a unui artist, e inaptă dogmatizării; „*The golden rule is that there is no golden rule*“. Presupun și sper că ai o suficientă ascuțime ca să nu mă plasezi printre diletanți, epicureiști sau sceptici frazeologi. Nu susțin că înțelepciunea mea e definitivă și de aceea nu o împărtășesc celorlalți. Dar sprijinită pe anumite sfaturi ce mi le oferă, pot critica tot ce găsesc necesar și binevenit.

15 Trebuie să recunosc că, în cele dintîi săptămîni, miss Roth îmi părea dispusă numai să critice, îndeosebi fanteziile teozofizante ale Ednei, descoperirea profesorului, apologiile mele pentru o metafizică defunctă și literatura modernă. Mai tîrziu am aflat ce informație sigură și vastă se ascunde înapoia bagatelilor cu cari miss Roth întîmpina noutățile librăriei din Park Street și cît bun-simț, și ce minunată orientare o întovărășeau în critica descoperirii profesorului. Nu e locul aici să relatez lungile noastre discuții, îndeosebi asupra noiei ediții din *Silpa Sastra* a lui P.Bose, care izbutise de asemenea să expună principiile arhitecturii și sculpturii indiene într-o carte recentă, mult discutată în mediul universitar. Miss Roth, care studiasse cu atenție tratatul *Vishnudharmottara* asupra picturii, dovedea o extraordinară abilitate de a surprinde nuanțe, perfecțiuni, scăderi acolo unde ochiul cel mai exercitat aluneca amorf și o genială finețe în a le exprima. Ca și în cazul Stevenson, – pe care miss Roth îl cunoștea și îl înțelegea de la un capăt la altul –, nici asupra principiilor sculpturii indiene, miss Roth nu publicase nimic.

35 – Am adunat prea multe știri, și părerile mele sunt prea noi ca să mă îndur să le îmbîcșesc într-un articol. Iar o carte nu am timp să scriu. Viața e atît de scurtă... La ce bun? La noi, filozofi sunt autorii studiilor de filozofie, iar criticii de artă acei cari publică... Sunt răstimpuri cînd înțeleg de ce n-am acceptat niciodată să public; s-au scris prea multe prostii, nu? Și toată activitatea noastră... ce putem noi face?

Sub masca schimbărilor cotidiene, cultivate și provocate cu prețiozitate, se ascundeau o disciplină și un itinerariu. Ceea ce numea miss Roth „plăcere“ nu era întotdeauna juisare imediată și gratuită, nepăsătoare de implicațiile morale sau sociale, ci, de multe ori, satisfacția de a gândi just, de a înțelege, de a descifra un adevăr într-o pagină socotită obscură sau o imbecilitate într-o dogmă.

Miss Roth scuza catolicismul pentru catedrale, pentru laudele lui Jacopone da Todi și proza lui Chesterton. În același timp, nu-și contenea ironiile împotriva lui Milton, numai pentru că bietul orb fusese puritan.

Refuzând imperativul unității, coerenței sistematice în funcțiunea cerebrală, miss Roth aluneca întotdeauna pe o altă ușiță, nebănuită, când aforismele sale o duceau prea departe de adevăr. Cred că împrumutase dintr-un autor englez obiceiul de a spune: „Cu atât mai rău pentru istorie!“ când unul dintre noi îi amintea umil o dată sau un fapt controlabil în cel mai portativ dicționar.

În critica de artă asiatică însă, miss Roth avea câteodată scilipiri de geniu. Cred că n-am întâlnit nicăieri o mai perfectă expunere și o mai justă explicație a deformării tipului indian în sculptura budistă din Anam. Și, cerându-i informații asupra variațiilor reprezentărilor Umei în Bengal, m-a uimit siguranța știrilor și gustul cu care miss Roth deosebea fantezia creatoare a meșterului de grotescul hidos al nepriceperii tehnice, amănuntul luminos și viu, izvorât din jocul mâinii și al sufletului, de accesoriul tehnic orb și împrumutat. Vizitele noastre la Muzeu erau ceasuri de neuitat delicioase. Miss Roth compara cu o facilitate feminină, îmi amintea gravuri din propria-i bibliotecă, cerea colecția de fotografii a Muzeului ca să-mi arate exemplare din Amritsar sau Travancore, alegea, reprezenta, judeca. Chiar în epocile în cari epuizasem materialul și bibliografia, aflam ceva de învățat de la miss Roth. Simțeam atunci umilința melancolică a tineretii, care poate stăpîni totul afară de gustul și cunoștințele celui care a petrecut nenumărați ani în intimă tovărășie cu un subiect.

Cred că miss Roth e, sau a fost, foarte bogată. Altminteri, nu știu cum să lămuresc luxul odăilor și comorile adunate în ele. Nu e nevoie să spun că în bibliotecă se aflau toate reproducerile în culori și toate colecțiile fotografice asiatice cari se publicaseră în ultimul veac, volume scumpe și rari, pe cari nu-și îngăduiau să le

stăpînească decât universitățile și bibliotecile publice. Dar miss Roth adunase o surprinzătoare cantitate de stampe și manuscrise, câteva din ele unice, căutate de maniacii europeni și milionarii americani. Printre ele, o duzină de manuscrise persane, cu înflorituri și decorații miniaturale, și un foarte vechi *Moise* de Khores, originalul armean, și *Divanul* lui Maghribi, care aparținuse cândva unui orientalist olandez, și nenumărate manuscrise arabe, pe cari ea nu le putea ceti, dar cari îi desfătau degetele lungi și palide de sihastră în palatul cu imagini. Am aflat în urmă, dintr-o confidență obscură a Ednei, că miss Roth moștenise, înainte de a veni în India, colecția unui conte german, recunoscut acum douăzeci de ani drept cel mai bine pregătit cunoscător al miniaturilor manuscriselor persan-arabe. Legătura vienezei cu un bătrîn colecționar nu e prea clară. Dar contele a dăruit, încă în viață, rodul unei vieți de pasionată goană, și l-a dăruit spunînd că nimeni nu e mai vrednic să le stăpînească și să le înțeleagă, chiar fără a le ceti, ca miss Roth. Cu acest prilej am aflat de la Edna că profesoara număra cu mult mai mulți ani decît aș fi bănuț și că cunoștea pe toți europenii cari avuseseră vreun contact cu Orientul, de la editorul Luzac la Keyserling și colonel Lawrence. Chiar colecția ei de autografe, voluminoasă și serioasă, nu-i epuiza prietenii, admiratorii, maeștrii. Fusese peste tot și învățase întotdeauna. Ascultase pe Masaharu Anesaki la Tokyo și Harvard, pe Takakusu la Berlin, pe Yamakumi la Calcutta, pe Jacobi la Bonn, pe Przuluskhy la Paris și pe Louis Finot la Saigon. Și pretutindeni purtase vasta ei curiozitate pentru rosturile artei și disprețul pentru dogmatică. Cunoștea o sumă de anecdote asupra artiștilor și orientaliștilor în viață; firește, prin artiști înțeleg pe cei asiatici, pentru că, față de apuseni, miss Roth dovedea o rece indiferență și prețindea că nu a aflat încă cum trebuie să le privească operele ca să înțeleagă că sunt opere de artă.

Din iarna petrecută la Santiniketan, unde a ținut un faimos curs asupra influenței artei indiene în Asia Centrală și China, s-a întors cu o arzătoare pasiune pentru poezia bengaleză. Dacă a fost întotdeauna slabă în sanscrită, neputînd înțelege un text fără juxtă, în bengali a împlinit uimitoare progrese, poate pentru că iubea să convorbească și să asculte neconținut baladele *gitanilor*. În biblioteca ei se afla un exemplar al *Istoriei limbii și literaturii Bengalului* de dr. Sen, cu o lungă și flatantă dedicație a autorului.

Iar Thomson, de câte ori vizita India și o întâlnea, nu ostenea cerîndu-i să colaboreze la o culegere de poeme bengaleze traduse în englezește. Miss Roth se apăra susținînd că marea ei monografie asupra Orisei monumentale nu-i îngăduie să se
5 însărcineze cu o altă operă. De fapt, după cum ea însăși îmi mărturisise sorbind dintr-un lichior favorit, nu înțelegea de ce ar fi colaborat la o carte pe care cetitorii nu o vor înțelege. Era chiar
10 mîniată pe Thompson, pentru că tradusese o scurtă antologie din Rāmprāsād Sen. Acest geniu al Bengalului era, în același timp, și poetul favorit al d-rei Roth. Toate acele izbucniri lirice către
15 inaccesibila și veșnica „mamă“ Durga, recitate în melodiile originale, pecetluite cu taină pentru mine, îmbătau sufletul d-rei Roth. Cînd o rugam să mi le traducă, privirile ei mă ținteau sever,
20 batjocoritor.

15 – Ce-ai făcut doi ani în India? Ai trăit, nu? Ai cunoscut viața, nu? Care viață? A familiei Axon, a d-nei și d-lui Axon, a lui Tom și a Isabellei. Pentru aceasta te puteai duce în Southampton. Nu
20 înțeleg de ce ai venit în India, dacă nu pentru a învăța bengali. Cea mai dulce și mai perfectă limbă a globului... Oamenii pot veni în India pentru bani sau pentru poezie, și amîndouă motivele
25 sunt binecuvîntate. Dar pe d-ta nu te înțeleg; să pierzi treizeci de zile pe mare ca să te îndrăgostești de Isabel...

– Lucy, e inutil să mă mustrî. Știi prea bine că sunt inapert crizelor sentimentale...

25 – Chestiunea nu prezintă interes. Dar de ce nu ai învățat bengali?...

Alături de lirica mistică a lui Rāmprāsād Sen, — pe care miss Roth o socotea culme a inspirației poetice, dincolo de idealul feminin sau de tristețea fericirilor pasagere —, m-am uimit
30 descoperind printre favoriții poeziei dinastiei Tang, îndeosebi Li Po și Tu Fu, pe cari miss Roth îi avea în nenumărate traduceri germane și engleze. Spun favoriți, pentru că îi cunoștea pe dinafară. Dar cît de adînci erau cunoștințele d-rei Roth în poezia
35 chineză m-a convins acea noapte de discuție cu profesorul, care se amuza să traducă oricare linie a unui poem Tang, și miss Roth nu
40 îndrăznea să-i spună autorul. Ceea ce începeam să admir și să jinduiască în cultura orientalistă a profesoarei era perfectă asimilare a gustului, a ritmului, aș spune, a sufletului care călăuzise poezii și artiștii Asiei. Monotonie aparentă a poemelor
era pentru miss Roth colier de notații inimitabile, cari-și trădau

autorul într-o sută de strofe surori. Putea distinge pe Chen Tzu Ang de Tsui Hao, în vreme ce profesorul, care cunoștea destul de bine chineza, anevoie distingea între Tu Fu și oricare alt poet din
5 aceeași dinastie Tang. Înșușirea aceasta rară de surprindere a nuanțelor printr-o intuiție profundă și completă o dovedea și în
10 celelalte literaturi orientale, de pildă, în cea sanscrită, în care izbutea să recunoască pe Bhartrihari, pus alături de Bilhana sau Amaru. Pentru mine, faptul e nefiresc și înmărmuritor, cu atît mai mult, cu cît miss Roth nu cunoaște decît traducerile, cu inevitabilele îndobitociri și înșelăciuni.

*

15 Ar trebui să povestesc pe îndelete întîlnirile grupului nostru în vila din Park Street și să mă opresc însemnînd vorbele cu duh ale d-rei Roth. Dar mă tem că toate aceste însușiri pe cari le alătur
20 făpturei profesoarei de istoria artelor să nu pară dincolo de firesc și mă tem că atmosfera de intimă și comunicativă orgie spirituală nu va putea fi prinsă în condeiul meu fugar și nepriceput. Totuși,
25 nimic din purtarea mea nu se va înțelege dacă nu se cunoaște, încai în treacăt, viața pe care o începusem cu noii mei prieteni.

De nedumerirea familiei Axon nu e locul să pomenesc acum.
20 Cu adevărat că se minunau mai mult la începutul toamnei decît în vară. Cel puțin, în acele luni de arșiță și *monsoon*, păstram o
tăcere lîncedă și abstractă, pe care d-na Axon și, în parte, Isabel o puneau în seama tropiceii. Dar acum, cum să-și explice
25 volubilitatea mea, adeseaori frivolă sau supărător de încărcată cu referinți? Și cum să judece vizitele zilnice, adesea încheiate după miezul nopții, făcute acelei dubioase profesoare, nemăritate,
30 aproape fată bătrînă, asupra căreia vecinii informați nu au prea multe cuvînt de laudă, iar *father* Lucas numai un gest de desperat
35 dezgust? E adevărat, eu însumi serveam amănunte din belșug, fie asupra casei, fie asupra stăpînei, avînd grijă, firește, să trec peste taina celei dinții nopți și peste toate pomirile incerte ale d-rei Roth. Am observat că Isabel dovedea un greu de ascuns dor în a
40 ști tot mai multe asupra acestei „femei excepționale“, cum o numeam eu. Și mi s-a părut mai puțin crudă gluma Vernei asupra
vîrstei profesoarei decît zîmbetele reci ale Isabellei, prin care ea își

rezuma disprețul și neîncrederea față de orice „femeie care încetează de a fi femeie cetind prea mult și împrumutînd obiceiurile bărbaților“. Ceea ce Isabel înțelegea prin „obiceiurile bărbaților“ era: de a locui singură o casă, de a primi prieteni căsătoriți, de a fuma, bea lichioruri și a fi profesoară la Universitate.

Cîteodată, întorcîndu-mă din Park Street spre locuința familiei Axon, meditam destul de amuzat la situația rară a acestor două ființe, una cunoscîndu-se pe alta prin spusele mele și nesuferindu-se, miss Roth pe Isabel din pricina visului meu, iar Isabel pe miss Roth din nenumărate motive, printre cari se număra, poate, și acela că vorbeam prea mult de ea la masă, întunecînd nădejțile d-nei Axon. Și, nu știu de ce, eram ispitit să gîndesc că relația aceasta între două femei cari altminteri niciodată nu s-ar fi întîlnit nu era creația mea, ci eu fusesem născut și adus în aceste împrejurări ca să împlinesc legătura între miss Roth și Isabel Axon. Și alte multe gînduri mă cutreierau, pe cari renunț să le aștern aici, temîndu-mă că le voi desfigura. Mă amuzam să descopăr corespondențe între aceste două streine de rasă și cultură, singurele pe care le cunoșteam mai de aproape în noua mea viață. Nimic nu se putea mai deosebit. Și totuși, nu jicnisem eu pe Isabel, și nu purta Isabel amintirea faptului, vie și amplificată? Și nu era miss Roth aceea care mă chemase în noaptea de la „Nanking“, și nu păstrează ea amintirea unui bărbat neîntîlnit, halucinat și straniu, pe care în zadar încercă să-l regăsească în mine? Și între cele două mari ceasuri – „Bristol Theater“ și „Nanking“ – nu se deschide prăpastia visului meu de vară? Iar eu însumi nu sunt cel văzut de Isabel în tovărășia cu miss Roth și cel închipuit de miss Roth în tovărășia mea cu Isabel? Iar gîndul micșorimii și al menirii mele de a rămîne între două lumi, de a mă secătui și a pieri fără rod, gîndul meu vechi mă străbătea, dar acum trăiam prea mult în închipuirile zeiții Urga ca să mă gîndesc la semnificații și să mă întreb, căutînd răspuns.

Mult curioase și originale erau întîlnirile noastre în vila d-rei Roth. Profesorul sosea într-o *gari* cu cal bătrîn și aducea una din acele cărți chineze plăcute gazdei. Săptămîni întregi purtase opusculul lui Yang-Chu, în minunata ediție de la Shanghai, și săptămîni întregi tîlmăcise parabolele sau aforismele celui cărui lumea îi părea o „grădină a plăcerii“. Începusem a îndrăgi pe acest incorigibil visător, care-și savura visele numai după ce le

sprijinea pe grămezi de fișe! Profesorul tăcea mai întotdeauna, înghițind fumul gros al țigărilor burmeze și înflorind cu un creion bine ascuțit copertele cărților sau marginile jurnalelor ce le găsea risipite pe masă. Prietenia lui cu miss Roth era veche. Cunoscutese la Cambridge, pe cînd urma încă lecțiile lui Giles, o vieneză sprintenă și prodigios de informată, care stîrnea senzație în colocvii și pe care scepticismul sau prudența timorată a universitarilor nu o împiedecau să-și dezvolte paradoxalele ei critici și afirmații. După ce s-a încheiat pacea, miss Roth s-a statornicit în Calcutta, chemată de vicedcancelarul Universității; și nu mică îi fu surpriza întîlnind la lecția de deschidere pe acel coleg din întîia tinerețe. Profesorul renunțase să urmărească ceea ce se numește în cercurile universitare o „carieră“. Cum mărturisea, ar fi fost cu adevărat stupid să reprezinte oficial o știință pe care descoperirile lui o zdruncinaseră din temelii. În tinerețe crezuse că se va specializa în Asia Minoră, dar după cea dintîi expediție cu sir Aurel Stein ajunsese atît de interesat de Asia Centrală, încît se stabilise în Calcutta și devenise un cetitor asiduu al bibliotecii Societății asiaticе. Nădăjduse, cîndva, că se va întoarce în Anglia, dar după eșecurile repetate suferite, încercînd să-și verifice prin săpături descoperirea, renunțase la orice gînd de întoarcere. Studia tot mai mult chineza și dialectele mongole și trimitea comunicări scurte la *Bulletin de l'Ecole Française de l'Extrême-Orient* sau *Acts of the Asiatic Society of Japan*. Nu publicase nici o carte, pentru că nu izbutise să găsească banii săpăturilor. Comunicările erau amorfe și ilizibile, cu deosebire corectări de ediții recente sau glosarii mongole, note critice asupra monografiilor obscure ce se tipăreau în chineză, contribuții noi la alte contribuții noi publicate cu cîțiva ani în urmă asupra textelor din Turfan. Cel care ar fi judecat pe profesor după aceste mărunte și insignifiante publicații l-ar fi alăturat pe nedrept miilor de colecționari sau bibliotecari orientaliști, în creierul cărora ideile nu-și găsesc loc, iar generalizările sunt socotite lucru gazetăresc. În vreme ce profesorul, deși pătimaș cercetător al amănuntelor, dovedea o suplă elasticitate și o robustă înțelegere pentru ceea ce numea d-ra Roth „realitățile elitei“. Descifrarea unui text obscur îl scotea din gramatică, și îl auzeam dizertînd cu entuziasm (atît cît poate avea un englez orientalist) asupra influențelor naturii moarte asupra ideologiei sau despre ceea ce numea el „egalitatea energetică“, adică egalitatea între potențialul

obiectului ce trebuie cunoscut și cel al cercetătorului; un text obscur se luminează nu atât prin țesătura lui intimă, cât prin *voința de înțelegere* a celui ce îl studiază. Când energia aceasta se coboară în obiect, echilibrându-l cu energia de cunoaștere a cercetătorului, problema e soluționată.

Consulul venea în automobilul propriu, iar eu pe jos, pentru că drumul pînă la vila din Park Street e scurt și aromat. Consulul aducea daruri: flori, țigări și biscuiți. Florile pentru Edna, țigările pentru d-ra Roth, iar biscuiții pentru noi toți cinci, la ceasul ceaiului. Miss Roth ne primea întotdeauna în *kimono*-uri palide, iar Edna în aceleași sobre bluze de mătase albă. Și primirea nu era niciodată oficială, fardată sau esoterică. Nu începeam discuțiile unui cerc de studii, nici nu contribuim să alcătuim o ședință teozofică. Miss Roth ne citea, de obicei, ultimele descoperiri în Stevenson sau ultimele stupidități culese în noutățile librăriilor. Sub ochiul ei batjocoritor și cu memoria prodigioasă întotdeauna trează, surprindeam absurde, mediocre sau false aprecieri semnate de competenți iluștri. Dar exercițiul acesta, care nu avea o prea puternică doză de răutate, nu ne ținea prea mult timp. În fiecare zi, miss Roth descoperea un nou paradox sau un nou adevăr și tot mai mult își perfecționa exprimarea „sistemului“.

Cîtcodată ne lămurea — apologii — rostul fiecărui obiect de artă în odaia ei. Se plîngea că viața e scurtă și ternă. Urmînd drumul mării erezii europene, modernii nu au timp să trăiască.

— Ați observat cît de puțin atenți sunt oamenii la viață, la *drum*? Fiecare nu dorește, nu vede și nu visează decît ținta. Această orbire totală și impasibilitate la senzații, și erezie care confundă trăirea cu sfîrșiturile. Oricine e grăbit să sfîrșească: ziua, noaptea, anul, munca, suferința... În ceea ce mă privește, reluă miss Roth cînd comentariile noastre se potoleau (pentru că, nu cred că e nevoie să repet, nu însemn aici decît miezul conversațiilor, simplificat de întreruperi și divagații), eu mi-am poruncit de mult ceea ce se poate numi *atenție* la trăire. Ar fi mediocru și sec să mă bucur diminețile că răsare soarele, că se deșteaptă paserile, că înfloresc boschetele. Recunosc, instinctele acestea primare au secat în mine. Bucuria panteistă, ce lîncezește în fiecare om, arareori irumpe și arareori mă mulțumește. Dar, dimineața, am aștepta alte prilejuri de juisare (miss Roth folosește întotdeauna expresia aceasta în franțuzește). Îmbrac orice *kimono*-u nou cu adevărate mîngîieri și cu o emoție aproape

sexuală (expresia e în nemțește și, profesorală, nu pare riscată) și *privesc* vasul meu de Tokyo, și *privesc* legătura acestui Coomaraswamy, *editio princeps*, sau mă pierd (miss Roth adesea se exprimă banal și dulceag) în aceeași bizară contemplație a celor doi Hokusai... Nu am decît un ceas liber, dar în acest ceas trăiesc, nu mă simt mișcată... Nu fac filozofie, nu predic, iar Bergson nu m-a interesat niciodată. Trăirea mea nu are nimic organic sau incoștient. Destul de curios, știu și mă desfat, înțeleg și mă critic, trăind. Și, pentru că tot ce fac e spontan, liber, violent, îmi place să numesc viața mea orgie...

Am condensat în această jumătate de pagină monologul unei după-amiezi de octombrie, cînd miss Roth s-a arătat mult mai curajoasă și mai complexă decît o bănuiam. O adevărată orgie de senzații tari și străluciri filiforme, de masculin *je-m'en-fichisme* de estetism minor, fraged sau corupt, de doctrine și de poeme. E peste măsură de greu să înțeleg un om; e aproape cu neputință să-l zugrăvesc. Dar cînd acest suflet e miss Roth?

Dacă aș reciti ceea ce am scris în aceste ultime zile asupra-i, fără îndoială că aș ofta dezgustat, fără îndoială că prietena mi-ar apărea sufocată de lecturi și influențe, bolborosind crezuri felurite și afectînd o rafinată și d'annunziană senzualitate. În timp ce adevărata miss Roth, cel puțin atât cît o înțeleg, o cunosc și o reconstituiesc eu, stăpînește o prodigioasă coeziune în gesturile și atitudinile ei și, oricît de mult s-ar dovedi influențată de favoriții ei asiatici, trădează pentru oricine o apropiere o caldă, vastă, roditoare personalitate.

*

Viața d-rei Roth părea, și era cu adevărat, săracă în evenimente. Ceea ce eu înțelegeam prin risc, aventură sau existență, ea le numea superstiții sau nostalgii. Într-o seară, povestindu-i revelațiile căpătate în renunțarea la mine însumi și prin înrolarea mea voluntară în familia Axon, i-am lăudat neprevăzutul unei vieți propriu-zise, ineditul și schimbările. Miss Roth, criticîndu-mă, și-a lămurit indiferența față de partea „fenomenică“ a vieții.

— E foarte mult sînge modern în d-ta, doctore, și noul umanism în care te inițiezi, al Asiei, încă nu te-a purgat de superstițiile evoluției, vitezei, aventurii... Ai dreptate într-afît, cît nu accepți mecanizarea prin erudiție sau cerebralism. Mortificația, prin orice fel de asceză, nu e viață, admit; dar nu admit ceea ce crezi că e viață. Trepidația și influențele maselor, și renunțările spirituale pentru pragmatic, și adaptarea la mediile inferioare, și trăirea la voia întîmplării sau a familiei Axon, și refularea reminiscențelor umaniste din d-ta, și aceasta e propriu-zis o existență terestră, dar nimic mai mult. Pentru mine, care mă nutresc cu senzații și cu adevăruri pe cari le schimb cînd mă obolesc, evenimentele sunt accesorii. Nu le refuz, dacă mă apropie, dar nu le caut. Nu renunț, în nici un caz, la centrul meu de gravitate, la artă. În toate călătoriile mele am fost întîi artist și apoi om. În legături și prietenii m-am dovedit întîi colecționară și apoi femeie. Cel dintîi amant, cred că Edna și-a destăinuit aceasta (zîmbet stupid), a fost un conte bătrîn, pe care îl stimam pentru gustul și aristocrația, și vastitatea erudiției... Îmi place să leg prietenii noi, dacă ghicesc alt ritm sau altă cultură în cel ce mi se apropie... Dar niciodată n-am putut trăi între oameni nesimțitori, inculți, mediocri sau săraci. Mă sufoc, mă sufoc în sensul fiziologic al cuvîntului... Toată odiseea vagabondajului în California sau în Argentina, sau pirateria în arhipelagurile oceanice nu-mi pot ține atenția încordată. Am fost în Tahiti, pentru că a fost și Stevenson; mi-au plăcut plăjile de coral, pentru că le-a descris Stevenson...

— Aici suntem de acord, Lucy, îi aminteam eu.

— Cunoști indiferența mea pentru ceea ce alții găsesc grandios sau frumos în natură. Sincer vorbind, nu mă impresionează. Îmi plac, cum îmi place un săpun higienic sau o pereche de pantofi. Recunosc că sunt necesare, chiar indispensabile, ca orice toaletă matinală. Dar nu mă emoționează, nu mă întristează. Cîteodată, îmi provoacă acel șoc fiziologic, orgiastic, care îmi deșteaptă instinctele panice. Dar aceasta e alături de suflet, adică alături de artă și de ceea ce stăruie în a numi metafizica mea...

Miss Roth nu ostenea să mă mustre pentru obsesia mea „fenomenică“, pentru setea de schimbări în afară de mine, pentru toate pomirile moderne ce stăruiau în mine, îndemnîndu-mă să mă las tîrît în albiile streine, să mă las sfîrtecat de voințe eterogene numai pentru dorința de a mă simți violentat, să ascult poruncilor

unei mase către care nu ar fi trebuit să-mi opresc niciodată privirile. Și cu toate argumentările mele, cu toată certitudinea că viața mea în acești ultimi ani a fost numai o implicație a „paradisului pierdut“ o dată cu evenimentele tinereții mele, simțeam cum atmosfera odăilor din Park Street și prelungita prietenie cu miss Roth mă depărtau de itinerariul parcurs alături de familia Axon și mă îndemnau spre trecutele atitudini diletante. Știam că, orice s-ar fi întîmplat, înapoi, la izvorul meu, nu mai puteam ajunge. Miss Roth mă compara, glumind, cu căderea omului și răscumpărarea prin Mîntuitor. Asemenea omenirii principial și efectiv rupte de Creator, mă aflam urgisit și izolat, așteptînd a doua naștere prin pogorîrea Duhului și Tatălui într-un Fiu născut din Fecioară...

— Nu blasfema, amenința tot în glumă consulul.

Dar eu eram ispitit să înțeleg în aspectul ei real comparația d-rei Roth și adesea mă înfriguram de nerăbdări și presentimente, aflînd prin proorocii că mîntuirea se apropie. Spusele acestea nu trebuiesc înțelese în sensul lor teologic, ci pur și simplu uman, prea uman. Adesea simțeam oboseala stării mele, a păcatului și a menirii mele. Mă oboseam să aflu în fiecare solilocviu că încă nu pot rodi, că încă nu-mi găsesc locul meu, că sunt încă blestemat să colind în două lumi, una aproape de mine, cealaltă în amintiri, în doruri, în ironii, oriunde s-ar fi aflat ea, pîrînd nu mai puțin inaccesibilă și alinătoare.

Totuși, solilocviile și amintirile de acest fel erau tot mai rari, tot mai mult întunecate. Nouă viață și patimi proaspete mi se dezvoltaseră în vila d-rei Roth. Redevenisem ceea ce fusesem cîndva: un artist ratat, trăindu-și creațiile în emoții și în juisări, risipindu-și energia în lecturi culese și adunate în fotoliul din biblioteca d-rei Roth. Reîncepusem lucrul asupra lapidarelor javaneze, și aceasta nu pentru a putea scrie o monografie, ci pentru a stăpîni un subiect pînă la epuizare și a mă bucura de acele voluptăți tehnice ale competenței și ale gustului.

Încep să obolesc scriind acest capitol și încă n-am povestit întîlnirile noastre, și încă n-am destăinuit tot ce știu asupra consulului, și n-am amintit acea noapte de crude și riscante revelații, cînd Lucy, pe jumătate sălbătică de opiul ce-l fumase fără știrea noastră, m-a înlănțuit cu toată dorința celor treizeci și patru de ani, murmurînd că iarăși am revenit cel cunoscut de ea cîndva, bărbatul deșteptat din vis, omul care împarte și cere de bucurie că s-a regăsit.

Faptele acestei nopți s-au petrecut astfel. Oaspeții plecau, și eu mă pregăteam să-i întovărășesc, când Lucy m-a rugat să întîrziez încă o jumătate de ceas, ca să-mi arate noi specii de bronzuri Durga, aduse de curînd de la Madura și aparținînd unui colecționar din Colombo. N-am bănuir nimic în invitația gazdei, pentru că Edna de asemenea se afla cu noi, și nu era pentru înția oară cînd întîrziem șinguri în discuții tehnice. Miss Roth a îmbrăcat un *kimono* turburător pentru oricare alt bărbat nepierdut în arzătoare pasiuni cerebrale, cum eram eu în acea noapte.

Alături de ceai și împotriva sfaturilor lui Kakuzo, miss Roth a servit lichioruri tari. Apoi ne-a lăsat singuri, pe mine și pe Edna, o jumătate de ceas. Nu mă sfiesc să spun că eram din nou sub amintirea celei dintîi nopți petrecute în vilă. Poate pentru că eram singur cu Edna sau poate pentru că miss Roth era prea turburată de lichioruri. Prietena, însă, era sincer îngrijată și privea cu neastîmpăr și nerăbdare ușa iatacului. Am înțeles mai tîrziu că știa ce se petrece în odaia cu scoarțe întunecate și lămpi aromitoare și că se temea de cele ce s-ar putea dezvălui.

Miss Roth s-a întors schimbată. Monologul ei — era obiceiul nostru de a nu o întrerupe de cîte ori voia să epuizeze un paradox sau să fixeze o nuanță — a fost confuz și strălucitor. Am ghicit că a fumat iarăși opium și că încerca aceeași ispită din noaptea de la „Nanking“. Ceea ce mi-a mărturisit nu voi scrie aici. Lucy e o cinică, iar cîteodată găsește o amară plăcere contrazicîndu-și spusele din ceasurile lucide. Am descifrat în frazele și chemările ei că o amintire o stăpînește ca un zburător, cu deosebire în vremea singurătății și a visului. Nu mă descopeream măgulit, pentru că nu mă recunoșteam în imaginea păstrată. Eram departe de visul meu, eram înfipt în însăși lumea Lucyei, și îmbrățișarea noastră ar fi fost dezamăgită ca un final. Palimpsestul nu se mai lumina. Aceasta, cred, a ghicit miss Roth. Nu am desprins nimic din ochii ei întunecați și nu i-am privit trupul, șarpe cald în *kimono*-ul asemenea blănurilor de vulpe albastră.

E peste puterile mele să povestesc cum s-ar cuveni faptele acelei nopți. Am fost tîrît într-o înlănțuire care n-a fost niciodată a mea, am fost scaldat de răul desfrînat al senzualității. Aproape frigid, indiferent la toate biruințele cari măgulesc orgoliul viril, necunoscînd tortura cărnii, nesuferind văpăile pielei, toate legăturile sau gesturile mele au fost sexuale, întrucît erau limitele gîndului, final orb al unei dialectice ce-și odihnea victoria sau își

cunoștea înfrîngerea. Astfel, treluind să povestesc scene de neașteptată și barbară voluptate, să ghicesc firul deznodămîntului în obsesia d-rei Roth și în gelozia Ednei, să încerc lămurirea curajului celei dintîi și a cinismului prietenei, înțeleg că, asemenea paradoxalei mele prezențe într-o odaie de dragoste safică, sarcina de a însemna reportagiul în acest caiet e inumană și grotescă. Mă simt violentat în făptura mea intimă aflînd că am împlinit un rol în împrejurări streine mie, că soarta m-a trimis între oameni pe cari nu-i pot ghici sau ale căror vicii nu mă ispitesc. Și totuși, trebuie să povestesc acest fapt, pentru că el ne-a legat, pe noi trei, într-o taină păcătoasă.

Astfel, asistînd la destrăbălarea profesoarei și urmărind-o cu ochiul curios al cercetătorului, am descifrat o turburare crescîndă în Edna, o înfrigurare vicioasă pe care nu și-o putea stăpîni, un tremur de trup cald înlănțuit. Și în timp ce încercam să mă ancoriez în prezent, să-mi deschid toate brațele înțelegerii către peisagiul neașteptat ce-și continua desfășurarea și surprizele, îmbrățișarea Ednei mă istovi, mă spăimîntă, îmi risipi undele ce mă legau de ceas și loc, mă aruncă în vidul ceșos al neînțelegerilor, al semiconștienței și nedumeririlor. Pentru că Edna nu mă îmbrățișase pe mine, ci pe d-ra Roth. Și, oricît de uimit m-aș fi simțit încolăcit de brațele ei albe, n-aș fi îndurat șocul brusc și sîngeros, vîzînd-o lîncezind transpirată și absentă în brațele prietenei.

Înmărmurit, fără să înțeleg, priveam începutul orgiei pe covorul cafeniu cu deseme de balauri și păuni. Toate acele scoarțe mi se păreau însuflețite de o privire fără fund. Și bronzurile cu măști grotești, și cărțile în penumbra zidului cel mare, totul se însuflețea ca într-un coșmar, trezite de jocul scrișnit și tînguit, neverosimil și terasant, al celor două trupuri cu piele proaspătă și întinsă.

Cred că n-au trecut prea multe minute pînă ce m-am deșteptat, deșteptat de simțuri. Ceea ce nu izbutise să recheme cinismul d-rei Roth, împlinise goliciunea cu lumini vinete. Spasmul meu era cel al omului biciuit, înfruntat, obidit. Înduram emoția amară și amețitoare a celui umilit sălbatec. De cine? De ce? Acestea erau întrebări cari nu mi le-am pus atunci și la cari, în nici un caz, n-aș fi aflat răspuns.

În încordarea mea, m-am oferit, îmbujorat de lumina globului cu flori și munți. Clipa a fost lungă. Nedumerirea mea a fost

5 asemenea unei zvîrliri înapoi, în vremurile adolescenței. Înșerpuirea cu două guri nu m-a luat în seamă, și același lincet de litanie sugrumată a înecat tăcerea mea. Cînd am întins un braț poftitor și pieptul meu a strivit sînul Ednei, în încercarea de a le
10 despărți, strigăt de dezgust și spaimă mi-a umilit auzul înflorit de nădejdi. Rîsul împăciuitoar al d-rei Roth nu m-a împăcat. Cinismul cu care a bolborosit cîteva scuze nu m-a răzvrătit. Ca o flacără stinsă de cenușa rece a focului din noapte, m-am simțit sărman, alungat, deșart și pustiit. Am privit orb brațele d-rei Roth purtînd trupul agonizînd și neverosimil de acrian al Ednei.

15 Rămas singur în salonul zăpușit de briza caldă a miezului nopții, am încercat să-mi adun vedeniile, să-mi amintesc de începutul ședinții, cu consulul și profesorul discutînd politica guvernului din Canada și asasinatul agentului comercial din Colombo. Începutul acesta mi se părea desprins din alte vremi, cetit în cărți sau auzit de la oameni. Începutul acesta nu era cel cunoscut de mine, era fals, era sterp, era neverosimil.

20 Am luat o țigare din cutia d-rei Roth, am stins lampa și am părăsit vila, închizînd liniștit ușile și pășind atent pe verandă. În curte m-am lovit de rogojinile pe cari dormeau, înfășurați în cearceafuri, slujitorii. Mi-au urat noapte bună. M-am întors acasă, neștiind dacă voi mai reveni în vilă și neștiind ce voi spune profesorului.

25 Au trecut patru zile fără să-mi întâlnesc prietenii la obicinuitele ceaiuri din Park Street.

Și după patru zile, automobilul consulului s-a oprit în fața casei. Consulul s-a bucurat că nu sunt bolnav și m-a vestit că d-ra Roth, ajutată de profesor, mi-a obținut un post de maestru pentru limba franceză la „«S.Xavier» College“.

30 – A făcut aceasta d-ra Roth? am întrebat eu liniștit și palid.

X. ÎNCĂTUȘATUL ȘI ZÎNA

5 Totul se poate întîmpla, împotriva tuturor rațiunilor. Am gîndit acest loc comun întorcîndu-mă de la locuința d-nei Roth. Sunt fapte pe cari, înainte de a le împlini, oamenii le socotesc irealizabile. Și sunt împrejurări stranii, pe cari nimeni nu și le-ar putea închipui firești.

10 Așadar, după a doua noapte de surprize și viciu, prietenia noastră a continuat. Descopeream o singură schimbare în d-ra Roth, aș spune o purgare de obsesiile nopții de la „Nanking“. Continuam lecturile, și miss Roth continua să fumeze, cu pleoape micșorate, țigările aduse de consul și să soarbă lichioruri tari. Numai Edna se dovedea întrucîtva stînjenită; deși, mult mai puțin decît mă așteptam. Era între noi un fapt ca o rană. Ne feream s-o atingem, cu priviri sau cu vorbe. Și, în pofida pudoarei și a
15 tuturor sîperstițiilor ce plutesc încă asupra sufletului feminin, atît miss Roth, cît și Edna nu se arătau stînjenite sau intimidare de amintirea bărbatului care asistase la împletirea lor oarbă și albă, pe covor cu balauri și păuni.

20 Noua mea slujbă la colegiu mă scutise de repetițiile la „Bristol Theatre“. Aveam ore de la nouă dimineața la trei după-amiază, și, prin influențele d-rei Roth, leafa era mult mai mare decît mi se cuvenea, aproape dublă ca aceea de la „Bristol“. Și munca era mai puțin obositoare. Și d-na Axon era mult măgulită, cu un pensionar stimat și plătit de ieziți. *Father* Lucas o informase, poate, că
25 privilegiile ce mi se arătau erau o dovadă de însușirile și prestigiul meu. Bucuria d-nei Axon și a Isabellei ar fi fost nemărgenită dacă desele mele vizite în Park Street — unde luam aproape zilnic ceaiul și cina — nu le pricinuiam tot mai îngrijate bănuiele.

Asupra experiențelor mele didactice nu mă voi opri. N-am aflat nimic nou, deși eram întotdeauna pregătit să ascult glasurile celor pe cari îi învățam. Am verificat încă o dată profunda și strigătoare la cer incultură a tineretului, același peste toată fața pământului, amețit de izbînzile sportive ale colegiului și interesat numai de colecția cu romane deductive.

Mai atent am observat pe Verna și Lilian. Între noi stăruia o uitare prefăcută, artificială, pe care absența mea o făcea firească, după cum lunile de vară o făcuseră posibilă. Verna, aceeași incorigibilă și precoce vicioasă, în ciuda făgăduielilor de a nu mai vorbi cu mine și a nu-mi mai fi prietenă, se arăta oricînd dispusă să-și calce cuvîntul și să reînceapă păcatul. Cred că păstra o părere stranie și contradictorie asupra-mi. Cum să-și explice faptele mele după fuga lui Tom și graba cu care am răspuns ațîțarilor ei, alături de rigiditatea severă a verii, alături de legătura mea cu d-ra Roth (pe care Verna o bănuia stricată) și cu prietenia față de Isabel? Erau o sumă de atitudini și fapte cari o uimeau, nu prin lipsa lor de unitate, prin absența firului luminos și organic, ci prin pur și simpla lor existență.

Asupra Lilianeii n-am distins decît o umbră, străvezie și rece, țesută din întrebările sfîntei ei stupidități, din poruncile d-nei Axon și din geloziia Isabelei. Firește că Isabel era geloasă pe sora gemenă. Nu pentru că erau bărbați și adolescenți în casă, ci pentru că, în ciuda tuturor lipsurilor, Lilian răspîndea acel farmec simplu al frumuseții nepătate, al fecioriei fără ispîte și fără primejdii, candidă și imbecile.

Isabel, însă, nu mai era de acum adolescentă. Anumite intuiții maturizaseră în sufletul ei, în zilele lungi de vară, în nopți calde, fără prieteni și fără plimbări, ceasuri de nespuse toropeală, cînd femeile zac în odăi cu ferestre ferecate, transpirînd sub briza fierbînte a ventilatorului, leneșe, pe jumătate adormite, pe jumătate bestii. În somnolența după-amiezilor, în vînt sărat de seară, în *chaise-longue* pe terasă, în lectura lentă și plictisită a magazinelor fără copertă și cu foile răsucite, acele cîteva senzații și amintiri, și gînduri reveneau, stăruiau, se împleteau și se dilatau, dospind noi nădejdi sau țesînd privescîți înfrigurate, în cari dezgustul se fărâmița tot mai mult, lăsînd loc mîngîietoarelor revelații și prevestind cearcănele. Isabel descoperise viciul cu o neverosimilă întîrziere. Acea senzualitate pură, echilibrată, purificată prin tovărășiile sportive cu băieți arși de soare, se

crispase cîndva, se răcise, împietrindu-se, ca să renască după lunile de vară cu ispitiri noi și cu viciul adolescenței. Creșteau stigmatetele pe fața arămie a Isabelei, și deșteptarea ei în lume se vestea ca șuierul de sfori trase și de catifea agitată a ridicării cortinei. Undeva, înapoia pleoapelor întunecate, izvorau lumini, tot mai repezi și tot mai vii. Isabel se mira de naivitatea și de puritanismul anilor trecuți, iar soțul și familia cu copiii mulți, și chiar visul de a ajunge artistă de cinema i se păreau ridicole. Isabel încă nu știa ce dorește, coprînsă fiind de incertitudinea capricioasă a nemulțumirilor, prea schimbată ca să se mai poată întoarce la vechii idoli și copilăreștile nădejdi, prea fragedă și nestatornică pentru a putea alege și împlini.

O suprafirească ghicire mă lega de viețuirea fermentată a Isabelei. S-ar fi spus că antene nevăzute se pogorau asupra tainelor și căderilor ei ca mii de ochi tactili. Fără îndoială că Isabel simțea prezența mea în cele mai ascunse și mai solitare împrejurări. Ghiceam aceasta din lucirile de spaimă și așteptare cu cari mă întîmpinau privirile ei. Aștepta, aștepta... Din trupul și sufletul meu, legiuni se îndreptau spre Isabel, și ea încerca zadarnic să mă recunoască, întunecat și spîn, în puzderia de umbre pătimașe năpădind din febra ei.

În acele săptămîni de toamnă, ostenit de orele colegiului și de revelațiile vîlei d-rei Roth, nu priveam decît în treacăt așteptările Isabelei. Aiături de munca mea, nu-mi îngăduiam alte exerciții spirituale, nu mă lăsam ispitit de alte întrebări. Păstram rețeaua simpatică ce mă lega de Isabel, pentru că nu o puteam desprinde de pe făptura mea. Dar nu activam, nici nu mărturiseam nimic din cele ce dorea, chemînd, Isabel. Ca o pavăză, ridicasem prietenia cu d-l și d-na Axon. Temîndu-mă să rămîn singur cu Isabel, petreceam acel ceas de odihnă după cină sfătuiînd cu d-l Axon și încuviințînd tînguirile d-nei Axon. Subiectul nostru comun era, firește, Tom. Multe luni nu aflasem nimic de rătăcirile lui. De curînd, o scrisoare lungă ne vestise că se stabilise la San Francisco și că era destul de bine plătit, fără să precizeze însă ce fel de lucru împlinea și fără să ne mărturisească adresa. I-am scris cu toții la „Post-Office“, și bănuiesc că d-na Axon i-a povestit multe și i-a copleșit cu rechemări, pentru că răspunsul lui trăda o sinceră turburare și era străbătut de cereri de iertare, care emoționau pe d-na Axon și îi încărcau ochii cu lacrimi de cîte ori ne citea scrisoarea la masă. Surorile nu se dovedeau prea

nerăbdătoare pentru întoarcerea lui Tom. Verna îi cerea mărci, iar Isabel îl sfătuia să rămână mult timp în America și să se întoarcă bogat, cum făcuse un văr de al tatălui. Poate Lilian era mai tristă într-o casă fără frate. Eu m-am mulțumit să-i trimit o scrisoare

5 pripită, în care îi comunicam situația mea la colegiu și îl sfătuiai să nu se lase înfrânt de doruri, să nu asculte chemările, ci să se zbată și să muncească pînă ce își va stăpîni puterile.

D-l Axon ajunsese rezonabil și-și lăuda fiul pentru curajul lui și drumul ce-l apucase.

10 — Întotdeauna Tom a fost o fire aventuroasă, glăsuia d-l Axon, și numai dragostea pentru mamă-sa l-a păstrat acești ani acasă. De mult am spus că Tom îmi va semăna mie, și nimeni nu voia să mă creadă...

*

15 Încă din septembrie, la începutul vacanței *Puja*, Isabel se hotărîse să renunțe la școală. Argumente a găsit destule ca să convingă pe d-na Axon; mai întîi, școala era prea scumpă și o obosea prea mult; apoi, la ce bun toate acele studii pentru o fată care știe cete o carte și răspunde la o scrisoare? Isabel nădărduse să plece în Anglia, domnișoară de onoare a unei milionare *parsi*, care se ducea să-și vadă copiii la Oxford. Dar doamna a observat

20 curînd că soțul privește prea mult pe școlăriță, și astfel Isabel a pierdut nădejtile.

Pentru că în familia Axon e obiceiul ca fiecare să muncească, Isabel a găsit curînd un post de vânzătoare la o sucursală a firmei „Shorabzi et C-nia”. A obținut postul — mediocru plătit, dar cu făgăduieli de mărire — datorită recomandății unui prieten de al d-lui Axon, contabil la aceeași firmă. Într-o seară, surpriza a fost vestită la cină, și sărbătorirea a costat pe d-na Axon o pomieră plină cu dulciuri și două sticle cu brandy. S-a întîmplat să fie de față și Noel, care venea acum foarte des, cucerit de farmecele Catherinei. Noel a urat Isabellei, între altele, și o grabnică logodnă, ceea ce a picurat zîmbete de speranțe în sufletul d-nei Axon. Isabel a răspuns foarte inteligent, amintind că faptul acesta nu o privește, deoarece aparține hotărîrilor bărbaților, că bărbații așteaptă uneori prea mult, că, de altfel, ea e încă prea tînără ca să

se grăbească. D-na Axon a intervenit, mîniată în glumă, spunînd că o fată nu e niciodată prea tînără pentru un soț serios. Catherine Irving a avut nepriceperea să-și mărturisească părerile asupra căsniciei, pe care ea — crescută în atmosfera feministă „de acasă” — o consideră prea gravă ca să depindă numai de bunăvoința unui bărbat cu stare. Catherine a mai spus că preferă experiențe antemaritale, ceea ce a revoltat pe d-na Axon și a silit-o să reia critica protestantismului, a divorțului, a modei, a civilizației și a tinerelor generații continentale. Discuția amenința să se antreneze, și eu am fost răsplătit a doua zi pentru cuvintele mele pașnice, prin care exprimașem acel loc comun și etern al voinții lui Dumnezeu. Eu nu cred în prezența divină în oficiala legătură dintre doi necunoscuți, dar cunoșteam eficacitatea acestei formule a mînia d-nei Axon.

15 În acea seară am surprins prietenia dintre Catherine și Noel și am înțeles de ce Isabel se arătase în ultimul timp atît de rece față de logodnicul visat în anii de școală. Numai d-na Axon nu observase încă și continua să socotească pe Noel un concurent al meu. În mintea d-nei Axon, orice tînăr cu o situație era un soț virtual al Isabellei. Prudentă însă, păstra și încuraja un număr restrîns dintre acești tineri, pe cari îi înconjura cu o strategie șchioapă și pentru cari se ruga în fiecare duminică dimineața la catedrală. De cînd Isabel renunțase la școală, d-na Axon era îngrijată. Ar fi vrut s-o vadă cît mai curînd făgăduită unui tînăr, care s-o însoțească și s-o aducă de la magazin. În taină, d-na Axon se temea de magazinele firmei „Shorabzi”, după cum se temea de o eventuală vizită a Isabellei în Anglia. Sunt țări și străzi primejdioase, vicioase, păcătoase, în mintea d-nei Axon. S-a bucurat aflînd că milionăreasa *parsi* renunță la compania Isabellei, deși nu cunoștea motivul. Isabel, bănuindu-l, ni-l împărțășise numai nouă, d-relor Irving și mie, într-o seară veselă, cînd fetele au servit porto și au silit pe Isabel să fumeze.

Lucrul Isabellei nu era dificil, și ea se arăta aproape indispusă în zilele de sărbătoare, pentru că magazinul era închis și trebuia să rămînă acasă. D-na Axon rugase pe Noel s-o întovărășească, cel puțin cîteodată, la lucru. Pe mine nu avusese curajul să mă roage. Incepea o epocă turbure, cînd d-na Axon nu știa ce să creadă asupra gîndurilor mele. M-am desfătat într-o seară, zărînd pe Noel și Isabel întorcîndu-se pe Chowringhi Road, el cu gîndul la Catherine, ea indiferentă și absentă. Noel nu putea refuza sarcina, pentru că aceasta l-ar fi depărtat de Catherine.

D-rele Irving s-au arătat nemulțumite când am demisionat de la „Bristol Theatre“. Se obicuiseră cu tovărășia mea și iubeau să ajungă la repetiții în taxiul plătit de mine. Patronul găsisese un negru, *tapeur* profesionist, dar trebuise să-l concedieze la sfârșitul lunii, pentru că primise plângeri de la toate fetele de necuviință și cinism. Negrul era un rătăcit în India. Ajunsesse printr-o minune, prin vraja reclamelor colorate dintr-o gară din Missouri. Singurul cu care se putea înțelege era d. Fox, pentru că numai acesta slăvea America și ofta de câte ori își amintea de S. Francisco.

Patronul căutase iarăși și întâlnise o domnișoară bătrână, care condusesese multă vreme orga electrică a unui cinematograf de cartier. Pe aceasta au concediat-o tot fetele, pentru că domnișoara tapă în ritm de vals și ostenea lesne, sorbind neconținut siropuri înghețate și fumînd țigările lui Stalin. În cele din urmă, Stalin adusesse pe un italian crescut în ateliere de cinematograf și în baruri, care a izbutit să mulțumească pe toți, petrecîndu-și tot timpul în teatru și gata să ajute în cele mai neașteptate încercări: electricitate, decoruri, croitorie, dansuri. Avea un singur păcat: jocul de cărți, dar păcatul îi era tolerat, pentru că pierdea toți banii jucînd cu Stalin.

Am revenit de mai multe ori la „Bristol Theater“, dar întotdeauna în timpul spectacolelor, întîlnind pe foștii camarazi în barul vecin sau pe scenă.

Catherine mă rugase într-o zi să le ajut, pe ele trei, să pregătească un dans fantezie, o surpriză pentru Stalin. Adunase o sumă de partituri desperecheate, alcătuiind un compus grotesc și vulgar. M-am oferit să compun eu o partitură nouă și, din reminiscențe sau ascultînd sugestiile dansului Catherinei, fantezia se împlinea, spre uimirea d-nei Axon și entuziasmul fetelor. Dar bucuria mea nu era dansul d-relor Irving, ci încercarea de balet pe care o improviza Catherine cu surorile și cu cele trei Axon. Verna, pentru că era cea mai mică, dansa singură în față. Prinse cu brațele la spate, Catherine, Anna, Loveday, Isabel și Lilian alcătuiau un mănunchi orbitor de tinerețe, libertate și bestială pudicitate. Baletul se improviza pe orice melodie, fie *jazz*, fie romanță. Suplă, inspirată, Catherine iniția în ritmurile noi și stăpînea șiragul cu brațele, cu glasul, cu arcurile aeriene zvrîlite de pulpe. Curînd, jocul ajunsesse pentru mine necesar și mîngîietor. Deprinsesem eu însumi felurite tururi de forță,

izbutind să tapez și, în același timp, să privesc cu capul întors spre mijlocul salonului, unde, sorbit din ochi de Noel, se desfășura baletul școlăresc al celor șase. D-na Axon accepta pe jumătate nemulțumită jocul acesta, pentru că îl socotea nesănătos și se temea să nu-i ispitească prea mult fetele cu gîndul de a ajunge ele însele dansatoare, ca d-rele Irving.

Și a fost într-una din acele seri, când fetele începuseră preluatul baletului cu mult repetata mișcare a pulpelor, marea surpriză a vizitei d-rei Roth. Deși nu o cunoștea nimeni, au recunoscut-o toți. Lucy era întovărășită de consul și venise în mașina-i proprie. A întreat pe bunică, în terasă, de camera mea, dar n-a așteptat răspunsul, pentru că mi-a distins glasul și a pășit atentă în salonul luminat de tinerețea d-relor Irving și a surorilor Axon. Contrastele personajilor, așa cum se întîlnesc de obicei prin cărți, îmi displac, și nu m-aș fi îngăduit niciodată să scriu un rînd asupra-le dacă prezența profesoarei cu priviri obosite în vestmînt scump n-ar fi fost straniu streină de trupurile arămii ale fetelor, pe jumătate goale și inconștiente de goliciunea lor, cu sîni răsărind pietroși din bluză strîmă și transpirată, cu bucle sălbătice în dans.

Singurul care n-a trădat surpriza a fost consulul. Cu rotunjimea lui germanică și cu privirile mioape, de nepătruns, găsea întotdeauna zîmbetul sincer și prompt, menit să risipească înghețata stînjeneală a începuturilor sau să dezlege anecdota tinerilor timizi. A fost consulul cel care a vorbit, a întreat și a răspuns tot timpul. D-ra Roth, deși aflată pe primul plan în curiozitatea fetelor, a tăcut ursuză și totuși amuzată, desfătîndu-se să-și rostească reflecțiile asupra familiei Axon în franțuzește și să citeze dintr-un humorist vienez fraze cari îmi înfloreau zîmbete rele, spre ciuda d-nei Axon și a bunicii. Fără îndoială că d-ra Roth, care nu poate iubi și nu poate fi geloasă, nu simțea față de Isabel decît o ciudată curiozitate și numai o indiferență scîrbită față de interiorul sărac și grotesc al d-nei Axon. M-aș dovedi necunoscător al firii d-rei Roth dacă aș socoti atitudinea ei afectată, iar indiferența răutăcioasă. Ea a izbutit să elimine, prin nu știu ce distilare vrăjită, o bună parte din zestrea mediocră și comună a oamenilor de toate zilele. Deși, poate, pentru cei mai mulți, mișcările ei de dezgust sau revoltă împotriva sărăciei, a prostului gust, a mediocrității par silnice și poză, ele sunt firești și instinctive. Lucy vorbea franțuzește ca un refugiu. M-a rugat să repet *Finlandia* lui Sibelius nu ca să necăjească nerăbdarea

fetelor, cari așteptau revanșa în baletul cu pulpele goale și perfecte, repezite în mahmureala fadă a profesoarei, ci ca să poată respira în acest salon înghesuit cu mobile vechi și noi, cu reproduceri barbare afimate alături de calendare colorate, darurile marilor firme pentru Crăciun. Pe măsuta cu flori, o fotografie de a lui *father* Lucas și cinci de ale lui Tom, printre cupele și medaliile sportive, lăsînd să se vadă un umăr lung și mușchi exagerați cu creionul. Ghiceam sufocarea d-rei Roth, pentru că îi cunoșteam sinceritatea cu care iubea gustul interiorului, luxul, eleganța și bogăția. În nenumărate prilejuri, mai tîrziu, amintindu-și de acea seară, m-a certat aspru pentru prietenii mele — mediocre, barbare, imposibile — și se întreba cum pot fi așteptați în plasma sufletului meu ca să pot respira și să mă pot bucura în familia Axon, continuînd totuși să mă nutresc cu bijuteriile asiatice. Dacă îi pomeneam că asemenea ciudătenii eterogene se află din belșug și în ființa ei, Lucy îmi răspundea că schimbările, contrazicerile, *volte-face* -urile vieții ei se efectuau întotdeauna pe un plan desprins de vulgaritate și lipsă de gust; că ea înlocuia frumosul cu urîtul, dar nu cu mediocrul și murdarul, că deseori chema viciul, dar niciodată stupiditatea, că înțelegea pe sălbateci, dar nu pe semidocți, că simpatiza plebeii, dar o dezgustau burghezii. Firește, la toate acestea, eu îi răspundeam cu propriile ei mărturisiri precedente și îi lămuram în ce sens îmi place familia Axon, dar miss Roth se prefăcea că nu mă înțelege. E una din însușirile ei să socotească adevărurile celorlalți întunecate, cînd îi zdruncină falsa limpiditate a unui paradox.

Isabel, în acea seară, încerca să fie sarcastică și insinuantă. Niciodată n-am roșit mai mult și n-am simțit mai efectiv ridicolul femeilor de fibră inferioară cercînd să sîngere prin mușcăături idioate, socotindu-și saliva venin și privirile piezișe căutături de rivală zeflemitoare. E un păcat al tuturor să lupte cu armele adversarului. Dar e spectacol penibil masca improvizată de indiferență subtilă și rîs rău pe obrazul cel de toate zilele.

În timp ce consulul povestea o anecdotă recentă de la concursul de *tennis*, miss Roth încerca să vorbească cu Isabel, pentru care venise și pe care voia s-o cunoască.

— Pare-mi-se că te-am zărit la magazinul „Shorabzi“ din Chowringhi, nu?

— Oh! da... lucrez de două luni acolo. Sunt funcționară și vînzătoare... Miss Roth, știți, o fată cinstită nu poate trăi altfel...

Zîmbetul d-rei Roth a turburat-o mai mult decît o întrerupere mîniată. Isabel a așteptat cîteva clipe și, neavînd curajul să reia convorbirea, s-a scuzat, alergînd să servească biscuiți și limonada înghețată.

5 — E insuportabilă, declară miss Roth în *argot*-ul ei vienez.

— Să mă ierți, sunt delicioase, toate... se rosti zîbind consulul în același *argot*... Privește numai ce forme fragede... Ciudă mi-e de tinerețea mea!...

Lucy nu-l luă în seamă.

10 — Aceasta e fecioara visului tău de vară?... Doctore, amintește-ți ce ți-am spus la Port Said: ești sentimental...

— Dar, Lucy, nu o cunoști.

— Stupid răspuns... Oare crezi că trebuie să faci anatomia unui om sau să viețuiești cu el zece ani ca să-l cunoști?...

15 Sîtînit de privirile celorlalți, cari se iritau, pentru că nu ne înțelegeau, am renunțat la răspuns, deși știam ce să-i răspund. Sunt oameni pe cari îi cunoști fără să-i fi întîlnit. Dar cîți alții — începînd cu propriul suflet — aleargă, aleargă fără să-i poți prinde?

20 În timpul baletului, miss Roth a privit mult și atent, aproape cu voluptate, trupul cast al Liliane Axon. Nu m-a uimit. Viciile Lucy ei le cunosc. Și îi ghiceam dorurile oprite pe coapsele proaspete, după cum ghiceam gîndul consulului umezit în privirile Catherinei. Toate acestea mă dezgustau și mă iritau firesc, fără referinți la principii morale și fără strecurări individioase, fără nici o intervenție a raporturilor ce mă legau de ambele părți, ci direct, imediat, ca orice fapt senzual ce-mi jicnea ființa, turburînd-o.

Am fost, astfel, sincer mulțumit cînd miss Roth m-a întrebat dacă îmi poate vizita odaia. Traversînd salonul, s-a oprit în fața fotoliului din care trup micșor și ochi răi o întîmpinau.

— Aceasta e mica Verna, nu?...

— Domnișoara Verna Axon, *please*...

— Așa?

35 — Da.

Nu mă așteptam s-o văd pe Lucy atît de entuziasmată. A îmbrățișat pe mica rău-crescută, cu toate împotrivrile ei, și a cerut voie d-nei Axon să-i trimeată a doua zi un dar.

— Aceasta înseamnă că mai sunt încă speranțe, mi-a șoptit amuzată cînd am ajuns în odaia mea. Familia Axon nu e cu

desăvîrșire pierdută. Vreau să spun că drumul Vernei nu va duce direct în Paradisul catolic și al tuturor slăbiciunilor.

5 În odaia mea, d-ra Roth nu a privit decît albumul cu fotografii, în care se afla un omuleț ars de soare, în cămăși albe, zîmbind sau încruntat de lumină, alături de un boschet sau de o terasă, singur sau în grupuri necunoscute. Priviri fugare și admirație de circumstanță în fața colecțiilor mele de stampe. Nu pentru că erau întru totul nevrednice, ci pentru că se aflau într-o odaie burgheză, cu rosturi și cu amintiri burgheze. Miss Roth ghicea pe bunică venind diminețile să-mi rînduiască patul și pe d-na Axon intrînd cu vești, și pe fugitul Tom umblînd cu ștergarul de baie în jurul șoldurilor, și pe fete mîinate de curiozități. Și mă ghicea, la rîndu-mi, lucrînd nopțile ca un student sărac și conștiincios. Viața aceasta de muncă și onestitate, de mediocre bucurii și ferită de furtuni, viața pe care omul de sută și-o gospodărește oriunde s-ar afla, în continentul alb sau pe țărnișele galbene, vinete, nisipoase. Era acest văzduh care sufoca organic excepționalul mecanism spiritual al d-rei Roth, privilegiată din fire și risipind averi ca să-și păstreze darul curat de abdicări, de atingeri, de compromisuri.

15 În acea jumătate de ceas cît a rămas în odaia mea, miss Roth a lăudat frumusețea Lilianeii, ochii și fruntea Isabellei, dar a mărturisit că semiinteligenta acesteia din urmă îi repugnă și o amuză. O adevărată apologie, ocazională, firește, a compus Lilianeii. Dar cînd m-a întrebat, în doară, dacă aș putea aduce fetele la un ceai dansant în vila din Park Street, dezgust panic m-a întunecat.

— Lucy, nu te sprijini pe ajutorul meu în nici un fapt care implică sau se orientează spre carnalitate. Știi că toată gama și fastul, și poza senzualității îmi sunt indiferente.

30 — Și totuși, răspunse miss Roth aștătată, se pare că ai o demonică obsesie care te îndreaptă spre păcat sau, în termeni creștini, ești născut pentru o cazuistică a cămii, nu a spiritului.

— Toate aceste lucruri nu mă privesc. Poate sunt legat prea mult de ele, dar cunoști cît de indiferent sunt față de rezultatele, de fructele lor... Lucy, îngăduie-mi să-ți mărturisesc cîteva caracteristici care mă vor face putinte înțelegerii. Firește, nu e locul aici să mă risipesc în dialectică. Tot ce-ți pot spune e aceasta: că sunt un om care nu mai mă pot interesa sau atașa de fructele acțiunilor mele. Sunt tocmai contrariul celui care am fost

mai înainte. În adolescență voiam să trăiesc prin operele mele; cu puțin timp în urmă voiam să ajung nemuritor creînd oameni... Acum sunt complet detașat de rezultate. Bune sau rele, neașteptate sau prevăzute, stupide sau strălucitoare, nu mă interesează. Aceasta nu înseamnă că am atins calmul zeilor, ci numai că am soluționat o problemă în plus și am extirpat încă o neliniște. Sunt un drac sau un îndrăcit, cum vrei. Dar, deși mă cunoști într-atît amestecat în rosturile trupului, nu ai dreptate dacă mă socotești un senzual, un carnal, cum vrei să spui...

10 — Lucruri interesante, în orice caz, încheie miss Roth apologia mea.

Am ghicit în glasul ei că vizita o nemulțumise. Am găsit însă pe consul în salon mai amuzat decît îl lăsasem. Poate o îndepărtată amintire din copilăria lui de familie nordică, de casa cu mătuși blonde și unchi sfătoși, se deșteptase în locuința d-nei Axon, cu baletul brun și simplitatea burgheză. Consulul mi-a mulțumit mai tîrziu pentru bucuria ce i-o pricinuiseră surorile Irving și Axon. Ar fi voit să revină, dar, după cele întîmplate, vizita lui dintîi a fost și cea din urmă.

*

20 Viețuisem doi ani alături de d-na Axon fără să o cunosc. De aceea n-am bănuț că jumătatea de ceas petrecută cu miss Roth, singuri în odaia mea, poate fermenta atîta minie în sufletul gazdei și poate provoca o adevărată furtună, pe care nici intervenția d-lui Axon, nici a d-lui Thacker nu au putut-o liniști.

25 Eu n-am luat în seamă cît de nestăpînită era prietenia lui Noel pentru Catherine în acea seară; dar d-na Axon o observase. Noel păstra, încă, nădejțile d-nei Axon. Eu eram incert, Noel era aproape făgăduit. Dacă nu mă hotăram, Noel ajungea logodnicul Isabellei. Așa voia d-na Axon. Or, s-a întîmplat ca Noel să-și ia rămas-bun de la noi și totuși să întîrzie încă un ceas de vorbă, numai cu Catherine singură, pe terasă. D-na Axon își mîngîia mînia criticînd pe d-ra Roth. Cina a fost de un ciudat pitoresc pentru mine, singurul neantrenat și nepătimaș dintre toți. Fetele nu-și conteneau laudele pentru consul, aflîndu-l „fin și inteligent“.

30 D-na Axon le poruncea să-și sfîrșească supa și apoi să vorbească.

35

Fetele își sfîrșeau supa și începeau să critice pe d-ra Roth, fiecare luminînd un nou păcat, în obrajii veșteji, în vestmintele scumpe, în cinismul și în prietenia ei cu consulul. D-na Axon adăoga multe, multe alte defecte, concludînd că, dacă nu și-a găsit încă un soț, trebuie să fie un motiv.

Atitudinea acerbă a d-nei Axon era o revelație pentru mine. De aceea m-am desfătut așîtîndu-i-o, apărîndu-mi prietena. Motive de apărare se găsesc oricînd, chiar pentru d-na Axon. Dar adevăratul izvor al miniei nestăpînite nu erau vorbele mele, ci șoaptele, rîsetele înăbușite ce se iscodeau de pe terasă. Vecinătatea perechii în întunec era gheață pentru Isabel și văpaie pentru d-na Axon. Eu continuam să nu le iau în seamă. Și aș fi păstrat neatentia, dacă faptele aceleiași seri nu m-ar fi trezit. Pe scurt, d-na Axon a rechemat pe Noel și pe Catherine. Amîndoi au pășit amuzați și sfioși în lumina salonului. Vorba d-nei Axon era de un sugrumat calm și de o trudită politețe. D-na Axon izbutea aceasta sugîndu-și în treacăt buzele și ținîndu-și bustul împietrit. A început prin a aminti lui Noel că nu e cavaleresc să dea prilej nădejdlor în sufletul unei fete cînd și-a făgăduit cuvîntul alteia. El știe prea bine cui l-a făgăduit.

Și a certat pe Catherine, aceeași d-nă Axon cu bust împietrit, că duce prea departe flirtul, că dă prilej vecinilor răi să bîrfească cinstea casei, că profită de un prieten al gazdei și abuză de un băiat mai tînăr decît ea. La toate acestea, Noel a răspuns cu scuze bilbiute, iar Catherine cu o violentă dogorîre a obrazilor. Ghiceam însă furia protestantei și jicnirea pe care d-na Axon o revărsase în sufletul fetii care își agonisește traiul prin primejdia cinstei, învinuind-o că „profită de un băiat mai tînăr“. Catherine a spus în acea seară cîteva cuvinte de bun-simț asupra ipocriziei și grijilor exagerate ale oricărei mame ce nu și-a logodit încă fetele.

S-a retras, apoi, fără să ureze bună seara. Bietul Noel, zîmbind, încercă să mintă, mărturisind că nu există nimic între el și Catherine. La toate acestea, d-na Axon clătina provocător capul.

Pentru mine, scena ajunsese penibilă. D-l Axon fuma tăcut, iar Isabel, palidă, nu privea nimic și părea că nu aude nimic. Discuția nu s-a încheiat prin plecarea Catherinei. D-na Axon a rugat pe Noel să se gîndească bine înainte de a reveni. Poate, mai tîrziu, a regretat pornirea aceasta furioasă; pentru că Noel nu a mai revenit.

Se întîlnea cu Catherine la „Bristol Theatre“, iar cînd domnișoarele Irving l-au vestit, îngrijorate, că sora le e greu bolnavă, Noel o vizită direct în camera lor, fără să treacă prin salonul d-nei Axon.

Ce s-a întîmplat apoi nu știu, pentru că eu m-am retras îndată ce Noel a urât, sfielnic, noapte bună. Glasuri în salon am ascultat însă multă vreme. Isabel întreținea rar și întotdeauna primea răspunsuri mîniate. Pe d-l Axon îl ghiceam cu aceeași țigare aprinsă și cu privirile mioape înconjurînd linia albastră a feții de masă, chinuit de aceleași stranii asociații purtătoare de amintiri.

*

Puține zile în urmă, întorcîndu-mă prea tîrziu de la miss Roth ca să mai pot găsi cina, d-na Axon veni în odaia mea. De cum mi-a urât bună seara, am înțeles că pregătise o convorbire serioasă. Aceleași buze strînse și același bust înțepenit într-o seninătate compusă, fardată.

— Doctore, începu d-na Axon, eu sunt o femeie săracă, dar cinstită. Știi cîte sacrificii am făcut pentru copiii mei și știi că datoriile contractate, ca să le pot plăti taxele pentru colegiu, nici astăzi nu le-am plătit...

D-na Axon îmi repetase socotelile sacrificiilor ei de nenumărate ori. Cunoșteam de ce s-a împrumutat cu două sute de rupii de la „Bengal Bank“: ca să plătească doctorul în cele șase luni de boală ale d-lui Axon; cu o sută de rupii de la Chatterjee, ca să suporte fetele la cel mai strălucit colegiu; cu șaptezeci rupii de la o rudă, pentru taxele lui Tom. Cunoșteam toată mizeria mamei sărace și adeseaori mă blestemam că faptul nu mă înduioșează, că îl priveam cu drăceasca mea indiferență pentru tot ce e alături de artă sau metafizică. Îmi porunceam compătimire, milă, suferință, și din sufletul meu nu se iscodeau decît stupide curiozități. Am încercat și în acea seară să zîmbesc trist și să repet, sugrumat de prezența locului comun:

— Știu, d-na Axon, știu tot ce ai împlinit...

Una din trăsăturile fătorei mele e și cruda menire de a rosti banalități în ceasuri mari, de a rămîne împietrit alături de suferința semenilor, de a nu găsi cuvînt cald, de a nu mă putea apropia, de

a mă descoperi secătuit și impur în ciuda tuturor dorințelor mele de a fi frate sau duhovnic. Cu deosebire în ceasurile mari, sunt nevrednic și neputincios să rup vraja care mă ține încercuit și înghețat. În alte zile, în alte locuri — zile ca toate zilele, locuri ca toate locurile — sunt liber și sunt cald.

5 — Doctore, trebuie să-ți vorbesc serios, reluă d-na Axon, fără să ia în seamă aprobarea mea.

— S-a întâmplat ceva rău d-lui Axon? întrebai eu, stupid.

— Și lui, și mie... Doctore, ce ai de gând cu Isabel?

10 — Eu, d-na Axon?

— Sunt o femeie săracă, doctore, dar atît eu, cît și d-l Axon voim ca cinstea familiei...

— Nu înțeleg...

15 — Ca să spun totul într-un cuvînt, am venit să te întreb cînd te vei hotărî să te căsătorești cu Isabel?...

Firește, întrebarea — deși explicabilă — era neașteptată. Dar pentru mine, — incapabil cum sunt de a mă apăra sau trimite riposte prompte —, răspunsul pe care l-am rostit calm și imediat a părut o minune.

20 — *I am very sorry*, mrs. Axon... Dar întrebarea aceasta nu mi-am pus-o niciodată, chestiunea nu mă privește, și deci sunt scutit de obligativitatea răspunsului.

— Poate vrei să spui că nu te-ai gândit niciodată la Isabel și că n-ai făgăduit niciodată nimic...

25 — Chiar așa, d-nă Axon.

— Doctore, eu sunt o femeie cinstită... Am crezut că și d-ta... Nu ți-am pus probitatea la îndoială... Dar acum știu totul și mă dezgustă să înțeleg... E dezgustător să afli o ipocrizie...

— Nu înțeleg...

30 — Isabel mi-a mărturisit tot, doctore... Și faptul d-tale de la „Bristol Theatre“...

De multe zile mă gândesc și mă întreb asupra sentimentelor aflate în sufletul meu o dată cu mărturisirea d-nei Axon. Întîi, surpriza a fost atît de turburătoare, încît s-a transformat într-o bucurie panică, exaltată, profetică, asemenea cîntecelor unui dezrobot, asemenea dansurilor unui norod victorios, asemenea deșteptării dintr-un vis rău sau bucuriei celui care și-a mărturisit taina. N-aș putea asemui simțămintele mele decît cu o revărsare energetică și luminoasă. O umbră, grea, vie, obsedantă, un zburător, mă năpăstuiuse. Era Isabel, era taina ce ne lega pe noi

doi, și numai pe noi doi, era vraja faptului neconsumat și ucigător în solitudinea lui? Nu știu, nu mă întreb, nu-mi pasă. Dar în liberarea mea, asemenea zorilor, îmi descoperisem generozitate, tinerețe, vioiciune, *je-m'en-fichisme*, încredere și poftă de a înjura oameni și Dumnezei, injurături sălbatece și emoționante ca o miluală.

După ce am întreat, precipitat și nervos:

5 — Isabel a spus? Isabel a mărturisit deci, nu? Isabel a spus totul, nu? Cum am rîs amîndoi și am băut din același pahar, și apoi am sărutat-o, da! am sărutat-o! și ea m-a sărutat pe buze, d-nă Axon... pe buze!... Și apoi...

10 După ce am șuierat și palpitat întrebările ca niște explozii, înainte ca să-i las timp d-nei Axon să intervină, am reluat, liniștit:

15 — Știu, d-nă Axon, ai întreaga dreptate, ți-am înșelat buna-credință. Știu, o femeie cinstită, o familie, numele familiei... Iartă-mă... Și, ca nimic să nu te mai poată supăra sau neliniști, plec, d-nă Axon, mă mut la colegiu... Iartă-mă... Dar socotește ziua aceasta ca un avertisment; peste o lună, la patru ianuarie cel mult...

20 D-na Axon se fistîcise și se mîniase. Convorbirea ar fi durat și s-ar fi sălbăticit dacă nu apărea pe ușă d-l Axon...

— Ce spune doctorul, *mamy?* o întrebă.

— Doctorul se mută, *dad*...

25 Eu îi priveam. Familia caldă ca un cuib și săracă, familia care mă primise și mă nădărduse, doi oameni strîngători și simpli, și trei fiice cu viețile în viața vîntului... N-aș putea spune că mila mă înduioșa. Știam că plecarea mea le turbura simțitor avutul. M-am oferit atunci să plătesc toate despăgubirile.

— În ce sens, doctore? întrebă singură d-na Axon.

30 — În sensul că, cerîndu-mi scuzele necesare, d-stră m-ați iertat. Dar dacă nu m-ați fi iertat, plîngerea ajungea la Curte... Știți, amenda oricărei încercări împotriva unei minore e o sută șaptezeci de rupii...

— Așadar, acești bani? întrebă d-na Axon.

35 — Acești bani mă simt dator să vi-i dau ca o ...

Nu găseam cuvîntul. Și, în același timp, eram îngrijorat că, poate, d-na Axon va refuza. Dar rîulțumirile ei m-au liniștit. Nu, d-na Axon nu se simțea jicnită de cele o sută șaptezeci de rupii. Le primea, ca o minimă răscumpărare a jicnirii împotriva fecioriei

40 Isabellei.

— Doctore, n-am vrut să te supăr... Poți rămîne... Poate, mai tîrziu, te vei hotărî să te logodești cu Isabel, De ce nu-ți place fata?

5 — Nu mă voi căsători niciodată, d-nă Axon. Isabel are toate însușirile. Va face fericit pe Noel...

— Oh! nu...

— Sau pe oricare alt băiat... Eu sunt vinovatul, eu nu mă pot căsători.

— De ce nu rămîne doctorul cu noi, *mamy*? întrebă d-l Axon.

10 — Nu, aceasta nu o pot face, de rămas, nu pot rămîne...

Sfîrșeam convorbirea penibil, obosit, chinuit de senzația că, tot timpul, nu vorbisem eu, nu făgăduisem eu, ci altul din mine.

— Doctore, cred că ești om de onoare. Cred că nimeni nu știe și nu va ști...

15 Îndată după plecarea d-nei și a d-lui Axon, bucuria m-a stăpînit iar și, fluierînd, gîndeam: „Isabel a spus, așadar, Isabel a spus...”.

Nu știi ce s-ar fi întîmplat dacă d-na Axon refuza banii. Nu știi dacă ar fi putut înainta plîngere Curții. Încercarea mea fusese fără martori, și Isabel o tănuise trei sferturi de an. Nu erau probe, nu erau scrisori. Și totuși, pentru mine, acesta era faptul care mă înspăimînta mai mult, absolutul care ne lega pe noi doi, singuri, unul în fața celuilalt și amîndoi în fața cerului. Legătura era mai trainică decît ar fi bănuț-o d-na Axon, pentru că era suprafirească. Era tăcere jicnită; era mister. Și totuși, Isabel a dezvoltat-o, a sfărmat vraja. Isabel a păcătuț împotriva ei. Ce îndemnuri au stăpînit-o, nu mă interesează. Căderea ei mi-a dăruit libertatea, deplină, religioasă. Încercasem să mă liberez prin mine însumi, prin disprețul meu, de fapt, și nepăsarea de consecințe. Izbucisem o libertate semiconștientă, factice, tresărînd la pașii nevăzuți ai muștrărilor. Eram omul. Și Isabel, femeia, m-a mîntuit. Păcatele lor, roua mîntuirii noastre.

XI. SOLDATUL NR. 11871

Pe mine nu mă uimește faptul că oamenii supraviețuiesc marilor întîmplări, ci acela că, după ce cunosc asemenea ceasuri, pot relua viața comună și odihnitoare a tuturor zilelor. Nu mă înspăimîntă o schimbare, o profeție sau o revelație, ci puțința omului de a le uita, curajul de întoarcere în vechea mare moartă. Această supraviețuire a comunului în suprafiresc nu o înțeleg. Găsesc stupidă spusa că o fulgerătoare schimbare sau emoționantă dezvoltare pot pricinui moartea. Adevărata problemă e alta: strania însușire a oamenilor de a pierde amintirea tuturor faptelor neașteptate sau terifiante. Recunosc că contrariul ar fi părut mai firesc; pentru că, dacă contactul e cu adevărat extraordinar, firesc ar fi ca el să se păstreze, iar nu să se irosească.

15 Asupra acestor curiozități, cari par proprii și înăscute spiritului uman, mă opresc de cîte ori, traversînd ceasuri sau zile de monstruoase schimbări prin voia ursitei sau a celorlalți din jurul meu, mă descoper, puțin timp în urmă, coborît la dimensiunile omului cotidian, păstrînd din revelația faptului numai o amintire, iar din semnificația lui o indiferență și superstițioasă.

20 Astfel, îndată după dezlegarea de Isabel și după convorbirea cu d-na Axon, am redevenit atît de mediocru, încît să mă pot desfăta povestînd d-rei Roth, care se trudea să pară neinteresată, întîmplările mele. Ceea ce a bucurat-o sincer a fost hotărîrea de a mă muta la colegiu. Miss Roth suferea știindu-mă într-o casă cu fotografii pe tapet și pian dezacordat. Mediul iezuit de la colegiu nu putea decît să mă farmece, pe mine, iremediabil îndrăgostit de dialectică. Așteptam patru ianuarie aproape cu nerăbdare. Evitam

orice întâlnire mai lungă, cu d-na Axon sau cu Isabel, în salon. Ca să nu jicnesc, improvizam totdeauna un zîmbet sau o glumă pentru Verna. Pregăteam daruri scumpe pentru Crăciun. Existența mea începea să alunece, fără obstacole, fără nopți. Timpul acesta
5 sur, fără șocuri și fără ecouri, palid ca zorii înghețați, slăbit și mohorît, e prielnic marilor gânduri, marilor opere. Asemenea larvei oarbe, lucrătorul nu-și înțelege locul și lucrul. Dar, răzbind la cer, află că acele zile cenușii și uitate de Dumnezeu au purtat
10 fructul. Sunt aproape lipsit de asemenea răstimpuri și de aceea sunt incapabil să sfîrșesc ceva sau să împlinesc o singură operă. Din dor în dor, din carte în carte, din patimă în patimă, viața mea e desfătare sau chin inutil. Nici din durere, nici din voluptate nu rodește rod; ci din lunga monotonie a zilelor, cenușii dimineața ca și seara, cînd cei doi se pătrund și se împreună.

*

15 Cu o săptămînă înainte de Crăciun s-a întîmplat faptul care m-a zdruncinat și m-a amuțit: moartea Catherinei Irving. A murit în cîteva zile, de *malaria*. A murit așa cum visasem eu în visul meu din vară. Vestea m-a înfricoșat. N-am privit trupul moartei. N-am putut asculta plînsul surorilor, al Isabellei, al d-nei Axon. Nu eram
20 atent decît la anumite gesturi și încercam să-mi *amintesc* anumite spuse. Din cea dintîi zi, obsesia coșmarului mă stăpînea. Acum eram cu adevărat obsedat, pentru că visul pierise, eu trăisem mult timp fără amintirea lui și, deodată, cineva din urmă mă gonea, mă sîciia, îmi apuca umărul, îmi împingea trupul, îmi împletea
25 pașii. Acum, visul se prelungea tentacular în propriul meu destin, în prospețimea vieții mele, în libertatea sufletului.

Slăbiciunea era nefirească. După spaima celei dintîi zile, urmase o resemnare ciudată, cu nuanțe ironice și obosite, cu tresăriri de liliac, cu rezonanțe nedeslușite, în cari se împleteau
30 măștile și lacurile cadrelor mele japoneze. Starea aceasta — nesuferită mie, ca orice rezonanță mistificată — a durat puțin și m-a secătuit. Ceea ce a urmat nu era nou pentru mine. Era viața celui care se știe merit — cui, de ce?... — și căruia faptele i-au deslușit de nenumărate ori marginile libertății lui. Să nu fiu
35 liber... Refuzam să gîndesc aceasta. Mă împăcam recunoscînd că

libertatea fiecăruia e numai orbul destin. Dacă eu mi-l ghicesc, cîteodată, pe al meu, înseamnă că mi-am pierdut libertatea sau că mi-am cîștigat-o?...

Nu știu, nu știu și nu vreau să aflu nimic.

5 Asistam tăcut și speriat la riturile moartei. Catherine Irving, palidă și tristă, zăcea pe același pat de toate zilele, și flori de seră îi mîngîiau pieptul. Surorile erau împietrite, neputincioase să vorbească, să făptuiască. Totul au hotărît d-na Axon și d-l Fox. Prietenii de la „Bristol Theatre“ și baletistele, și Noel, și noi toți
10 ne adunam în odaia d-relor Irving, și fiecare păream mai stupid decît celalt, și tot ce spuneam noi erau minciuni, minciuni și iluzii, tot ce spuneam noi era strigător la cer. Și Catherine era moartă, în patul ei de toate zilele.

*

Miss Roth a fost cea dintîi care a observat schimbarea și m-a
15 descusut, căutînd să cunoască ceea ce numea ea „glasurile“ mele. Eu m-am împotrivit și m-am supărat. Am găsit prilejul să-i repet încă o dată antipatia-mi înnăscută pentru mistagogi și mistificări, și pentru acele slăbiciuni ale cărnei, pe cari oamenii le numesc „mistică“. I-am mărturisit că misterul e simplu și inaccesibil,
20 asemenea unui număr sau unui fapt, sau unui cuvînt, pentru un orb sau un surd. I-am mărturisit că tresăririle și farsele mă dezgustă, că spaima mea — dacă poate fi numită astfel — e directă, imediată. Și în toate acele zile deprimante, convorbirile lungi cu d-ra Roth, profesorul și consulul au fost singura mîngîiere.
25

Mă întorceam obosit acasă. Dacă n-aș fi știut că jicnesc pe d-na Axon, m-aș fi mutat îndată la colegiu. Camera mea, alături de cea a moartei Catherine, îmi amintea prea multe. Nu, nu mă exprim corect. Nu erau amintiri, ci blocuri prezente. Și nu erau
30 melancolice, triste, gînditoare. Sunt un suflet pe care trecutul nu-l emoționează și amintirile nu-l copleșesc. Mă gîndesc la viața mea trecută cu interes și atent privesc scenele. Sunt de un calm drăcesc, și Mihail se va înșela dacă va înțelege această liniște legată de o decepție sau de o durere profundă. Nu știu cum să
35 spun, dar eu *nu sufăr*. Am scris cuvîntul de multe ori în această

povestire, dar l-am scris, pentru că nu cunosc altul care să
coprindă senzațiile și simțămintele mele. Așadar, nu sufăr nici
prin amintiri, prin toate acele chemări dintr-un trecut, dintr-o
5 viață stinsă. Și nu amintirile casei d-nei Axon mă sufocau, ci
prezența celor câteva fapte cari mi-au întors pașii sau m-au
luminat cu lumină nevăzută celorlalți. Nu absența lui Tom mă
irita, ci deșertăciunea ispitirii mele; nu moartea Chaterinei mă
turbura, ci faptul că se împlinise după ce o cunoscusem eu, ca o
10 prevestire, ca un semnal al menirilor, ca un cerc răjit ce
înceagă libertatea, împietrind-o.

*

În săptămîna Crăciunului am cunoscut pe Algie, soldat al
regimentului 53, cantonamentul Musifarabad, prieten al familiei
Axon și venit să-și petreacă concediul în Calcutta. Soldatul a fost
cîndva ucenic brutar în Birmingham și, la moartea tatălui, s-a
15 angajat în armata colonială. E un adevărat soldat, și eu mă
desfătam făcîndu-mi-l prieten. E înalt, alb, aproape urît, tuns, cu
un dinte de aur și vorbăreț. Pare isteț, dar nu inteligent. E blînd și
familiar, e priceput în prestidigitațiile cu cărțile de joc, sportiv,
gălăgios și, cîteodată, de o impresionantă naivitate. În cele dinții
20 zile a locuit la Cerc, în oraș, dar d-na Axon m-a rugat să-l
primesc tovarăș în odaia mea, în locul lui Tom, și tovarășia
aceasta a fost binevenită pentru mine. Noptile, sfătuiam, cum
faceam altădată cu Tom. Soldatul iubea îndeosebi convorbirile
25 pornografice sau asupra curselor de cai. Mi-a arătat, încă din cea
dintii noapte, o colecție de cărți ilustrate obscene, adunate din
Port Said și din Bombay, reprezentînd trupuri împreunate
capricios sau organe uriașe cu inscripții rimate și dedicații
camaraderești. Întîrzia asupra fiecăreia și îmi povestea
30 împrejurările în cari a găsit-o sau discuțiile cu prietenii. Totul era
atît de confuz și de disparat, înecat în argot-ul lui birminghanez și
în saliva pipei, încît desfătarea mea era maximă.

Din pricina lui Algie și pentru că nu aveam lecții la colegiu,
rămîneam mult timp împreună cu fetele, în salon, și adesea
improvizam un dancîng sărăcăcios. D-rele Irving, în sincer doliu,
35 plecaseră. Unde, încă nu știam. Probabil la o rudă din Puri, o rudă

vitregă și obscură, singura care convenea sufletelor celor două
surori. Odaia lor era goală, pustie. D-na Axon interzisese copiilor
s-o străbată. Și copiii încercau să se amuze altfel, cu Algie, care
se prefăcea în pirat și înfigea cūțite în ușă sau cînta cîntece *irish*,
5 sau povestea incomensurabile anecdote fără gust. Algie fiind
prieten bun, d-na Axon îi îngăduia să alerge fetele prin salon, să
le tragă de păr, să le îmbrățișeze și să intre în dormitor, vecin
salonului. Astfel că adesea mă părăseau fără să asculte pînă la
sfîrșitul jazz-ului și alergau — trei fete cu un soldat — prin toate
10 încăperile, sub privirile turburi ale bunicii și fața înghețată a d-nei
Axon. Alteori, în timp ce eu tapam, Algie dansa cu Isabel un dans
brutal și naiv, care amuza cumplit pe Verna.

Soldatul îmi ajunsese bun prieten. Noptile colindam împreună.
Tovărășia noastră era băiețească, legată prin destăinuirii sexuale și
15 comunitate de interese. Ne îngăduiam glume asupra fetelor Axon,
deși Algie nu îndrăznea să le creadă aieva și nu gîndea nimic rău
asupra-le, pentru că prietenia lui cu d-l Axon era sinceră și
respectuoasă. Alături de el am cunoscut regimul cantonamentelor
de la Musifarabad, cu deșteptare în zori și concursuri sportive, cu
20 poșta așteptată duminica și joia închinată răspunsurilor. Erau
prietenii lui, cari înviau din fragmentele și înjurăturile lui Algie.
Unul îi furase două sute de rupii, cu câteva luni înainte de a se
întoarce în Anglia. Altul își părăsise logodnica în Scoția, și ea îi
scria săptămînal, numindu-l „erou”. Și erau prieteni cari se
25 îmbolnăveau, și erau purtați din spital în spital, și apoi mureau.
Vestea ajungea de la Musifarabad la Bombay, și de acolo la
familii, alături de numărul mormîntului.

*

În dimineața de două ianuarie mi-am amintit că ultimele zile ce
le petreceam în casa d-nei Axon erau pe sfîrșite. Algie, de
30 asemenea, nu mai rămînea decît o săptămîină.

D-na Axon era în oraș, d-l Axon la serviciu, bunica, în odaia
copiilor, lucra.

— Doctore, nu-ți pare rău că pleci?

Verna mă întreba, și în ochii ei ghiceam mînia legăturii noastre.

— Doctore, de ce compar eu întotdeauna viața cu un crocodil? rîdea Algie.

5 — *What nonsense!*... se încliuda Isabel.

Tăceam, stupizi. Încercarea mea de a-i dezgheța cu *jazz* n-a izbutit. Algie a propus, atunci, să ne jucăm. Un joc copilăresc; băieții trebuiau să prindă fetele.

— Prindeți-mă, prindeți-mă! striga Isabel...

10 În jurul fotoliului cel mare alergau Verna și Lilian. Aș fi vrut să urmăresc pe Isabel, dar ea se refugiase pe terasă și, cu un picior pe cea dintîi treaptă, chema, ironică. Era prea departe de mine. Am îndemnat soldatul.

— Prinde-o, Algie!...

15 Eu am alergat după cealalte două. Am sărit paturile din dormitorul d-nei Axon, dar fetele au ieșit pe cealaltă ușa, care ducea pe terasă. În acest timp, Isabel se ascunsese în dormitor. Eu alergam.

— Prinde-o, Algie!...

20 Verna s-a oprit, ostentivă, la capătul salonului. Lilian, îmbujorată, mă chema în curte.

S-a închis, întii, ușa. Cine a închis-o?

Apoi s-au închis ferestrele. Cine le-a închis?

25 Eu m-am trezit înfrigurat, cu ochii la părății dormitorului. O emoție, sugrumătoare, ca o prevestire. Toți trei am auzit pernele zvîrlite în joc și rîsetele Isabellei, și nu le-am luat în seamă. Apoi am tăcut toți trei.

30 Eu simțeam prăpastii deschizîndu-se, cerîndu-mă, poftindu-mă. Ceasul nu-l înțelegeam. Eram ispitit să nu cred că, lîngă mine, un soldat, un necunoscut, un venit din ceruri... Pentru că țipătul l-am auzit, l-am auzit deplin, lung și înăbușit ca un scîncet, și *l-am recunoscut*...

35 Lilian a pășit în salon zăpăcită și m-a întrebat de ce nu se deschide ușa; dar n-a avut curajul s-o cheme pe Isabel. Părea stăpînită de o spaimă neștiută, părea vrăjită. Numai Verna a început să rîdă nervos și agitat.

— Doctore... doctore... Isabel...

40 Înteruperea aproape m-a jicnit. S-ar fi spus că se distramă farmecul unui cîntec, unui vis. Am privit aspru pe Verna și, pentru cea dintîi oară în viața mea, am pus degetul pe buze și am suierat, surd, tainic.

— Șșșt... Șșșșt...

XII. ...ȘI VIAȚĂ FĂRĂ DE MOARTE

Convorbirile pe terasa colegiului durau două ceasuri după cină, și ele s-ar fi prelungit pînă aproape de miezul nopții dacă *brother* Joseph nu s-ar fi coborît în dormitorul B, al claselor seniorilor

5 Cambridge, pentru ultima inspecție. Silit să viețuiesc regimul iezuiților alături de larma și febrilitatea claselor, de sala de gimnastică și de dormitoare, înduram în fiecare amurg depresiunea resemnată a internului la sfîrșit de vacanță. Mi se părea că sunt și eu ocnaș în „St. Xavier“, ca oricare dintre sutele

10 de adolescenți. Nu găsisem nici solitudinea severă, uscată, jicnitoare, vicioasă, pe care mi-o vestise miss Roth. Iar toate îndatoririle mele, de la acel înzecit „*good-morning*“ pe care îl strigam pe coridoare, pînă la vizita superiorilor, obligatorie după

15 ceasul ceaiului, mă istoveau indiferent și stăruitor. Adesea mă simțeam asemenea unei cîrpe însuflețite, răspunzînd cu precizia prostului înspăimîntat. Legăturile cu lumea le păstra și le reînnoia celalt, necunoscutul din mine. Dacă îndrăzneam să mă privesc vorbind, descopeream același ins strivit de o neputință mare și

20 sură, legănîndu-și zîmbetele ca niște mîini prea lungi, secătuit și senin ca o moarte filozoficească. S-ar fi spus că sufletul se împietrea, ca orice vietate pe care existența nu o mai hrănește cu surprize și hipnoză. Îndată ce marea păcăleală a vieții se descopere, îndată ce prestidigitația faptelor cotidiene sau vraja

25 falselor revelații se înțeleg sub adevărata lor prețuire, oamenii și zilele se dovedesc sfrijite, fără sens și fără libertate. Totul se petrece, pentru că totul trebuia să se petreacă astfel. Întrebările par stupide, iar oamenii sârmani, sârmani.

Un gând stăruia totuși în adevăratul meu suflet: Isabel și soldatul. Iar neînțelegerea faptului mă nedumirea cumplit, mă stăpînea cu nedelegările lui. Răstimpul dintre noaptea de la „Bristol Theatre“ și dimineața de ianuarie se topise. Faptele 5 păreau apropiate, lipite unul de altul, batjocorindu-mă cu tîlcurile lor. De ce primise Isabel pe soldat și de ce nu mă primise pe mine? Întrebarea aceasta nu mi-am pus-o, pentru că e stupid să cred că sufletul — oriunde s-ar afla el — își poate pune întrebări. Dar faptul mă înspăimîntase ca un fulger din vis, mă secătuisese, și eu pluteam de acum fără lumini și fără muștrări, pe ape negre, 10 moarte.

Încătușat, nici prietenia d-rei Roth, nici colocviile teologice cu *brother Joseph* nu mă înviiorau. Consulul a crezut că depărtarea de Isabel mă întristează și m-a întrebat dacă dragostea mea stăruie, 15 dar răspunsul — „nu“ cu simplitate de stană — i-a secat valul glumelor. În vila d-rei Roth, fiecare mă credea bîntuit de alte vise, visele miezului de iarnă, ale pămîntului alb, ale țării mele de la miazănoapte. Mă înconjurau ca pe un convalescent, și convorbirile se mulțumeau să rămînă tehnice, fără căutături spre viață, spre oraș. Eu însumi mă simt istovit chiar în pofta de a sfîrși 20 această povestire, care e mai mult a celorlalți decît a mea. Mă aflui aproape, aproape de ceasul de acum, și cu cît mă apropii, cu atît gîndul se turbură, iar mîna șovăie, nepricepută și înfricoșată.

În primăvară, miss Roth a izbutit să mă lumineze. Un val de uitare începea să mă despartă de întinderea cu pași necunoscuți, 25 întindere fără margini și fără trecut, străbătută de chemări, de izvoare veștede. Dar uitarea mea era intimidată și străvezie. Cineva din mine — poate eu însumi — se trudea să se descătușeze de povara faptului mare, și truda lui o simțeam cu zvicniri și iureșe, ca o dezmoțire primăvăratică. Ajunsesem nesimțitor chiar la glasurile mele și priveam lupta indiferent, prostit. Îmi spuneam că orice victorie mi-e egală. Cu timpul însă, amețit de încăperile d-rei Roth, începusem să simpatizez tăcut și să ajut cu gîndul pe cel răzvrătit din mine, care îmi spunea că nici un destin nu are 30 dreptul să strivească un om viu și că oricînd lupta e posibilă.

Astfel, călătoria grupului nostru la Chittagong a fost la timp venită. Cum s-o zăgrăvesc? Și totuși, excursia aceasta de burghezii colonială a provocat faptul ultim. Și, cu povestirea lui, povestea aceasta se încheie, precipitat și uluit ca orice se leagă de 40 viața mea.

Pluteam pe coastele Bengalului. Plutirea era o deșteptare ciudată, împletită cu amintirea acelor pescari din Orissa și a colibei care mă adăpostise. Cînd? Cînd? mă întrebam. Faptul era proaspăt în minte, dar turbure în amintiri. Vedeam apele zăcute și 5 calde, iar vameșul, halucinat de litania scufundătorilor, striga răgușit:

— *Giau! Giau!... Gulmat benao!...*

Vameșul era numai un agent colonial al golfului, aiurînd sub arșiță și bîntuit de vedeniile luntrilor cu contrabandă de opium. În 10 zarea albă se deosebeau vapoarele companiilor, ce înaintau spre fluviu. Agentul alunga cu mîna vedeniile, cîntecul și copiii scufundătorilor, bolnavi, cu pîntece de zei.

— *Giau! Giau!...*

Îmi aminteam zarea, albă și înfierbîntată, iar pe plajă, bambuși 15 rupți de briză încercuiau colibele. Sărăcie și singurătate, și monotonia valurilor.

Aceeași monotonie de-a lungul coastei Bengalului. Mă întrebam: cînd, cînd? Pentru că îmi aminteam cu nespusă limpeziciune corul scufundătorilor și golful pustiu, ascuns sub 20 sînul de mare. Nu izbuteam să situez în trecut mănunchiul de senzații și gînduri cari se învolburau și tresăreau.

— Doctore, spune-mi...

Firește, mă ruga miss Roth. Și eu am povestit tot, am povestit 25 faptul soldatului nr. 11871. Consulul dormita pe *chaise-longue*, iar profesorul cu Edna se aflau de cealaltă parte a vasului. Lucy, la început, se temea să mă creadă. Dar eu i-am mărturisit mai mult, i-am mărturisit încercarea mea de la „Bristol“ și ura Isabellei, și mîndria mea, totul, totul i-am mărturisit, precipitat și amănunțit, bolborosind ca la o spovedanie, cu umerii aplecați nu 30 de păcat, ci de răsufierea confesorului.

— Spune-mi, doctore...

Și am spus tot, tot. Și întrebam, cu spaima celui ce întreabă 35 asupra nădejdiilor mîntuirii:

— Lucy, de ce l-a iubit ea pe Algie? De ce, pe Algie?...

Miss Roth nu s-a putut stăpîni să nu ridă. Am recunoscut sinceritatea și nepăsarea în rîsul ei, dar m-a durut, m-a înfuriat. Mă dovedeam strein în brutalitatea, în ciudățenia mîniei mele.

— Toți rîd, toți rîd de mine... Încetează, Lucy!... Ai un rîs stupid...

— Doctore, întotdeauna am spus că ești sentimental...

5 — Nu, nu, răspunde. Poți răspunde? Mă poți ajuta? Mă poți lămuri? Te rog, te rog...

— Doctore, de ce nu-ți întrebi demonul?

— Nu-l mai văd, l-am pierdut, nu mai mă văd decît pe mine, și poate mă voi pierde și pe mine.

10 — Liniște, aer de mare, hrană bună, și demonii se duc, se duc..., rîdea amuzată miss Roth.

— Lucy, înțelege-mă. Mă poți înțelege?

— Iarăși vreun basm, vreun vis de vară? Amintește-mi numele pe care l-ai scris în caietul meu la Port Said. Haide, haide, știu că ești de superstițios.

15 — La Port Said?

— Vai, cum îmbătrînim, cum uităm... Acum trei ani, o poveste pe care nu mi-ai povestit-o niciodată, un titlu pe care nu mi l-ai tradus, o formulă magică, poate, sau, poate, o previziune, cine știe? Îți amintești?...

20 — *Tinerețe fără de bătrînețe și viață fără de moarte...*

— Poate, poate...

Eu m-am oprit, înseninat de lumina înțelegerii, pogorîtă brusc și dumnezeiesc asupra-mi. Cum de nu mă gîndisem pînă atunci, cum de nu mă lovise simplitatea? Privirile mele, noi ca un zîmbet, au înclădat pe miss Roth.

25 — De ce mă privești așa? Îmbătrînim, nu?

— Nu, nu, Lucy. Bătrînețe, tinerețe, ce ne pasă de ele? Ce ne pasă de vremelnicie? Cîndva, oricine va îmbătrîni. De ce?... Chiar tinerețea fără de bătrînețe... E stupid, nu?

30 — Doctore, e numai un mit.

— Oh! oamenii aceștia cari cred în cuvinte... Eu nu mă găsesc și nu-mi găsesc semenii decît în mituri. Numai mitul există. Oamenii și Dumnezeu, umbre. Iar mitul tinereții fără de bătrînețe e stupid, Lucy, e îngrozitor. Cum ar putea cineva îngropa amintirile? Iar cu ele, vremelnicia, vremelnicia se încheagă. În fiecare zi altul, în fiecare an altul, mereu nemulțumit, păcătuiind împotriva ta, păcătuiind împotriva fratelui tău, colindînd fără odihnă coaja, singur în singurătate rece, visînd oameni din stele, poftind mărirea oamenilor morți... la ce bun? La ce bun?!

40 — Stop, doctore, stop! Doi șilingi cuvîntul!...

— Nu, Lucy, iată-mă, glumesc și eu. Am glumit întotdeauna cînd am fost eu însumi. M-au posomorît stupiditățile celorlalți, nu sufletul meu. Sufletul e clar și năpăsător. Am mințit profetizîndu-mă îndemoniat. Demonii nu vin de la Dumnezeu. Iată-mă, glumesc și eu...

5 — Dar, știi, glumele ecleziastice rareori fac pe oameni să rîdă.

— Rîsul meu e nevăzut, Lucy, e metafizic, e inchizitorial. Sunt liber, sunt liber, de-abia acum sunt liber, și nu iubesc pe nimeni, nu iubesc nici pe Isabel. Dar sunt liber, pentru că mă dau, mă dau tot, Lucy, și pentru viața întreagă.

10 — Daa?...

Convorbirea noastră agitată a deșteptat pe consul.

— Hei, *jeune homme*...

*

15 De la Chittagong m-am întors cu cel dinfii tren la Calcutta, după ce am lăsat cîteva rînduri scrise în camera d-rei Roth. „Încearcă de mă înțelege, Lucy, deși mă îndoiesc dacă vei izbuti, după cele ce s-au petrecut pe vapor. Sunt un nou-născut. Scriu cuvîntul acesta stupid ca să te fac să rîzi. Haide, rîzi, și iartă-mă dacă plec fără să te văd. Scuză-mă grupului cum vei ști mai bine. 20 Pe scurt: refuzînd tinerețea fără de bătrînețe, tînjesc viața fără de moarte și mă căsătoresc cu Isabel. Căsătoria, fiind legătură transcendentală, e nemuritoare, în cer. Iar pe pămînt, voi trăi prin fiii mei, în veacuri. Pentru că, Lucy, crede-mă, voi avea zece mii de fii. Cu aceeași prietenie etc.“

*

25 — Bună dimineața, d-nă Axon... Cum se află d-l Axon și copiii, și Isabel?...

D-na Axon mă privea fîsticită, cu jurnalul desfăcut pe genuchi și ochelarii familiar coborîți pe nas. Înainte de a răspunde, Verna m-a văzut și a vestit pe Lilian și pe bunică.

30 — A venit doctorul! *Granny*, a venit doctorul!...

Isabel era puțin bolnavă.

— Pot s-o văd, d-nă Axon?

— Nu, nu, doctore... Sunt în comodă... Așteaptă...

Eu, însă, am apucat brațul d-nei Axon și am deschis ușa. Isabel, palidă, în fața oglinzii.

5 — *Mamy*, nu-i da voie!...

— Isabel, lasă-mă să vorbesc și eu... D-nă Axon, consimți la căsătoria mea cu Isabel?...

Nu încerc și nici nu vreau să scriu scena. Isabel s-a întors brusc să mă privească, palidă, înspăimântată. D-na Axon își îndrepta ochelarii, chema pe bunică, gonea copiii. Verna a râs.

10 — Doctore, doctore... Isabel...

— Taci, Verna!...

Zguduirea nu a observat-o nimeni, ci numai Isabel. O ghiceam cum se chinuie să refuze și totuși cum teama faptului din iarnă o silea să primească. Mi-a întins o mână supusă și caldă.

15 În ceasul care a urmat cinei, d-na Axon a venit în odaia mea, turburată.

— Doctore, trebuie să-ți spun... Nu știe nimeni... Dacă ar afla d-l Axon, ar ucide-o... Algie, știi, la Crăciun...

20 — Știam, d-nă Axon, știam de aceasta... Dar eu vreau să fiu soțul Isabellei. Și ea m-a primit...

D-na Axon mă privea cu o mirare stranie, ca în fața unei minuni.

— Doctore... tu... ești un sfânt.

25 Plîngea.

Eu m-am cutremurat și am întrerupt-o, poruncitor.

— Nu, d-nă Axon, nu spune asta, te rog, *nu-spu-ne asta...*

EPILOG

Povestea mea s-a sfârșit de mult. Nu încerc s-o continui aici, pentru că n-aș izbuti. Caietul l-am trimis lui Mihail, și nu vreau să reîncep acum altul. Nu mai am pentru cine scrie. Și totuși, 5 povestirea m-a prins scriind-o. Obiceiul însemnărilor nu l-am putut alunga. Dar, de acum, voi aminti numai. Povestea mea s-a sfârșit, iar povestiri nu mai am pentru cine scrie.

*

Rangoon. Suntem săraci amîndoi, Isabel și cu mine. Ne-au chemat aici cele două domnișoare Irving, cari sunt angajate la 10 „Pearl Cinema“. Eu tapez de la șase seara pînă după miezul nopții, seara în haine de vară, după cină în haine negre. Domnișoarele Irving și-au întocmit un balet penibil; iar Isabel, cîteodată, cîntă din lojă *That's my weakness now*. Un fascicul luminos o proiectează, palidă și emoționată, ochilor burmezi. Se 15 teme să apară pe scenă, cu trupul ei plâpînd desfigurat de sarcină.

Isabel – am crezut eu mult timp – e fericită. Acum respiră în voie; acasă, de mai multe ori, a încercat să se sinucidă, și numai ochiul sever al d-nei Axon a scăpat-o. Se temea de prietene, se temea de d-l Axon. Se ascundea, nu mai înfilnea pe nimeni, 20 renunțase la post, pretextînd o slăbiciune anemică. Crezuse că nu știe nimeni. Și totuși, știau toate prietenele, toți cunoscuții. Verna vorbise din plin, cu amănunte, pretutindeni. Și, deși d-na Axon o bătuse cu biciul, Verna tăgăduia, continua să jure cu mîna pe

Jesus-Christ că nu spusese un cuvânt. Lilian căpătase friguri de spaimă; nopțile visa soldați, duhuri, focuri și visa pe Verna spânzurată de limbă, iar pe Isabel legată cu mii de frînghii, și mii de oameni trăgeau frînghiile strigînd: „Aoo!“...

5 Isabel era liniștită acum de zvonul pizmei și al rușinii. Ca să lămurească apropierea nașterii, scrisese împreună cu mine d-lui Axon și-și mărturisise greșala, cerînd în același timp iertarea; dar numele soldatului nu se afla, ci Isabel lăsa să se înțeleagă că eu fusesem vinovatul. Mult timp n-am primit nici un răspuns. D-na
10 Axon scria Isabellei pe ascuns, alăturînd și „sărutările“ surorilor. După două luni însă am cetit o scrisoare lungă și injurioasă de la Tom, care mă batjocorea că îi necinstisem sora și că cerusem căsătoria numai de teama Curții. Nu-mi recunoșteam prietenul; Tom era aspru și murdar. Am tăcut.

15 Domnișoarele Irving se dovedesc prietenoase cu Isabel, dar pentru mine trădează un dezgustător, crunt dispreț. Și ele mă socotesc autorul unui fapt pe care nu l-am împlinit, pe care *nu-l puteam împlini*. Toți vecinii au aflat, toți funcționarii de la „Pearl Cinema“. Eu mă descopăr de o ciudată seninătate. Dar nu pot
20 spune că sunt mulțumit; nu pot spune nimic.

Nu-mi scrie nimeni. Plicul meu către miss Roth l-am primit înapoi nedesfăcut. Înțeleg și nu mă supăr: miss Roth se sufocă gîndindu-se la mine, la mediocritatea actului și a vieții care mă așteaptă.

25 Mă plimb adesea, singur, pe plajă. E aceeași plajă, cu coastă proaspătă, a Burmei. Mă simt apropiat mult de birmanii buni și isteți. Altădată îmi plăceau statuetele birmane.

*

30 Rangoon, august. Isabel stă tot timpul în casă, slăbită, galbenă, urîțită. Cînd mă întorc de la „Pearl“, în hainele mele de gală, o găsesc dormitînd și ofînd în odaia înăbușită de *monsoon*. E atît de diformă, — cu pîntecul umflat în trup micșor —, încît mă întreb cum de a putut ajunge soția mea. Și mă descopăr urînd-o. Și știi că ea mă urăște, mă urăște de mult, și niciodată nu mă va ierta pentru căsătoria noastră.

Am ghicit de ce am făcut acest pas; ca să înțeleg taina, să aflu pentru ce Isabel s-a dăruit soldatului după ce mă respinsese pe mine. Tot ce am crezut alt a fost minciună sau închipuire. Adevărul e numai acesta; să aflu, să aflu. Sunt muncit, sunt
5 îndemoniat de pofta cunoașterii. De ce a căzut Isabel? Nu mai o numesc soția mea, pentru că n-a fost niciodată. Isabel dovedea de cîte ori o apropiam o asemenea spaimă, încît căsătoria noastră nu e decît un nume. Dormim în aceeași odaie, pentru că Isabel nu e pudică, dar n-am sărutat-o și n-am îmbrățișat-o niciodată. Pielea,
10 carnea, răsuflarea, nările ei nu mă pot îndura. La orice atingere care încearcă să fie mîngîiere, se scutură înghețată.

Și totuși, de ce a căzut Isabel? O chinui, întrebînd-o, insinuînd, amintindu-i faptul soldatului. Cîteodată sunt calm și zîmbitor, și întrebările mele o ard. Alteori, vorba mea e înfuriată,
15 sălbatecă, murdară. Ea tace, suferă, plînge, rareori se roagă. Cred că a mărturisit d-urilor Irving chinurile, pentru că Loveday m-a muștrătat aspru și a amenințat.

Înterup însemnarea aceasta. Azi trebuie să mă duc mai devreme la „Pearl“, pentru că filmul e lung, iar patronul
20 neîndurat.

*

— Spune, Isabel, îți place mult sălbăția?... Și totuși, eu nu am fost sălbatec în acea noapte de la „Bristol“? Spune, Isabel, spune...

— Doctore...

25 — Haide, haide, spune-mi pe nume, acum. Încearcă. Îmi știi numele? E un nume frumos, Isabel, e din țara mea. Îl știi?... E stupid să taci mereu, Isabel...

— Doctore, încetează, te rog ...

30 — Haide, haide, zîmbește și pentru mine, Isabel. Ai zîmbit numai o singură dată, pentru Algie. Nu mi-ai mulțumit. Și totuși, din doctorul tău n-a mai rămas acum decît un *tapeur* la „Pearl Cinema“, și spune, Isabel, n-am făcut toate acestea pentru tine?...

— Da, da, pentru mine le-ai făcut. Dar de ce? Mă jicnesc, mă umilesc, mă torturează, doctore. De ce le-ai făcut când *ştii*?...

— Nu ştiu nimic, nu ştiu nimic. Aştept să-mi spui tu; cât vrei să te rog?...

5 Isabel a început să plîngă. Obrazul ei veşted, dezumflat, se umilea cu lacrimi. Trupul mic şi deformat se cutremura suspinînd. M-am aşezat pe marginea patului şi am încercat s-o mîngîi. Eram liniştit; spectacolul nu mă turbura, nu mă mişca. Eram împietrit, şi voiam să ştiu, sunt neputincios să scriu cât de aprig voiam să

10 *ştii*.
— Spune, Isabel, Isabel... Spune...

— Iartă-mă... Încetează... Te rog, te rog...

Şi azi, şi mâine, şi peste zece zile. Eu mă rog, ea mă roagă. Şi între noi stăruie faptul, de dincolo, şi pentru el ne vom urî, ne

15 vom urî.

*

De ce am scris? De ce am scris toate acestea?...

Cineva m-a vestit că Isabel mă cheamă. Am trimis medicul. Eu nu puteam părăsi cinematograful. Am repetat năuc uvertura din *Egmont*, pentru că filmul arăta un asediu stupid într-o Franţă a

20 Renaşterii. Tremuram, fără să înţeleg de ce. Îndată ce s-a sfîrşit, am alergat acasă. D-rele Irving se aflau cu un ceas mai înainte. Un medic francez, două surori de caritate, gazda şi o slujnică birmană, bătrînă. Isabel mă chema, dar medicul nu m-a îngăduit în odaie.

25 Cît timp am stat în camera alăturată, prostit, îmbătrînit, nu-mi amintesc. Spre dimineaţă am auzit glasuri: „Băiat!“ — şi am repetat şi eu cuvîntul, fără să-l înţeleg.

— Doctore...

0 Era atît de slăbită, încît m-am aplecat mult spre pat ca s-o înţeleg. Tremuram. Ea era calmă, senină, împăcată.

— Doctore, ştii de ce... l-am primit?

— Isabel, te rog...

— Acum îţi pot spune... *Ţie m-am dat atunci*... Din acea noapte, eu m-am schimbat... nu ştiu cum să-ţi spun. Am fost atît de cutremurată şi de schimbată după încercarea ta... Toată împotrivirea mi-a pierit atunci. Tu n-ai vrut să te gîndeşti la mine... Şi eu eram slabă, slabă... Şi-mi plăcea... Iar Algie, şi oricare alt... Dar tu, numai tu ai fost vinovatul...

5 După un răstimp, în care am întrezărit adevărul ca într-un vîrtej, a reînceput:

— Îmi pare rău că ai fost mîniat pe mine. Dar cum ţi-aş fi putut spune că îmi plăceai? Şi nu m-ai fi crezut. Dar acum îţi pot spune tot... înţelege-mă...

*

Isabel a murit astăzi, spre seară. A murit cînd eu mă chinuiam să găsesc rugăminţi şi plînsese pentru iertare. A murit iertîndu-mă şi împăcată, chemîndu-şi mama.

15 Nu mă înţeleg; scriu aici, *acum*. Dar sunt şi eu calm, împăcat. Ştiu ce am de făcut. Voi trimite foile acestea, un *post-scriptum* neprevăzut, lui Mihail. Şi nimeni nu va mai şti de mine, acolo. Acum am pentru ce trăi; pentru fiul meu.

Iar toate laţurile Lui, toate ispitirile, s-au vînturat şi s-au risipit. 20 Diavolul nu mai mă poate întuneca, de acum. Pentru că am rod. S-a născut şi e viu, e viu, şi e al meu... Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Şi cît e de viu, de viu ... şi cît simt că e *al meu*!...

SFÎRŞIT

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

I. *Gen za romanului*. Scris în anul 1929, între lunile aprilie și august, în India, unde Eliade se afla ca doctorand în filozofie al Universității din Calcutta sub îndrumarea profesorului Surendranath Dasgupta, *Isabel și apele diavolului* vede lumina tiparului în țară, în primăvara anului 1930, în „Colecția autorilor români“ a Editurii „Națională“ S. Ciomei. Dintr-o scrisoare pe care Ionel Jianu i-o expediază fericitului debutant chiar în clipele febrile ale apariției, aflăm cu precizie și ziua ieșirii de sub teasc: 15 aprilie 1930:

„Dragă Mircea,

În sfârșit, victorie! Romanul tau a apărut astăzi. După mulțimea de peripeții a corecturilor, a biografiei de reclamă, scrise pentru a forța admirația marelui public, alături de «chipul tău» din 1927, după înfrigurarea celor din urmă revizuirii, iată în sfârșit volumul atât de așteptat.“

Epistolierul nu se poate abține totuși să discute și unele probleme mai „ingrate“, de „afaceri“, care antrenează câteva informații prețioase asupra tirajului și a onorariului: „Ciomei a scos 3000 exemplare. 15 % asupra prețului înseamnă vreo 40000 lei. Ți-a trimis vreo 11000. Noi, știind că îți trebuie bani, am dat acum vreo lună o poliță (Victor și cu mine) și am obținut de la Kapriel 10000 lei, care cred că ți-au parvenit.

Scadența poliței e la 2 iunie. Ciomei a promis că ne va da atunci câteva mii de lei pentru a o plăti în parte și a amâna restul la toamnă. Cere însă o scrisoare din partea ta prin care să mă autoriz[ez]i a încasa acești bani. Scrisoarea urmează să o trimiți direct lui Ciomei, și mie o copie. Sper ca până la 2 iunie să primim această scrisoare. Restul banilor, Ciomei nu-l poate da decât la toamnă, când se va vedea ce s-a vîndut.“

Colaborator al editorului S. Ciomei ajunsese prin intermedierea generoasă a romancierului Cezar Petrescu, căruia Mircea Eliade îi ceruse sprijinul, încercat încă de greutatea editării *Romanului adolescentului miop* și entuziasmat de un interviu al acestuia din *Ultima oră*, în care se arăta încrezător în șansele de editare a tinerilor. În *Memorii*, își amintește cu percutanță acest moment: „Am petrecut ultimele săptămâni în Darjeeling, încăpăținându-mă să continui romanul, dar sciam fără chef, cu un mare efort. Și pentru că ploile se întepiseră, nu mai îndrăzneam să mă depărtez prea mult de hotel. Către sfârșitul lui iunie m-am reîntors la Calcutta.

Am regăsit vara bengaleză, dar parcă mai puțin fierbinte, cu acele câteva ceasuri de ploaie zilnică. În grădini și parcuri, vegetația ajunsese luxuriantă, și când ne plimbam nopțile prin jurul lacurilor, ne îmbătau miresele tari de frunze proaspete și flori. Mă așteptau pachete întregi cu scrisori, reviste și ziare din țară. Într-un interviu, Cezar Petrescu declarase, între altele, că situația autorului român s-a schimbat, că azi un tânăr scriitor poate găsi editor, dacă opera lui este într-adevăr de valoare. Plin de îndoieli,

după experiența mea cu Meny Toneghin de la «Cartea Românească», i-am scris că sunt pe cale de a termina un roman și l-am întrebat dacă mă poate recomanda unui editor. După vreo patru săptămîni, am primit răspunsul. Cezar Petrescu îmi scria că el e foarte mulțumit de un nou editor, Ciomei, care-i tipărise deja cîteva romane, și mă îndemna să-i trimit manuscrisul îndată ce-l voi pune la punct. (Memorii, I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 187-188.)

Iată scrisoarea prin care autorul *Întunecării* își anunța implicarea:

Iubite domnule Eliade,

... Te văd amar, chiar de la distanță. Povestea cu editorii e veche. O cunosc și eu, care doi ani, cu toate premiile Academiei etc., am umblat pe la toate ușile cu manuscrisul unui roman (*Întunecare*) de 800 pag. respins pretutindeni ca prea voluminos, ca, mai apoi, prima ediție să se epuizeze în 20 [de] zile. Tot așa a pățit și Gib I. Mihăescu. Acum, editorii aleargă după noi. E un'impas, se vede, prin care trebuie să treacă fiecare. Editorul se gîndește firesc, ca orice negustor, la capacitatea de desfacere a mărfii. Aleargă după tine după ce-ai avut succes, dar nu-ți dă prilej să ai succesul la timp. Pe mine, în orice caz, m-a paralizat pentru doi ani, ținîndu-mă pe loc. Nu ți le spun acestea din năravul scribului care se agață de orice prilej ca să vorbească despre sine, ci fiindcă socot că-ți vor fi de-un folos. Și iată cum, datorită, hai să zicem, «autorității» pe care am căpătat-o față de unul din editorii mei, S. Ciomei, cred că am îndestulă trecere pentru a-l convinge să editeze o carte valoroasă, și mai ales un roman. Încît, dacă aș avea lămuriri cam din ce mediu sunt cărțile d-tale, în două-trei rînduri subiectul și aproximativ dimensiunile volumului, aș putea pertracta cu editorul, rămînînd să-ți comunic rezultatul, pe care de pe acum îl cred favorabil. Argumentele mele pe lângă editor vor fi, evident, negustorești. Argumentîndu-i șansele succesului de librărie și de presă. Din parte-mi, sunt asigurat că le vei avea, pe amîndouă. Pentru el, însă, am nevoie de informațiile de mai sus. Te rog, așadar, scrie-mi. Dau adresa de la țară, fiindcă, probabil, voi lipsi din București vreo lună în străinătate, iar la întoarcere plec glonț la țară și la mămăligă, să lucrez pe brînci. Cartea, în orice caz, n-ar apărea decît la iarnă. Și aș îngriji eu din vreme la apariție să aibă publicitatea cuvenită. Editorul tipărește foarte curat, e reprezentantul Agenției «Hachette», încît are asigurat mare dever cu toate librăriile din țară, dă 20 % drept de autor din prețul de pe carte, cu socotelile încheiate la 5 luni de la apariție, în afară de cazul excepțional al unui succes fulgerător, care să epuizeze ediția. Condițiile, cum vezi, sunt excelente. Aștept. În orice caz, d-ta ai luat prea în serios flecăreala mea din *Ultima oră*. Asemenea interviu știi și d-ta cum se confecționează. Vine un individ la redacție, te întrerupe din articolul pe care îl scrii, te încasează cu răspunsuri neprevăzute și pe urmă, cînd le citești în ziar, te miri singur de propriile tale prostii. Ideea mea n-a fost astfel redată decît foarte vag și alterat. Și apoi, ce importă «ideea» mea? Chestia este să scrieți cărți și să le faceți să apară.

Eu ți-am propus o soluție. D-ta ia-o cum crezi. Scriînd, acum, mi-a mai venit sub condei alta.

Gîndirea scoate o colecție în tovărășie cu «Cartea Românească». Cărți care, ca aspect, sunt îngrijite după tradiția *Gîndirii*, iar ca negustorie se bucură de desfacerea «Cărții Românești». Avînd date de la d-ta, m-aș interesa pentru una, ori cealaltă soluție. Cu multă dragoste,

Cezar Petrescu. "

Eliade îi răspunde gîtuit de emoție, făcînd și un frugal rezumat al romanului, destinat să menajeze exigențele comerciale ale editorului:

„Calcutta, 82 Ripon Street
25 septembrie 1929

Iubite domnule Petrescu,

E inutil să-ți spun bucuria cu care am cetit paginile d-tale. Nu mai nădăjduiam răspunsul la acele rînduri himalayene, elaborate mîhnit și nărăvaș, ca tot ce scriu-cu gîndul la țară. Bănuiam că scrisoarea s-a pierdut și așteptam un prilej onomastic, ca să trimit alta. Mă simt dator, sincer dator, să-ți mulțumesc pentru dragostea ce o arăți cărților mele, în orice caz publicării lor. Ca să nu uit, îți comunic acum toate informațiile de care poți avea nevoie. Eu a r gata — vorbim de literatură, firește — cinci cărți, dintre cari trei romane, un volum d proză, un volum de vagabondagii indiene (inedit). Hai să le confecționăm sinopticul. Încep cu ceea ce cred eu că e mai bun.

1. *Isabel și apele avolului*, scris în vara aceasta, 250 pagini tipar, cel mult; subiectul: viața europeană în India. Sunt incapabil să-l rezum. Pentru d-ta, nu pentru editor (lui ți poți sugera succesul lui Claude Ferrère, cu viața europeană la Saigon), îți spun că personagiile sunt: un om care nu poate rodi, nici cu gîndul, nici cu carnea, un artist secătuit de diavol, ajuns «doctor» în istoria artelor și trimis de soartă în cele mai neașteptate împrejurări, agent de legătură între oamenii cari nu s-ar fi cunoscut altfel; Isabel, o stupidă care se deșteaptă în urma unei jicniri, și deșteptarea ei maturizează căderea. Soldatul, cel care împlinește și «visul unei nopți de vară», coșmar al personajului principal și lămuritor al menirilor; miss Roth, o Hypathia; Tom, maestru gimnastic; d-na Axon, mama, pe jumătate sfință, pe jumătate codoașă, ca oricare mamă a unei fete de măritat...

Nu, nu, iartă-mă, nu pot rezuma nimic, nimic. Romanul e destul de monumental. Acum se află la un prieten, la Viena; dar în octombrie e la București; scriu unui alt prieten să ți-l aducă la redacție. E vorba să fie publicat în *Vremea*.

Pregătînd expedierea manuscrisului, scriitorul îi transcrie rapid ultimele capitole și-l recitește. Ultima lectură îl dezamăgește însă, dezvăluindu-i necesitatea unor reelaborări de contexte pentru care nu mai avea timp. Simte nevoia de aceea să-l pună cît mai repede la poștă pentru a scăpa de obsesia lor. Momentul este redat sugestiv în paginile *Memoriilor*: „Cu un suprem efort am terminat romanul la începutul lui august. Mă detașasem de literatură. Mă cufundasem din nou în studiile mele de indianistică, și fiecare ceas pe care îl cheltuisem plecat asupra ultimelor capitole mi se păruse nesfîrșit. Cînd am recitit încă o dată manuscrisul, nu mai știam ce să cred. Unele teribilisme m-au iritat atunci, dar mi se părea că e prea tîrziu pentru a le suprima. M-a deprimat însă caracterul «străin» al romanului, care-i falsifica structura și orientarea, insistînd asupra unor probleme și conflicte care nu mă interesaseră niciodată. Nu mi-au plăcut decît paginile în care regăseam «visul nopților de vară».

Am răsuflet ușurat cînd am dus pachetul la poștă. Îmi redobîndisem libertatea. (Memorii, I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 188.)

Textul ajunge în țară, pe adresa lui Ionel Jianu, în prima jumătate a lunii octombrie, clipa fiind „imortalizată” de destinatar într-o scrisoare dataată 26 octombrie 1929: „Am primit *Isabel și apele diavolului* într-o după-amiază de duminică, pe cînd se aflau la mine Mircea Vulcănescu, Dinu Noica, Arșavir Acterian, Beiler, Barbu Brezianu și alți prieteni.

După entuziasmul primelor clipe, am citit pe nerăsuflăte romanul. L-au citit de acum și Mișu, și Mircea, și Dinu. Am vorbit cu Cezar Petrescu, i-am promis că i-l voi trimite la Averești, unde el pleca pentru câteva săptămâni, și sper ca în preajma Crăciunului primul tău roman să apară.“

Corecturile cad tot în sarcina grupului de prieteni, fiind făcute cu deosebire de Ionel Jianu, Constantin Noica și Mircea Vulcănescu. Ei sînt, se pare, și cei care, în această fază, își iau libertatea unor extinse revizuirii stilistice, doar rareori îndreptăcite (conținutul unor dezacorduri sau licențe de limbă engleză).

În prima jumătate a anului 1932 va fi trasă o a doua ediție a romanului, folosindu-se același zaț tipografic (probă fiind perpetuarea tuturor erorilor de culegere ale celei dinții), dar cu o nouă copertă.

După mai bine de o jumătate de secol, în 1990, apare și a treia ediție la editura craioveană „Scrisul Românesc“, în îngrijirea lui Tudor Nedelcea.

Un fragment din roman intră însă (alături de altele din *Maitreyi și Întoarcerea din rai*) în antologia *Literatura română contemporană* (București, Editura Dacia, 1944, p. 262–270), realizată de Vladimir Streinu.

De altfel, două capitole vor fi publicate și în presă, în perioada în care cei însărcinați cu editarea romanului se preocupau și de o pregătire a impactului cu publicul. Este vorba de primul capitol *Tinerețe fără de bătrînețe*, apărut în *Vremea*, an. II, nr. 94, 25 decembrie 1929, p. 5 (cu titlul ușor stilizat, cu care va intra și în ediția din 1930: *Tinerețe fără bătrînețe*) și cel de-al doilea, *Unul pentru zece mii*, apărut în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1795, 20 aprilie 1930, p. 3–4.

Primele exemplare ale romanului trimise în India îl găesc în casa Maitreyiei, fiica profesorului Dasgupta, care fiind și ea poetă, îi prețuiește vizibil noua ipostază. „Devenisem egalul ei, își amintește Eliade, făceam parte din aceeași familie spirituală ca și Rabindranath Tagore.“ (*Memorii*, I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 202.)

Privitor la momentul și circumstanțele elaborării romanului, cele mai multe date ni le furnizează tot memorialistica scriitorului. Eliade îl începe, se pare, într-o epocă în care nu este adaptat noilor coordonate geografice și acuză chiar o suferință fizică din această cauză, simțindu-se abulic și insuficient pregătit pentru eforturi serioase de asimilare. Găsește atunci o posibilitate de evadare scriind un nou roman, care nu e altul decît *Isabel și apele diavolului*. Nu are subiectul cristalizat bine în minte și înaintează cu efort, făcînd neașteptate pauze. Folosește în el de aceea tot ce văzuse și simțise de la plecarea din țară, inclusiv — și mai ales — atmosfera și oamenii pensiunii anglo-indiene a doamnei Gwyn Perris, în care se instalase, dar aplică realității corecțiile estetice de care este obsedat. Chiar „doctorul“, personajul în care se închipuise, transferîndu-i pînă și apelativul sub care îl cunoșteau toți, experimenta acțiuni virtuale sau „transfigurate“, care îi erau străine: „Simțeam că se întîmplase ceva cu mine, dar nu izbuteam să-mi amintesc exact ce. Nu uitasem de insolația de la Faridpur și încercam să descop pe cei din jurul meu, dar toți mă asigurau că, dacă nu murisem pe loc, scăpasem de primejdie. După-amiezile deveneau tot mai încinse. Întins pe pat, mă trudeam să înțeleg ce se petrece cu mine. Uneori, cînd eram singur, o fată intra în vîrfurile picioarelor și mă săruta. Îmi spuneam că trebuie să fie fata căreia, cîndva (dar cînd? în ce împrejurare?), îi mărturisisem c-o iubesc. Adesea, tresăream. Îmi aminteam vag de o cerere în căsătorie. Dar cine era mireasa pe care mi-o alesesem? Alteori, mi se părea că nunta avusese loc cu mulți ani în urmă, că totul se petrecuse demult, în trecut; dar cînd, cînd?”

Ca să nu mă mai gîndesc, scriam la *Isabel și apele diavolului*. Începusem romanul într-o seară, aproape la întîmplare. Știam foarte vag subiectul. Era vorba despre unele din

experiențele mele în India, dar proiectate într-un mediu pe care nu-l cunoșteam. Cîteva imagini din India de sud, familia pastorului suedez care mă găzduise în Madras, aspecte din pensiunea doamnei Perris și, acum, în urmă, cîteva nume și figuri întîlnite în peregrinările nocturne cu Catherine și Norinne. Descopeream subiectul pe măsură ce înaintam în roman. Scriam, însă, concentrat, aproape fascinat, ca și cum mi-aș fi continuat «visul» în care alunecasem aproape fără să bag de seamă. Ce este mai curios, deși aparent autobiografic, romanul era inventat de la un capăt la altul. Probabil că tocmai acest proces de invenție mă atrăgea. Într-un anumit fel, visam o viață care nu era a mea, care n-aș fi vrut să fie a mea, dar care mă ispita prin fabulosul, demonismul și cruzimea ei. Uneori mi se părea că mă identific cu «doctorul», cu acel straniu personaj care venise, ca și mine, în India, ca să studieze nu filozofia indiană, ci arta asiatică. Dar aproape totul mă despărțea de «doctor»: nu crezusem niciodată în diavol, nu suferisem niciodată de obsesia păcatului, iar problema răului, cel puțin așa cum o înțelegea «doctorul», îmi era indiferentă.

Întîmplări mărunte din pensiunea doamnei Perris erau transfigurate, personajele erau obsedate de întîmplări care nu numai că le erau inaccesibile, dar erau străine climatului spiritual anglo-indian. Pentru că țineam cu orice preț să studiez «păcatul» în centrul romanului, l-am antrenat pe «doctor» în improbabile aventuri pansexuale. O altă temă centrală a romanului, «sterilitatea», îmi era tot atît de străină. Nu mă simțeam niciodată «steril», nici în înțelesul fiziologic al cuvîntului, nici pe plan spiritual. De ce, atunci, acea stranie purtare a «doctorului», care, iubind și fiind iubit de Isabel, o împinge totuși în brațele soldatului nr. 11871 și, după ce află că e însărcinată, o cere în căsătorie și recunoaște copilul? Nu înțeleg. Poate voiam cu orice preț să inventez ceva «nou» și «tragic». Poate era amintirea lecțiilor cu Nae Ionescu și a discuțiilor cu Mircea Vulcănescu și Paul Sterian despre «neputința omului de a crea».

Evident, în acel sfirșit de primăvară bengaleză, nu-mi puneam asemenea întrebări, pentru că încă nu știam cum se va încheia romanul. Ceea ce mă fermeca atunci era «visul nopții de vară», pe care-l trăisem și pe care încercam să-l reconstitui din cîteva fragmente. «Visul» acesta îmi îngăduia să mă închipui trăind în viitor; uneori, îmi închipuiam viața mea după zece-cincisprezece ani, și o puteam continua, începînd de la această vîrstă, cunoscînd, bunăoară, melancoliile unui european naufragiat în India care-și amintește despre patria lui după treizeci de ani. Eram fermecat de posibilitatea unei experiențe obscure și ratate; existență ratată, pentru că fusese mistuită neautentic printre anglo-indieni, într-un mediu banal și steril de mărunți funcționari coloniali; într-un cuvînt, trăind în această Indie pe care o iubeam atît, în marginea «misterelor» ei, întorcînd spatele și ignorînd tocmai ce mă atrăgea mai mult: adevărata viață indiană.“ (*Memorii*, I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 183–185.)

Aceste mărturisiri au, pe lîngă farmecul nostalgic netăgăduit, o neprețuită însemnătate literară. Ele sînt tot atîtea răspunsuri pentru exegeții tentați să confunde realitatea cu ficțiunea în *Isabel și apele diavolului*. Cel care în *Romanul adolescentului miop* își transborda în narațiune experiența vieții cotidiene zi cu zi și oră cu oră, schimbînd doar o literă sau o silabă în numele persoanelor reale antrenate în acțiune, are de astă dată țaria și onestitatea să recunoască ficționalitatea personajelor și a tramei în *Isabel*... Să fie doar o precauție de senectute sau însuși adevărul? Unii exegeți nu sînt însă pregătiți să-l creadă.

De pildă, pe urmele lui Ov. S. Crohmălniceanu, care scria în *Literatura română între cele două războaie mondiale* (I, Editura pentru Literatură, 1967, p. 525): „Anumite situații se lasă chiar recunoscute... Stella Kramrisch, profesoara de istoria artei, e

domnișoara Roth...“, exegetul american al lui Mircea Eliade, Mac Linscott Ricketts, îi trimite Stellei Krammişch, curator emerit de artă indiană la Institutul de Artă din New York, traducerea engleză a capitolelor VIII și IX din *Isabel...*, solicițindu-i amănunte asupra relațiilor cu Eliade. Răspunsul e destul de ferm. Prototipul lui miss Roth se dezvinovățește, precizând că n-a locuit niciodată într-o vilă precum personajul, ci într-un apartament, că n-a băut niciodată alcool și că n-a fumat niciodată opiu. Are însă bănuiala că puteau fi puse asemenea calomniilor pe seama ei, întrucât locuia singură, fapt mai rar pentru o femeie în India. În ultima parte a epistolei e și mai categorică. Scrie, de pildă: „Eliade nu a fost niciodată în apartamentul meu“. Din păcate însă există documente care o contrazic. Iată un pasaj dintr-o scrisoare a scriitorului către familie, datată 23 ianuarie 1929: „Sunt invitatul obișnuit al profesoarei de istoria artei asiatice, o vieneză care se află la Calcutta de șase ani. La ceaiurile ei se adună tot savanți și diplomați.“ N-avem nici o îndoială că ea era vieneză Stella Krammişch (născută în 1898), modelul domnișoarei Roth. De unde să știm însă dacă safismul și prizatul opiumului, pe care i le atribuie în roman, nu sînt — cum afirmă Eliade — „transfigurări“?

Aceleași întrebări pot fi prilejuite și de alți eroi ai romanului. „Micuța Verna“, de pildă, ne este prezentată ca o precece erotomană. Ființa care-i inspiră personajul, Verna Perris, fata gazdei, ni se pare însă, din corespondența cu scriitorul (continuată mult după plecarea sa din India), un copil nevinovat (avea în 1929 numai șapte ani), educat și cuviincios, de o seducătoare candoare chiar, preocupat de joacă și examene, dar neuitînd să întrebe de sănătatea familiei Eliade, pe care nici n-o văzuse vreodată. La sfîrșitul uneia din scrisori (cea din 14 ianuarie 1932), ea își arată edificator vîrsta și psihologia printr-o ghidușie: îl reprezintă pe destinatar în ipostaza unui maimuțoi cu pălărie, adăugînd desenului naiv legenda „This is you!“ (Acesta ești tu!) și subliniind „you“ de 12 ori. Iată cum ni se revelă adevărata Verna în cîteva din aceste scrisori, anexă importantă și „roman al romanului“ pentru *Isabel și apele diavolului*:

„3, Royd Lane
Calcutta
26 noiembrie 1931

Dragă Doc.,

Îți scriu doar cîteva rînduri pentru a afla cum a fost pe vapor. Sper că ai traversat Marea Neagră cu bine.

Mi-e tare dor de tine. Pe data de 14 noiembrie, cînd ceasul a bătut ora unu fix, m-am gîndit la plecarea ta din Bombay.

Doc., cele două pisicuțe ale mele au murit; am început examenele acum. Sper să le iau. Toată lumea e foarte tristă și amărîtă de cînd ai plecat. L-am văzut pe domnul Viserere, în parc. De îndată ce a venit să vorbească cu mine, i-am spus că trebuie să plec acasă.

Doc., ieri cînd ne plimbam (eu și Geurtie), ne-au urmărit trei soldați de la «Hall & Andersons» pînă la capătul străzii Park Street Corner. Unul dintre ei a venit la noi și ne-a spus bună seara, iar Geurtie s-a speriat, și a trebuit să vorbesc eu. L-am întreat ce vroia, a spus că nu vroia nimic. Deci i-am spus să-și vadă de treabă și a plecat.

Doc., doamna Brown are un băiețel; s-a născut duminică 22, la ora 3,30 după-amiază.

Ce fac mama și sora ta? Transmite-le dragostea mea (bineînțeles, e și pentru tine).

Acum trebuie să închei lunga mea scrisoare cu multă dragoste, dar fără sărutări.

Vechea ta secretară,
Verna.

P.-S. Te rog, răspunde-mi imediat ce primești scrisoarea mea. Transmite salutări tuturor,

Verna.“

„45, Police Hospital Road
Calcutta
31.12.1931

Dragul meu Doctor (Dr.),

Sper că acasă totul e bine și că ai petrecut un Crăciun fericit, ca și noi, de altfel. Mi-ai lipsit foarte mult în ziua de Crăciun.

Toată ziua am încercat să găsim locuri la «Monte Carlo» și, pînă la urmă, am reușit. Am fost așa mulți, i-am luat pe profesorul lui John și pe soția lui, în total am fost zece acolo, iar cînd ne-am întors, eram așa de obosiți, că ne-am dus toți la culcare.

Norinne a fost de serviciu, deci n-a venit deloc. A organizat o petrecere pentru toate fetițele și toți băiețelii pe care-i cunoștea, apoi le-a dat mici cadouri, și s-au distrat cu toții. Pe 1 ianuarie vom da o masă, și o să vină toată familia Kerr și profesorul lui John cu soția.

Avem o casă așa frumoasă aici, un teren împrejmuit, mare, în spatele casei, și unul mai mic în față, pe care l-am făcut grădină. Să nu uit să-ți spun că sînt «trei» fete frumoase lîngă noi, dar două sînt logodite, așa că numai cea mică a rămas.

Am primit o scrisoare de la sora ta pe 28 decembrie. Am crezut că e de la tine. Cînd mama primește o scrisoare de la tine, ne așezăm cu toții în jurul ei, ca să auzim ce ai scris. Mama ne-a dat ceasuri de Crăciun, iar Geurtie și Norinne au primit atomizoare și niște vase.

Acum trebuie să închei lunga mea scrisoare, trimițîndu-ți dragostea mea, ție și alor tăi de acasă.

De la secretara ta iubitoare,
Verna.“

„45, Police Hospital Road
Calcutta
14.1.1932

Dragă Doc.,

Sper că ai petrecut bine de Crăciun, că ai fost la «cocteiluri», căci eu m-am distrat foarte bine de Crăciun și de Anul Nou; cred că toate fetele au o slăbiciune pentru tine.

Cînd am citit în scrisoarea ta că le-ai spus despre Tibet și Burma, aș fi avut chef să le spun că toate sînt minciuni. Oricum, nu contează.

John a cîștigat o bursă, și am fost așa de fericiti toți, că am început să plîngem. El s-a întors la școala, însă noi nu ne întorcem pînă pe 18, deci mai avem timp să ne distrăm. Ne-am împrietenit cu fetele de lîngă noi. Ne-au rugat să ne ducem la ele, și ne-am dus. Lawrie trece și el pe la ele, și i-au sugerat să vină să ne vadă, dar el a refuzat.

I-ai trimis mamei o fotografie și mi-ai promis și mie una, pe care încă o aștept. Sînt foarte supărată pe tine, pentru că ți-am scris «trei» scrisori, iar tu, nici una.

M-am uitat în corespondență duminică, dar era numai o scrisoare pentru *mamy* și nici una pentru mine.

Doc, te rog, spune-i surorii tale să-mi scrie și transmite-le părinților tăi dragostea mea.

Acum trebuie să închei scrisoarea mea lungă, lungă, lungă, lungă, lungă, lungă, cu multă dragoste,

de la prietena ta,
Verna."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
3.3.'32

Dragul meu Doc,

Am primit scrisoarea ta duminică, am fost foarte încântată și m-am prăpădit de rîs. Văd că te-ai distrat grozav. De ce îți place să spui minciuni despre aventurile tale în Tibet, în *ashram*, în Singapore, bineînțeles că îmi amintesc că ai fost în Singapore. Văd că îți place să le spui fetelor de-acolo numai minciuni. Aș fi vrut să fiu și eu acolo, ca să le pot spune că toate sînt doar minciuni.

Vei fi surprins să afli că Willie se căsătorește cu Iris pe 9 martie. Va fi o nuntă restrînsă. Nu va sta cu noi, ne va fi însă vecin, fiindcă și-a închiriat o cameră în apropiere și va lua masa cu noi.

Îmi pare rău că ești soldat acum. Mervyn Staynor e la noi și joacă «Carom» cu Geurtie, iar eu îți scriu ție în acest timp. Tati a plecat pentru cîteva zile.

Am văzut multe pliante cinematografice în ultimul timp. Willie mi-a adus *Frankenstein*, care e mai prost decît *Dracula*, și altele. Știi, nu-ți pot povesti totul săptămîna aceasta, o voi face săptămîna viitoare. Fii sigur că nu te-am uitat.

Acum închei scurta mea scrisoare, transmiînd multă dragoste ție și familiei tale.

Prietena ta,
Verna.

Doc, încearcă să-mi scrii săptămînal, pentru că duminica mă duc la poștă și mă întorc foarte dezamăgită dacă nu am nici o scrisoare. Încearcă să-mi scrii și spune-i și surorii tale să-mi scrie. Transmite-i dragostea mea,

Verna.

Doc, ghicește cine a fost aici azi-dimineață. N-ai să crezi, Sunny a fost aici și mi-a spus să-ți transmit salutări din partea lui."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
16 iunie '32

Dragul meu Doc,

Îți scriu doar cîteva rînduri ca să te întreb de ce nu mi-ai scris; sînt foarte dezamăgită că nu am nici o veste de la tine. Știi că ești foarte ocupat, dar sînt sigură că ai putea să-mi scrii cu ușurință, nu ți-ar lua prea mult.

Dragă Doc, școala se redeschide luni, și va trebui să învăț acum. M-am împrietinit cu niște oameni care stau lîngă noi, iar ei au dat o petrecere de ziua fiicei lor, și am fost și eu invitată. Ne-am dus la Lacuri seara, și ei m-au condus acasă la ora 11 noaptea, dar m-am distrat teribil acolo.

Presupun că ai aflat că bunica a căzut și și-a rupt mîna, dar acum e mai bine, oricum, deși o mai doare noaptea.

Billy și Iris sînt foarte fericiți în căsuța lor, ne ducem des să-i vedem.

Ce mai faci tu? Noi sîntem bine cu toții, cu excepția lui Norinne, care a fost bolnavă, avînd și concediu medical.

Cred că atunci cînd vei veni din nou aici, ne vei găsi în propria noastră casă din Khurda Road, căci ne facem acolo o casă. Este foarte aproape de Puri, și va trebui să învăț să înot.

Acum trebuie să închei transmiînd părinților tăi, ție și surorii tale, dragostea mea.

Prietena ta dată uitării,
Verna."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
1.9.1932

Dragă Doc,

Am sărit de bucurie cînd am primit scrisoarea ta duminică, deoarece eram convinsă că ne-ai uitat.

Sper că toți cei de-acasă sînt bine și țin să-ți mulțumesc pentru fotografia pe care ne-ai trimis-o, dar trebuie să-ți spun că arăți foarte trist în ea.

Doc, ghicește cine se căsătorește în octombrie, Ioatsie Alexander. Sîntem așa de fericiți cu toții, pentru că face acest lucru, dar nu va sta în Calcutta, ci în Dargeeling, în propria ei casă, va fi d-na Morganstern; bunica Perris stă cu noi acum, a fost bolnavă și a venit la noi să se odihnească, dar va pleca înapoi în curînd. Bill și Iris au venit să locuiască și ei la noi, au luat o cameră de la mama, care nu s-a simțit prea bine și i-a chemat.

Doc, învăț să devin «asistentă medicală», mă ajută un domn, deci cînd vei veni din nou și nu te vei simți bine, te voi trata. Geurtie învață stenografia și dactilografia, pentru că termină școala anul viitor și, presupun, vrea să muncească.

Norinne a fost foarte bolnavă, și biroul a înștiințat-o că, data viitoare cînd se va mai îmbolnăvi, va trebui să-și dea demisia, deci speră și se roagă să nu se mai îmbolnăvească.

La școală am avut un concert, la care am luat parte și eu, și Geurtie; nu au fost decît dansuri, dar dacă ai fi fost aici, ți-ar fi plăcut. Cînd eu și Geurtie ne vom lua fotografiile în costume (care sînt rochii lungi), îți vom trimite și ție una, dacă ni se vor părea frumoase. Presupun că nu ai fost la nici un film ca să ne trimiți și nouă programe de sală, dar nu uita să faci acest lucru, dacă te vei duce.

Acum trebuie să închei lunga mea scrisoare și să transmit multă dragoste celor de acasă și sărutări din partea vechii tale prietene,

Verna.

P.S. Te rog, răspunde-mi la scrisoare și spune-le mamei și surorii tale să-mi scrie și ele. Mi-ar plăcea să primesc o scrisoare de la ele."

„Rajah's Estate
Khurda Road
Jahni P.O.
B.M.R.
12 mai '33

Dragă Doc,

Îmi pare rău că trebuie să încep scrisoarea așa, dar n-am încotro.

Într-adevăr, îmi pare rău să-ți atrag atenția că ai uitat «*familia Perris*», iar ca să-ți demonstrez că eu nu te-am uitat, îți scriu ca să-ți spun niște noutăți.

Pentru început îți spun că am părăsit draga noastră Calcutta și am venit aici; unde va trebui să stăm pentru totdeauna, și anume, în Khurda Road, lângă Puri; am plecat din Calcutta pe 10 martie și sîntem doar de o lună în Khurda Road. Au fost o mulțime de prieteni cu noi la Gara Nowrah ca să ne conducă.

I-am lăsat pe Norinne, Bill și Lawrie în Calcutta; a fost o despărțire îngrozitoare. Bill și Norinne au plîns teribil. Mamei i-a fost foarte greu să plece de lângă nepoica ei.

Lawrie nu a venit la gară, dar a fost la noi acasă și a plîns destul. Îi scrie mamei că s-a obișnuit cu noi în timpul Crăciunului; cînd eu eram foarte bolnavă și aproape încetasem să mai lupt, el a venit să mă vadă și, începînd de atunci, a venit mereu la noi.

Doc, Khurda este o localitate liniștită și nu foarte caldă, bate briza toată ziua; ne-am împrietenit cu o mulțime de oameni și ne-am înscris în club.

Geurtie și cu mine ne-am înscris în echipele de hochei și baschet.

Casa noastră, pe care o construiește mama, e foarte aproape de locul unde stăm acum, și de la fereastră putem vedea totul foarte bine. Acest loc și s-ar potrivi perfect; avem dealuri pe care să ne urcăm, putem merge la Puri ca să facem o baie, și plimbările de noapte vor fi minunate.

Iar în ceea ce privește arborii de mango, strada noastră Khurda Road, cea încărcată de ei, este renumită pentru recolta de mango.

În luna Paștelui mergem la un picnic la Puri, mai multe fete și băieți, și sperăm să ne distrăm.

Ne-am adus toți cîinii și pisicile de la Calcutta, și se distrează de minune.

Am aflat vești de la Norinne, Lawrie și Bill. Copilașul a crescut și poate să se țîrască singur, iar noi am dori să fim în Calcutta, ca să-i vedem pe toți. Tata a plecat la ei, să-i vadă, iar noi sîntem singuri. Aș vrea să fii și tu aici cu noi, ne-am simțit bine împreună, și chiar dacă vii la Calcutta, treci și pe la noi, la Khurda.

Cum o mai duci? Sper că bine; aici și noi sîntem bine.

Dragă Doc, acum închei lungă mea scrisoare, sperînd că nu ne-ai uitat.

Cu multă dragoste,

de la mica secretară,
Verna."

„Joyce Villa»
Khurda Road
Jatni P.O.
B.M.Ry
16.8.'36

Punul și vechiul meu prieten,

Am primit scrisoarea ta dragă dimineața și am fost foarte bucuroși să vedem că nu am fost uitați, pentru că noi vorbeam tot timpul despre tine cu prietenii noștri.

Îmi voi aminti totdeauna de tine, Doc, iar în ceea ce privește noutățile, nu ți le voi spune eu pe toate, căci și mama îți scrie, deci îți voi spune doar câteva.

Sîntem încîntați să aflăm că ești bine și că te-ai căsătorit, în sfîrșit. Și Bill este căsătorit și a avut trei copii, unul a murit, deci mai are două fete foarte drăguțe. Lawrie este logodit cu Nella Thomas și se va căsători la începutul anului viitor. Vei fi surprins să afli că Norinne este în Anglia, dar luna aceasta a plecat în Irlanda și o așteptăm înapoi în

India în octombrie. Geurtie este și ea logodită și se va căsători, fie la sfîrșitul anului, fie la începutul anului viitor, cu un bărbat foarte drăguț, pe care l-a cunoscut în Khurda Road. În ceea ce mă privește, mă port încă ciudat și prefer să mă distrez. Nu am de gînd să-mi fac o familie încă, merg la toate dansurile și petrec ca și altădată. John studiază încă, își face lucrarea de absolvire anul acesta, e foarte inteligent, s-a dovedit a fi cel mai inteligent din familie.

Mi-ar plăcea să te mai văd, deci nu uita să ne anunți dacă vii în India. Khurda Road e totuși un loc plăcut, dar oamenii de aici au tot timpul chef de scandal, bineînțeles că noi nu prea avem de-a face cu ei, cu excepția cîtorva. Avem niște prieteni buni, doamna și domnul Seamen, care ne sînt ca frații, și petrecem zile minunate cu ei. Puri nu e prea departe de noi, doar la cîteva ore de mers cu trenul, deci mergem adesea acolo să facem baie în mare, dar mie nu-mi place marea deloc, mi-e o frică groaznică de ea.

Avem propria noastră casă și e o adevărată plăcere; toată lumea vine și ne admiră grădina; avem o grădină minunată de flori și o grădină de legume. Am și o maimuțică foarte simpatică, nu mușcă. Sper că atunci cînd ai să vii în India, o să treci să ne vezi casa.

Doc, trebuie să sfîrșesc, căci mama vrea și ea să-ți scrie și dacă eu îți spun toate noutățile, ea nu va mai avea ce să-ți scrie. Deci închei.

Cu toată dragostea,

prietena ta,
Verna."

* În configurarea doamnei Axon, mama Isabellei, romancierul pare să se servească mult de caracterul și manifestarea tipologică a doamnei Gwyn Perris, mama Vernei și gazda sa (a cărei prezență se resimte și în creionarea unui personaj din *Maitreyi*, doamna Ribeiro), dar în scrisorile ei către Eliade nu transpare nici o umbră de bigotism. Ba mai mult: prin dezinvoltura și mobilitatea perspectivei asupra lumii — cu evenimente și nume abundente — din care scriitorul desprinsese materia romanului său, prin bogăția de amănunte semnificative la care, preocupat de tezele sale programatice, el nu fusese receptiv sau atent, scrisorile doamnei Perris creează un plan secund al romanului *Isabel* ... sau mai degrabă un nou roman, cel al pensiunii anglo-indiene din 82 Ripon Street. Iată-l:

„3, Royd Lane
27 noiembrie 1931

Dragă Doc,

Am primit scrisoarea ta din Bombay și am fost bucuroasă să află că ai aranjat totul foarte bine. Sper că ai primit scrisoarea mea, pe care am adresat-o către S. S. Pilsne. Doc, am scris scrisoarea și am pus-o la poștă chiar în seara în care ai plecat; trebuie să plece cu serviciul poștal rapid.

Sper că ai avut o călătorie plăcută, că ai ajuns acasă cu bine și că i-ai găsit pe cei dragi sănătoși.

Copilul d-nei Brown s-a născut pe 22, luna aceasta, și este tot băiat. Soțul ei speră să o aducă acasă sîmbătă.

Ei bine, Doc, o să fii surprins să afli prin ce necaz am trecut de cînd ai plecat. Îți amintești că i-am scris proprietarului că îi vom păstra nota pînă cînd va veni la noi? Ce crezi că a făcut el? A scos o cîrăție și a atașat-o tuturor lucrurilor mele și mi-a dat cinci

zile ca să-i plătesc, iar portărele a sigilat tot ce era în sufrageria mea, în hol și în camera lui Bill, chiar și ventilatorul electric.

Eu am făcut rost de bani de la colegiu, i-am plătit și părăsesc locuința aceasta pe 15 decembrie.

Am dat un bilet familiei Brown, deci D-zeu știe când vor pleca. Am luat o casă lângă Entially New Market: 3 dormitoare și 3 băi, una are instalația sanitară, un hol și o verandă, pe care o pot transforma în cameră, o parcelă de pământ în față, unde este o grădină și un teren împrejmuț, destul de mare, în spate. Îți amintești de terenul nostru din Ripon Street 82? Cam aceeași mărime o are și acesta de-aici. Doc, când o să ne scrii, te rog să adresezi scrisorile «D-lui Fred Perris, 45, Police Hospital Road Entially, Calcutta».

Vreau să scrii Fred pe scrisori, căci mai locuiește un domn Perris pe-aici, de fapt, are un magazin în piață.

Am fost așa de îngrijorată în ultimele două zile, încât am avut febră, dar slavă Domnului, mă simt bine din nou. Toți sîntem sănătoși mulțumită lui Dumnezeu. Ne e dor de tine, Doc, dar n-avem ce să facem decît să zîmbim și să ne gîndim la tine și la veselia ta.

Salutări, Doc, și Domnul să te binecuvînteze.

Dragostea noastră pentru tine și ai tăi.

D-na G. Perris."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
17 dec. 1931

Dragul meu Doc,

Iată-ne ajunși în noua noastră casă și sînt mulțumită să spun că ne simțim foarte fericiți, și totul arată minunat. Iar în fața ochilor noștri ai apărut tu imediat, deci vezi că nu avem de gînd să te uităm. Vecinul nostru de sus este un domn Benoy Kumar Sakar și are o soție nemțoaică, din Austria, și o fetiță care seamănă cu el.

El e profesor de engleză și predă la Presidency College. Am aflat din împrejurimi că ar fi congressman. Ne-au urat o zi bună și au trecut mai departe.

Mervyn Staynor ne-a ajutat. Cyril Mamis ne-a promis că vine, dar nu l-am văzut de la începutul lunii.

Am fost bucuroși să aflăm că ai avut o călătorie frumoasă, dar ce rușine că n-ai nici o fată!

Ca de obicei, John a luat trei premii întîi și aud că a făcut foarte bine și la examene. Profesorul lui i-a spus că a corectat 4 lucrări și a luat 10 la desen. Verna și Geurtie au promovat amîndouă, și acum mă întorc la Anul Nou. Lui Willie i s-a promis un post la «St Xavier» cu un salariu de 12 of. și 4 elevi cu 6 of. pe lună fiecare. Deci va avea 30 of. pe lună. Se va căsători de Anul Nou. Nici o veste de la Lawrie. Beznă totală în ceea ce-l privește pe nebunul ăsta. D-l Perris a început iarăși să se plimbe prin casă, mă calcă pe nervi, bea strașnic și miroase puternic. Jim Hendy lucrează pentru 6 of. la Departamentul «Poștă. Telegraf». Vine să ne vadă meru, dar de astă dată încă n-a venit. Sonnie Harding își mușcă degetele. Credea că o să se omoare clienții pentru marfa lui, așa că acum zice că nu poate să alege încoace și încolo, nu se poate descurca, mașina e mereu stricată. Toți copiii se duc la Madains să-l vadă pe Daddy Longleys. Joacă Janet Saynor și Fairell.

I-a fost suspendată pensia bunicii de la 1 ianuarie de către funcționarul care a venit și a vorbit așa de mîeros, spunînd că ea are o fată care se descurcă bine, așa că i-a sistat pensia. Era foarte amărîtă, și Norinne i-a promis că o să-i dea 5 of. pe lună, eu i-am spus că-i voi da 1 of., dar prietena noastră dragă d-na Murgatroy a plusat și îi va da 10 of. pe lună. Ce părere ai despre asta, Doc?

Sper că tu și ai tăi sînteți bine. Noi sîntem de asemenea bine, și răceala mi-a mai trecut.

Primește de la noi toți salutări și toate cele bune.

Vechea ta prietenă,

G. Perris."

„Noua noastră adresă: D-na G. Perris
45, Police Hospital Road
Entially
Calcutta
3.12.31.

Dragă Doc,

Cred că vei primi scrisoarea mea aproape sau după Crăciun, deci dă-ne voie să-ți transmitem cele mai bune urări și noroc cu carul în anul care vine.

De cînd ți-am scris ultima oară, am zăcut bolnavă de bronșită; am chemat un doctor la vreme, căci plămînul meu drept era congestionat, ceea ce însemna pneumonie. Azi, slavă Domnului, mă simt ceva mai bine și încerc să-ți scriu cîteva rînduri.

Sper să mă refac în curînd, căci intenționez să ne mutăm chiar pe 15. Fetele au fost ocupate cu examenele și azi au plecat la școală. Geurtie mai trebuie să facă un an. Tata vrea ca ea să pregătească și clasa a 7-a, pentru că intenționează să se facă soră medicală.

Deci Dumnezeu știe ce se va mai întîmpla anul viitor. Ieri seară a venit la noi Percy Mamis și ne-a spus că cei doi frați mai mici ai lui au de gînd să facă o nuntă dublă, el (Cyril) o să-i dea miresei lui inelul de Crăciun. Bill spune că îți va scrie de îndată ce va termina examenele și îți va trimite o relicvă, căci vrea să știe cărei clase de yogini îi aparține.

Bătrîne Doc, nu mai pot să scriu, căci sînt obosită. Multă, multă dragoste din partea noastră pentru tine și ai tăi.

Sora lui Basil se căsătorește pe 10 decembrie. Norinne se va duce la nuntă.

Cu sinceritate,

G. Perris."

„45, Police Hospital Road
Calcutta
7.1.32.

Bătrîne și drag Doc,

Trebuie să fi crezut că te-am uitat, dar nu e adevărat. Am fost foarte ocupați cu mutarea și apoi cu pregătirile pentru Crăciun, încît n-am avut timp pentru nimic altceva. Tot timpul a fost ceva de muncă.

Mai întîi să-ți urăm un An Nou Luminos și Regesc și Mult Noroc de asemenea.

Nici unul dintre noi nu se poate plînge, căci ne-am distrat bine, și copiii au avut mulți bani ca să se ducă să se distreze. Acum se pregătesc toți pentru școală.

John se întoarce luni-dimineață, iar cele două fete, luna următoare.

Sîntem foarte fericiți și ne simțim confortabil în noua noastră casă. Tata este ocupat

tot timpul cu ceva; el și John mi-au făcut un ^{goteț} pentru păsări, foarte bun; iar Verna, Geurtie și cu mine am amenajat o grădină frumoasă în față. Îți voi trimite pe prima floare care va crește în grădina noastră.

Am primit scrisoarea ta din Veneția, și desigur că a fost mai bine să pleci mai departe decât să stai în Egipt. Bănuiesc că ai fost bucuroș să ajungi acasă, eh? Pe cuvântul meu, Doc, am sughițat (pentru că ai vorbit despre noi); am fotografia ta chiar deasupra, și nu poți bănuși ce avem de spus despre tine cu toții. Pe data de 1 a Noului An, am dat o mare petrecere, la care au venit: toată familia Kerr, profesorul lui John, Carrington și soția, și Maud Martin, asistenta cu ochii bulbucați. O știi bine. *À propos*, îți amintești cele trei pachete pe care le aveam pentru ea? Ei bine, le-am deschis, și ea vrea să vîndă antichitățile și ceea ce voiai tu: pipa pentru *opium*; deci dacă le vrei tu, anunță-ne, și eu îți voi comunica prețul și ți le voi trimite. Mie mi-a dat două covoare frumoase, deci am avut noroc. Cyril Mann vrea să se căsătorească pe la sfîrșitul lunii; cam repede, nu crezi? Imaginează-ți că ea este o fată din Kalimpong. Maud ne-a mai spus cîte ceva despre ea. Cyril a avut o aventură, iar acum va trebui să o încuie în casă cînd pleacă. Anexez și o scrisoare de la Verna, Doc. Ea e plecată la Subbolis și se va întoarce în seara aceasta.

Cine crezi că a venit pe la noi? Ry Peters; îți transmite salutări. L-a întrebat pe tata dacă are voie să vină și a căpătat permisiunea.

O să mai pun în plic și cîteva rînduri pentru sora ta, Doc, și te rog să i le dai.

Sper că tu și toți cei dragi sînteți bine, căci noi, cei de-aici, sîntem O. K. Aproape că am uitat să-ți spun că a trebuit să-mi tai părul, Doc. Nu puteam scăpa de durerile de cap, căci partea din spate a capului rămînea întotdeauna udă; așa că doctorul mi-a spus că trebuie să-mi tai părul. Îți vine să crezi, Doc? L-am tăiat pe data de 2 și de atunci nu mă mai doare capul și n-am mai luat pastile. Am plîns cînd m-a tuns Norinne. Doc, afit deocamdată.

Multe salutări ție și familiei tale de la noi toți și Domnul să te aibă în pază.

Cu sinceritate,

G. Perris."

45, Police Hospital Road
Entially, Calcutta
14 ianuarie 1932

Bătrîne Doc,

Am fost cu toți încîntați de scrisoarea ta din 15 decembrie, trimisă de-acasă.

Am venit luni-seară, căci a întârziat corespondența; toată familia s-a așezat în jurul meu, iar eu le-am citit scrisoarea ta și, cînd am terminat-o, micuța ta secretară plîngea de-acevăratalea! Ne bucurăm să aflăm că ești din nou la tine acasă, cu părinții tăi dragi și cu sora ta. Da, Doc, ai dreptate cînd spui că totul pare un vis. Și noi, aici, spunem la fel, de fapt, uneori ni se pare că ai ieșit doar și te vei întoarce la ora 5 pentru ceai. Da, lucrurile ți se par schimbate după trei ani lungi. Cînd ai să vii din nou în India, ai să găsești mari schimbări. O mie de mulțumiri, Doc, pentru fotografie, dar mie mi se pare alt Doc, nu acela care ne-a părăsit acum cîteva luni.

Îmi pare bine să aflu din scrisoarea ta că îți place cumnatul tău, pentru că gîndeai că seamănă prea mult cu Buster Keaton. Acum, Doc, ai grijă, altfel o să-l pierdem pe Doc al nostru. Va trebui să ții un harem, dacă aștepta fete alcargă după tine. Le-ai povestit despre tigri și șerpi? O, Doc, am vrea să te vedem la tine acasă, vorbind și nemaiștiindu-ți propria limbă. Ce spun ai tăi? Cred că se amuză, și tu te enervezi. Doc, dacă ai vreo

fotografie de familie, nu uită să ne trimiți și nouă.

Ce crezi despre John, Doc? A cîștigat bursa de la „Christian Brothers“ în valoare de 90 rupii, la nivelul cinci. Am fost cu toți încîntați. Toate trei bursele au fost cîștigate de elevii de la «St. Joseph's College, nivelele 4, 5 și 6. Așa că directorul este foarte mulțumit. Ni s-au oprit 10 % din salariu și umblă zvonul că de la 1 aprilie se vor mai opri încă 10 %. D-zeu știe cum vom reuși să trăim.

Am primit doar 4 scrisori de la tine, Doc: una din Bombay, Aden, Veneția și una de-acasă, deci cea pe care ai trimis-o din Triest nu a ajuns încă.

Vechiul prieten al Norinnei, Claude Dontie, din Cawnpore, se va căsători pe 1 februarie, deci și el a lăsat-o.

Bunica îți transmite dragostea și binecuvîntările ei. E plecată cîteva zile la prietena ei bună. Tata s-a dus azi-dimineață și stă pînă luni. Deci eu și fetele sîntem de capul nostru.

Willie a fost iarăși selecționat să alerge în întrecerea de un sfert de milă garduri și pleacă la Madras pe la sfîrșitul lunii.

Salutări, Doc. Dragostea noastră ție și familiei tale. Toate fetele îți trimit și dragostea lor.

Cu sinceritate,

G. Perris."

45, Police Hospital Road
4 februarie 1932

Dragă Doc,

Ne-a ajuns cu bine scrisoarea ta din 5 ianuarie. Bineînțeles că am aflat că te-ai gîndit la sănătatea noastră. Norinne a fost în serviciul de noapte, iar noi ne-am culcat. La ora 12 noaptea, Norinne ne-a sunat ca să ne ureze un An Nou fericit, și atunci tata s-a apucat să vorbească despre tine, iar în seara de ajun, în timp ce eram la masă cu familia Veer, am băut în sănătatea ta. Deci vezi că nu ai fost uitat. Toți cei de-aici îți trimit salutări. Sonrie Harding a venit la noi luni și ne-a întrebat dacă am aflat ceva de la tine; i-am spus că da și i-am citit scrisoarea ta; atunci el a zis: «Ticălosul, a uitat să-mi scrie și mie». Eu i-am explicat că ești foarte ocupat.

Pe cuvîntul meu, Doc, ce idee ai avut să vorbești la Radio! Mai bine ne-ai trimite o fotografie de-a ta vorbind pe scenă. Iei ceva tare înainte de a vorbi?

Da, mi-o pot imagina pe mama ta ameninșînd că-va arde toate prostiile. Mai bine le-ai chema pe Geurtie și pe Verna să te ajute să ai grijă de bibliotecă.

Da, am văzut-o pe d-na Beaooy Kumar Sakar. Locuiește sus, iar fetița ei merge la aceeași școală cu ale noastre. Tatăl ei vrea ca ea să facă parte din casta lui, iar mama ei vrea ca ea să continue limba germană și s-o învețe religia romano-catolică. El este congressman; lucrurile sînt liniștite acum în India.

Săptămîna aceasta am fost ocupată cu gemul de agrașe, sucul de roșii și al altor specialități din roșii. O, unde este Doc să guste toate aceste bunătăți?

Cum te-ai descurcat cu spitalul?

Detcar și Payne au plecat de pe avionul lui Cyril Marnis, iar acesta și-a adus prietena (sau soția?) să locuiască în camera aceea. Nu prea îi vedem pe Marnis acum. De fapt, Doc, eu le-am cam zis «pa». Cred că așa e cel mai bine. Nici unul dintre noi nu are chef de scandal. Lui Sonrie nu îi prea merg afacerea acum, căci nimeni nu vrea să

plătească 7 ans. pentru lapte când pot să-l ia cu 5 ans.

Aud că în mai vor pleca cu toții pe litoral, acolo unde s-a dus Norinne după moartea lui Ermie. În sfârșit, Willie a așezat piatra funerară. Le-a luat zece luni ca să o pună.

Cum îți treci timpul, Doc? Sînt șapte luni de când a plecat Lawrie, este așa de bolnav și, totuși, lucrează. Mi se rupe inima, când îl văd. Cred că ai fost la multe filme, Doc. Nu uita programele colorate, altfel o să ai de furcă cu Verna. Geurtie este foarte ocupată cu grădina ei. Îți trimit prima floare din a noastră. Tata a plecat 5 zile la Kharjput. Norinne pleacă și ea de sîmbătă pînă marți, pentru că are vacanță datorită festivalului mahomedan «Ed»! Ne-am obișnuit foarte bine cu noua noastră casă, e așa de liniște aici, iar după plecarea copiilor la școală, închidem ușa din față și ne vedem de treabă. Ca de obicei, avem foarte multă. Aici este foarte cald, și sînt multe boli, practic, nu am avut iarnă. Cred că tu stai lîngă foc tot timpul. Willie mi-a spus că vrea să-ți scrie și el cîteva rînduri, deci trebuie să-l aștept.

Îți scrie și Verna cîteva rînduri, Doc.

Deci eu închei transmițînd mult noroc și salutări ție și alor tăi,
d-na Perris.“

Dragul meu Doc,

Doar cîteva rînduri îți scriu ca să te întreb ce mai faci, ce fac mama, tata și sora ta? Sper că sînt bine, căci și noi sîntem bine. Doc, avem poșta pe-aproape, deci mă duc în fiecare duminică să văd dacă mi-ai scris, dar întotdeauna mă necăjesc, însă nu abandonez speranța. Doc, nu uita să-mi trimiți programe de cinema colorate. Sper că nu simți prea tare frigul. Cînd îmi trimiți o fotografie de-a ta? Dragă Doc, iartă-mă că îți scriu pușin, dar Willie îți scrie și el. Nu-mi pasă că trebuie să-ți scriu o scrisoare scurtă, din moment ce ea îți este adresată ție.

Acum închei cu multă dragoste pentru tine și ai tăi.

De la prietena ta iubitoare,

Verna.“

„45, Police Hospital Road
Entially, Calcutta
14.3. 1932.

Dragul nostru Doc,

Binevenita ta scrisoare din 7 februarie a ajuns la noi luni, 29 februarie.

Presupun că greșesc crezînd că știi motivul pentru care nu ți-am răspuns imediat.

Ei bine, Doc, Willie s-a căsătorit pe 9 martie la ora 4 după-amiază, la biserica «Sf. Teresa» din Lower Circular Road. Atît el, cît și Iris au petrecut două săptămîni de coșmar înainte de reglementarea situației. Tatăl ei a refuzat s-o lase să se căsătorească, pentru că lua un «păgîn» și n-a vrut s-o mai recunoască sau să mai aibă de-a face cu ea. Atunci, ca să pună capac la toate, d-l Perris s-a înfuriat pe Willie și i-a spus să se ducă la d... și să nu-i ceară consimțămîntul; în acest vîrtej am fost singură deci, neștiind ce să fac.

M-am dus la Iris și am întreat-o ce intenționează, iar ea mi-a răspuns că va face totul după capul ei și se vor căsători; apoi a trebuit să mergem la vicarul general și la preot, și am semnat toate hîrțile pe data de 3, iar nunta urma să aibă loc pe data de 9. D-l Kerr, în seara zilei de 3 martie, a întreat-o pe Iris ce a hotărît, și ea i-a spus că a semnat toate actele și urmează să se căsătorească miercuri, pe 9 martie. Ei bine, nebunul bătrîn, văzînd-o hotărîtă, s-a dus pe dată și i-a dat 300 rupii să-și cumpere rochie, tort, vin și

alte. Deci, cam asta a fost, iar luni, pe 7, bătrînul nostru a venit și și-a dat consimțămîntul, și a comandat o cină mare; deci, după zgomotul care nu era necesar deloc, totul s-a terminat cu bine.

Eu cred că, din moment ce ei voiau să se căsătorească pe 5 aprilie, toți ar fi trebuit să cadă de acord, în loc să le facă atîtea probleme celor doi.

Doc, totul a mers bine la nuntă, iar tînărul cuplu este fericit și locuiește chiar lîngă mine, deci pot să le dau și mîncare. Sper să primești prăjitura întreagă. Am trimis-o pe data de 10 martie.

Nici un semn că Lawrie s-ar fi îmblînzit. D-zeu știe dacă o va face vreodată.

Ei, Doc, destul despre noi. Cum te descurci în armată? Pînă la urmă tot te-au prins, așa-i? Ce-ar fi să ne trimiți o fotografie cu tine în uniformă militară? Cu greu mi te pot imagina făcînd munci grele și obișnuindu-te cu greutatea.

Dad s-a distrat grozav încercînd să-și imagineze cum te scoli tu la ora 5 dimineața și alergî mai multe mile. Fii vesel, Doc. O să te faci tu «Om mare» curînd și vei da ordine celor care îți dau ție acum.

Transmite dragostea mea familiei tale, Doc, și n-o uita pe sora ta dragă.

Cînd o să fii și tu unchi???

Biata Verna e în pat din cauza unei glezne scrîntite, de luni, și e așa de tristă pentru că trebuie să stea liniștită într-un singur loc, tot timpul.

Îți amintești de momentul cînd te-ai lovit tu la gleznă? Ei bine, ea ar vrea să se însănătoșească în 24 de ore; vrea să meargă mîine la școală, pentru că are o întrecere la învățătură.

Îți trimit un ziar, pentru că Bill spunea că vei găsi ceva interesant în el. Sper că o să-l primești integral.

Bătrîne prieten, atît deocamdată.

Cu toată dragostea și binecuvîntările noastre; multă dragoste și de la bunica.

Cu sinceritate, a ta,

G. Perris.“

„45, Police Hospital Road
1 iunie 1932

Dragul meu Doc,

Am primit scrisoarea ta de 2 săptămîni, dar acum am o mulțime de noutăți să-ți spun. Cred că o să fii destul de surprins.

Pe primul loc stă vestea cea mare: pe la sfîrșitul anului vom fi, adică tata și cu mine, bunici. Sînt ocupată să așez lucrurile, sînt foarte mîndră, iar fetele pregătesc și ele partea lor pentru viitoarea nepoțică sau nepoțel.

Acum, celelalte noutăți. Tata și cu mine am cumpărat o bucată de pămînt în Khurda Road și, cu ajutorul lui Dumnezeu, intenționăm să construim o casă frumoasă, cu patru dormitoare, hol și verandă de jur-împrejur, ceva asemănător cu casa noastră din Ripon Street, nr. 82; casa costă 400 rupii. Am cumpărat 1,55 acri de teren. Locul acesta este doar la 1/2 oră de mers spre Puri. Am fost și am văzut marea pentru prima dată în viață, Doc, și mi-a fost așa de frică în momentul în care am văzut valurile uriașe venind spre țărîm. Sper să reușim să rezolvăm totul cu casa pînă cînd se va pensiona tata, ca s-o ștergem din Calcutta; locul este foarte, foarte ieftin. Am fost acolo și am văzut locul eu însămi. Imaginează-ți o familie ca a noastră cu cinci membri care să poată trăi cu 100 de rupii pe lună, incluzîndu-i și pe servitori etc. Ce crezi despre asta? Avem nevoie de

ventilatoare electrice. Mango cu 7 ans.; am mâncat sute anul acesta. Tata și cu mine credem că va trebui să mergem, pe la sfârșitul anului viitor, deci mă pregătesc pentru pensionare.

Doc, nu-ți fie jenă să-mi scrii; scrisorile tale sînt întotdeauna binevenite. Aștept fotografia promisă, Doc. Grăbește-te s-o trimiți. Sînt bucuroasă să aflu că prăjitura a sosit întreagă și că v-a plăcut tuturor. Mulțumim pentru urări.

Eu anexez scrisoarea lui Willie.

Biata bunică a căzut și s-a lovit la încheietura mîinii sîngi, așa că nu prea poate face treabă acum. Nici o veste despre venirea acasă a lui Lawrie. Locuiește acum în Middleton Road. Copiii sînt toți acasă în vacanța din mai. Se întorc la școală pe 24, luna aceasta. Afti deocamdată, Doc. Scrie repede.

Dragostea noastră pentru toți ai tăi,
sincer,
G. Perris."

„45, Police Hospital Road
Entially,
Calcutta, India
25 decembrie 1932

Dragă Doc,

Ce se întîmplă cu tine? Nici o veste n-am mai primit. Ai uitat familia Perris de pe aici?

Vechea ta secretară a fost foarte bolnavă din data de 17, luna trecută, a avut febră tifoidă. Am trecut printr-o perioadă foarte grea și, pe deasupra, s-a îmbolnăvit foarte grav și soția lui Willie, Iris, din data de 25 a lunii trecute, deci am avut aici un adevărat spital.

Verna și-a revenit și, slavă Domnului, astăzi s-a dat jos din pat, dar ține încă regim; însă Iris cedase bolii duminică, și eu împreună cu Willie ne-am jupuit pentru viața ei. Mulțumită lui Dumnezeu am cîștigat, și acum este și ea un pic mai bine.

Pe 19 decembrie a născut o fetiță drăguță, pe care o hrănesc eu acum cu biberonul; e așa de drăguță; toți sîntem mîndri de ea.

D-l Perris, bietul de el, a terminat-o cu Departamentul Telegrafului pe 12 decembrie, deci trecem printr-o perioadă grea de neazuri și boală, nu ne rămîne decît să sperăm că noul an ne va aduce ceva bun.

Te vei bucura să afli că Lawrie s-a întors acasă; și asta datorită bolii fetelor despre care a auzit; de fapt, cineva i-a scris un bilet și i l-a pus pe pat, spunîndu-i că surioara lui este foarte bolnavă, iar cumnata lui a încetat să mai lupte cu boala.

După ce a citit, a venit acasă imediat, și acest lucru se întîmpla ieri-seară, pe la ora 10. Am fost foarte fericită să-mi văd băiatul acasă. John a venit și el, și a mai adus două premii. Iarăși a ieșit pe primul loc.

Scrie-mi și dă-ne vești despre tine, Doc; toți cei de-aici întrebă de tine, chiar și Lawrie.

Îți trimit dragostea lor.

Doc, trebuie să mă duc să am grijă de nepoică (Joyce Elaine), deci voi încheia, transmițîndu-ți dragostea și binecuvîntarea noastră.

Rămîn aceeași veche prietenă,
G. Perris.

«Crăciun fericit» și un «An Nou luminos», ție și alor tăi."

„Joyce Villa
Jatrie. P. O.
Khurda Road
B. M. Ry.
18. 8. '36

Vechi și drag prieten,

Ce surpriză plăcută a fost să primim o scrisoare de la tine după atîția ani; a căzut ca un trăsnet din ceruri.

Nu-ți vei da seama niciodată ce mare bucurie a fost pentru noi. Dumnezeu, e o binecuvîntare să-și mai amintească cineva de tine în zilele acestea. Vei fi surprins cînd vei citi tot ceea ce am să-ți povestesc, dar mai întîi trebuie să-ți mărturisesc ce bucuoși sîntem că te-ai căsătorit și vom fi și mai încîntați cînd vei fi și tată. Să ne trimiți fotografia cu tine și cu soția ta, și sărut-o din partea noastră. Înțeleg că ești om mare acum. Dumnezeu să te binecuvînteze și să-ți meargă bine mereu.

Adeșori vorbim de tine și de zilele frumoase pe care le-am petrecut împreună.

Trebuie să-ți spun că ne-au trebuit șase luni ca să ne construim casa, și te asigur că e foarte confortabilă. Avem o grădină de flori minunată și fructe de tot felul, și o mare cantitate de legume.

Bunica Mathias e încă puternică, cu toate că îmbătrînește repede, dar viața la țară îi priește. Mama d-lui Perris a fost foarte bolnavă și acum e în spitalul Presy: General Hospital Calcutta. Zilnic avem știri despre ea și, deși și-a revenit puțin, va împlini 81 de ani, o să fie nevoie de cîva timp pînă se va reface.

Frank a venit în aprilie la vîntoare și și-a mers bine; a vînat un bizon, un leopard, au fript căprioare și multe alte animale; dacă toate merg bine, va veni din nou în februarie, pentru două luni.

D-l Perris e încă la vîntoare. A fost și el foarte bolnav în iunie, am crezut cu toții că se duce, dar Domnul nostru a fost îndurător și l-a cruțat. Acum e bine și-și face munca lui de fermier. Îți voi povesti despre copii.

Bill a avut trei copii, două fete și un băiat; a pierdut băiatul la o lună după ce s-a născut; fetița cea mare este Joyce și va împlini patru ani, iar cealaltă fată, Shirley, va face un an în octombrie.

Au venit cu toții la noi de Crăciun, anul trecut, dar de cînd s-au întors la Calcutta în ianuarie, Bill nu mai are timp pentru părinții lui; nu ne scrie niciodată nici nouă, nici fetelor. În ceea ce-l privește, așa stau lucrurile, iar soția lui, Iris, nu are timp pentru părinții, surorile și frații lui Bill.

Lawrie, nici el nu are timp să scrie scrisori, dar a fost bun cu noi; ne-a dat 15 rupii pe lună pentru John, timp de 12 luni. Urmează să se căsătorească în martie '37 cu Nella, vechea lui prietenă, iar acum își construiește o casă frumoasă. Norinne e o doamnă, stăpîină pe propria ei viață și nu prea are de-a face cu nimeni; ne scrie din cînd în cînd. Acum este în Anglia din 26 martie, a plecat din India pe 9 martie, la bordul vasului «Stratmore», iar în ultima scrisoare ne spune că se va întoarce în octombrie sau noiembrie, fiind plecată în Irlanda toată luna august.

Geurtie e cu mine; s-a înălțat și a slăbit, e logodită cu un plăcîntar de pe aici și speră să se căsătorească de Anul Nou; știe să facă prăjituri minunate și dulciuri, Doc, și cînd vei veni îți va face și ție câteva. Îți vine să crezi că va împlini 21 de ani? Verna e aceeași și s-a făcut o fată drăguță. N-a avut noroc la băieți; dar eu îi spun că Alesul ei nu s-a arătat încă.

John crește ca un mic domn serios, nu avem probleme cu el. Cu voia Domnului, o să-și dea examenul de absolvire în ianuarie și apoi vrea să-și dea doctoratul în științe la «St. Xavier»'s. Va împlini 16 ani luna viitoare și vrea să studieze ca să devină magistrat, deputat. Locuiește cu Lawrie, pentru că «St. Joseph»'s a închis căminul-internat și trebuie să-i plătesc eu masa.

Mă descurc foarte greu, Doc, cu o pensie de 142 rupii pe lună și fără nici o economie; am cheltuit totul pentru casă, și ce mulțumită sînt că am acest acoperiș. Dacă nici unul dintre copii nu ne vrea, ei bine, avem propria noastră casă; iar dacă nu vom avea altceva decît mîncare pentru mine și tata, o vom mîncă și vom fi recunoscători.

Nici unul dintre copii nu se gîndește să ne trimită și nouă cîteva rupii, și știi cîte am făcut pentru ei!

Am inima frîntă și nu-mi mai pasă de ce se întîmplă, Doc. Gătesc singură pentru a putea să-i dau lui John ceea ce-și dorește și să-i fac o educație. Dacă nu era bătrîna mea mamă, sînt sigură că aș fi făcut un gest disperat. Nu vreau să te mai necăjesc cu veștile mele triste, Doc. Sper să vii să ne vezi atunci cînd vei mai ajunge în India. Dacă vii prin Madras, vei fi aici la noi mai înainte de a merge la Calcutta.

Te vom aștepta. Îți trimit cîteva fotografii de familie; vei observa cum s-au schimbat copiii. Ne-am obișnuit în noua locuință, fetele joacă tenis în fiecare seară, de două ori pe lună cîte o partidă de whist, un dans pe lună și o dată la 6 săptămîni vine orchestra Căilor Ferate să cînte aici.

În timpul Crăciunului, toată lumea s-a distrat. Iarna trecută, John a cîștigat o cupă de argint la tenis. El nu merge la dans, nu are timp de așa ceva. Marea este doar la 27 de mile de-aici, și mergem uneori și ne distrăm acolo.

Doc, oamenii de aici sînt așa de ignoranți și înguști la minte, încît dacă rîzi și glumești, pentru ei ești rău, dar ne-am obișnuit cu ei și nu-i mai luăm în seamă, îi lășăm să vorbească.

Ce mai fac sora, mama și tatăl tău? Sper că sînt bine. Îți scriu și fetele și îți spun nouățile lor.

Deci ai scris 11 cărți; aș dori să scriu și eu numai una, povestea vieții mele, și tot ar fi ceva.

Îți amintești de mama lui Hazel Swita? Biata de ea e săracă acum; a dat toți banii copiilor și acum e la Azil în Kiddyore. Sonnie și soția lui sînt săraci lipiți, copiii sînt de capul lor, și-ți amintești ce casă frumoasă aveau. E cumplit să-i vezi umbliți pe străzi și cerînd de pomană. Sabolle e încă în Poliție, dar el și soția lui nu mai au timp pentru bătrîna doamnă. Cyril Mann e încă burlac, n-are timp să se însoare, pentru că se distrează. Am uitat să-ți spun că Bill este tot profesor și cred că va fi toată viața, va împlini 28 de ani în februarie care vine.

Vremea e frumoasă aici, nu avem nevoie de ventilatoare, iar vara dormim toți pe verandă. Aici, Doc, îți pierzi culoarea tenului, căci soarele te bronzează imediat.

Îți amintești de Cynthia Barber? S-a călugărit. Ai ei au dus-o în Anglia și prin Europa, sperînd că se va răzgîndi, dar nu. Ea s-a călugărit pînă la urmă. Ai ei au fost foarte afectați de acest lucru.

Ei, Doc, și-am spus tot ce am putut despre toată lumea. Deci închei cu sărutări și binecuvîntări de la noi toți pentru dragul nostru Doc și soția lui.

De la vechea ta prietenă,

Gwyn Perris."

În Tom își găsește parțial tiparul Lawrie, fiul veșnic fugăr al familiei, dar combinat

cu Willie (Bill, Billy), sportiv de performanță și cîștigător al unor concursuri precum personajul.

O sinteză interesantă a tuturor caracterelor și chipurilor feminine din pensiune este, de fapt, și Isabel, la care imaginația romanescă și-a cerut, se pare, o mai mare contribuție.

A stîrmit nedumeriri și a tentat la numeroase supoziții insolita dedicație a romanului. Dacă în „fratele Mihail” mulți l-au ghicit pe Haig Acterian, mai ales după publicarea unui volum de poeme semnate cu pseudonimul „Mihail”, cerșetoarea din Babu Street rămînea pentru toți o enigmă. Iat-o însă dezlegată în aceste confesiuni nostalgice ale romancierului, destinate hîrtiei după o jumătate de secol și mai bine: „Haig Acterian publicase o plachetă de versuri, semnată Mihail. El era Mihail din dedicația *Isabelei* («Fratelui Mihail și oarbei Lalu, cerșetoare în Babu Street...»). Dedicația aceasta m-a iritat mai firziu, prin pretențioasa ei fervoare. Totuși, într-o după-amiază fierbinte de mai, cerșetoarea mă ajutase să ies dintr-o criză de melancolie și deznădejde. Era atît de cald, încît nu se mai oprea nimeni să-i zvîrle un ban de aramă în poale. Mi se părea că doarme. Apropiindu-mă, am crezut o clipă că e moartă și i-am pus mîna pe braț. S-a trezit și mi-a zîmbit, apoi mi-a vorbit mult, mulțumindu-mi pentru bănuți pe care-i dădusem. I-am vorbit și eu, în bruma mea de bengaleză, amestecată cu hindustani, pe care o învățasem. Am ajuns acasă împăcat. Mi se părea că la judecata de apoi aș putea fi mîntuit datorită lui Lalu.” (*Memorii*, I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 191.)

II. *Perspectivă asupra exegezei*. Există în exegeza romanului *Isabel și apele diavolului* două momente distincte, bine individualizate: unul preliminar tipăririi, iar celălalt urmînd acesteia. Primul decurge din solidaritatea și veritabila prețuire cu care generația sa îl înconjură pe Mircea Eliade, încă de la începuturile sale literare. Cel de-al doilea este reprezentat de ecoul stîrmit de carte în spațiul criticii profesioniste.

Să ne oprim deocamdată asupra celui dintîi. Încă din perioada gazetăriei intemperante de la *Cuvîntul*, Mircea Eliade era considerat un corifeu al generației noi, reprezentativ pentru orizontul spiritual, cutezanța intelectuală și capacitatea ei de creație. Calitatea de „șef” al acesteia era recunoscută și de inamici (vezi Mircea Grigorescu: *Generația nouă*, în *Dacia*, an. XV, nr. 157, 27 iulie 1928, p. 1; N.I. Rîșu: *Răspuns „Revistei tinerimei”: Iarăși ortodoxismul și alte curente*, în *Falanga literară și artistică*, seria a II-a, an. III, nr. 53, 15 aprilie 1929, p. 1 etc.), pentru camarazii de idei ea luînd — mai în glumă, mai în serios — proporțiile unui adevărat cult. Iată, de pildă, cum prezenta plecarea lui Eliade în India un component al grupării, Paul Mihail (Mihail Polihroniade, Haig Acterian?): „Joi la ora 4 și 5 minute (16 și 5 în jargonul cefeșt), d-l Mircea Eliade, șeful «generației», a plecat pentru un an și jumătate în India.

Încă de la 3 și jumătate se adunase pe peronul Gărei de Nord toată crema, toată spuma, toată frișca generației tinere. Toți șefii, toți subșefii și toți aspiranții de subșef veniseră să petreacă pe comandantul suprem, pe marele Dalai-Lama al generației. [...]

Entuziasm, fotografii și îmbrățișări... surîsuri dureroase și lacrimi șterse pe furîș din colțul ochilor... emoție...

La patru și cinci minute, inexorabil ca acel «inexorabile fatum», trenul se puse în mișcare.

Urale, emoție mare și lacrimi cari curg șiroaie; generația de pe peron e cuprinsă de panică... «Pleacă șeful», «Șeful pleacă», urlă generația în cor... La ora patru și șase minute, cea mai proaspătă dintre generațiile proaspete rămăsese fără șef.” (*D-nul Mircea Eliade a plecat în India sau cum a rămas „generația” fără șef*, în *Vremea*, an. I, nr. 41, 29 noiembrie 1928, p. 2, rubrica „Între mici și mari”.)

un reper marcant pe harta generației tinere și cel mai cunoscut într-o serieându-i pe Vasile Băncilă, Al. Bădăuță (*Gîndirea*), G. Călinescu, Petre Marcu, Șerban Cioculescu (*Adevărul*), Mihail Sebastian (*Cuvîntul, România literară*), Pompiliu Constantinescu (*Vremea*) etc. îl descoperă și Petru Comarnescu, mai obiectiv și mai incisiv în analizele sale culturale: „Aflat tocmai în India, unde își satisface tihnit apriga-dorință de cunoaștere, Mircea Eliade este tînărul cel mai popular și, pînă la un punct, cel mai general aprobat. A debutat la *Cuvîntul*, și aceasta explică multe din succesele sale. Personal, credem în posibilitățile acestui temperament dornic de o viață autentică, împlinită de experiențe. Ne-a [demonstrat] de așteia ori rara sa facultate de cunoaștere, precum și dorul de o cultură cît mai solidă. Dar Mircea Eliade s-a făcut vinovat de mare păcat atunci cînd și-a destăinuit cele mai intime experiențe în foiletoane. Această lipsă de pudoare, colorată cu puțin plebeism, ne face să-l socotim, fără să vrem, un om lipsit încă de stil unitar. Romantic-antiromantic, Eliade, posesorul unei energii pe care pușini tineri o mai au astăzi, și-a făcut evoluția prin destăinuirile urlate, strigate.

Lui Eliade îi datorim, din această pricină, abuzul de sinceritate aproape cinică de astăzi, afirmarea experienței sufletești la colț de stradă, lui îi datorim încrederea nemăsurată în sine, abuzul de egoism, care pe alții i-a dus la negarea predecesorilor și la declarații că prin ei „incipit vita nova». [...]

Acestui tînăr înflăcărat îi datorim însă dorul de cunoaștere. Prin popularitatea sa, el a propagat indirect dorul de carte...“ (*Peisagiul generațiilor tinere*, în *Ultima oră*, an. I, nr. 46, 21 februarie 1929, p. 2.)

Convingerea cercului de prieteni (format în genere din cei care gravitau în jurul profesorului Nae Ionescu și se recunoșteau cu mîndrie discipolii lui) că Mircea Eliade este exponențial pentru mentalitatea și tensiunile lor culturale îi va face la fel de solidari în a-i ocroti și impune opera. *Isabel și apele diavolului*, ca prima carte publicată a „șefului“, beneficiază din plin de acest tratament. Odată ajuns manuscrisul în țară și găsit editorul, ei pornesc programatic — calculînd fiecare etapă — o campanie publicitară fierbinte, „americană“, încă din faza preliminarilor tipografice. Scopul urmărit este acela, recunoscut explicit, „de a forța admirația publicului“. Nu vor uita să forțeze însă nici „admirația“ presei. „Avem la îndemînă — îl anunță Ionel Jianu pe Eliade într-o epistolă datată 26 octombrie 1929 — *Adevărul, Dimineața, Adevărul literar, Ultima oră, Vremea, Cuvîntul, Epoca, Omul liber* (noul ziar al lui Jean Tehaș), *Vitrina literară, Viața literară și Gîndirea*.

O presă impresionantă, care îți va pregăti un succes sigur.“

Promisiunile „generației“ nu sînt vorbe în vînt. Barbu Brezianu se trezise de ziua lui cu un cadou-surpriză: „Împlinea 25 de ani — se mărturisește Ionel Jianu romancierului într-o altă scrisoare (30 martie 1930) — și în loc să-i facem daruri mărunte, i-am editat primul volum. Editura Acțiune și Reacțiune!“ În cazul lui Eliade, efortul „Editurii Acțiune și Reacțiune“ este și mai susținut. El nu se rezumă doar la asistența acordată tipăririi propriu-zise („mulțimea de peripeții a corecturilor“, „înfrigurarea celor din urmă revizuirii“), ci și la o reclamă susținută și furibundă, apelînd la o varietate paradoxală de mijloace, de la ceea ce „combatanții“ numesc „articole prevestitoare“ (ajune sau anușat romanul tău), la ceea ce tot ei numesc „propagandă prin viu grai“: „De mîine, *Isabel și apele diavolului* va aparține publicului. Aștept cu nerăbdare critica. Propaganda prin viu grai la Universitate, Tribunal, Curse, *Tennis*, saloane a fost viu dusă de două săptămîni încoace.

Nu mă îndoiesc de succesul tău.“ (*Ionel Jianu către Mircea Eliade*, 15 aprilie 1930.)

Lui E. Lovinescu, spirit caustic, nu-i scapă caracterul partizan al freneziei create în jurul romanului. Îi spune de aceea într-o zi lui Mihail Polihroniade: „Aș vrea să mă înscriu și eu în organizația voastră de admiraire reciprocă“. „Cu condiția de a ne trece pe toți în *Istoria literaturii*...“, îi răspunde cu prezență de spirit acesta (*Ionel Jianu către Mircea Eliade*, 19 mai 1930).

Cît de mult suflet puneau comilitonii lui Eliade în campania lor se poate deduce și din faptul că se gîndesc să contracareze chiar judecățile celor care n-ar gusta noutatea romanului sau l-ar găsi dificoltos, declarîndu-l pentru o anumită elită intelectuală și plănuiind confruntări publice între cei pro și contra: „Mulți au mărturisit că nu l-au putut citi, îi scrie același Ionel Jianu lui-Mircea Eliade. Dar majoritatea nu îndrăznește să spună că nu-i place, deoarece decretasem prin ziare și reviste că *Isabel*... nu e un roman pentru toată lumea, ci numai pentru aceia cu aderențe spirituale. Snobismul mulțimii e delicios.

Toată lumea recunoaște că romanul tău e nou. L-am promovat ca prima manifestare netăgăduit valoroasă a «generației». (Văd de aci furia ta.) Mă gîndesc să organizez un «proces literar» într-o sală publică asupra romanului.“ (*Idem*.)

Surprinzător este de constatat că prietenii lui Eliade au în intimitate păreri diferite despre roman, uneori chiar defavorabile lui, dar își dau mîna și sînt la unison în aprecieri cînd trebuie să-i convingă pe alții. „*Isabel și apele diavolului* — îi scrie Ionel Jianu lui Eliade în aceeași epistolă din 26 octombrie 1929 — arată maturizarea anumitor daruri din *Adolescentul miop*, aduce o problematică nouă și interesantă, dar nu mă satisface.

Mircea Vulcănescu, în schimb, e încîntat. Vorbește de afabulație, de influența romanului chinez, de dezlegare din Timp și alte multe profunde semnificații, pe cari, mărturisesc, eu nu le-am putut prinde.

Lui Mișu nu-i place romanul, pe care îl găsește, ca și mine, obscur.

Lui Dinu, în schimb, îi place.

Vezi deci ce diversitate în păreri.“ Mișu e Mihail Polihroniade, iar Dinu e Constantin Noica. „Diversitatea în păreri“ de care se vorbește nu răzbate însă în articolele lor publicate în gazete, unde imperativul prieteniei și al coeziunii generației le impune doar un ton egal elogiativ. Iată, de pildă, ce gîndește Ionel Jianu în scrisori și cum evoluează opinia sa în textul destinat presei: „Ce cred eu despre el. Că nu e un roman. E o fantezie a unui student închis într-un pension și care trăiește aventuri imaginare întins pe un divan.

Manuscrisul are o imensă valoare documentară pentru aceia cari te cunosc. Ești tu, aît de mult, de întreg tu. Valoarea literară a romanului e mult mai redusă. Și iată pentru ce. Romanul nu are o construcție, o alcătuire organizată. Sunt trei romane care încep, trei drumuri pe care te avîinși, dar nu le continui pînă la capăt.

Primul pe care eu îl găsesc cel mai valoros din punct de vedere literar e acela al pensionarului d-nei Axon, care trezește otrava viețuirii depline în cei din jurul său. Acest roman se sfîrșește o dată cu visul. Al doilea — personajul cu totul schimbat, nou, neavînd nimic de a face cu cel dintîi — e prietenul d-rei Roth și romanul lui.

Și, în sfîrșit, al treilea e cel din primul capitol — *Tinerete fără bătrînețe*... — care e un admirabil început, rămas însă suspendat.

Între prietenul lui Tom și prietenul d-rei Roth nu e nici o legătură. Natură diferită, tendință diferită, problematică diferită. Nu mai vorbesc de diferența de situație: într-o parte, absolută dominare spirituală și spiritul diavolesc în plină activitate trezind dorul de viață — deci de ispită și păcat — în ceilalți, de altă parte, supunere, îngenunchare spirituală și un început de dominare a cărnii, nici aceea dusă pînă la sfîrșit în relația cu d-ra Roth.

Visul e, desigur, punctul central al romanului. Dar nu afli că a fost vis decât mult, mult după ce el a trecut.

Personagiile nu sunt reale. Nici măcar d-ra Roth. Ele nu sunt decât motive pentru povestirea ta. Prilejuri de activitate, de considerații, de descrieri cu totul personale, cari îți aparțin exclusiv ție și cari nu izbutesc să dea viață proprie, independentă, acelora la care se referă.

Romanul tău e o povestire fantastică de aventuri spirituale. Cunoști *Le Grand-Meaulnes* a lui Alain Fournier?

Acum, incontestabil, *Isabel și apele diavolului*, cu toată lipsa de construcție și obscuritatea lui, are pagini valoroase.

Scena din culisele teatrului e descrisă cu mult nerv și ține gîndind atenția lectorului.

Ispitirea lui Tom e, de asemenea, admirabil descrisă și găsece că întreaea aventură cu acesta e partea cea mai reușită a romanului.

De asemeni, visul. Dorința de a apropia sufletul copilului, de a face experiența repetării aceleiași problematice sufletești în copilul crescut străin de țară, e o idee frumoasă, bogată în efecte.

Ar mai fi, ca putere de descriere și evocare, și deci ca bucată de efect literar, partea referitoare la aventura de la «Nanking» și continuarea din aceeași seară în vila d-rei Roth. Capitolul însă pe care îl consacră în întregime d-rei Roth e deplasat, nu se explică în economia romanului, e pedant și nu izbuteste să-ți redea pe miss Roth, ci numai părerile pe cari le ai tu asupra ei...“ (*Idem*.)

În recenzia din *Cronicarul* nu vom regăsi însă nici una din nedumeririle cititorului „privilegiat“ al manuscrisului, Ionel Jianu, iar gama calificăției critice este totdeauna superlativă. Se ajunge chiar la concluzia că *Isabel și apele diavolului* inaugurează o direcție nouă în literatura română. Aserțiunea pare o supralicitare, dar poate fi acceptată cu suportul pe care i-l atribuie comentatorul: acela că este cea dintîi manifestare literară a unei generații care își face un ideal din aventura spirituală și trăirea metafizică: „Superba aventură a lui Mircea Eliade începe să-și arate primele roade.

Integrală viețuire în gest, ea nu putea să-și găsească primele cristalizări decât într-o poveste a unui spirit exaltat, poveste ce ezită între vis și viață, între realitate și gînd.

Romanul lui Mircea Eliade e povestea unei aventuri spirituale.

În cadrul exotic al unei Indii veritabile, în care antagonismul dintre spiritul european și cel asiatic e mereu prezent, se desfășoară aventura unui biet gînditor ce caută confirmarea existenței sale în afară și pe care realitatea îl dezmințea.

Frământarea eroului din *Isabel și apele diavolului* nu este o problemă artificială, ci este semnul prezenței continue a elementului demoniac în viețuirea unui om ce se caută pe sine, depășind astfel hotarele țărîmurii de legea firei.

Primul păcat al omului e gîndul.

Și numai prin gînd individul ajunge la umanitate.

E dureroasa frământare a celui lipsit de har, în drumul căutării de sine. De aceea, necesitatea de a-și dovedi propria existență prin acțiunea exercitată asupra celor dimprejur, setea de certitudine în noianul de lucruri efemere.

Aceasta este axa interioară a romanului unui biet metafizician păcălit de viață, intitulat *Isabel și apele diavolului*.

Dar India, țara minunilor pe care de doi ani Mircea Eliade o cutreieră în ascunzișurile templelor buddhiste și a mînăstirilor tibetane, nu a adus acestui admirabil aventurier al spiritului numai o pătrundere metafizică a existenței, ci i-a permis să cunoască noi aspecte ale unei vieți închinată tuturor paroxismelor.

De aceea, *Isabel și apele diavolului* nu cuprinde o divagație aridă cu aspect filozofic.

Consistența metafizică reiese din semnificația faptelor.

Și romanul lui Mircea Eliade curpinde scene evocatoare, realizate cu o remarcabilă forță de expresie.

De la tentația lui Tom, plină de o înfiorare biblică aproape, — ezitare între păcat și sfințenie —, și pînă la descrierea nopții sodomice în care se fumează *opium* la miss Roth e o gamă atât de variată de momente de viață autentică, grea de semnificație și pregnant evocată, încît chiar amatorii de acțiune și senzațional vor găsi, oprindu-se la aparențe, nenumărate prilejuri de satisfacere deplină.

Căci *Isabel și apele diavolului* nu e povestea unei aventuri spirituale, rămase în gînd numai, ci coborîte în realitate și căreia viața adevărată, furtunată și nestatornică, îi aduce necontenite confirmări sau dezmințiri.

Scris într-un stil nervos, viu, plin de sevă, romanul lui Mircea Eliade va trebui să cucerească ațut sufragiul celor obișnuși cu frecventarea gîndului, cît și adeziunea amatorilor de romane propriu-zise.

Isabel și apele diavolului, în afară de valoarea sa proprie, mai are și o deosebită semnificație.

E cea dintîi manifestare netăgăduit valoroasă și plină de seriozitate a generației noi, a generației noastre acuzate pe nedrept de sterilitate.

Romanul lui Mircea Eliade va dovedi în primul rînd că problematica noastră nu este banal erotică, ci se situează în domeniul spiritual. Va arăta posibilitatea de transcendere a unui fapt, de cuprindere a eventualității lui. Acolo unde alții nu puteau vedea decât o sărmană ciocnire de dorințe sau pasiuni, cei tineri găsesc o semnificație proprie.

Cu cît e mai însemnat punctul lor de vedere, se va vedea.

Isabel și apele diavolului imaginează o epocă nouă în literatura românească: e cea dintîi manifestare a generației de după război, a cărei voință estetică își propune un ideal de spiritualitate pură.“ (*„Isabel și apele diavolului“ de Mircea Eliade, în Cronicarul, an. I, nr. 2, 31 martie 1930, p. 2.*)

Recenzia poartă de aceea și un *motto* sugestiv, desprins din Eliade: „... Oare de ce ar fi îngăduit să scrii romanul unei curve și nu și cel al unui biet metafizician păcălit de viață?...“

Aceleași argumente sprijină demersul lui Ionel Jianu și în articolul *Ecouri din depărtări* (*Rampa, an. XV, nr. 3666, 10 aprilie 1930, p. 1, rubrica „Note“*), unde calitatea esențială a cărții este văzută tot în accentul pus pe aventura spirituală a protagonistului: „Un om a pornit într-o bună zi să se caute pe sine, să afle rostul firii și al lui.

A părăsit tot și toate.

Și a plecat singur, în superbă aventură, spre Indii.

A colindat țara misterelor interioare, a pătruns în taina mînăstirilor tibetane și a fost inițiat în practica celor ce au depășit viața pămîntească prin contemplare.

De-a lungul deșertului roz al Bikaneerului și pînă la Dargeeling, la poalele Himalayei, eroul nostru și-a purtat setea de cunoștință și a încercat să viețuiască acea experiență metafizică ce avea să-i dea cheia înțelegerii depline.

Și-a odihnit privirile obosite pe palimpseste și texte sanscrite cu verdele grădinilor din Moghul Sarai și a aflat voluptatea clarobscurului în încăperile ascunse sub covoare și șaluri grele din Jaipur.

La Calcutta, la Madras, la Allahabad, la Mayavati, pretutindeni l-a purtat darul superbei aventuri.

Eroul acesta de roman neverosimil e un prieten pornit din mohorita cetate de piatră a capitalei.

Are 24 de ani, Se numește Mircea Eliade.

Și ecourile peregrinărilor sale prin țara de basme au ajuns pînă la noi. Nu sub forma unei simple descrieri însă, ci integrate într-o admirabilă poveste de aventuri spirituale ce se numește *Isabel și apele diavolului*.

Primul roman al lui Mircea Eliade inaugurează un nou gen în literatura românească: preocuparea banal erotică e înlocuită de o problematică spirituală.

Eroul e un biet metafizician stăpînit de diavol, care numai prin păcat izbutește să se izbăvească.

E un lucru nou, venit de pe tărîmuri depărtate, ecou al unei alte vieți, trăite de un prieten pornit din mijlocul nostru.

E cel dintîi fruct al unei superbe și autentice aventuri, atît de neverosimilă pentru un om din zilele noastre.

Și, mai ales, e o viguroasă și admirabilă manifestare a acelei generații noi, acuzate de sterilitate, care luptă pentru un ideal de spiritualitate pură."

Pe Constantin Noica îl impresionează însă nu artificul epic în sine, ci autenticitatea și sinceritatea autobiografică la care acesta îl predispune pe autor, „gîndurile acelea vibrante — ce dureros de sincere! — răspîndite peste tot, aparent accesibile fiecăruia, dar totuși închise în ele înșile și cît de demne de acel respect pe care îl datorăm ideii grave, sunetului plin, cuvîntului descătușat". „Nu ne interesează atît dogmatica unei atitudini, cît potențialul ei sufletec, va mai spune Noica. Dincolo de slova gîndurilor sale, Mircea Eliade a știut să îmbogățească viața lor. E un om care a trăit, care trăiește, care lovește ideile pentru a suferi de replica lor brutală, care se agasează spiritual, zdruncinîndu-se și menținîndu-și totuși un echilibru, prăbușindu-se și crescînd.

Niciodată, un cuget de aci n-a simțit mai aproape minunea experienței plurale și indisciplineate. I-a plăcut să se joace ideal, să se distrugă prin chin, să încerce și să [se] aventureze. A înțeles cel mai bine dintre noi acest resort spiritual: aventura. I-a dat curs liber, fără nici o intervenție logică, fără pretențiuni de vămuire din partea rațiunii. Cînd ateriza, cei de jos, neghiobii, îl întrebau ce-a aflat. Și el se rușina, neștiind ce să răspundă. Abia mai tîrziu și-au dat seama ceilalți că totul se petrecea gratuit. Mircea Eliade a încetățânit aci aventura, vreau să spun: sinceritatea gratuității.

Cînd a plecat să se împlinească, mulți dintre cei care-l cunoșteau s-au lăsat decepționați. Valorile lui sufletești păreau răsturnate. De unde pînă acum nomadismul și aventura erau pur spirituale, organismul părea de astă dată că învinge, luînd asupra lui torturile spiritului, aventurîndu-se el, fizicește. Ar fi fost o devalorizare certă a acestui puternic aventurier. Dar aventura sa rămînea neștirbit spirituală. Cîțiva au început și mai rău; nu numai că aventura lui Mircea Eliade se devalorizează prin transpunerea în planul fizic, dar experiența din Indii este de ordin strict științific, reprezentînd o tentativă de terapeutică prin pozitivism.

Astăzi, Mircea Eliade îi dezmente și pe unii, și pe alții. Cartea sa cea nouă, prima sa scriere destinată într-adevăr a intra printre bunurile obștești, confirmă energic persistența de act și calitativă a acestui aventurier care-și desăvîrșește propria sa legendă interioară.

Isabel și apele diavolului este introducerea în această legendă." (Notafii, în *Vremea*, an. II, nr. 92, 5 decembrie 1929, p.2.)

Între articolele „prevestitoare", Ionel Jianu îi anunța lui Eliade și pe cele două ale lui Victor Stoe, unul din cei mai activi și productivi membri ai grupului și cel mai pătruns, se pare, de ideea reprezentativității lui Eliade pentru identitatea culturală a generației

sale. Tonalitatea amîndurora este exaltată, lucru observabil chiar din titluri. „... Mircea Eliade e tot atît de prezent între noi și în conștiința publicului intelectual ca și înainte de plecarea lui, scrie Victor Stoe în primul articol, *Magul unei generații*.

Mitul lui trăiește din imaginația tuturor, se conturează și ia proporții imense, domină prin măreția vieții lui spirituale fascinantă dramă a unui autentic metafizician.

Pentru dezlegarea unui gînd sau a unui vis, pentru lămurirea unui sens spiritual, a plecat în aventura lui — singur cu zbaterea sufletului său chinuit — spre o zare de pămînt neajunsă de nimeni dintre noi.

Îl știm acolo de mult.

Îl știm în cea mai îndurerată căutare, în luptă mută și dîră.

Mircea Eliade e responsabil nu numai în fața conștiinței lui, ci a noastră, a tuturor.

Problematica lui e chinul unei întregi generații.

De experiențele, de înălțimile și căderile lui e legat destinul spiritual al unei colectivități ce i-a încredințat viața duhului. Mircea Eliade e magul generației sale. S-a făurit pe el din durere și taină, din lacrimă grea de tristețe metafizică. Și-a plimbat privirea lui nouă de înțelegător inedit peste toți și toate. Omului a izbutit să-i ajungă sufletul, să-i cuprindă durerea și înțelegerea.

Eliade e un pasionat. În fiecare gest, în fiecare atitudine trăia întreg.

Conștient de marea taină ce înconjoară pe om, de moartea care se naște o dată cu el, se prelinge ca o umbră credincioasă din viața lui și-l așteaptă în bătaia din urmă a inimii, de tragedia omului, Eliade a vrut să adîncească un sens în toate conștiințele, să lămurească finalitatea vieții spirituale.

Privirea gîndului s-a îndreptat spre poarta de vis a lui Dumnezeu.

Nu în căutarea, ci pentru adîncirea lui a plecat Eliade.

Mai lungi, mai grele și însingurate sunt drumurile sufletului decît toate drumurile pămîntului.

Pentru o minune a plecat Eliade." (*Viața literară*, an. V, nr. 127, 15 aprilie — 10 mai 1930, p. 2.)

Al doilea articol, *Un vizionar: Mircea Eliade*, se apropie mai mult de ținta reală urmărită: familiarizarea publicului cu ideea iminentei apariții a romanului *Isabel și apele diavolului*, dar numai după un la fel de lung și fierbinte prolog tot pe tema contribuției esențiale a lui Eliade în orientarea tinerei generații către o problematică metafizică: „La noi, un curent metafizic s-a conturat precis, și problematica lui a trecut pe primul plan al preocupărilor intelectuale ale generației postbelice.

Nu e o modă, ci o profundă necesitate a spiritului.

E actualizarea problemelor filozofice și o difuziune a acestui chin amar și nesfîrșit.

Cel mai expresiv reprezentant al acestui curent metafizic este, desigur, Mircea Eliade. S-a identificat cu problematica generației lui, trăiește adevărat, din toată convingerea și cu tot eroismul unei rare sincerități, patima gîndului sfînt.

El a strigat generației lui că drumul e tot zarea de lumină a lui Hristos, omul galileean, fără trîmbițași și profitori, fără apologeți inculți și ipocriți.

Hristos e puntea de înțelegere.

El e umanismul pentru care a pătîmit. El e semnul de aur sub care toți vor trebui să îngenunche mai devreme sau mai tîrziu și să-și murmure stins, biruit, păcatul orgoliului sterp și impertinent.

Numai El poate să dezlege pe om de el însuși, numai sub privirea gîndului lui omul pentru om va înceta să rămîna semn închis.

Dezmărginirea, numai Hristos o va dărui omului.

Cine a înțeles simbolul lui Hristos? Hristos a venit în zdrențe și a rămas gol pe cruce.

Țintuit, și-a plimbat privirea umbră de moarte de la un tâlar la altul și a fost scris cu slovă de sînge ca vorba de ultimă mîngîiere să i-o spună un brigand: «Cînd vei fi în Împărăția Ta, nu mă uita și pe mine».

Așa a murit Hristos. Așa a murit Dumnezeu. Ucis de oameni. Și Dumnezeu a plîns pe cruce, pentru că nu a fost înțeles nici atunci cînd a luat chip de lut pentru a se asemăna omului și a mai plîns pentru surzenia și ipocrizia sufletelor pe cari le-ar fi vrut umile și blînde. Această dramă a Dumnezeirii a adîncit-o Mircea Eliade. Și, dus de visul lui suveran, a plecat spre India, în lămurirea unui sens al vieții sufletești. Acolo se făptuiește o mare viață sau se pregătește o impresionantă năruire ce va antrena spiritualitatea întregii generații al cărei mag incontestabil rămîne.

O viață tînără robită unei minunate viziuni. Îngerul lui Eliade îi va dărui mînunea pentru care a plecat?

Și ca o vestire a acestei aventuri spirituale, Eliade ne trimite romanul său *Isabel și apele diavolului*, ce va apare în cîteva zile în occidentala editură «Ciomei». Originalitatea volumului lui Eliade e stranie și face opinie separată față de romanul românesc.

Atmosfera romanului, desfășurarea vieții spiritului pe două planuri, — ideal și real —, personagiile, problematica romanului nu e alta decît a celorlalți romancieri români.

Mai toate romanele agită o problemă economică sau erotico-sentimentală.

Conflictul individului cu societatea și înfrîngerea lui în mizerie sau obsesia sexuală speculată și analizată pînă la scabros și inutil.

Mircea Eliade, prin înțiuul său roman, își manifestă excepționale însușiri de romancier, iar problematica îi acordă o altă viziune despre viață.

Surpriza și bucuria spirituală a publicului românesc vor aduce un omagiu îndepărtatului gînditor, care din India e tot atît de prezent în conștiința artistică a țării ca și cînd ar fi în cercul ei.

Mircea Eliade depășește prin viața și opera lui savantele și eruditele critici.“

Aducînd observațiile într-un fagaș mai disociativ, Mihail Polihroniade (mucalitul Tolihroniade din *Romanul adolescentului miop*), gazetar talentat, eșuat în politică activă, își numește articolul „preliminari de recenzie“, individualizînd cu un termen fericit ceea ce făcuseră înaintea lui și ceilalți. Spre deosebire de ei însă, el își comunică și rezervele față de roman, diminuîndu-le întrucîtva importanța prin raportare la multilateralitatea fascinantă a autorului și mai ales la calitatea cărții de „document viu asupra generației“: „Sunt aproape patru ani de cînd d. Pamfil Șeicaru descoperea în *Revista universitară* un scriitor de talent, pe Mircea Eliade.

Tînărul scriitor n-avea însă numai talent, ci aducea în publicistica românească o atitudine, o putere de înțelegere largă, o curiozitate și un neastîmpăr temperamental unic.

În activitatea lui publicistică, Mircea Eliade se interesa de tot, discuta subtil și persuasiv probleme de metafizică și de morală, de literatură și de știință a religiilor, de artă și de filozofie, iar temperamentul lui combativ îl antrena adesea în șarje polemice hazardate, dar întotdeauna savuroase.

Din unele puncte de vedere, Mircea Eliade face parte din acea vînă rară, dar autentic românească de poligrafi.

În esență însă, Mircea Eliade este un fervent și lucid adorator al celor spirituale.

Neastîmpărul lui organic l-a gonit pentru un timp din țară, dar la Port Said, la

Aden, la Calcutta, la Alahabad sau la Delhi, în fața mulțimei pitorești și multicolore, Mircea Eliade și-a păstrat preocupările din cămăruța lui plină de cărți din strada Melodiei. Gîndul lui a continuat să se depene în același ritm vioi și robust, fără să se lase furat de feeria indică.

Primul lui volum e un roman, dar putea fi tot atît de bine un tratat de asceză, o istorie a arianismului sau un itinerariu spiritual.

Soarta, stimulată de d. Cezar Petrescu și ajutată de d. Ciomei, a hotărît însă altfel, și așa se face că *Isabel și apele diavolului* a văzut prima lumina zilei.

Subtitlul romanului lămurește pe cititor asupra conținutului: «Roman de aventură spirituală». Mircea Eliade n-a cules în India aventuri obișnuite, n-a cucerit nici seducătoare soții de maharajahi, n-a ucis nici trei sau patru duzini de tigri mai mult sau mai puțin autentici (inveterat obicei europene), n-a vizitat leprozerii și nici n-a luat parte la somptuoase banchete, aventurile lui sunt modeste, sunt simple aventuri spirituale. «Curioasă manie, își vor zice, fără îndoială, burghezii, să pleci în India ca să culegi aventuri spirituale, mai bine vînai tigri și ne povesteai palpitate înțimplări vînătorești.»

Aventurile spirituale ale lui Mircea Eliade sunt însă mai interesante, pentru că tînărul scriitor care duelează cu absolutul și jonglează metafizic a știut să insuflă celor spirituale o viață clocotitoare și îndrăcită, și din această armonioasă îmbinare a spiritului cu viața a izbutit să extragă acel parfum subtil și rar: «autenticitatea».

Prin preocupările lui, *Isabel și apele diavolului* e un roman unic în istoria romanului românesc.

Romanul lui Mircea Eliade aduce un suflu nou și curat, dezbărat de meschinăria conțințelor și de tirania cărnii.

Carnalul e, totuși, o temă principală a romanului, dar un carnal mijloc, nu scop, un carnal întrebunțat ca mijloc de depășire spirituală.

Aventurile doctorului cu Isabel, cu *Fräulein* Roth, cu Tom se petrec într-o atmosferă halucinantă, între vis și realitate, cadru în care autorul se complace și pe care îl mînuiește cu virtuozitate pentru dezvoltări metafizice.

Dar *Isabel și apele diavolului* n-are numai calități; din cauza excesului de «aventuri», romanul e stufos și conține material pentru cinci romane. De aci lipsa unei acțiuni unitare, organic și luminos încheigate.

Firește că aceste defecte nu izbutesc să întunece calitățile; ele ne fac însă să regretăm că autorul n-a putut să le elimine pentru a ne dărui o operă perfectă.

Pentru noi, membrii «generației tinere» (ca să întrebunțez un termen consacrat și foarte la modă acum vreo doi ani), *Isabel și apele diavolului* are o semnificație deosebită. Este prima operă a celui mai bun dintre noi și în același timp este și un fel de breviar al întregii noastre generații.

În romanul lui Mircea Eliade ne regăsim fiecare o frîntură de suflet și o sumă de aspirații.

Isabel și apele diavolului este din acest punct de vedere un document viu asupra generației noastre, care, fără a fi «cea mai mîndră și cea mai frumoasă», este totuși interesantă, ca orice nou flux de viață.

Isabel și apele diavolului își începe cariera de «operă», și noi, cei care am avut-o în mîini înaintea marelui public, nu ne putem despărți de ea fără o strîngere de inimă.

Nădăjdum însă că atît publicul, cît și critica românească vor înțelege și vor prețui darul pe care Mircea Eliade — drumeț în țări îndepărtate — îl face literaturii

noastre." (*Preliminarii de recenzie. Primul volum al lui Mircea Eliade, în Curentul*, an. III, nr. 804, 16 aprilie 1930, p. 2.)

Într-un alt articol, tot cu caracter „preliminar“ (*Isabel și apele diavolului*), Mihael Polihroniade încearcă și o individualizare concretă a cărții în contextul romanului autohton, descrierându-i două mari dominante: originalitatea și autenticitatea discursului epic. „Originalitatea“ (criticul vorbește chiar de „unicitate“) i-ar conferi o afabulația bazată exclusiv pe o experiență spirituală cu atingeri metafizice, într-o vreme când predominante erau romanele de alcov, iar „autenticitatea“ i-ar da o fremătătorul temperament al autorului, care transferă „istoriei“ seci, banale în fond, imprezibilul și sinuozițiile cunoașterii de sine: „Nu un instinct de vulgară reclamă ne impune nouă — prietenilor lui Mircea Eliade — să vestim și să comentăm apariția romanului său.

Romanul are, fără îndoială, calitate, după cum are și lipsuri. E firesc să fie așa, și noi vom acoperi lipsurile sau vom exalta calitățile.

Romanul lui Mircea Eliade e un copil destul de vînjos ca să se țină singur pe picioare.

Aceste lucruri trebuie spuse răspicat, pentru a preîntîmpina orice echivoc și a explica atitudinea noastră.

Vestim romanul lui Mircea Eliade, pentru că este prima operă autentică a generației tinere și pentru că aduce în lumea literară românească un suflu nou, un suflu puternic, un suflu neîncătușat nici de mîșchinăria contingentelor, nici de infirmitățile spiritului. [...]

Și iată prima calitate a romanului lui, prospețimea, noutatea, aș putea spune, aproape unicitatea lui în istoria romanului românesc.

Lumea spiritului e înfățișată pe deplin, cu durerile și bucuriile ei, cu sinuozițiile și ascunzăturile ei, cu luciditatea și prăpastiile ei, cu seninătatea și cu clocotul ei. Mircea Eliade își destăinuiește doar aventurile lui spirituale, asemenea cum alții destăinuiesc aventuri de alcov sau de anticameră.

E o chestie de gust și de perspective, dar este și o problemă de ierarhie a preocupărilor.

În ierarhia preocupărilor, Mircea Eliade și-a ales treapta cea mai înaltă, treapta pe care vîntul culmilor o bîntuie în neconținut uragan, treapta pe care e cel mai greu să te menți:

Să-i facem oare din asta o vină lui Mircea Eliade?

Da, dar nu ajunge să posezi preocupări spirituale, să fii un pasionat al metafizicii, să joci șah cu teoriile, pentru a realiza un roman.

Și aci intervine alt element al fenomenului Mircea Eliade, formidabilul lui temperament, excepționala lui putere de viață.

Ceea ce putea deveni interesant, dar sec și fără măduvă, a devenit clocot de viață în *Isabel și apele diavolului*.

Viața mustește de pretutindeni și dă spiritului — pe care suntem obișnuiți să-l vedem mumificat — un ritm îndrăcit și captivant. Avem astfel un fel de metafizică în acțiune, originală și savuroasă, pe care o guști ca pe un fruct oprit dintr-un parc păzit de cerberi.

Iată deci elementele cu care Mircea Eliade și-a construit romanul său: *spirit și viață*, care organic îmbinate dau romanului acel parfum misterios și rar din care se plămădesc capodoperele: *autenticitatea*. Asta nu înscamnă că *Isabel și apele diavolului* este o capodoperă.

Excesul de viață spirituală i-a jucat lui Mircea un renghiu urît, l-a împiedicat să-și stăpînească strîns subiectul, să-și disciplineze perfect și unitar, să-și înfrîneze

temperamentul luxuriant. De aceea, romanul lui Mircea Eliade e stufos și nu posedă liniile clare, ample și armonioase ale unei opere perfecte.

Față de Mircea Eliade sunt severități care se impun și peste care noi mai ales nu putem trece.

Dar, în curînd, romanul va apare în librărie și nu va mai fi apanagiul unui cerc restrîns și gelos.

Critica și publicul își vor spune curînd cuvîntul, și atunci rolul nostru modest, dar necesar de crainici va fi luat sfîrșit.“

Al doilea moment al exegezei începe cu data de 15 aprilie 1930, cea pe care Ionel Jianu i-o anunță lui Eliade cu entuziasm ca dată a „pipăirii“ primelor exemplare-semnal din roman și a intrării lui iminente în circuitul librăriilor. De acum, articolele despre *Isabel și apele diavolului* nu se vor mai axa cu deosebire pe simpla „vestire“ a romanului, ci îl vor investiga mai atent și mai profund. De altfel, ele vor apărea și în cadrul unor rubrici constante, profesioniste, ținute în genere de condeieri exersați în comentariul producției literare curente.

Lucian Boz, viitor exeget al unor importanți poeți români interbelici, este primul dintre aceștia. La cîinci zile după apariția romanului, el umple două coloane lungi de ziar cu considerații incisive și apodictice, survolînd gâlăgia encomiastică a „generației“. Cronicarul este de părere, de pildă, că Mircea Eliade a scris romanul „gîfîind încă de dansul liminar al adolescenței“, că a realizat un model „tipic“ al acestei vârste inconfundabile, vădînd o lăudabilă dorință de originalitate, dar și un imatur tropism la influențe recognoscibile (Rimbaud, Huysmans, Peladan, Montherlant, Papini, Gide), neasimilate, convențional trăite și „îngrămădite într-un scenariu sfîngaci“. Concluzia este întrucîva brutală: *Isabel și apele diavolului* ar fi un „debut ratat“, iar personalitatea tînarului autor s-ar dovedi încă dezordonată, „sugrumată de cărți și melodii străine“. Cronică este prea acidă, are parcă în substrat niște resorturi polemice, dar face și dovada unei penetrații analitice exersate, care știe să delimiteze intențiile epice finalizate de cele rămase în proiect sau în umbra unor achiziții tematice neasimilate: „Îl cercetăm, deci, ca un roman în care mulți așteptau un manifest și o lumină izgonitoare de tenebre. «Doctorul» este un tînar erudit orientalist și pe deasupra autorul unei metafizici a răului. Pe drum marin spre India se întîlnește cu *Fräulein* Roth, profesoară la Universitatea din Calcutta, mai tîrziu personaj de prim-plan. Ajuns în Indii, locuiește într-o familie cu trei fete: Isabel, Lilian și Verna, și un tînar, Tom. *Intermezzo: Povestea mea*. Rugul adolescenței, intuiția existenței diavolului și a rolului lui. Un contact zilnic și divinizare. Pînă ce, ajuns la halucinații, prietenii îi fac o farsă. Unul se costumează în drac și vine dimineața să-l sperie. Schimbare catastrofală. «Doctorul» își arde toate manuscrisele în tipar și pleacă în Indii. Aci, eroul confesiunii, vindecat, pare-se, de satanism, începe să corupă sistematic cele trei fete ale gazdei și pe băiat.

Colocvii erotice, plănuri sistematice pentru dezvirginări psihice și fizice. Cu Tom face exerciții de gimnastică, se bucură de sprinteneala trupului gol — laudă a trupului și a virilității — cîteva meandre corydoniene și pe urmă coruperea lui Tom: acesta pleacă de acasă, vagabond, intoxicat de filozofia prietenului.

Reapare domnișoara Roth. Figură ciudată de estetizantă perversă, hrănită de poemele ambelor continente, tobă de carte, de parfumuri, opiu și lenevie. Între timp, «doctorul» imaginea o linie a vieții: căsătoria cu Isabel, viața de colon, fără carte, fără speculațiuni. Într-o ședință de opiu se revelă d-șoarei Roth această dublă trăire, pe două planuri, prilej pentru a deveni și mai misterios.

Vine însă timpul ca gazda să ceară socoteală pentru jocul «doctorului» cu Isabel. El refuză, și totul se aranjează în schimbul despăgubirii legiuite, în bani.

Se întâmplă însă ca Isabel să poarte rodul dragostei cu un soldat. «Doctorul» e chinuit: pentru ce nu-l iubește, pentru ce s-a dat soldatului?

Ca să rezolve taina, o cere în căsătorie, cu fetus cu tot. Pe urmă află că tot pe el îl iubise, din seara violului, într-o cabină de șantan, și «doctorul» se pierde fericit în viața monotonă de colon, asigurată însă că și copilul soldatului, zămislit însă în iubirea pentru el, este tot al lui.

Din această schemă se vede că *Isabel și apele diavolului* este un roman cu bune intenții. Se ridică, într-adevăr, o mulțime de probleme de metafizică, estetică, filozofie, practică, psihologie. «Weltanschauung» etc., etc., cari se vor valorificate esteticeste. Dar romanul acesta, care are aerul de-a fi autobiografic, îngrămădește atâtea probleme, încât tratarea lor ar cere loc mult mai mare.

Confesiunea lui Papini, cu toate că cuprinde numai jumătate viață, este voluminoasă și încă nu este încărcată de romanesc, de afabulațiuni. Un itinerar, unic, a dat Rimbaud în 20 de pagini. Dar, la el, totul a fost rezolvat, clasat, în romanul d-lui Eliade simți că problemele îngrămădite înăbușe pe autor, în tendința de-a da o complexă frescă a epocalelor turburări sufletești.

Ceea ce însă mărește această impresie de învălmășeală și turburare este sentimentul că ele nu sunt organic legate, ci numai formulate, exemplificate prin afabulațiune.

Metafizica răului și d-șoara Roth. Ce bine se recunoaște aci perimata atmosferă de «decadentism» à la Huysmans și Peladan (pe cari d. Eliade trebuie să-i cunoască ca inițiatori ai întoarcerii spre religios). Dorința de-a corupe, satanismul, asta e, desigur, Gide. Apologia virilității. Îmi amintesc de Montherlant. Convertirile, itinerariile, apoi aceasta e întocmai ca la Papini. *Autodafé*-urile, visurile de colon antifilozofic, precum la Rimbaud. Planurile de vis și realitate, temă curentă.

Am notat aci câteva din aceste probleme, pentru că, esențiale și mult discutate, ele nu-și găsesc realizare și nici soluții în romanul d-lui Mircea Eliade.

Se degajează impresia că nu sunt trăite spontan, ci numai retrăite. Deznădăjduitoarea lipsă de relief a personajilor și a evenimentelor este cea mai bună dovadă. Personagiile n-au consistență, nu vorbesc, nu gândesc. Singură, domnișoara Roth, care vorbește în aforisme. Celelalte sunt figuri terne, și însuși persoana memorialistului este invizibilă sub armura pestriță și eterogenă a atitudinilor diverse. Obsesia răului sau a diavolului, d. p., ar fi putut da o fascinație neobișnuită, dacă ar fi fost tratate de Strindberg (*Inferno-Damaskus*). Dar se simte că sunt motive străine, poncife, neorganic trăite, ci numai gândite, îngrămădite într-un scenariu stângaci, neservite nici de puterea de creație a personajilor, a atmosferei interioare sau exterioare.

Acțiunea romanului se petrece în India, dar dacă ștergi numele de localități, se poate crede desfășurat într-un oraș de pretutindeni și în salonul unei milionare «decadente». Nimic din atmosfera Indiei, nici cea convențională, nici una văzută cu ochi proprii. Un teatru de marionete ideologice, pe fundal cenușiu.

Isabel și apele diavolului este unul din romanele tipice ale adolescenților. Intenții bune și multe, dar stângaci realizate.

Mărturie de personalitate încă neînchegată, încă sugrumată de cărți și melodii străine.

D-l Eliade suferă de un narcisism excesiv, și totuși încă n-a început să se debaraseze de leștul lecturilor. Dar probabil că cheia psihologiei d-sale este tocmai în tonul apăsător cu care-și cântă apologia virilității: semn suspect, pentru că îndeobște însemnează contrariul.

Feminitatea temperamentului d-lui Eliade mi se pare evidentă: este extrem de influențabil și, în același timp, gata să-și însușească influența, uitându-i obrșia.

D-l Eliade are vădită intenție de a-și trăi integral veacul. Crede că ajunge la aceasta asimilând și trăind toate atitudinile. Papini, pe care d-l Eliade și l-a ales ca model, a trăit și el un astfel de haos (dar mult mai ordonat, nu simultan pe toate), dar a avut o puțință de retragere: creștinismul. D. Eliade amestecă însă creștinismul cu toate erezile laice. Ceea ce îi va îngreuna opera de eliminare și purificare. Convertirile sunt salturi la polul opus al trăirii anterioare. Dar dacă îmbrățișezi ambii poli, pe unde mai poți scăpa? De aceea, atmosfera de haos, eterogen, panică metafizică și nerealizare în romanul d-lui Eliade.

Din același motiv, romanul n-a putut fi Manifestul mult așteptat, care să ne invadeze cu valurile absolutului.

Intenționat scris pentru aceasta, în stil aforistic, pentru uzul inscripțiilor de steag, romanul nu cuprinde decât paradoxuri de felul acestuia: metafizica duce la erotică; sau îndemnul spre joc gratuit, necesi atea răului, virilă juisare — toate truisme ilustre.

Evident că acest debut re-ate nu spune nimic. E și natural: de obicei nu poți o «Weltanschauung» la 25 de ani. Cu atât mai greu dacă mînuiești materiale străine, diverse și amorfice.

Probabil că d. Eliade se va realiza pe deplin în lucrări teoretice sau chiar literare, cînd se va hotărî să-și facă sieși, și nu veacului și cărților, procesul de conștiință și cînd va trece în fața *Oglinzii cu păcate* (un capitol din romanul d-sale), el însuși gol, nativ, fără carapacele lecturilor și a atitudinilor adoptive.

Și pentru acest pelerinaj îi dorim să scoată din vîrfurile toiagului aforismul periculos de mesianic: «Dar eu vreau ca rezultatele experiențelor mele să modifice viețile celorlalți. Vreau să am fii, aceasta e. Și oricine poate fi fiul meu, fiindcă nimeni nu poate fi el însuși»... pentru a nu se asemui cu parabola bimii din ochiul aproapei. («*Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului“ <Editura Ciornei, 1930>, în Facla, an. IX, nr. 354, 20 aprilie 1930, p. 2.*)

Efortul constant depus de Ionel Jianu în faza preliminarilor editării romanului, corelat cu munca asiduă de captare a atenției publice prin articole de semnalare, continuă după tipărirea lui cu alte două texte, o cronică literară în *Curentul* și o intervenție cu titlu cvasieseistic în *La nation roumaine*. Ambele nuanțează însă, cu argumente mai mult sau mai puțin convingătoare, idei lansate în cele anterioare apariții. Este relatată, de pildă, mult trîmbițata temă a unicității, a noutății absolute, care l-ar face inauguratorul unei direcții particulare în romanul românesc, cea care în locul anecdotei sociale, erotice sau cavaleresc-eroice (curentă în romanele istorice), ar propune o aventură și experiență metafizică: „Literatura română nu a cunoscut pînă acum decît două genuri de roman.

Primul, inaugurat de Duiliu Zamfirescu și ilustrat de Cezar Petrescu, e *romanul-frescă*, ce reprezintă un mediu social caracteristic, cu personagiile avînd trăsături subliniate pentru a căpăta valoarea de tipuri general valabile.

Al doilea e *romanul istoric*, în care se evocă trecutul și se încearcă crearea unei atmosfere prin mijloace descriptive și poetice.

Dar ambele aceste feluri de roman sunt legate de acțiune, de desfășurarea faptelor, și nu de semnificația lor.

Intriga poate fi banal erotică sau cu nuanțe de eroism. Însă exteriorul domină.

Fapta, gestul, anecdota rămîn axa romanului.

Există o axă. Dar nu se află o acțiune care să se înlănțuie unilateral și logic.

Lucrul acesta pare un defect.

În realitate însă, nu putem aplica logica unei cauzalități materiale la faptele spiritului.

Și aci trebuie insistat.

Realitatea pentru Mircea Eliade nu este lumea, ci spiritul.

«Realitatea e mare și e rară, scrie Mircea Eliade. Lumea, însă, și fiecare știe aceasta, dar nu o spune, lumea e ireală. Dacă lumea aceasta ar fi reală, totuși am fi oameni mari.»

Pentru că numai spiritul izbutește să ajungă culmile realității. Această idee de natură nietzscheană, servește drept cheie a romanului.

Isabel și apele diavolului nu este o înălțuire logică de fapte, nu are o intrigă, ci este povestea unei aventuri spirituale deplin libere, pentru că depășește contingentul lumesc.

Spiritul nu cunoaște limitările cauzale, spațiale sau temporale. Se exercită în afară de timp, și astfel Eliade izbutește să facă cea fascinantă tranziție între vis și viață, descompunând timpul, se afirmă în afară de stringența cauzalității, și astfel *Isabel și apele diavolului* e o povestire ce se desfășoară pe planuri deosebite și multiple, și-n sfârșit, nu cunoaște limitarea spațială, și astfel eroul poate fi, în același timp, la Dargeeling sau Labong.

De asemeni, spiritul e deasupra moralității, și astfel Mircea Eliade poate descrie scenele cele mai imorale cu o puritate luminoasă.

Pentru înțelegerea acestui roman trebuie pătrunsă diferența dintre lumesc și spiritual.

Și astfel, *Isabel și apele diavolului* e o lucrare cu totul nouă în literatura noastră, ce inaugurează un nou gen de roman.

Prin problematica sa, prin planul în care se situează, prin soluția creștinească a conflictului, *Isabel și apele diavolului* e cea dintâi realizare efectivă care, depășind pana autorului, se afirmă ca o manifestare ce aparține unei întregi generații, pentru că exprimă zbuciumul și năzuințele ei. (*Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului”*, în *Curentul*, an. III, nr. 811, 27 aprilie 1930, p. 1-2.)

În cel de-al doilea articol, originalitatea problematicii din *Isabel...* este văzută ca iradiind din „foamea de absolut”, de peren a generației lui Eliade, care încearcă să se particularizeze în fluxul mișcător și perisabil al timpului prin certitudini și exigențe spiritualiste: „... Noi simțim nevoia de a ne regăsi pe noi înșine și de a ne sprijini pe un principiu imuabil, în afara neîncetatei scurgeri a realității.

Noi sintem însetați de veșnicie, de această perspectivă care dă concepției despre lume o altă amploare și dimensiuni diferite.

Noi nu mai putem privi lucrurile numai din punct de vedere pragmatic, căci în afara finalității utilitariste există în sufletele noastre o exigență spiritualistă.

Noi sintem însetați de veșnicie, de permanență, de soliditate și de certitudine.

Marele val al vieții ne ia cu el, și noi căutăm să i ne sustragem agățându-ne de credința eliberatoare.

Viața devine diferită când este înfățișată *sub specie aeternitatis*. Noi nu sintem numai actori. Noi devenim de asemenea și spectatori, mai capabili de înțelegere.

Acest lucru ni-l arată și barometrul intelectual al epocii noastre.

Recrudescența elanului mistic este o dovadă.

Și literatura spiritualistă recentă tocmai ne-a întărit concluziile.

În ultimul timp am avut ocazia să citim admirabilul roman al lui Mircea Eliade, care este cutremurătoare poveste a unei aventuri spirituale, a unui suflet în căutarea lui însuși.

Aciunea exterioară, gestul nu mai formează ca mai înainte axa romanului.

Atitudinea interesează mai mult, conținutul intelectual reține atenția cititorului.[...]

Succesul romanului lui Mircea Eliade este un prețios indiciu.

Activitatea spiritualistă găsește un teren favorabil.

Și mai trebuie să punem la socoteală și forța ideii. Căci, în ciuda tuturor, ideea se propagă, se multiplică, crește cu fiecare discipol, care devine adesea un fanatic al ei.

Seriozitatea vieții ne împiedică de acum înainte să ne mulțumim cu un simplu zîmbet. Ea cere o participare totală. Și pentru aceasta trebuie să avem credință, trebuie să avem certitudine.

Căci numai forța absolutului ne permite să ajungem la adevărata creație.

Prin ea, noi nu mai lucrăm de azi pe mâine. Scopul nostru este mai îndepărtat și cu atât mai nobil.

Renașterea vieții intelectuale românești se va face sub semnul absolutului sau nu se va face deloc. (*La faim d'absolu*, în *La nation roumaine*, an. III, nr. 498, 26 august 1930, p. 2, rubrica „Probleme actuale“.)

Pe Rad. D. Svilokossitch, cunoscut comentator literar al periodicului bucureștean de limbă franceză *La nation roumaine*, *Isabel și apele diavolului* îl înspăimintă și concomitent îl farmecă. Tonalitatea generală a recenziei consacrată romanului este însă (cu precauții nesfârșite per tu a nu-și supăra confrății) nefavorabilă. El recunoaște în Mircea Eliade „o foarte prețioasă achiziție” făcută de literele românești, se arată încântat de nouitatea incitantă a problemelor puse de roman, îi laudă stilul și limba, dar nu-și ascunde dezamăgirea, pe care i-o atribuie și cititorului obișnuit, de a nu găsi în el un reușit roman colonial românesc. Problemele religioase pe care se concentrează afabulația și se par un pandant ortodox-factice al mișcării franceze de înnoire a catolicismului, fără suporturile și justificările ei principiale. Protagonistul îi impune respect ca personaj, fiind considerat un produs al esteticii neoromantice, componentă reductibilă în formația unor scriitori de clasă. Demonismul lui îi apare însă inactual, artificios și fumeș pentru generația lui Eliade, care își căuta încă reazemul moral și ideologic într-o tradiție creștină senină, fără imaginarul damnărilor catolice. Nu poate să-și rețină însă admirația pentru originalitatea lui în spațiul literaturii române: „Acest roman, al cărui manuscris le-a parvenit prietenilor autorului trimis din India, unde acesta din urmă, la fel ca și eroul cărții sale, este pe punctul de a se consacra unor studii misterioase și complexe, era așteptat cu nerăbdare de toți cei pe care enigmatic și oarecum ușor iritanta personalitate a lui Mircea Eliade nu înceta să-i intrigue. Și printr-un noroc destul de rar, cartea prin ea însăși nu i-a dezamăgit deloc nici chiar pe cei care auziseră că i se laudă prea mult «bunele sale file».

Este într-adevăr de netăgăduit că literele românești au făcut, în persoana lui Mircea Eliade, o foarte prețioasă achiziție, deși, la drept vorbind, geniul său ne pare absolut străin chiar geniului rasei românești.

Pentru prima oară, în literatura română, vedem apărind o carte consacrată numai plăcerilor și durerii păcatului. Și e pentru prima oară de asemeni, după câte cunoaștem, când găsim un autor care se străduiește să facă loc unor noțiuni de etică religioasă, problemelor cărții considerată ca un dușman, și aceasta, într-un spirit care amintește straniu de anumiți autori francezi neocatolici, al căror șef spiritual poate fi considerat d-l François Mauriac.

Cartea, în sine, posedă chiar o intrigă, dar ea reprezintă atât de puțin! Ceea ce contează, în ciuda bizareriei subiectului (acesta din urmă nefiind, de altfel, bizar, mă grăbesc s-o recunosc doar pentru ortodocși), ceea ce sfârșește prin a interesa cu putere este lupta nesfârșită dusă de erou împotriva ispitelor și încercărilor inspirate de demon.

Acesta, printr-un fel de șaradă veritabilă, este prezentat în lumini cvasiverosimile, deși, adesea, acte pe care spiritele înclinate spre religie le consideră demonice par spiritelor mai reci și mai ponderate ca datorate numai unei moliciuni și unor poftă foarte omenești.

Dar, înainte de a ataca fondul problemei, să lăudăm fără restricție forma: clară, într-o limbă care, fără purisme și anacronisme, știe totuși să evite toate îngrozitorile neologisme prea des folosite de numeroși scriitori, ea nu se prea armonizează cu problemele destul de nebuloase pe care se străduiește să le pună în lumină. Pe de altă parte, dacă formula autobiografiei care a fost adoptată, este destul de facilă, ea permite totuși autorului să dea o viață și o culoare acestei cărți care ne obligă să ne atașăm de ea. Datorită acestui procedeu, de asemeni, anumite scene foarte ușurate nu șochează.

Cu toate acestea, sîntem siguri că mulți cititori, și mai ales cititoare, vor fi oarecum dezamăgiți, într-adevăr, cunoscînd țara exotică în care trăiește autorul *Isabelei*; publicul spera să se găsească în prezența primului «roman colonial românesc». Or, nu e deloc așa, și aceasta se explică, fiindcă un om ca d. Eliade ar regreta, desigur, dacă s-ar juca de-a Baedeker. Dar, mărturisim, cartea n-ar fi pierdut nimic din interes, dacă ar fi fost lipsită de această poleială de exotism, care contrastează vizibil, de altfel, cu tonul și inspirația creștină a lucrării, probabil concepută de către autorul său cu mult înainte de plecarea sa din Europa.

Dar această carte, considerată ca un fel de veritabil manifest al unui important grup aparținînd generației actuale, a celor care au «mai puțin de treizeci de ani», ridică o problemă pe care aceștia din urmă o agitau de mult timp deja: problema neocreștinismului ortodox, problemă pe care anumite persoane, de foarte bună credință, își închipuie că au zărit-o conturîndu-se în orizontul intelectual al României actuale.

Îmiîndu-i pe tinerii francezi nutriți la «Lacordaire», ca și la Institutul Catolic, care se consacrau cu foarte mare seriozitate reînnoirii catolicismului în țara lui Bossuet, un grup de tineri români și-a dat seama că, în definitiv, de vreme ce toate modelele costumului, ca și cele ale spiritului, care vin din Franța, sînt adoptate de țara noastră (nu se spune, de altfel, că toate se vădesc perfect asimilate), ar fi poate cazul să însuflăm o viață nouă ortodoxismului nostru...

Or, tocmai aici este punctul sensibil: dacă catolicismul a suferit, în special în Franța, o criză foarte acută, care justifică pe deplin mișcarea de apărare și de cucerire întreprinsă de aderenți, nu este mai puțin adevărat că, la noi, ortodoxia, religie care, nefiind niciodată intolerantă, nu și-a atras deloc dușmăniile aprige, n-a fost niciodată în pericol. Românul, ca și sîrbul, ca și grecul, este ortodox și credincios, dar cu moderație. Desigur, rușii, în misticismul lor bolnăvicios, se depărtează oarecum de la această regulă. Dar nu este mai puțin adevărat că România este țara care se poate lăuda că nu a avut niciodată războaie religioase între oameni avînd aceeași origine. Și de aceea, în ciuda tuturor, talentul irosit pentru apărarea — absolut inutilă — a unei religii care prosperă; nu putem să nu recunoaștem că d. Eliade a folosit un foarte mare talent pentru a vorbi de probleme care n-au interesat niciodată și nici nu vor interesa vreodată sufletul românesc ortodox. Și aceasta ne amintește întrucîtva de curioasa mișcare de opinie pe care s-au străduit să o provoace cîțiva din confrății noștri (care îl citiseră de curînd pe marele teoretician al regalismului francez care este d. Charles Maurras) pentru «apărarea Monarhiei»... în România... în timp ce țara noastră este poate, alături de Marea Britanie, țara unde regimul monarhic este cel mai adînc ancorat în moravuri!

Dar pentru a reveni la d. Eliade, vom mărturisii că am recunoscut, nu fără emoție, în personajul pe care îl face să acționeze în fața noastră tipul multora din prietenii și colegii noștri, suferind de un fel de nou «rău al secolului».

Și cu toate că această comparație riscă să ne atragă afurisenia admiratorilor autorului, nu putem să ne reținem de a găsi numeroase puncte de asemănare între eroul său și cei mai romantici eroi ai lui Musset sau ai celor mai înveterați romantici.

În sfîrșit, nu putem cunoscîndu-l puțin mai bine pe «doctor», să nu ne dăm seama de acest soi de timiditate refuțată, de sexualitate deviată, printr-un proces bine cunoscut, dacă nu natural, spre speculațiile cele mai abstracte, din lipsa unei supape normale. Care este deci atitudinea «doctorului» în prezența Femeii? El ne-o spune pe șleau, deși în fermitatea și cinismul tonului nu putem să nu remarcăm o imperceptibilă fisură: «... O femeie nu mă interesează decît prin virtuțile sau prin viciile sale. Cînd le cunosc, ea mă dezgustă. În îmbrățișările cele mai înflăcărâte, eram indiferent... Am îndrăgît prea mult metafizica, pentru a putea deveni un intim al femeilor. Și cu cît mă apropiam mai mult de ele, cu atît eram mai liber și mai calm în cugetările mele. Vreau să spun că femeia nu m-a tulburat niciodată. Am căutat totdeauna la o femeie latura sa angelică sau diabolică... Am mai spus-o: am trăit prea mult în metafizică...»

În forța imaginilor, în vigoarea cugetării, nu încetează să se întrevadă un fel de neputință, de imposibilitate de adaptare la condițiile cele mai elementare ale vieții actuale; o sterilitate disperată. Fără îndoială, autorul o atribuie capcanelor Celui Rău. Dar, judecați și singuri mai bine: «... Iată de ce scriu această poveste; pentru că este frumoasă, lungă (?) și vie și pentru că peste tot înflînesc *leit-motiv*-ul incertitudinii mele și al sterilității mele. Eu creez ceea ce cred: din vicii sau din ispitele unui tînăr lunatic, din sfaturile mele sau din violență, din dragoste sau din indiferență. Eu nu mă folosesc de ură, căci ea nu s-a pogorît niciodată în sufletul meu. Ea nu creează deloc și nu distruge deloc. Eu sunt deasupra urii...»

Eu muncesc și trăiesc cu dezgustul, cu patima, cu disprețul...»

Ce cumplită mărturisire de neputință de a se dezgusta de viață, în ciuda acestui dispreț al frumosului și activului sentiment care poate fi o nobilă ură. Cum aceste cîteva rînduri se apropie de documentele cele mai semnificative ale celor care, pentru defecte de asimilație sau de nutriție calificate drept «neurastenie», și-au zburat creierii! Și cît ar fi de trist ca o întreagă generație să se simtă solidară cu un om, oricît de inteligent și de dotat ar fi, care poate să scrie fără procese de conștiință: «... Eu n-am putut iubi niciodată, și femeia a fost orice pentru mine, în afară de amantă sau soție...»

Este adevărat că «doctorul» afirmă, cîteva rînduri mai departe, apărîndu-se tocmai de acuzații de acest gen, «că este calm și pur». Dar asta n-ar înceta de a fi încă și mai neliniștitor, căci calmul unui bărbat însuflețit de un asemenea spirit negativist, singular, nu poate să ajungă decît la propria sa distrugere, dacă nu și a celorlalți...

Dar, din fericire, d. Eliade a ales soluția scrisului, și în ciuda tuturor rezervelor, aproape «metafizice» și ele, nu putem decît să ne lăudăm, căci este pentru prima oară cînd, dintr-o presă românească, iese o carte care ridică probleme deopotrivă complicate și frumoase, tocmai datorită firavei lor actualități... (Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului“, în *La nation roumaine*, an. III, nr. 400, 29 aprilie 1930, p. 2, rubrica „Literatură română contemporană“.)

A. P. Samson, cronicarul literar al *Rampei*, reia teza noutății absolute a romanului în contextul literaturii române, nuanțînd-o cu o anume subtilitate și elocință. El vede în afabulația cărții (după ce avertizează asupra polisemiei la care se pretează) o monografie răscolitoare a unui sentiment de alteritate, în care eurile se „iranizează“ reciproc, echilibrul restabilindu-se doar prin filtrul atenuator și eliberator al iubirii: „Ceea ce te izbește mai mult la Eminescu, spunea Pompiliu Eliade acum 30 de ani într-un studiu din *Convorbiri literare*, este marea lui noutate.

Am putea spune, desigur, același lucru și despre *Isabel și apele diavolului*. În literatura românească, acest roman excellează prin noutate.

Isabel și apele diavolului e un început.

Subiectul romanului?

Fiecare cititor își va putea contura unul. Cartea se pretează la interpretări diverse. Ceea ce vrea să realizeze *Isabel și apele diavolului* e povestirea unui fragment de existență a unui om în care trăiesc două ființe cu mentalități, cu sentimente, cu pasiuni și voinți deosebite.

Mircea Eliade crede că *celălalt* e diavolul. Și din această luptă, această continuă controversă dintre două ființe ce sălășluiesc în același trup, autorul scoate câteva admirabile pagini de psihologie literară. Vă închipuiți că eroii luptei, atunci când în aparență nu e vorba decât de un om care se luptă cu el însuși, nu pot fi decât niște eroi de natură spirituală: idei, instincte, pasiuni, sentimente, expresii de voință.

Acesta e primul caracter al romanului: lucrează cu realități spirituale cum ar lucra un romancier cu personajii vii, bine conturate și bine înfipite în tiparele vieții.

Autorul *Isabelei* ne înfățișează la un moment dat sfârșitul luptei inconștiente dintre cele două ființe. Diavolul, a doua existență din același trup, este înlăturat: prin apariția frumoasei fecioare Isabel.

De aci înainte, romanul capătă realitate, adică acțiune. Acțiune care se desfășoară pe axa acestui sentiment de iubire ce se înfiripează între Isabel și tânărul eliberat. S-ar putea desprinde din roman ideea centrală că orice om este pînă la un moment un posedat. Că manifestările lui nu sunt rezultatul ciocnirii insesizabile dintre două voinți. Iubirea e pentru d. Mircea Eliade o răscruce de viață: un prilej de eliberare. Lupta aceasta surdă, spirituală, îi cedează, și omul se eliberează de tirania *celuilalt*.

D. Mircea Eliade, cunoscut multora din scris și identificat cu foiletonul ziarului *Cuvîntul*, se dovedește prin acest roman al său, tipărit de «diplomatul» domn Ciornei, ca un scriitor de mari resurse.

Te uimește câteodată puterea de introspecțiune, de analiză, de jongleur spiritual a acestui tînăr ce nu numără decât abia 24 de ani.

Sunt apoi în romanul *Isabelei* scene de viață de o vigoare remarcabilă. O îmbinare de real și aparență, de energie și languoare, sub haina stilului corect, a frazei scurte, hotărîte, și de un conținut masiv.

Isabel și apele diavolului are avantajul unei pronunțate originalități, pe care istoria noastră literară n-o va putea ignora. (*Isabel și apele diavolului*, în *Rampa*, an. XV, nr. 3680, 30 aprilie 1930, p. 2, rubrica „Mișcarea literară“.)

Pe Lascăr Sebastian îl seduc în *Isabel...* câteva „artificii de artizanat literar“, mînuite cu dexterități de încercat romancier („introspecția și adîncirea psihologică“, „stil personal, înfiorat și viril“). Mai mult decât atât însă, ca unii dintre predecesorii săi în comentariul cărții, el întrevide în ea un singur personaj, care nu e altul decât generația lui Mircea Eliade în plin proces de autoanaliză și individualizare: „Cartea pe care Mircea Eliade a frămîntat-o și realizat-o departe de patrie, în țara lui Buddha, e substanța generației din care el însuși face parte. Generația care nu mai crede în sămănătorism, în poporanism, în socialism sau așa ceva. Ci acea generație ce se ivește după o mare catastrofă, cum a fost războiul mondial, și care — nervoasă, febrilă, precoce — stă departe de preocupări sociale propriu-zise și se întoarce către sine însăși.“

Romanul *Isabel și apele diavolului*, care are «o intrigă», dacă voinți, destul de cuceritoare, înseamnă mai mult decât un roman pur și simplu, cu eroi și împliniri de-un exterior captivant. Ceea ce l-a interesat pe autor să exprime a fost mai puțin haina

personajilor și mai degrabă lăuntru lor, cîntărindu-le atitudinile și faptele în balanța unei conștiințe. Mircea Eliade mînuiește analiza și autoanaliza cu o deosebită măiestrie. Nu tăgăduim că s-a folosit de unele artificii de artizan literar, cari — să recunoaștem — dau farmec cărții sale. Dar deasupra acestora, introspecția și adîncirea psihologică relevă posibilitățile lui Mircea Eliade de profund și serios romancier.

Ar rămîne să vă vorbesc de stilul lui Eliade, care-i un stil personal, înfiorat și viril, un stil de-o vigoare și de-o frumusețe care întrece stilul altor scriitori încercați și cu renume, și cu asta să vă descopăr icoana calităților acestei cărți unice.

Isabel și apele diavolului va trebui citită de toată lumea și-ndeosebi de toți tinerii noiei generații. (*Isabel și apele diavolului*, în *Cronicarul*, an. I, nr. 3, 21 mai 1930, p. 1; semnat L. S.)

I. Constantinescu, recenzînd romanul în *Ordinea*, se arată surprins de formula lui insolită, tînzînd parcă să împace exigențele prozei obiective cu ale celei subiectiv-intimiste. Îl declară de aceea un „roman nou ca factură și compoziție, un roman original cu adevărat“. „E parcă povestea aventurii lui acolo, pe meleagurile din poalele Himalayei, mai observă criticul, o aventură neobișnuită, mai mult pentru propriile-i gânduri decât pentru oameni, o poveste care răsfrînge jocul spiritului adîncit metafizic într-o întîmplare oarecare.“ Îl raportează însă în permanență la modelul tradițional de roman, calificîndu-i drept „defecte“ notele care-l diferențiază: meditația autoscopică și speculația metafizică: „Nu e o construcție artistică, care să răsfrîngă o realitate dată și care să cristalizeze esențialul anecdotic al existenței în cadrul strict și omogen urmat azi de roman, ci un jurnal personal în care notația a înregistrat faptul material atît cît el a prilejuit reflecțiile unui spirit avid de propria-i cunoaștere. Dar dacă Mircea Eliade n-a dat contur suficient vieții omenesti în relieful ei material, atmosfera aceea creată de oameni prin gîndul și faptele lor, prin acțiunea și energia lor fizică și sufletească, a știut s-o prindă atît de bine, că poate să caracterizeze prin ea esențialul vieților omenesti utilizate în roman.“ (*Isabel și apele diavolului*, roman de Mircea Eliade, în *Ordinea*, an. III, nr. 435, 22 mai 1930, p. 2, rubrica „Recenzii“.)

Pentru Mihail Sebastian, prieten și coasociat la rubrica de foileton a *Cuvîntului*, romanul *Isabel și apele diavolului* este doar pretextul unui splendid eseu asupra personalității originale a autorului, căruia îi prețuiește autenticitatea instinctuală, virilă, cu care se dăruie vieții și scrisului: „Mircea Eliade nu știe să scrie. O spune (*Isabel...*, pag. 45) și îl cred. Nu știe să scrie, în sensul că nu știe să se limiteze. El nu înțelege, el nu vrea să înțeleagă posibilitățile definite ale vorbelor. Se răzvrătește împotriva lor, ca un sculptor împotriva pietrei, pe care o lucrează; e prea dură pentru ovalul visat, e prea moale pentru colțurile voite. Mircea Eliade știe bine că orice pagină scrisă este o abdicare, fiindcă simplul fapt de a o scrie presupune nenumărate eliminări, conștiințe sau nu. «Cei cari scriu suferă felurite și multilaterale mutilări.» Dar Eliade nu vrea să se supună acestei drame a expresiei. Iată de ce cuvintele și gîndurile lui formează două linii deosebite, care se unesc și se despart dezordonat, se împletesc, se rup, se identifică și se anulează într-un ritm inegal și la o tensiune diferită. Scrisul lui izbucnește. Că, în această năvală instinctivă, fraza duce cu ea pînă la capăt reflexia începută sau că o pierde pe drum, că vorba luminează exact nuanța ultimă a gîndului sau că umbrește tocmai punctul lui central, că delimitează o senzație sau că o confundă cu alta, perfect opusă, ce importanță au aceste lucruri cînd, așa sau altfel, ele mărturisesc, toate, o vastă putere de a trăi și o tragică încăierare cu viața însăși!

Știu, criticul literar ar avea de spus cuvinte aspre despre *Isabel și apele diavolului*. Dar Mircea Eliade nu este propriu-zis un literat, și eu nu sunt propriu-zis un critic. Cartea

lui este un fapt. Iau cunoștință de ea, cum iau cunoștință de existența unui arbore sau de prezența unui om. Sunt în acest fapt de viață înțirzieri, ezitări, confuzii... Dar după cum o ramură strămbă și noduroasă nu este mai puțin vie decât una netedă și dreaptă, obscuritățile din *Isabel*... nu sunt mai puțin personale, mai puțin autentice, mai puțin reale.“

Deși tangente întrucâtva romanului și prilejuate cu deosebire de el, reflecțiile au o mare generalitate, vizînd nu afit calitățile romancierului, cît cele native, de infrastructură intelectuală, care le susțin și le nutresc din adîncuri. Între ele, i se par fundamentale în caracterizarea lui Eliade: curajul de a gîndi, sinceritatea violentă a discursului epic și imaginația. Le va nota cu cifre romane și le va analiza incisiv, pînă la resorturile lor întîme, sufletești: „I.) Mircea Eliade are o inteligență curagioasă. Spun asta, nu ca să amintesc violentele lui expediții critice din foiletonul *Cuvîntului*. Acelea erau uneori injuste, alteori excesive. Nu vreau să vorbesc despre un curaj care se confundă cu agresivitatea. Fac bine distincția dintre «curaj polemic» și «curaj intelectual». Cel dintîi nu mă interesează. Singur valabil și singur creator e curajul de a gîndi. Pe acesta, Mircea Eliade îl are. El se poate dispensa de impresii și judecăți străine, de adevăruri stabilite și deprinderi comune, de reminiscențe literare și opinii cetite. El privește direct și judecă singur. Un om, un loc, un obiect trăiesc în cîmpul lui vizual cu o netezime precisă și cu o semnificație totdeauna proprie. La Port Said, el nu coboară cu amintirea cărții lui Ronald Dorgelès, ci cu simpla lui poftă de a trăi și de a cunoaște. Cunoștința lui este energică și virilă. Eliade nu «contemplă» un spectacol: ci îl acționează, îl schimbă, îl adîncește. În legăturile cu lumea, inițiativa o are el, nu lumea. El știe să privească lucruri vechi și să le treacă în prezent. Fiindcă el cunoaște un adevăr hotărîtor: de către nimeni și despre nimic nu s-a spus tot ce se poate spune.

II.) Sinceritatea violentă a cărții lui Mircea Eliade împlinește o funcție sufletească. E un aer puternic și convins în scrisul lui, care îți dă senzația unei trăiri imediate, pînă la precizie fizică, pînă la realitate pipăibilă. El nu face literatură: nu plivește materialul cărții, nu îl simplifică, nu îl echilibrează. Sinceritatea lui e elementară și organică. Uneori se pierde în detalii, alteori sare peste evenimente, uneori e prolixă și chinuită, alteori e concisă și limpede, dar simți că, în toate aceste ocoluri interioare, această sinceritate e continuu agitată de căutarea adevărului personal și al propriei înțelegeri. O artă mare nu poate pleca de la o minciună, nici măcar de la o tănuire. Cei care au elogiat minciuna ca element de artă (cunoașteți tema — nu? — Anatole France etc...) ori au glumit, ori n-au înțeles lupta tragică și bărbătească ce se poate da între hotarele adevărului. Nimic nu e valabil în artă, dacă nu revelează un adevăr uman. Sinceritatea este atmosfera elementară și indispensabilă a unui artist. Pentru ca să crezi o operă valabilă, trebuie să trăiești în sinceritate, după cum ca să fii campion de *cross country*, trebuie să umbli pe pămînt.

Sinceritatea lui Mircea Eliade îl pune în legătură cu o viață amplă și agitată. E una din cele mai instructive experiențe din toate cîte se pot găsi în cărțile unui om tînăr. E un cîmp de mari momente interioare, deschis, agitat, calm, exasperat, contradictoriu, cu depresii și ridicări ce desemnează un contur sufletelesc interesant.

Cred că pot spune fără teama de a trebui să mă corectez după o nouă lectură că ceea ce prețuiesc cu deosebire în cartea lui Eliade este tocmai această absolută sinceritate. Poate pentru că înfîlirile mele cu el au fost, în viață, scurte, neinteresante și inutile. Înîmplarea făcuse să ne cunoaștem în casa *Cuvîntului*, unde împărțeam, cu rosturi deosebite, același foileton. Sunt oameni în fața cărora te găsești închis, limitat și fără puțință de comunicație ca în fața unei case fără ferestre. Am trecut pe lângă Mircea Eliade

cu regretul pe care îl încerc ori de cîte ori trebuie să renunț la cunoașterea unui om: parcă posibilitățile vieții se reduc atunci. Dar îl regăsesc în *Isabel*...

III.) Cartea lui Mircea Eliade îmi dă prilejul să vorbesc despre o distincție, pe care o făcusem demult și pentru formularea căreia așteptam un exemplu nou. Mă gîndesc anume la marea deosebire ce există între două noțiuni de obicei confundate: imaginație și fantezie.

Fantezia e o calitate minoră. Ea poate fi amuzantă, tînără, vioaic și spirituală. Ea poate constitui un joc poetic de libertăți sentimentale extrem de plăcute. Ea poate fi chiar inteligentă. Dar fantezia trece pe lângă lucruri, deasupra lor: niciodată nu le pătrunde, nu le reconstituie, nu le schimbă în esența și în structura lor cea mai adîncă. Fantezia, în sfîrșit, nu e capabilă de tragic. Și asta e de ajuns ca să o descalifice.

Dimpotrivă, imaginația se așează între realități. Ea transcende numai adevărurile mărunte, iefține și opace de fiecare zi, pentru ca să-și desfășoare nesfîrșita ei libertate între posibilitățile decisive de dincolo. Imaginația înseamnă puțința de a crea viața. Nu de a o recrea, adică de a o face altfel decât cum este, ci de a o crea pur și simplu, așa cum există cu noi odată. A imagina lucruri înseamnă a le da naștere, a le face posibile, reale, existente. Fantezia e un joc. Imaginația e cunoaștere.

Nu pot insista acum asupra acestei distincții. Voi reveni poate, fiindcă mi se pare capitală. Deocamdată nu vreau să spun decât că Mircea Eliade nu are fantezie, așa cum s-ar putea spune și cum probabil se va spune, ci imaginație. Povestea din *Isabel*..., turmentată, «neverosimilă» (oribil cuvînt și fără sens), agitată de neașteptate întorsături, de la acel nămolos vis al unei nopți de vară pînă la copleșitoare orgii din casa domnișoarei Roth, este, odată plasată într-o ambianță sufletească, absolut posibilă. «Totul se poate întîmpla, împotriva tuturor rațiunilor.» Mircea Eliade o spune și ne face să o credem.“ (*Cartea lui Mircea Eliade*, în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1833, 31 mai 1930, p. 1.)

Dîndu-și seama de caracterul itinerant al demersului său critic, Mihail Sebastian — pe care apariția romanului lui Eliade îl surprinsese la Paris — promite și o „a doua lectură“, mai liniștită și mai aplicată. O întreprinde abia după doi ani însă, cu prilejul reeditării ei meteorice din 1932, cînd agitația „generației“ din jurul ei domolindu-se, descoperă cartea o veritabilă mostră de proză obiectivă, cu atmosferă credibilă și cu eroi viabili. Articolul va rămîne, de altfel, prin consistență și tenuitate, un fel de coloană vertebrală a exegezei romanului. Îl cităm în întregime: „Despre semnificația spirituală a lui *Isabel*... am scris, acum doi ani, la înția apariției a cărții. Era tot ce ne interesa mai mult în acel moment, în care discuțiile în jurul «generației tinere» nu se sfîrșiseră cu totul. Mircea Eliade, detractor al literaturii, s-ar fi supărat și ar fi refuzat cu violență un articol de critică literară pentru o carte care era mai mult un «jurnal moral» decât un roman.

Astăzi, cînd *Isabel și apele diavolului* apare într-o a doua ediție, este poate momentul unei recitiri a cărții și a unei considerări mai liniștite a ei. Elementele de criză sufletească ale acestei opere vor fi fost depășite de atunci de autor, și ceea ce ne rămîne sunt «elementele de roman».

Am făcut deci încercarea de a ceti volumul ca pe o operă obiectivă de literatură, punînd accentul lecturii noastre mai mult pe eroi și drame decât pe probleme și idei.

Încercarea a izbutit, *Isabel și apele diavolului* este un veritabil roman.

Nu-mi vorbiți de construcția amezită a cărții (de lipsa ei de construcție, mai bine zis), de paginile nerealizate, de eroii abia schițați, de confuzia și împleticirea dramelor în joc, de virtețul în care se pierd și se destramă momentele decisive. Toate acestea sînt de ritmul precipitat al acestei opere, de suflul ei impetuos și profund dramatic. Toate acestea

sunt mai ales răscumpărate de o autentică viziune epică, vădită în fiecare moment al povestei. Și asta este esențialul.

Un roman este o carte cu oameni. Definiția poate părea sumară. Eu rămân la ea și nu știu alta mai complexă.

Or, oamenii abundă în *Isabel*... Oamenii desemnați din trei linii, dar oamenii vii, tresărind de nervul inimitabil al existenței reale. Autorul are darul foarte scump de a crea atmosfera și cadrul în care viața să se desfășoare plauzibil. În asta stă toată arta romanului.

Casa familiei Axon este un interior de care iei cunoștință convingător. Decorul, atmosfera, prejudecățile, gustul, culoarea, înfățișarea fizică a casei acesteia îmi e familiară. Am intrat în ea, am stat la masa ei, am privit pe ferestrele ei inundate de soare. De aici încolo, tot ce s-ar întâmpla cu oamenii ce o locuiesc este posibil și veridic.

Nu știu să explic mecanismul după care o asemenea evocare, imperios prezentă, se poate face. Nu știu nici să citesc pasagiile care creează în *Isabel*... realitatea casei Axon. Probabil, mulțimea dezordonată a detaliilor epice, parantezele, amintirile, referirea la întâmplări și oameni nouă necunoscuți, dar trecând pe la marginea povestei propriu-zise, rapid, nervos, cotidian și familiar. Din reunirea atîtor amănunte rezultă ceea ce Mircea Eliade ar numi poate o «atmosferă indistinctă», «o realitate indistinctă», o viață bogată, surdă și intimă, care se desfășoară în nenumărate clipe neesențiale, indiferente, ce te cuprind totuși și te modelează.

Cele trei fete Axon (*Isabel*, *Lilian*, *Verna*, ultima mai interesantă decît toate), *Tom*, *d-na Axon*, prietenii care le vin în casă, *d-l Tacker* de la vamă, *rusul Stalin*, *d-l Fox*, *d-rele Irving*, *d-Williams*, *d. Elliot*, *Lucy*, *Guy*, *Edna*, *Noel*, *Algje*, *miss Roth*, oameni care trec întâmplător prin carte sau eroi ce fac însuși materialul ei, toți au un accent de adevăr care, în literatura noastră atît de practică, înseamnă realmente un moment deosebit.

E curios că i s-a reproșat lui *Mircea Eliade*, chiar de către criticii săi cei mai binevoitori, nu știu ce spirit livresc, ce l-ar face inapt pentru un contact direct cu viața și prin urmare — în literatură — cu romanul. Ceea ce dă în scrisul său impresia livrescului este o anumită greutate a expresiei, o luptă uneori penibilă cu vorbele, anumite note false, de stil însă, nu de psihologie și nu de mișcare. Dar mi se pare imposibil, după lectura lui *Isabel*... unde viața este atît de prezentă și puternică, să se spună că *Mircea Eliade* nu știe să privească decît prin cărți. Adevărul potrivit este pentru mine evident.

Dacă n-ar fi decît unica dramă ce se petrece între *Tom* și doctor, dacă n-ar fi decît pasagiul privitor la serile de varietate de la «*Bristol Theater*», dacă n-ar fi decît nopțile din *Park Street*, și încă posibilitățile de romancier ale acestui năvalnic creator de viață ar fi demonstrate.

Caracterul gidean al episodului *Tom Axon*? Poate, ca psihologie, ca temă, ca problematică. Asta se poate imita. Dar realitatea fizică a lui *Tom*? Siguranța figurii sale? *Vigo*area cu care acest băiat de 20 de ani ni se impune, ca un ins real?

Pentru mine, acest fapt de a putea însuflă un om întrece cu mult «influențele» de temă sau atitudine. Lipsa de valoare a unei copii nu stă în lipsa de originalitate, ci în lipsa de adevăr. Cine poate să scrie un nou *Hamlet*, pe absolut aceleași date sufletești, dar cu alte elemente epice, și să creeze astfel un personaj, să nu ezite: va face o operă autentică.

Romanul românesc îi datorează lui *Mircea Eliade* o figură inedită: *miss Roth*.

Am mai spus-o, mi se pare, mediocritatea literaturii noastre nu se datorează lipsei de talent, ci preocupărilor scăzute ale scriitorilor noștri, orizontul lor limitat, local,

stîmt, desuet și provincial. Scriitori de talent, ocupîndu-se o viață întreagă cu eroi de cinci parale, pensionari ratați, boieri scăpătați, amante voluptuoase, magistrați onești, politicieni veroși. O viață socială mediocră, furnizînd material inevitabil mediocru, pentru o literatură fatal mediocră.

Cînd am să scriu o istorie a romanului românesc, n-am să vorbesc despre scriitorii de romane, pentru care mi-ar trebui 5 volume, ci despre eroii de romane pentru care îmi vor ajunge 50 de pagini. Atîta sunt de pușini.

Între acești pușini, *miss Roth* ocupă un loc tulburător pentru complexitatea figurii ei morale, pentru pitorescul ei social, pentru variațiile ei sufletești, depășind cu zece capete și pe *Dan Deleanu*, și pe *Radu Comșa*, bine cunoscuții eroi.

Isabel... poate să schimbe soarta romanului la noi, ca gen.

În Franța ar fi luat neîndoios premiul «*Goncourt*». Iar cronicarii noștri ar fi luat cunoștință de miracolul unui om de 25 de ani, care a scris o întreagă bibliotecă de manuscrise.“ (*Isabel și apele diavolului*, în *România literară*, an. I, nr. 25, 6 august 1932, p. 3, rubrica „Cronica literară“.)

Al. Bilciurescu, unul din recenzenții revistei *Convorbiri literare*, descifrează în intriga romanului „un caz proustian de autoflagelare“, cîștigînd interes prin exotic și acuitatea analizei: „Autorul pătrunde în labirintul întortocheat al eului, studiindu-l sistematic, ca la seminarul de psihologie.

Anecdotă e un fapt divers care, transpus în sufletele bucureștene, ar fi fost lipsit de interes. Dar elementul exotic i-a dat nuanța ineditului, iar analiza uneori ingenioasă a lui *M.E.* prinde atenția cititorului.“ (*Mircea Eliade*; „*Isabel și apele diavolului*“, în *Convorbiri literare*, an. LXIII, mai 1930, p. 623, rubrica „Recenzii“.)

Serban Cioculescu, deși are în epocă faima unui cronicar exigent și caustic, se arată destul de blînd cu romanul, considerîndu-l o reușită și sfătuiind autorul — pe care îl știa disputat și de alte proiecte intelectuale — să nu se oprească, precum *Ibrăileanu*, doar la primul roman. *Isabel*... îi apare ca un bun „roman psihologic“, construit ca biografie imaginară a unui „copil romantic al timpului său“, neliniștit ca geniul pustiu al lui *Erminescu*, individualist ca „seducătorul“ lui *Kierkegaard*, ambițios ca „discipolul“ lui *Paul Bourget* și satanic precum aventurieri sarcastici ai lui *André Gide*. Cu acesta din urmă, criticul îi descoperă o filiație de necontestat, mergînd pînă la similitudini de motive, atitudini și scene. De altfel, îl socotește chiar „cel mai talentat discipol“ al lui, presupunînd în *Gide* un potențial „admirator“ al romanului *Isabel*...: „Sunt bucuros că acest întrepid disprețuitor al literaturii din *Itinerariul spiritual* a condescins să scrie o roman, un foarte frumos roman. Agitația pseudo-ideologică a aproximativilor mistico-ortodocși a trecut, dar operele literare bune rămîn. O astfel de operă este *Isabel și apele diavolului*.

Deși acțiunea romanului se petrece în India, nu este un roman exotic. Este o autobiografie romanțată. Un roman psihologic bine construit — cu excepția unui capitol care ar fi putut lipsi, fără să păgubească economia ansamblului, și anume cap. VII, central, *Visul unei nopți de vară* — înseamnă o vocație cerută de romancier. Evenimentul este cu atît mai îmbucurător, cu cît literatura noastră trece printr-o criză acută de supraproducție de romane, în marea lor majoritate cu totul ilizibile.

Unul din semnele vocației de romancier a *d-lui Mircea Eliade* stă în faptul că a izbutit să scrie un roman personal, interior, de autobiografie spirituală, pe o înlănțuire de fapte, pare-se, în întregime imaginare. Și cu toate acestea, interesul viu al acțiunii exterioare se resfrînge, printr-un ciudat proces al interesului, specific romanului, asupra personajului principal. Prin aceasta, romanul de analiză psihologică *Isabel și apele*

diavolului nu suferă de ariditatea caracteristică acestei superioare specii de roman, dar în același timp foarte dificile. Același interes al acțiunii are meritul, mai considerabil, de a da viață foarte curiosului personaj care este eroul principal al romanului.

D. Mircea Eliade îl prezintă pe alter-ego-ul său romanțat ca pe un geniu sterp. Este geniul pustiu al lui Eminescu și, mai în genere, al romanticilor. Doctor în filozofie orientală, personajul fără nume, din țările nordice, relativ, să-i spunem Mircea, deoarece seamănă ca un frate de sînge și spirit cu d. Mircea Eliade, și chiar ca un frate de profesie, este un anxios, un neliniștit, copil romantic al timpului său, care se ocupă cu «experiențele» morale. Ca și d. Mircea Eliade, e un spiritualist, alături de mistică și de ortodoxie. Ambiția sa e să «modifice viețile celorlalți». Dacă i-am cerceta filiația, am găsi-o multiplă. E mai întîi țarpele lui Valéry:

«Je suis celui qui modifie».

E apoi Gide din *Faux-Monnayeurs*, curios tulburător al tineretului, ispititorul care iscodește sufletele tinere în formație, în zona subconștientului și a vițului. Într-un loc suntem în plin gidism de pederastie, urmată de pocăință și purificare.

D. Mircea Eliade l-a cetit, desigur, și pe romanticul danez Soren Kierkegaard, din *Enten-Eller*, și dintr-însul a luat ceva din latura de Don Juan demoniac al eroului său.

Bănuiesc că a citit și *Discipolul* lui Paul Bourget, carte cam învechită astăzi, prin caracterul ei de polemică cu materialismul pozitivist tainian, dar susceptibilă încă de a suscita probleme similare. Într-adevăr, ce e eroul din *Isabel și apele diavolului* decît un nou Robert Greslon (*Le disciple*) sau un nou Julien Sorel (*Rouge et Noir*, de Stendhal), adică un individualist de dată nouă, un ambițios, spiritualist, pentru că astăzi spiritualismul e la modă, ca «energia» în 1830 și materialismul în 1889, dar deopotrivă lipsit de scrupul și experimentînd lucid în direcția unei curiozități inedite? Ideea păcatului, materializată prin credința în diavol, e iarăși unul din fenomenele spirituale ale timpului. Și André Gide crede în diavol (vezi *Dostoievski și Faux-Monnayeurs*). Proveniența diavolului, în *Isabel și apele diavolului*, e deci gidiană.

Prin urmare, eroul d-lui Mircea Eliade încearcă să seducă o tină fată, engleză și catolică, Isabel, fata îl respinge, dar cedează apoi primului-venit, pentru că seducătorul ei a sădit într-însa apetitul sexual. Isabel rămîne însărcinată, autorul moral al păcatului o ia în căsătorie, din curiozitate de a ști pentru ce Isabel l-a refuzat și a cedat altuia, iar cînd află de la Isabel, care moare în urma nașterii, motivul pe care nu îl bănuia, se hotărăște a crește copilul său, pentru că în momentul concepției Isabel s-a gîndit la el, și nu la celalt. În același timp, se simte pentru prima dată creator, iar nu geniu sterp, ca înainte: «Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Și cît e de viu... și cît simt că e al meu!...»

Aceasta e soluția dramei spirituale a eroului, turmentat de dorința exacerbat individualistă de a modifica existențele, de a se substitui într-altii. D. Mircea Eliade a plecat de la constatarea simplă, căreia i-a dat un caracter de intolerabilă suferință, a impenetrabilității sufletelor. Astfel, la început, eroul său determinase plecarea de acasă a fratelui Isabellei, Tom, ca în *Retour de l'enfant prodigue*, al lui Gide. Apoi află însă că Tom, prin firea sa, era aventurier în adolescență: «Tom nu era cel gîndit de mine. Iar eu mi-am luat păcatul lui, eu mi-am împovărat sufletul în zadar, căci și fără mine Tom ar fi părăsit casa, și atunci păcatul ar fi fost al lui, iar în cer ar fi dat socoteala el, iar nu eu... Iată-mă păcătos fără fruct; iată-mă neizbutind nici în asemenea opere, sterp, pentru totdeauna sterp, cu duhul meu purtat pe ape moarte...etc.» (P. 98-99.)

În păcatul Isabellei, eroul d-lui Mircea Eliade crede că pentru prima dată a frînt legea fatală a stercipiciunii sale și se simte dezlegat de fatalitatea sa, definitiv. Nu garantez puritatea eroului d-sale. Nu garantez moralitatea romanului său. De altfel, cred că ideea moralității în artă nu se pune. Ideea moralității ar putea fi pusă de spiritualiștii mai mult sau mai puțin mistici și ortodocși de la *Gîndirea*, de unde a purces d. Mircea Eliade. Îi las să se adune în conciliu, laic sau ecumenic, pentru a disputa, sub ocrotirea Sfîntului Duh, despre ortodoxia acestui roman. Dacă e chestiune de morală, aș putea adăuga că morală, e drept, cam strîmbă, pentru că laică, a evreului Spinoza, condamna intervențiile de această natură și, în principiu, orice intervenție a unui ins de natură a modifica soarta altui ins. Dar Spinoza nu e o autoritate ortodoxă.

Contestabil, așadar, în experiențele sale, poate valabil din punctul de vedere al spiritualității gidiene sau gîndiriste, romanul d-lui Mircea Eliade nu este mai puțin un frate frumos roman, prin talentul cu care a tratat cele mai scabroase scene de «experiențe morale», săvîrșite cu Tom, Isabel și cele două surori ale sale. André Gide ar admira acest roman, dacă l-ar putea ceti, și ar recunoaște în d. Mircea Eliade, pînă la un anume punct, pe cel mai talentat discipol al său.

Nu știu dacă d. Mircea Eliade are scuze de ordin moral, cazuistice sau ortodoxe, dar calitatea artistică a romanului d-sale îl recomandă ca pe un romancier care nu trebuie să se oprească la acest dintîi roman. (*Isabel și apele diavolului* de Mircea Eliade, în *Adevărul*, an. 43, nr. 14243, 4 iunie 1930, p. 1, 2, rubrica „Cronica literară“.)

Spre deosebire de Șerban Cioculescu însă, într-o cronică stufoasă, cu multe improprietăți stilistice, Octav Șuluțiu consideră romanul o carte eșuată, cu o compoziție șubredă, amenințată de discontinuități ce se vor „inovațiuni“, cu un stil covîrșit de o vizibilă incapacitate de a selecta esențialul și o galerie tipologică amorfă, fără contur viabil. Regăsește în schimb în roman, preîntîndu-l fără rețineri, pe „gînditorul sensibilității“, cel care „raționează cu sufletul și clădește țări de himeră“. După citatele aduse în sprijin, deducem că Octav Șuluțiu (viitorul autor al romanului experimental *Ambigen*) caută cu deosebire în *Isabel...* paginile cu turnură aforistică și poemătică ale eseistului. Ceea ce arată că perspectiva lui asupra cărții este deliberat subiectivă și partizană: „Judecată din punctul de vedere: ROMAN, o carte gafată. Ideea romanului este aceea a răscumpărării sufletului păcătos prin sacrificiul unei fecioare. Doctorul, eroul principal din roman, este urmărit și frămîntat de puterea malefică a diavolului (pentru reverență, numele acestui suveran întunecos se scrie cu inițială mare). Acțiunile doctorului, ghidate numai spre rău. Însă, iubirea pentru Isabel îl scapă. Cum? Aici este capitala scădere. Isabel păcătuiește cu un soldat (nr. 11871). Doctorul se căsătorește cu Isabel, care moare. Și doctorul rămîne cu copilul pe care-l va crește, fiindcă e al lui, deși l-a făcut soldatul!

D-l Eliade n-a știut să deștepte dubiul și de aceea a ratat o idee mistică. Se-nțelege că fiul acesta era opera morală a doctorului. Dar real, acesta nu și-l putea declara rodul său. Insuficienta lumină aruncată asupra acestui fapt principal scade valoarea ideii, care însă din cursul ei se depreciază prin lipsa de gradăție și de susținere continuă. D-l Eliade părăsește ideea într-un moment pentru a ne construi figura vicioasei miss Roth.

Cînd cineva vrea să facă ARTĂ, trebuie să fină seamă de câteva cadre. Insuficiențele de compoziție artistică nu sunt inovațiuni. Proust, care a rupt romanul, n-a defectat. A clădit o nouă compoziție și apoi și-a susținut sensul precis al operii sale. A nu te abate de la o linie este cerința primă a operii de artă.

Deficitar și răzleț, stilul lui Mircea Eliade. [...] Între primele propozițiuni și

ultimele, explicația didactică provoacă un ton mai jos și nud, impudic. Stilul va să sufere în tot romanul de această incapacitate de renunțare la inesențial și apoi de neputința de a-l transforma (fiindcă Proust a creat stil din fărîmături și preocuparea de lucruri mici, nefemeinate, o floare, o carte, o *madelaină*). D-l Eliade nu este un stilist decât în partea spirituală a romanului. Și cu aceasta ajungem și la calitatea lui.

D-l Eliade nu este romancier. Ci este un aventurier al ideii, rătăcit — cum? — și în domeniul cărnii. Îmi amintesc acea *Apologie a virilității*, unde incapacitatea de expresie a d-lui Eliade găsea forme de stil tocmai prin spargere și îndrăzneală, și unde sensul spiritual căuta să străbată un material amorf și o problemă carnală. Desigur, nu este acolo întreg d. Eliade, cu atitudinea ideologică pe care știe să o ia în *Itinerar spiritual*. (Și acolo îi trimit pe aceia cari s-ar mira cînd îl deconsiliesc pe d. Eliade de a mai scrie *literatură*. Își pierde stilul, cînd l-ar putea folosi aiurea, superior.)

Ceea ce este superior în d. Eliade este gînditorul sensibilității. D-l Eliade raționează cu sufletul și clădește pe de himeră. Pasagiile de viață spirituală sunt de căutat în *Isabel și apele diavolului*. D-l Eliade este în această proclamație: «Eu sunt ursit să viețuiesc tot ceea ce închipui și plămuesc cu gîndul. Am iubit drama în piatră ca s-o simt apoi, în carne. Durerea a fost aceeași.» (Pag. 46.)

Astfel, pasagiile din *Povestea mea* sau primele pagini din *Visul unei noți de vară*.

Peregrinarea spirituală, turburările metafizice ale d-lui Eliade distonează cu întreaga atmosferă de senzațional a romanului. Autorul nu este în stare de a crea personajii. Isabel a sa nu trăiește. Este virgină, modernă și mai cum? Nu ni se sugerează în minte nici un om întreg. Îmi iese înainte o figură antică, reprezentînd bătălia de la Ipsus și în care pete goale întrerup viațuna. Pentru psihologia personajilor din *Isabel și apele diavolului*, comparația cu acea figură este nimerită. Personajii văzute pe o latură și de jos în sus, oblic, așa cum privești în film unele case.

Numai miss Roth este oarecum vie, pentru că imaginea femeii stricate se complineste mai grabnic din reminiscențe și locuri comune. Dar și în ea sunt lacune. Personajii d-lui Mircea Eliade nu trăiesc o viață, cu monotoniile unei întreruperi, cu complexitățile și nuanțele unor veșnice ciocniri, reveniri sau biruințe, ci trăiesc o idee, unică și proaspătă, care le ia din viața lor și le chinuiește. Romanul d-lui Eliade este un roman de chinuri, dar de chinuri inutile.

D-l Eliade declară: «Și alte gînduri mă cutreierau, pe cari renunț să le aștern aici...» (p. 164).

Erau preferabile acele gînduri. Este întristător cum d. Eliade se retractează neconținut. Ar vrea să spună ceva mai mult, dar nu spune. Veșnic rămîne să nu dea din mai multul ce are, deși nu ne-a dat prea mult. Romanul, care putea fi o biografie spirituală, a pierdut mult prin ceea ce d. Eliade nu a așternut pe hîrtie. Domnul Eliade trebuia să știe însă că desfigurarea însăși a unei idei își are rațiunea în configurația unui spirit. Acele desfigurări sunt veșnic noi trăiri și singurele valori de artă. Arta, care este marea mutilatoare a Vieții și Gîndirii.

Aș vrea să arunc o floare aceluia om dîrz și fraged din d. Mircea Eliade. Plecat să-și cutreiere posibilitățile în India, cu o muncă aridă de erudit și o putere de transfigurare sufletească de metafizician (metafizicianul nu este un erudit decât prin accidentă), d. Mircea Eliade găsește timpul să se ocupe și de literatură. Romanul pe care l-a dat este, fără îndoială, o lucrare de valoare pentru noutatea preocupărilor și nota de exotism pe care o aduce în literatura noastră. Și apoi, d. Mircea Eliade nu înțelege să-și bagatelizeze scrisul la cotidianul unei gazetării. Dar pe acel Eliade în care mai am speranță aș vrea să-l regătesc într-o operă de mare gîndire și de afecțiune a gîndirii, ale cărei posibilități de realizare le-a lăsat întrevăzute.

«Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Și cît e de viu, de viu... și cît simt că e al meu!» (Pag. 236.) Pruncul spiritual al lui Eliade încă nu...» (*Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului“*, în *Viața literară*, an. V, nr. 129, 6-22 iunie 1930, p. 3, rubrica „Cronici literare“.)

Prieteni și colaboratori: săi de la revista Liceului „Spiru Haret“, *Vlăstarul*, pe care Eliade o îmbogățise cu poligrafia sa de „adolescent miop“, îi dedică prin semnătura fostului coleg Zigu Leibovici o recenzie entuziastă, „de cea mai expansivă bucurie“, împănată cu amintiri și nostalgii liceale. Nu sînt uitate ipostazele sale de entomolog precoce înconjurat de borcane cu insecte, de schimnic sacrificîndu-se pe altarul lecturii într-o mansardă sufocată de cărți prăfuite, polemicile sale pe teme incandescente din *Revista universitară* și alte gazete etc. Considerațiile asupra romanului sînt întrucîtva naive și se complac într-un vizibil amatorism. Merită să reținem însă două observații: că aplecarea romancierului către aventuri în irealitatea spiritului ar putea fi inspirată de Fichte și că ea ar avea în subsidiar un „tendenționism“, vădit de întreaga sa generație, către romantism și abstracție: „Romanul lui, subintitulat «roman de aventură spirituală», ne arată cu prisosință că Eliade a știut prea bine să prindă stările empirice ale spiritului nostru. El a reușit să strecoare în marginile subiectului o întreagă ideologie metafizică, metapsihică și ocultistă. [...] Desigur că tînărul nostru scriitor se resimte încă după urma citirii volumelor *Les maisons hantées* a lui Flammarion și a *Animisme et spiritisme* al lui Aksakof.

Subiectul, în cîteva cuvinte, este cam acesta: un tînăr, un «geniu sterp» este stăpînit de diavol. Nu el este acela care lucrează spre păcătoșirea mediului, ci diavolul prin el. Va putea scăpa din păcat prin săvîrșirea lui? Și păcatul este acel al primilor oameni. Nu prin act, ci prin sădirea gîndului. Fecioara săvîrșește actul, însă nu cu el, ci cu altul. Urmează simbolica readucere la viața dumnezeiască făcută prin jertfa fecioarei.

Deși foarte interesant prin felul cum este expus, cît și prin nota nouă pe care o aduce, nu este decât un pretext pentru vasta ideologie conținută în această operă. Deși tînăr, a reușit să prindă foarte bine caracteristicile mediului ambiant și să redea într-un tempo îndrăcit manifestările sufletești ale oamenilor.

Realismul subiectului acestui roman este un realism pe care nu l-am întîlnit pînă astăzi la nici un alt autor. Realitatea nu este creată de mediul social, de lume în general, ci de spirit. Spiritul este acela care domină lumea, și deci realitatea o găsim pe o treaptă mai sus în ierarhia abstractismului.

Sub influența filozofilor «romantici» și în special a lui Fichte, care spunea că «lumea este creațiunea minții omenești», Eliade scrie: «Realitatea e mare și e rară. Lumea însă — și fiecare știe aceasta, dar nu o spune — lumea este ireală.

Dacă lumea aceasta ar fi reală, toți am fi oameni mari.» Înc-o dată, realitatea nu ține de ceea ce se numește «lumesc», ci se găsește în zonele înalte ale spiritului. Din cauza erudiției lui Eliade, o axă a romanului este greu de găsit. Totuși, aceasta nu scade cu nimic valoarea operei lui. Și cum spunea cîndva un critic despre el: «Pentru înțelegerea acestui roman trebuie pătrunsă diferența dintre lumesc și spiritual» și, mai apoi, *Isabel și apele diavolului* este o lucrare ce inaugurează un nou gen de roman. Într-adevăr, nimeni, la noi, n-a abordat pînă astăzi un asemenea subiect. Plimbările gîndirii prin înaltele probleme metafizice și oculte n-a inspirat și, mai mult, n-a interesat pe nimeni. Eliade, în această privință, este un creator. A reușit să găsească subtilitatea și geniul creator în știința spirituală a ocultismului. Dar lăsînd la o parte toate considerațiile de ordin pur spiritual, să ne coborîm din abstractismul

acestei lumi în lumea mai concretă în care ne zbuciumăm ca oameni.

Fiecare din noi vom găsi în acțiunea romanului lui Eliade ceva din tendinționismul către romantism și abstract al tuturor dintre noi, al tuturor de vîrsta noastră.

Eliade este în noi, și noi în romanul lui, căci deși tînăr, el a știut să cunoască toate asperitățile vieții pămîntene, înainte și mai intensiv de cum am fi putut noi să o cunoaștem. Acum, drumul este luminos și drept. A știut, prin eliminarea noțiunilor timp și spațiu, să plutească cu gîndurile în abisul eteric spiritual.

Deși la prima încercare în acest gen, a reușit să atragă pentru frumusețea, pentru interesul născut de ideile pe care le-a risipit cu mînă plină în romanul lui.

Bravo, Mircea. (*Mircea Eliade <Cu ocazia apariției romanului „Isabel și apele diavolului”>*, în *Vlăstarul*, an. VI, nr. 6, iunie 1930, p. 2-3.)

Într-o micrecenzie, destul de „frugală”, Agatha Grigorescu-Bacovia socotește *Isabel și apele diavolului* un „roman-eseu”, „construit în atmosfera și pe cele mai recente planuri ale romanului modern occidental”, experimentînd „o concepție interesantă despre creație și procreație” și oferind „un stil nervos, concis, lapidar și strict adecvat materialului, mai mult gîndit decît trăit”. Ceea ce rezultă este, după recenziță, „o lungă autotatonare a eului în diferite ipostaze vitale”, în care romancierul cedează vizibil locul „temperamentului de riguroso eseist”. (*„Isabel și apele diavolului” de Mircea Eliade*, în *Revista scriitorilor români*, an. IV, nr. 6-7, iunie-iulie 1930, p. 103, rubrica „Cronica literară”.)

Ca întotdeauna aplicat și cu o distanță percutantă, profesională față de obiectul studiului, Pompiliu Constantinescu supune unui examen incisiv și convingător atît omul Eliade, cît și primul său produs literar, descoperindu-le în profundă și secretă conexiune. Acest portret-robot, de pildă, va influența sensibil perspectiva asupra lui Eliade, trecînd și în articolele unor comentatori ulteriori: „Urmărim scrisul d-lui Mircea Eliade din momentul debutului: un spirit inteligent, cu lecturi bogate și diverse pînă la dezordine, cu înclinații de precoce poligraf și cu intemperanță de atitudine plină de toate riscurile, începînd cu infatuarea și terminînd cu agresiunea stilistică, nu totdeauna savuroasă, dar punîndu-l adesea în inegală pozițiune de copil zgîriind un elefant.

Contaminare de contradicții, acest agitat de timpuriu mărturisește un romantism vehement, sfîșiat de scăpărări și naivități, alternînd între confesiune și erudiție rapid asimilată, obsedat de monștrii unei imaginații biciuite de un mereu prezent egotism. A abordat critica, pamfletul, poemul, glosa filozofică, manifestul și confesia intelectuală (*Itinerar spiritual*), s-a inițiat în religiile și ideologia orientală, ca să ajungă la roman. Tentația de aventură spirituală, de căutare într-un absolut al cunoașterii, l-a chinuit cu o efervescentă netăgăduită. Obsedat de alternanțele de poziție interioară ale lui Papini, mînat de coniectură și generalizare, și-a schițat, ca o necesitate de orgoliu întîm, o fizionomie înfricoșătoare pentru adolescenți. Spiritul său vioi și plin de contraste reface, ca într-o ontogenie intelectuală, drumurile interioare ale adolescentului înainte de a păși la maturitate. D. Eliade se vrea începător de epocă spirituală, creator de poziție intelectuală, cu o precipitare impresionantă. O absență de spirit critic încurajatoare și de minim scepticism asupra propriilor forțe, ca și refuzul de a se adînci într-o specializare pe care o detestă ne-au dat cel mai pitoresc spectacol al căutării de sine, într-un proces încă nelimpizat. Această «voiașă de putere» în domeniul spiritualității i-a atras și simpatia spontană a tinerimii, care și vede-n undele turburi ale inteligenței sale o realizare. Considerat ca un tînăr mag ocrotitor de un grup de entuziaști, d. Eliade își porîngădui, din fașe, iluzia de răsturnător de valori și de nou far în contemporaneitate. Micul profet plecat în India să-și încarce proviziuni de mistere a lăsat un stat-major de febrili admiratori,

cari adaugă reclamei obișnuite un nimb de romantism, strecurînd în gazete notițe elogiase, multiplicat și într-o activă propagandă orală.

Unii vād în d. Eliade un exponent al misticismului, crezîndu-l întemeietor de directive. Dacă numim misticism o confuzie savuroasă și o poligrafie neobosită, o căutare de sine frîntă în ochiuri aduimcînd un absolut neprecis, d. Eliade poartă toate semnele misticismului. Dacă îi pretindem axa unei atitudini, o găsim în pînzele umflate ale unui organic egotism. D. Eliade își duce o neliniște personală, fiind în căutarea unei orgolioase afirmări individualiste. E și aceasta o mistică, mistica egotismului.

În ce măsură va izbuti să-și creeze o personalitate mușcată de șerpii visului într-o izolare dramatică, aparține viitorului.

În încrucișarea de drumuri variate, străbătute înfrigurat, acest solitar merge în tovarășia exclusivă a propriei umbre: un eu devorat de ambiția cunoașterii, miruit de o grație pe care n-o vrea cu nimeni împărțită. Spiritul d-lui Mircea Eliade se simbolizează pe sine: o imagine internă rapid proiectată și revenind în centrul originar ca într-un fermecat cerc vicios. Obiect și subiect, încarcerat într-un necontestat temperament romantic.”

Isabel și apele diavolului i se pare lui Pompiliu Constantinescu oglinda acestui „temperament romantic”, „biografia lui ideologică”. În ițele încurcate ale afabulației va descoperi de aceea „o tragedie a sa de conștiință”, cristalizată la intersecția unor varii reminiscențe de lectură (Nietzsche, Gide, Dostoievski), care îl predispun la un exces de cazuistică. Dar care este această tragedie? Neîncrederea, se pare, în cunoașterea pur intelectuală și coborîrea ei, prin experiențe „degradante”, în planul și la „scara instințelor”: „Primul său roman ființează pe un act de pur egotism; omul este pentru d. Mircea Eliade un element statistic, mediocru prin definiție, larvă interesantă ca punct de comparație pentru el sau excepțional. *Isabel...* nu mărturisește viziunea unui romancier. E o confesie, un jurnal cerebral confuz romanțat, un carnet de experiențe morale al unui intelectual care se vede numai pe sine în contactul cu lumea. Să nu confundăm metoda d-lui Eliade cu principiul egotismului stendhalian, sublimat în personajii cu existențe independente. Romanul realist e mai ales documentar; romanul psihologic e un transfert de subiectivism, în personajii obiectivate. Bovarysmul flaubertian, ca și egotismul lui Stendhal au depășit limita jurnalului întîm, trecînd din psihologic în ficțiune. D. Eliade n-a putut face acest pas. Fișele sale interne se alătură dezordonat, fără unitatea unui principiu de artă, care să taie opera de placenta maternă. *Isabel...* e o confesiune rămasă la marginile ficțiunii...”

Tînărul doctor orientalist, eroul din *Isabel...*, e un *alter-ego* al d-lui Eliade, ușor deghizat. Conceput ca un «geniu sterp», sfîșiat între veleități de creație științifică și avid de viață, voind să domine și să modeleze suflete, inițindu-le în păcatul cărnii și în evaziune din societate, spre o singuratecă afirmare egoistă, el este un donjuan luciferian, îmbibat de cazuistică, un supraom deformat, redus la intelect și sexualitate. Omul transparent-ideașă sa ca un monstru fiziologic, format din cap și sex, cu misiune de pură experiență, în baza unei superiorități aprioric decernate și fără responsabilitatea actelor sale: nietzscheanism de adolescent, spăimîntat de propria-i erecțiune, intoxicat de ideea unicității și trecut prin André Gide: «risc și gratuitate e începutul tinereții».

Nietzsche și *Evanghelia*. În ideea purificării prin izolare (cunoscute infiltrații gidiene), ca și demonologia acestuia aplicată la o sexualitate își dau întîlnire în jurnalul spiritual al d-lui Eliade. Romanul său este fidelă oglindă a unor variate influențe; razele lor convergente trec să experimenteze propria-i viață, cu docilitate de discipol. Drama gidiană s-a născut din conflictul eredității lui protestante, austere și paralizatoare a eului,

și din descoperirea vieții instinctuale. Conflictul intim derivă la d. Eliade dintr-un vag teologism, care văzuse în forța diavolului o fantasmă transcendentă și din postulatele unei metafizici ruinate în contact cu descoperirea vieții. Prima fază a crizei învinsă, Dumnezeu și Diavolul nu-i mai apar ca niște concepte transcendente; ei sunt puteri imanente faptului, realități trăite cu fiecare experiență. Tragedia de conștiință a d-lui Eliade poate fi privită ca o degradare a teoriei cunoașterii de pe un plan intelectual pe scara instinctelor. Diavolul e un demon activ; el pretinde cunoașterea prin act; actul duce la noțiunea păcatului; purificarea prin păcat e însă un concept creștin; iată cum Lucifer este indisolubil conexas ideii de Dumnezeu. Vechea filozofie a dualismului, bine și rău, Ormuzd și Ahriman, principii inalterabile ale vieții, fuzionează și în morala d-lui Mircea Eliade. Mai puțin atitudine mistică și mai puțin creștină, ne găsim în plină filozofie romantică. Romanul se transformă într-un conflict de concepte. Isabel simbolizează mediocritatea satisfăcută-n cadre sociale prestabilite. Tom (personajul desprins din Gide) îi revelează un nou aspect al păcatului, prin pederastie, iar miss Roth exprimă o atitudine de estetism d'annunzian, în care viciul și arta apar ca forme supreme ale afirmării individualiste. Dacă primul episod cu *Isabel*... e un carnet de însemnări fragmentare, de narațiune mai mult interioară decât epică, evocarea societății și a atmosferei morale din vila profesoarei Roth este agasantă prin pedantism și prin epatare de erudiție orientalistă. D. Eliade se sufocă în controverse de texte și referințe de studii savante, uitând că scopul principal al romanului este viața reală sau autobiografia, și nu abstracția scâmoasă.

Isabel fusese răsisită după ce doctorul orientalist o intoxicase cu inițierea-n viața simțurilor; masculinitatea lui orgolioasă s-a rupt de prizonieratul cărnii și al încadrării în societate. Dar o brută, un soldat mediocru, inopinat introdus în scenă, va decristaliza închipuirea de îndrăgostită a Isabellei; printr-un transfert mental, se lasă posedată de acesta, rămânând însărcinată. Încă o cunoaștere prin păcat. Demonologia gidiană se complică aci cu mistica sexuală rusească. Rostul de inițiator în păcatul carnal al tânărului doctor e terminat. Se purifică, luând de soție pe Isabel, trecut prin infernul experiențelor. Demonul cunoașterii e satisfăcut de-acum; Isabel moare, „dar diavolul l-a vindecat pe tânărul metafizician de «geniul sterp». Prin cunoașterea faptei a ajuns la sensul vieții: creația stă în suferință și în act; rodul cunoașterii e pruncul născut de Isabel, prin pură influență morală. Diavolul e însuși doctorul orientalist, care a-ndemnat femeia la păcatul originar.

Isabel și apele diavolului, această biografie ideologică, e un roman dezarticulat, în care nietscheanismul, morala gidiană și mistica slavă a eroticeii altoite pe egotism se strâng într-un exces de cazuistică, descriind contradicțiile unui spirit obsedat de o ferventă problematică. D. Mircea Eliade e un temperament și o inteligență iscoditoare; îi mai trebuie o expresie solubilă și disciplină internă spre a realiza și artistic.“ (*Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului“*..., în *Vremea*, an. III, nr. 120, 3 iulie 1930, p. 5, rubrica „Cronica literară“.)

Într-o cronică, scrisă în genere trudnic, F. Aderca rostește câteva fraze memorabile când stabilește o posibilă filiație cu Gide și Claudel: „E în cartea scriitorului român o dialectică patetică și un dar de a vedea *suflete*, cari amintesc pe marele imoralist al literaturii franceze. De ce însă, întrucât povestirea culminează într-o împăcare și un imn de mistică bucurie, n-am pomeni mai curînd de Paul Claudel?“ Curioasă și nedreaptă e aserțiunea din final, conform căreia limba română ar fi fost un handicap în calea celebrității romanului: „D. Mircea Eliade a scris, prin dozarea nuanțelor, zbulciul adînc, fără grimase de stil convențional, și mai cu seamă prin atmosfera grea și savuroasă, nu lipsită de reptile asemenea unei gândiri asiatice, o carte unică în literatura română și care în orice altă limbă europeană i-ar fi adus autorului avere și celebritate în

24 de ore“ (*Un român în Calcutta. Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului“*, în *Adevărul*, an. 43, nr. 14272, 8 iulie 1930, p. 1, 2, în cadrul rubricii „Contribuții critice“.)

Lui Perpessicius, prin structură un cronicar reverențios și delicat, *Isabel și apele diavolului* îi procură un adevărat acces de entuziasm. El declară romanul un debut excepțional, „definitiv și de proșpețime matură“, făcînd sinteza tuturor „preludiilor spirituale“ ale lui Eliade: „Poate că n-ar strica să vorbim, înaintea romanului, cît de puțin, și de fulguranta personalitate, pe cerul literelor românești, a lui Mircea Eliade. De iruperea lui năvalnică, de zelul și frenezia cu cari a vînturat aștepta gînduri, de goana și cercetarea aceea după și de sine, de aștepta îndrăzneli ce se puteau socoti, în pripă, tot aștepta ireverențe ale tinereții, și cari nu erau, de fapt, decît tipare și reflexe ale trepidantei lui împliniri spirituale. O atare ispită n-ar fi nelalocul ei. Și pentru că totul în această expediție de ispite care este *Isabel și apele diavolului* ne-ar îndemna să rămînem pe același meridian și pentru că opera aceasta, excepțională, de debut definitiv și de proșpețime matură, s-ar încadra într-o ramă de virtualități a căror sinteză nu se putea, în chip firesc, să fie alta decît *Isabel și apele diavolului*. Dar dacă o astfel de întreprindere ar fi nu numai pitorească, dar și instructivă, pentru cronicar, ca și pentru cetitor, ea ne-ar duce la reconstituirea unei bune părți din foiletonistica acestei gazete în care Mircea Eliade și-a risipit majoritatea strălucitelor sale daruri.

Dacă însă trecem peste cite peisagii și zări se deschid pe atlasul tinereii cariere literare a lui Mircea Eliade, dacă nu amintim nici de pătrunderea sa critică, nici de cultura sa diversă și vastă, nici de orgoliul acelor imnuri pe care le înălța generației sale, «înția generație torturată de imperativul sintezei», nici de talentul reporterului, călătorind prin nenumărate cărți, culturi și geografii, dacă, dar, renunțăm la ispitele acestei planșe introductive, este mai puțin din lipsă de spațiu sau din discreție circumstanțiată, cît tocmai pentru motivul că *Isabel și apele diavolului* este, sub raportul epice (sau: și sub aportul epice), ilustrarea eclatantă a tuturor preludiilor spirituale ale lui Mircea Eliade. Istoria uneia ar fi într-o măsură oarecare și istoria celorlalte.“

Cititor avid al meditațiilor kierkegaardiene și gidiane din *Apologia virilității* și *Itinerariul spiritual*, Perpessicius este tentat să vadă în *Isabel și apele diavolului*, poate și sub suggestia altor interpreți ai cărții, un bun roman autobiografic. Meritul lui adevărat nu-l găsește însă în autenticitatea transunerii biografice, cu tot insolitul și exotismul ei, ci în dexteritatea cu care Eliade își transcende artistic accidentalitatea propriei experiențe morale, făcînd-o să semnifice generic și peren: „Fără să susținem numaidcît aceasta, și mai ales numai aceasta, vom aminti locul comun că toate operele de artă și toate romanele sunt autobiografice și că sunt cu atât mai patetice și mai izbutite, cu cît sunt autobiografice. Și aici stă și marele, în orice caz primul, merit al romanului lui Mircea Eliade. A fi izbutit să dureze viață organică din cenușa tuturor îndoielilor și din incendiul tuturor contradicțiilor cu care și-a însemnat *Itinerariul spiritual* (ca să numim pe numele celui mai tipic dintre eseurile sale toate pozițiile sale spirituale și succesiunea lor), a fi izbutit să dea corp și viață acestor disertațiuni cînd lirice, cînd frenetice, întotdeauna lucide, turburătoare mai mult decît turburi și mai presus de toate captivante, chiar cînd nu înclștau definitiv, a fi romanțat, în sensul larg și nobil al cuvîntului, o întregă experiență sufletească, iată ceea ce numai un romancier predestinat putea să izbutească.

Isabel și apele diavolului este romanul contradicțiilor convertibile și al experimentelor sufletești, în măsura în care *Itinerariul spiritual* conține apologia și prezentarea lor lirică. «Literatura, mai ales romanul, zice Mircea Eliade într-un loc al *Itinerariului spiritual*, este o sinteză de emoții și atitudini spirituale. Într-un roman bun se

vor găsi pagini de sine stătătoare, care constituie o creație estetică. Romancierul transcendând lumea de senzații, de sentimente, idei ce-i stăpîneau conștiința, trece într-un plan divers și creează o celulă sau un organism spiritual cu viața lui proprie, puțind emoționa altfel decît o senzație, un sentiment, o idee. În această sinteză care este literatura, arta își are, de cele mai multe ori, contribuția sa.»

Și într-alt loc, deși vorbind de scriitorul în genere, de dialectician mai mult decît de creator: «rolul scriitorului ar fi, pentru mine, acela de a exprima tehnic și perfect, lucid și ispititor, poziția și drama sa actuală». Ceea ce, cu minimă aproximație, cu acea aproximație inerentă oricărei creații altoită pe cea mai strictă autobiografie chiar, se poate spune despre *Isabel și apele diavolului*.

Dar ca să cităm chiar pe Mircea Eliade: oricît de autobiografic, romanul transcende realitatea. Interesant ca o transpunere într-un plan epic, suprapus, sau ca o proiecțiune afabulată a proceselor spirituale ale scriitorului, *Isabel și apele diavolului* creează acea «celulă diversă», acel «organism spiritual cu viața lui proprie» de care amintea Mircea Eliade mai sus. O atare substanță și un atare temperament puteau, fără să fi atenuat din originalitatea experiențelor sufletești și fără să fi scăzut cu nimic din autenticitatea umană a cazului, puteau să fi dus la forma cea mai apropiată, la jurnalul de confesiune și meditație, cum trebuiesc privite *Un uomo finito* al lui Papini, *Zarathustra* lui Nietzsche și *Jurnalul unui seducător* al lui Kierkegaard. Din toate aceste oglinzi cu ape tremurate, trimise și din nou prinse, concentrate și din nou țintite în văzduh, se alege un chip și o individualitate, așa cum din cărțile cobaliștilor sau din invocarea lui Faust, sau din incantațiile vrăjitoarelor machbetiene se alege un duh care ascultă, exprimă și profetește.

Isabel și apele diavolului ar fi putut să fie jurnalul experiențelor spirituale ale autorului, un jurnal, așa cum în bună parte și utilizează această formă de expresie, care ar fi putut să reție și să intereseze prin evoluțiile acestui erou demonizat și demonizînd la rîndu-i; *Isabel și apele diavolului* este, mai presus de toate, un excelent, un desăvîrșit roman. Revine deseori în paginile lui Mircea Eliade afirmația că el, povestitorul, nu știe să scrie, să compună, să povestească. Sunt cochetării ce prind foarte bine, așa cum numai pe frumoase și pe marile cochete le prinde modestia sau excesul. Este, într-adevăr, de reținut cum cu toate implicațiile, cu toate etapele, cu toate schimbările de decor și de ambianțe sufletești, romanul lui Mircea Eliade antrenează, cum din spectator te face martor, nu numai să urmărești, dar și să depui în favoarea acestui erou, omenesc în primul rînd.

Nu este în gîndul meu să reduc valoarea simbolică, de caz, de problemă, a acestui roman. Lucrul ar fi și cu neputință, pînă într-atîta este de hotărîntă și de precisă elipsa pe care se mișcă astrul acesta, fie luminînd, fie trecînd prin conuri de umbră, dar totdeauna activ. Este, după aceea, mai mult decît ademenitoare această cazuistică a păcatului pe care o dezbată și o prezintă Mircea Eliade în *Isabel și apele diavolului*. Povestea acestui «geniu sterp», acestui doctor în artele asiatice, chinuit de nesiguranța realizării și eliberat de diavolul abia cînd Isabel, care îl respinsese, îl acceptă și-i naște fiu din altul («nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut prin fecioară. Și cît e de viu, de viu... și cît simt că e al meu!»), povestea aceasta se înalță de bună seamă într-un plan în care discuțiile sunt libere și în care toate paradoxele au drept de cetățenie.

Dar ceea ce uimește și mă îndeamnă să subliniez, în *Isabel și apele diavolului*, este elanul vital în care se desfășoară această «dramă» spirituală, împletită din culmi și prăpăstii, din gînd ceresc și terestru, din extaz și senzualitate, o fuziune de contradicții și atitudini paradoxale subordonate unei mari lucidități critice. «Doctorul» acesta din

Isabel..., care vine dintr-o țară de Nord și care a fost crescut în lumea miturilor populare, în basme cu «tinerete fără bătrînețe și viață fără de moarte», ca și în lumea cărților și a introspecției, zodii pe care le poartă cu sine și la Oatacamund, unde face un prim popas, și la Calcutta, în casa familiei Axon, «doctorul» acesta este posedat de demonul cunoașterii, al ispititorului, al deviațiilor.

«Eu vreau ca rezultatul experiențelor mele să modifice viețile celorlalți», își spune eroul din *Isabel...* și o vreme și crede că va deplasa suflete, că le va tulbura. Dar nici Tom, fratele Isabellei, nu părăsește casa părinților săi, pe urma îndemnurilor «doctorului», nici Isabel nu i se dă, cu toată senzualitatea ei latentă, cu toate încercările lui drăcești, nici Verna, nici miss Roth nu cedează experiențelor lui, cît mai curînd își anexează și-și robesc pe acest inchișitor, preocupat prea mult cu dialectica și căzînd în cursele pe care cu atîta fineță le întinde altora. Or, iată înția, mare, semnificație a eroului din *Isabel și apele diavolului*, și cu aceasta a romanului. Și pe trunchiul acestei contradicții fundamentale, toate celelalte se altoiesc și se ramifică armonice. Se prea poate ca «doctorul» acesta să nu fie, cum însuși susține, un senzual, să nu fie un practician al carnalului.

«Așeza nu trebuie înțeleasă numaidecît ca o abdicare sexuală», spunea Mircea Eliade într-unul din eseurile sale, și tot așa pare să spună, ba chiar repetă, și eroul romanului său. Căderile senzuale ale eroului, oricît de contradictorii în aparență, sunt profund omenești. Și întru aceasta s-ar putea ca părerea d-șoarei Roth să fie tot cea mai justă: sub aparențele de îndemoniat, «doctorul» ascunde un sentimental. «Toți mă ignoră», spune eroul d-lui Mircea Eliade către începutul romanului, și în amărăciunea formulei nu cred să greșim cetînd o variantă a versului din Wordsworth: «toți mă iubesc cîte puțin, dar nimenea îndeajuns». Și analiza ar putea fi dusă mai departe. Ea ar arăta însă, în concluzie, cum toată această sete și această foame de cunoaștere, cum din acest război de elemente contradictorii se alege un erou unitar, impresionant și dramatic.

Ceea ce s-ar putea închide în următoarele rînduri din Kierkegaard, așa de plastice, așa de înrudite: «Ca o pasăre de mare, caut în zadar să mă așez pe furtunile mele interioare. Și totuși, aceste furtuni sunt elementul meu, eu știu să construiesc pe ele cum își construiește *alcedo ispida* cuiubul pe apă.»

Mai este nevoie să adăogăm că astă parțială analiză n-a epuizat nici pe departe bogățiile romanului lui Mircea Eliade? Pentru că ea a neglijat și multiplicitatea de aventuri, și puterea de caracterizare a romancierului, și «orgia spirituală» ce se practică în vila din Park Street a d-șoarei Roth, și delectările descriptive și de ambianță indică, în care Mircea Eliade trece de pe acum și maestru artistic, nu numai documentar. Ceea ce se poate completa grație anexelor, mai apropiate sau mai tîrzii. («*Mircea Eliade: „Isabel și apele diavolului“*, roman, Editura „Națională“ Ciornei, în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1893, 30 iulie 1930, p. 1, 2, rubrica „Mențiuni critice“.)

Polemismul exuberant al gazetarului Eliade îi face mulți dușmani și le atenuază simpatia chiar unor vechi prieteni. Așa se întîmplă cu admiratorii săi din cercul *Gîndirii*, în frunte chiar cu Nichifor Crainic, care se arată crunt afectați de articolele sale îndrăznețe vizînd cîțiva „monștri sacri“ ai momentului (printre care Iorga), apropiați revistei. Referirile lor la romanul *Isabel și apele diavolului* vor fi de aceea tot atîtea prilejuri de revanșă.

Citîndu-l, de pildă, pe Jacques Maritain, filozof intransigent al catolicismului, Nichifor Crainic trimite către cutezanța morală a proaspătului romancier Eliade: „Plantele, zice Aristotel, trăiesc într-un somn perpetuu; fiindcă n-au decît un suflet

vegetativ, tot scopul lor e în floare. Ele își au gura în pământ și numai corola hermafrodită și-o expun păsărilor cerului, fără cea mai mică refluxare.

O anume literatură, astăzi, vrea să fie plantă.»

Transcriind aici aceste rînduri de o cruzime rară de judecată, învăluită în inimitabilă eleganță de expresie, mă gîndesc la cazul lui Mircea Eliade, autorul așa-zisului roman *Isabel și apele diavolului*. O carte scabroasă, de eclipsă morală. Ațitea însușiri excelente cu care e înzestrat Mircea Eliade, îngropate în pământ, pentru a expune vederii cu orice preț «corola hermafrodită» a vișiilor elegante! (Răspunsuri, în *Gîndirea*, an. X, nr. 8-9, august-septembrie 1930, p. 314, rubrica „Cronica mărunță“.)

Textul lui Nichifor Crainic fiind o succintă tableță, revista își fortifică poziția, publicînd în spațiul aceluiași număr și o cronică literară a romanului, semnată Const. D. Ionescu. Perspectiva ei este, se înțelege, la fel de ostilă, numai că de astă dată se face și efortul unei argumentații critice abundente. Obiecțiile n-au însă credibilitate, întrucît izvorăsc dintr-o raportare forțată a romanului la un model clasic, tradițional, și la autori precum Balzac, Flaubert, Turgheniev, Maupassant sau Tolstoi. Or, vede limpede oricine că *Isabel și apele diavolului* exploatează o experiență mai nouă a romanului european, avînd ca posibile repere romanele lui Gide, Papini sau Proust. Observațiile privitoare la „estetica lui de laborator“, fiind de „capitolul curiozităților“, par de aceea, de la bun început, obtuze și nu sfîrșesc ecoul scontat. De altfel, Const. D. Ionescu găsește inoportună pentru *Isabel...*, din unghiul său de vedere, chiar titulatura de roman, socotită o „meteahnă comercializantă“. Îi va rezuma de aceea conținutul într-un chip anost pentru a da sentimentul că se află în fața unei narațiuni diluate și comerciale, vădînd lipsa unor „aptitudini de povestitor“ și dispreț pentru rigoarea romanescă. La un moment dat, Const. D. Ionescu pare cîștigat și de mult vehiculata teză a figurației autobiografice, descoperind în personaje „autorul multiplicat în mai multe fețe“. O va trata însă destul de inconsistent și de neconvîngător: „D-I Mircea Eliade e tînar și impetuos. A irupt în intelectualitate cu ferovare. Nemulțumit de strîmte orizonturi autohtone, a pornit peste fruntarii, a călătorit în continent și, cînd acesta i s-a părut că nu-i oferă răspuns la marile și enigmaticele sale elanuri, s-a îndreptat spre mistică Indie. Ultimele senzații tari le-a cules în țara pagodelor și a lotusului sau, mai bine zis, a englezilor. Nu le-a scris sub formă de jurnal de călătorie, ci a recurs la un compromis care să le prezinte ceva mai impersonal: un soi de roman, scris tot în chip de întoarcere în trecut. E aceeași narațiune rememorative. Prin urmare, ideea de roman construit, impersonal, cu o compoziție, trebuie înlăturată. De altminteri, lucrul nu era posibil cu o natură focoasă și subiectivă ca a d-lui M. Eliade.

D-sa poate, cel mult, să se deghizeze în expresiunea de surdina a unui roman sentimental și, firește, mai puțin lăcrimos ca *Suferințele tînarului Werther* ori mimarea acestuia din literatura italiană *Ultime lettre di Jacopo Ortis* a lui *Ugo Foscolo*, în cari sentimentalismul lînced ocupă paginile unei cărți. Dar nu este dotat cu darul de a trata glacial umanitatea spre a o transpune în romanul ei. Poate să-și înjghebe un roman al său, personal și expansiv, nu este însă menit să întindă coardele lirei rapsodului creator de suflete variate, cu existențe independente, concrete, fără continua prezență a autorului lor. Citînd romanul d-lui M. Eliade, nu mai recunoaștem tipul stabilit de marii lui maeștri: Balzac, Flaubert, Turgheniev, Maupassant, Tolstoi etc. Brodînd o marginație alături de propriile lor acte descheiate, fără nex și fără motivare, scriitorii contemporani socotesc că au găsit formula novatoare pentru arta romanului, care să-l elibereze din cătușele uzate. Pe noi, cititorii alimentați la rîul consacrarilor clasice, nu ne poate vrăji. Este posibil să se experimenteze, și mai tîrziu, informațiile încercări actuale să se

cristalizeze și să se impună. Dar, pentru moment, se vede clar că e o estetică de laborator. De pe urma acestei activități se va acumula, în mare cantitate, material degradat: eprubete cu bizare soluții, destinate să fie înscrise la capitolul curiozităților.

Disprețul unei discipline presupune o atitudine de incontestabilă superioritate, de masiv genial, imens dominator. Romancierii moderni, cari se consideră avangarda unei noi soluții, cînd disprețuiesc disciplina în vigoare și o înlătură, trebuie să împlinescă golul printr-o putere de genialitate convingătoare, nu vorbărie deșartă ori halucinații uluitoare și sterpe. Cînd în istoria literaturilor s-au arătat reformatorii, ei au adus aluatul divin al geniului. Și din scăpările acestuia veșnic se naște flacăra, în orice chip ar proceda. Dante, Shakespeare și Goethe au bravat contemporaneitatea lor, au perimat forme, dar îndrăzneala le-a fost susținută de o forță excepțională. Talentele minore, cînd aleargă înaintea, riscă, în regulă generală, să se piardă, iar cărțile lor vor fi citite cît timp vitrinele le țin la vedere.

Din contactul cu Asia, care l-a încărcat cu impresii multe și grele, d-I Mircea Eliade a scris o carte, dar nu asupra Asiei, ci simpla poveste a vieții mele într-un oraș asiatic. Poate că nu d-sa s-a gîndit la subtilul roman, ci editorul, după o meteahnă comercializantă, care socotește că etichetînd ca atare, va desface repede tirajul. Căci scriitorul însuși mărturisește adesea mobilul caietului său de note, transformat în volum. Și aceste delimitări — cum am spus, foarte frecvente — țin să precizeze că scopul a fost modest: «Tot ce scriu trebuie înțeles ca izvorît din viețile cîtorva și a mea, a Isabellei, a prietenilor mei. O celulă și cîțiva vecini, cu un anumit proces osmotic.»

În altă parte recunoaște: «Tot ce scriu aici pare turbur (?) și dezarticulat datorită nepriceperii mele de a povesti cum trebuie.»

Și într-adevăr că d. Mircea Eliade n-are aptitudini de povestitor și mai puțin de compozitor. De bună seamă suntem departe de romanul geometric, arhitectonic, care încadrează în linii armonice. Dar nici măcar nu suntem în apropierea celui imperfect, celui care începe amorf și nebuloz. Cartea aceasta e o povestire nîcîndemnică, înfundată în meandre de opinii asupra artei asiatice, disertații asupra plastice indiene sau asupra senzualității. Incoerență, cu deosebire la început, marș trepidant de vorbe răsunătoare. La fel ca la d-I Dianu, lungi și deșirate tribulații senzuale, de cari autorul se leapădă sistematic, fără ca totuși să iasă din ele. O narațiune simplă, voit complicată și întunecată. A ales decorul indic, dar un decor mai mult dat prin aluzii decît amănunțit și colorat. Nu însă Indiile legendare, poetice, mistice și religioase; nici India modernă, cu conflicte între stăpîniși și stăpînitori. Ci un pretext de exotism. Atmosfera sud-asiatică nu se simte decît impus și redus. Raportări la nume de orașe: Bombay, Calcutta, Singapore, cîțiva englezi și mai multe englezoaice; dar nici India englezilor, nici a bășinașilor nu se arată. Istorisirea banală, fără interes, nu era obligatoriu să se petreacă numaidecît acolo, poți s-o plasezi oriunde și să nu suferi. Nu e legată deloc, nu e pătrunsă de substanță, de culoare, n-are aderențe cu specificitatea etnică: autohtonă sau colonială. Menționările toponimice, aluziile, presărarea dialogului cu fraze englezești dau numai un simulacru de decor indian. Un strop de esență livrescă, diluat într-o imensă cantitate de verbiaj.

Dar să prevenim cititorul, dumerindu-l asupra conținutului.

Încă de pe cînd călătoream din Europa spre India, pe apă, autorul (care își zice și pune și pe alții să-l numească *doctor*), face cunoștință cu *Fräulein Roth*, ce va deveni mai tîrziu, inexplicabil, miss Roth, d-ra Roth și, uneori simplu, Lucy. Vieneză avută. De la primul amant, un bătrîn bogat, moștenise o colecție prețioasă afgano-persană. Deși nu știa limba, îi dăduse obiectele socotînd-o singura vrednică de a le fi posesoară. Spirit demonic, profund contopită cu mentalitatea asiatică, manifestă suveran dispreț pentru

Europa, literatura și știința ei. Teren de proprie înțelegere între autor și miss, alias *Fräulein*, Roth și tot cercul de prieteni și prietene care se adună la ceaiuri, cină, întâlniri nocturne în Park Street, în bogata vilă înșesată de comori artistice a vienezei. Acolo se duc Edna, un consul care a căutat India pentru o idilă scăpată, un profesor de istorie cu extravagante teorii și doctorul. Acolo se fumează *opium* și se practică orgii safice. Scena se mută altă dată la localul «Nanking». Iată o categorie de pătași la fragmentul de viață povestit. Autorul pendulează între acest cerc al *Fräulein*-ei Roth și familia Axon, în pensiunea căreia se află. Mediocri burghezi, ciștigându-și traiul anevoie, Axonii închiriază camere, ca să poată trăi. Familia se compune din doamna (are rol mai important, de aceea i-am dat prioritate la enumerare), d-nul, trei fete: Lilian, Verna și Isabel, eroina care creează drama în sufletul autorului și oarecari elemente de epos în economia volumului. Apoi un băiat: Tom, ortac de cameră cu doctorul; pe Tom îl determină să-și părăsească familia și să-și caute în largul pământului o soartă mai strălucită. Eroul — doctorul — prin urmare, povestitorul, pierde bursa de studii și se vede silit să se angajeze *tapeur* la «Bristol Theater»; în urmă, prin intervenția prietenei Roth, capătă un loc mai bun: profesor de franceză la colegiu. Narațiunea oferă lectorului spectacole de crize carnale. Doctorul rîvnește pe rînd la trupul lui Tom, Lilian, Verna, pînă cînd încearcă seducerea Isabellei, într-o noapte la «Bristol Theater». Aceasta îl respinge. În urma refuzului, doctorul european, dintr-o țară de la miazănoapte, frecventează mai asiduu, mai pătimaș, casa d-rei Roth. Ocazie ca să ne insinueze într-un film asiatic. Discuții cu privire la arta anamită, largă efuzie de dragoste pentru continentul galben și repudiere a celui alb. Descripția unei împreunări safice între Edna și miss Roth, contact trupesc învăluit în mistere senzuale între doctor și *Fräulein* Roth.

După un timp, însă, se întoarce cu interesul iarăși spre familia Axon. Acum, în patul rămas vacant, după plecarea lui Tom, e găzduit soldatul Algic, cu no. 11.871. Fost ucenic brutar în Birmingham, după moartea tatălui s-a angajat soldat colonial în armata britanică. Prieten al familiei, la început nutrea pentru fetele Axon sentimente curate, susținute de respectul pentru părinți. Într-o zi, cînd părinții nu erau acasă, se apucă de jocul de-a prinselea. La parte și doctorul. Soldatul aleargă după Isabel, se închid într-o cameră și o seduce. De data aceasta, Isabel nu se opune. Doctorul aude, dar nu intervine, cu toate că surorile Isabellei îl îndeamnă să pătrundă în cameră. Algic pleacă. Isabel nu destăinuiește nimănui fapta. După un timp, doctorul cere mîna Isabellei; mai înainte i se oferise de către d-na Axon și o refuzase. Bineînțeles, toți sunt înmărmuriți. Din cale afară, Isabel. Motivarea: a luat-o în căsătorie ca să afle de ce a cedat soldatului, un necunoscut, și nu lui: «Am ghicit de ce am făcut acest pas; ca să înțeleg taina, ca să aflu pentru ce Isabel s-a dăruit soldatului după ce mă respinsese pe mine. Tot ce am crezut alt a fost minciună sau închipuire. Adevărul e numai acesta; să aflu, să aflu. Sunt muncit, sunt îndemoniat de fapta cunoașterii.» Isabel moare la nașterea copilului, un băiat, și doctorul are de acum pentru cine trăi; *pentru fiul meu*. (Sublinierea e a noastră. Autorul n-ar fi făcut-o, fiindcă i s-a părut firesc că aibă acest deznodământ.)

Contrar obiceiului, am întreprins expunerea cuprinsului spre a informa pe curioșii cari n-au citit cartea și spre a ajuta pe cei cari s-ar aventura să colide paginile lui *Isabel și apele diavolului*. Plutirea e incertă, pe alocuri nava înțelegerii dă de podmolul clisos care o încurcă. Așa, de pildă, e visul (cap. VII): *Visul unei nopți de vară*. Se ivesc dificultăți și, dacă atenția nu e deplin încordată, pierzi bruma de interes incipient și ancorezi direct în obscuritate.

Și acum, după ultima pagină: concluziile, fiindcă de emoție nu poate fi vorba. Orice

carte trebuie să le degajeze. Romanul, în speță. Ne așteptam de la d-l Eliade, cu preocupări spirituale, metafizice, să ne dea tocmai romanul intelectual care pune teze și le dezbate, duce la diverse concluzii sau arborează una cu un accent personal. Nimic din toate acestea. Și totuși, ce excelente posibilități ar fi avut. Întotdeauna a existat o dispută în lumea gînditorilor cu privire la Asia-Europa. Identic ca în poziția Orient-Occident. Chiar vremea noastră cunoaște atitudini ostile, contestatoare, și altele din contră. Keyserling este cel mai recent fanatic în problematică. Autorul a eliminat asemenea planuri și ne-a înșeiat o searbădă, încurcată și iefenită poliloghie, fără cap și fără sfîrșit.

În d-l M. Eliade remarci înfîlnirea tuturor elementelor de cultură, disparat înglobate într-o operă literară. O retorică de levantin, supraexcitat de îmbulzeala unei receptivități abundente, necîntărit spre a epuiza surplusul agonisit. O proiecțiune în afară a tuturor imaginilor aglomerate. Fără compoziție, fără ordine, fără idee simbolică. Autorul ar avea aerul să spună că a voit să redea un crîmpei de viață. Dar viața nu se transfuzează de-a dreptul, nealambicată, în opera scrisă. Nu e un colector scriitorul care primește și restituie. Nu e un canal de scurgere — prin condei — de la sentiment și faptă pînă în pagina ărsută cu slove. Dimpotrivă, pretinde selecție, chiar cînd are aparența de integral realism. În *Isabel...* nu aflăm epurarea superflului, nici situarea epizoadelor, nici gradarea momentelor narative.

Se adaugă apoi nefirescul trăsăturii de încheiere. Eroul se căsătorește cu Isabel, sedusă de Algic, ca să afle ce a determinat-o să i se dea acestuia, și nu lui. Motivul e romanesc, cu totul artificial și nu corespunde veracității psihologice. Ieșire plăsmuită spre a răzbi la un liman oarecare.

În *Isabel...* nu înfîlnim deci nici India, nici pe englezi. E India cu și fără englezi. Exhițiții de manechine cu îmbrăcăminte și etichete deosebite; în fond, însă, autorul multiplicat în mai multe fețe.

D-l Eliade s-a arătat în arena scrisului răzvrătit și singular. Avid de a se manifesta oricum și abundent, a apelat la speța care-i punea la îndemînă cadre neajmurate și libertate întregă. A spus tot ce-l frămînta. Dar n-a încheiat opera gîndită pe-ndelete și filtrată răbdurii.

Cu toate acestea nu încetăm de a-i recunoaște daruri. În vederea panoramică a literaturii românești moderne, unde se intersectează puzderie de curente și se vestesc semnele unei zodii prospere, d-sa este un neobosit și înzestrat lucrător. Îl așteaptă de acum încolo maturitatea cu mai multă chibzuială, care va aduce cu sine, desigur, și rod substanțial. Poate pe lîngă «păcatele tinerețelor», d-l Mircea Eliade va trece atunci schișind un suris îngăduitor ca un părinte pentru copilul debil, care a venit pe lume înainte de soroc.“

În final încearcă totuși să atenueze întrucîva aciditatea sentițnelor sale critice, apelînd la o cugetare a lui René Boylesve, care se declara mai mulțumit cu un cititor pretențios decît cu unul placid și dezinteresat de calitatea textului: „La sfîrșitul acestor rînduri certărețe, i-am amintit d-lui M. Eliade cuvintele unui autor cu privire la cărțile sale și cititorii lor, spre a socoti cercetarea noastră animată de interes. Scriitorii ar trebui să adopte poziția lui René Boylesve, care declară că preferă un cititor critic altuia placid și neașțat de ficțiunea cărții: *«J'aime mieux, à la page dernière de mon roman, voir un lecteur un peu boudeur et mécontent, que de le surprendre fermant le livre avec cet air béat que laisse une question définitivement jugée»*. În faptul că ai putut să-i acorzi atenție rezidă indicul unor germeni viabili. Deci chiar dacă îți este critica potrivnică, nu-ți este total contestatoare. Și din aștepta opinii exprimate, vei putea alege pe cele juste de cele false. Așa încep corectările. Mai ales cînd ești la primul volum.“ („*Isabel și apele*

diavolului" de Mircea Eliade, în *Gîndirea*, an. X, nr. 8—9, august-septembrie 1930, p. 307—309, rubrica „Cronica literară“.)

Cel mai profund afectat de malițiozitatea comentatorilor de la *Gîndirea* se arată — paradoxal — nu scriitorul, ci bunul și sensibilul lui prieten Mircea Vulcănescu, care face din atacul celor doi obiectul unei drame personale, trăită intens și cu amărăciune. El va publica imediat, în trei numere din *Cuvîntul*, un lung foileton, conceput ca o epistolă către autorul cărții (numit cu apelativul protagonistului: „doctore“). Pe măsură ce-l informează asupra „imputărilor“ critice, le și demontează cu inteligență, acuzînd conservatorismul în care se complac recenzenții și tendința lor simplistă de a cantona semnificații și simboluri largi în anecdotic și derizoriu. Vom încerca să cităm cît mai mult din acest text, cu credința că restituim contemporaneității un fragment infim din opera pe care Gulagul i-a zădărnicit-o lui Mircea Vulcănescu:

„Doctore,

Mi-ai cerut, și-aduci aminte, odinioară, o «prefață», la *Itinerariul tău spiritual*, pe care prietenul tău de atunci, Nichifor Crainic, voia să-l publice cu orice preț, în «Cartea vremii», colecție de ale cărei apariții se-ngrjea pe vremea aceea.

Itinerariul tău avusese mult succes publicat în foileton de o gazetă. *Itinerariul* tău era un fel de revizuire de valori, un fel de scară pe care înfățișai din treaptă în treaptă o depășire, care pornind de la datele imediate ale experienței unui intelectual din generațiunea ta părea că se sfîrșește sus, la Dumnezeu, față de ingeri. Scara ta se sfîrșea sus, la Dumnezeu, și de aceea, toți cei chemați aicea pe pămînt ca să-l slujească în chip văzut te-au socotit «de-ai lor» și-au încercat să te cîștige.

Eu n-aveam nume literar pe vremea aceea, tot așa cum n-am nici astăzi. Tu știi prea bine că scriu rar și numai cînd n-am încotro, cînd nu pot altfel. (De pildă, de cînd ai plecat nu și-am scris pînă astăzi, niciodată. Sau poate, mai exact, și-am scris; dar nesocotind scrisul meu indispensabil, o dată ce mi-am așternut aleanul, am închis scrisorile în sertar.)

Mai mult decît atît, spre deosebire de aceia care s-au grăbit să te înroleze «șampion al ortodoxiei» pentru a treisprezecea treaptă din *Itinerar*, eu te-am făcut atent asupra ușurinței cu care triumfai asupra cîtorva dificultăți în acest punct și mai ales asupra temerilor mele, confirmate de atunci în propria-mi ființă, că trecerea la Dumnezeu, de jos în sus, fără aceea ce numeam trăirea întrupării, adică a Darului lui Dumnezeu care se coboară asupra-ne, nu-i cu puțință și că, prin urmare, între treapta a douăsprezecea și a treisprezecea a *Itinerariului* tău, e o prăpastie, un hiatus de netrecut prin puterile voinței. Mi-ai mărturisit atunci că în adîncul sufletului tău nu făcuseși «experiența» întrupării și că erai un mag, adică un suflet ispitit de puterile voinței, de setea de a te îndumnezei prin tine însuși. Ai scris atunci un «*theos eghenou ex antropou*» și apoi o «apologie a virilității» pe care în virtutea aceleiași confuzii care a făcut să treacă «complexitudinismul» celor de la «crinul alb» drept manifest creștin, *Gîndirea* și le-a publicat aproape ca «dovezi» de convertire, cu toate că în ele ascundeau același rod al experienței magice, pe care ai conturat-o apoi așa de clar, în ultimul tău studiu scris în drum spre Indii, și pe care numai cîțiva îl cunosc, privitor la «Faptul magic».

Dacă totuși mi-ai cerut să-ți scriu o prefață pe care nimenea din cei cu nume cunoscut nu și-ar fi refuzat-o, este, desigur, pentru că și s-a părut că înțîlnirea noastră pe treapta a noua a *Itinerariului*, între Luther și Ignășiu de Loyola, crea între noi anume legături de problematică mai trainice poate, în orice caz mai autentice, decît acele care te legau de acei cu care «ocazional» te înțîlniseși în soluții.

Prefața nu și-am dat-o, este drept, fiindcă n-a mai fost vorba după ce ai plecat de

publicarea cărții tale. În schimb, îți scriu astăzi scrisoarea asta, în chip public, pentru că cel din urmă număr din *Gîndirea* vine ca să-mi dea dreptate, rupînd valul de confuzie care se crease între ideologia propriu-zisă a *Gîndirii* și ideologia «noiei generații», a cărei existență ai dat-o în vileagul celor mulți, în luptă dreaptă cu cei mai mulți din «idolii» vechei generații. Cele două însemnări din *Gîndirea*, care te ivesc și care cuprînd în esență imputări «literare» și «morale», pentru că și ai scris pe *Isabel*, mi-arată că aveam dreptate să spun că între «gîndiriști» și «generațiunea noastră» poate fi uneori identitate de poziție spirituală, identitate de concluzii și păreri, dar că motivele acestor păreri și mai ales problematica prin care am ajuns la ele se deosebesc fundamental de la unii la alții. Neînțelegerea problematicii din *Isabel* e așa de radicală afit pentru Nichifor Crainic, cît și pentru criticul care-ți consacră cinci coloane jumătate din revistă, încît cel dintîi poate să scrie despre cartea ta: «O carte scabroasă, de eclipsă morală. Afitua însușiri excelente cu care e înzestrat Mircea Eliade, îngropate în pămînt, pentru a expune vederii cu orice preț „corola hermafrodită” (Maritain) a vișilor elegante»; iar cel din urmă să îți rezume romanul ca pe un roman de anecdote «spre a informa pe curioșii cari n-au cetit cartea și spre a ajuta pe cei care s-ar aventura să colinde paginile lui *Isabel* și apele diavolului», trecînd alături asupra semnificației detaliului care dă sens întregului roman: visul, despre care scrie că: «Plutirea e incertă, pe alocuri nava înțelegerii dă în podmolul clisos care o încurcă»... «Se ivesc dificultăți și dacă atenția nu e deplin încordată, pierzi bruma de interes incipient și ancorezi direct în obscuritate».

Și totuși, închipuieste-ți, doctore, că criticul nu e cîtuși de puțin prost! El a priceput foarte bine că e vorba de un roman «autobiografic», cu toată dezmînișirea pe care o daseși în prefața specială scrisă către prietenii tăi. El și-a mai dat seama apoi, neîndoios, că India e numai «un pretext de exotism» pentru roman, că nu e vorba, prin urmare, în el «nici de India englezilor», nici de a «băștinașilor» și că decorul «mai mult dat prin aluzii, decît amănunțit colorat», cu toate «menționările toponimice, aluziile, presărarea dialogului cu fraze englezești», constituie «numai un simulacru de decor indian».

Mai mult decît afit, criticul a priceput că «acțiunea» (anecdota) nu are nici o importanță; că e «banală, fără interes» și că nu are nici o legătură aparentă cu [locul în] care se desfășoară, nefiind «obligatoriu să se petreacă numaidecît acolo», puțînd «să o plasezi orișunde».

A priceput, în sfîrșit, și lucrul care și-ar fi putut da cheia naturii romanului, și anume: că singurul personaj real e doctorul, pentru că scrie: «În *Isabel*... nu înțîlnim deci nici India, nici pe englezi. E India cu și fără englezi. Exhibiții de manechine cu îmbrăcăminte și etichete deosebite; în fond, însă, autorul, multiplicat în mai multe fețe.»

Și totuși, acest critic n-a priceput. Dovadă e că nu reține din cadrul personajii, acțiune, decît detaliul, anecdota. Astfel, notează că «miss Lucy e o vieneză avută». (Eu uitasem.) Și povestește, precum și-am spus, acțiunea plat, numai în lumea întîmplărilor văzute, deși recunoscuse singur că întîmplările n-au nici o importanță-n ele însele, trecînd alături, duos de neînțelegător, asemeni unui somnambul pe o streășină, alături de prăpăstii a căror existență o ignoră pîr și simplu, cum e, de pildă, faptul esențial, și care i-ar fi putut da cheia dezlegării sensului romanului întreg, anume, că povestea începe în realitate, se continuă de la un anume capitol înainte în vis, pentru ca apoi să urmeze iarăși în realitate, fără ca totuși planul inițial al romanului să se schimbe și fără ca cetitorul măcar să-și dea seama de aceasta.

Să te mai miri atunce, doctore, că criticul găsește pesătura ta de simboluri în ordine de vis, un roman «fără ordine și fără idee simbolică», chiar atunci cînd simpla confruntare a titlurilor cu contextul îi mărturisesc contrariul? Sau să te revolți cînd te

acuză că ai eliminat planurile spirituale ale romanului de idei care «pune și dezbate teze», «înlesnind numai o searbădă poliloghie fără cap și fără sfârșit, atunci când *Isabel...* nu e decât un «semn» pentru o «idee»?

Nu. În fața acestei neînțelegeri îți rămâne să te-nchini înaintea neputinței fiecăruia de a depăși propriul său plan de perspectivă sau, cum ai mai făcut și altă dată, să ataci în față, clar, pe adversar, opunând «sensul esențial al acțiunii» celui care ți-a reproșat că romanul tău nu este «epic» și «sensul magic, adevărat, al metafizicii» celui care o confundă cu «pornografia.» (*Carte pentru „Isabel“* <I>, în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1951, 26 septembrie 1930, p. 1, 2.)

În cea de-a doua parte a foiletonului, Mircea Vulcănescu vede reacția adversă la roman fundamentată pe două mari acuze: neverosimilitatea tramei și a personajelor și lipsa densității epice. Pentru fiecare dintre ele, filozoful are însă argumente irefutabile. De pildă, el consideră *Isabel și apele diavolului* un roman inaccesibil „omului de mijloc”, scris la temperatura unor exigențe narative moderne, agresive prin noutate dacă le raportăm la cele de rînd, îmbrățișate cu curaj de promoțiile intelectuale ale momentului '30. A-i evalua veracitatea psihologică cu cîntarul unor limite și conveniențe literare tradiționale i se pare la fel de arbitrar precum gestul de a căuta la un Kierkegaard, Nietzsche sau Gide reflecțiile și manifestările „burghezului mediocru”. Acuzația de debilitate a epicului în roman o consideră apoi un viciu de perspectivă, de care se fac vinovați cei care se mențin în planul întâmplărilor mărunte, al anecdoticii. Or, *Isabel și apele diavolului* este un „roman de aventuri spirituale”, în care faptele concrete sînt reflexele imanenței sufletești și au tot timpul un motiv general-conceptual. Asta nu înseamnă un minus în obiectivitate, ci mai degrabă un plus în direcția unei originale ambiguități, care îl sperie doar pe cel neobișnuit sau neinteresat de farmecul și profunzimea metafizică a omenescului:

„Așadar, *Isabel...*

Aci, în neputința de a prețui exact pe *Isabel...*, ci nu în faptul că eu aș fi avut sau nu cînda dreptate, văd semnul neînțelegerii celor două generații.

Căci ce e *Isabel...* și ce se cade să gîndim despre «imputările literare și morale» care ți se fac, fiindcă l-ai scris? Încep astăzi cu imputările «literare». Voi sfîrși ocupîndu-mă de cele «morale» altă dată.

Imputările literare care ți se fac se pot rezuma în două critici: 1) romanul nu e *verosimil* și 2) romanul nu e *epic*.

1) Că romanul nu este *verosimil*, poate să însemne mai multe lucruri. Întîi că romanul tău nu e trăit cu adevărat, apoi că personajii nu sunt vii, nu au o existență personală, obiectivă și de sine stătătoare. Actele lor nu-și află motivarea în dinamismul propriei voinți, ci în voința autorului care le este exterioră. Când criticul de care mă ocup scrie despre concluzie că «motivul... nu corespunde veracității psihologice», vorbind de doctor, pare să insinueze amîndouă aceste sensuri. Din sensul general al criticii ce întreprinde se vede însă că neverosimilitatea se referă mai mult la «personajii» cărți. Și de ce? Pentru că i se pare criticului neverosimil faptul că eroul se compromite în acțiuni nesăbuite numai pentru că e «îndemoniat de fapta cunoașterii». Și-n loc să se căsătorească din iubire pămîntească, așa cum fac de obicei eroii de romane, nu se căsătorește decât după ce are proba trădării pămîntești a eroinei. Bizar, nu?

E adevărat că criticul îți face puțină dreptate. El recunoaște că romanul tău e un roman-confesiune. Consimte parcă să admită c-ar fi vorba de ceva trăit. Îți reproșează chiar c-ai trecut în roman fapte trăite fără de «selecțiune» literară.

E drept că *Isabel...* nu e o carte scrisă la temperatura ordinară. O carte fără echilibru

interior, al cărei suflu fișnește dintre rînduri către cetitor, ca o tentativă de agresiune. Dar ce-ai scris pînă acuma, doctore, în genul «căldicel», care să-ți lase cetitorul în apele lui de mai înainte? Eu nu știu. De fapt, criticii au dreptate să se teamă. Cuprinde cartea ta farmecul primejdios al unor zări nu tocmai bine deslușite omului de mijloc. Și tocmai asta pare să înțeleagă criticul tău prin «roman». Și e drept că, cetînd pe *Isabel...*, cine nu are nimic în el se poate arde încercînd să treacă peste propriile lui limite. Dar nu se întîmplă oare același lucru cu multe alte cărți de căpătîi, cu Gide, cu Nietzsche sau cu Dostoievski? Și *neautenticitatea* — adică nepotrivirea dintre ceea ce se petrece cu eroii din roman și motivele obișnuite de purtare ale «burghezului» mediocru de oriunde — nu a fost oare ridicată ca o vină împotriva oricărui scriitor care a încercat să rupă vîlul care acopere ansamblul de conveniențe și ambiții, de măsluiri și de tăceri pe care o privire mioapă le consideră a fi substratul moral etern al religiozității? Cetînd criticul tău, îmi pare că am înainte-mi un răsunset palid al replicii, altfel viguroase, a lui Henri Massis contra lui Gide. Ei bine, crede-mă, lucrul acesta nu mai prinde asupra-mi. Poate să prindă asupra cîtorva zeloși «didactici» care se-ntreabă astăzi pentru întîia oară despre lucrurile acestea. Dar pentru cei ce știu, cu Nietzsche, că «dragostea e dincolo de bine și de rău» și că orice ar zice moralității de ocazie sau de catedră, între binele moral și medicru, necesar societății, și Dumnezeu absolut pe care nici o noțiune nu-l măsoară, nici Binele, nici Adevărul, nici Frumosul scrise cu literă mare, e o prăpastie de netrecut (Șestov), cu alte cuvinte pentru toți care știu că nu se poate ajunge sus la Dumnezeu decât prin «aventură», o aventură al cărui risc e propria ființă a celui ce se dorește îndumnezei, asemenea măsurii și indicații despre «neverosimilitate» nu mai prind. Și *Isabel...*, cum titlul îl arată, nu e un roman de moravuri, ci e un roman teologic.

Isabel..., spune un prieten anonim care îmi scrie, nu-i o carte: «e ceva rupt din noi»... și de aceea farmecă și tulbură pe cetitor, însinuîndu-i zări pe care fiecare le ascunde în propriile lui adîncuri. Nu. Nu sunt ale tale apele lui *Isabel*. Sunt ale noastre! Și nu ne trebuie ipocrizia «oamenilor cu principii» ca să le recunoaștem fiecare așa cum le-nlînim cu toți în experiența cruntă a vieții sufletelor noastre. De ce să ne ascundem după deget atunci cînd simțim că ni s-a pus mîna pe rană, cînd ne simțim descoperiți și arătați cu degetul din cuget, goi, așa cum suntem? Să nu simulăm că nu ne e rușine, fiindcă suntem goi, cum fac aceia care simulează sfinții! Căci păcatul este mare. Mai bine să ne recunoaștem precum suntem în firea noastră, rușinați și goi. Asta nu însemnează, în nici un caz, o «abdicare». Abdică cel care renunță să se *voiască* «altfel». Dar nu abdică cel care se vede așa cum e.

Aiut despre «autenticitatea» vieții din care e țesut romanul *Isabel...*

2) Cît despre faptul că romanul nu e *epic*, lucrurile-mi par să stea cam astfel. Am spus odată despre *Isabel...*, între prieteni, argumentînd contra aceluia care vedea în el un roman liric, că este un *roman de aventuri*, deci roman epic. Dar am adăugat: «roman de aventuri *spirituale*». Prin aceasta, eu cred că am făcut cele două precizii necesare pentru a situa romanul tău în «genul epic» printre romanele acele din a căror familie aparține.

Am spus că *Isabel...* e un roman de aventuri, un roman epic, care cuprinde o conexiune de întîmplări cu tîlc, interesante, cu «introducere, intrigă, peripeții, nod, culminație, deznodămînt», și celelalte, conexiune de întîmplări care presupun «conflict» și «dramă». Dar am adăugat: e un roman de «aventuri spirituale», pentru că planul pe care se petrec aceste întîmplări, nu este planul faptului concret, planul actualului, de amănunt și de culoare, ci planul celălalt, glacial, transparent, al spiritului.

Editorul a voit să fie «șmecher» și împăciuitor, a acceptat cu totul definiția, dar a

adăugat îndată, «pentru cetitorul pe care zăririle metafizice îl sperie». Încă, romanul își păstrează interesul imanent, terestru, de roman de aventură «pur și simplu». Este adevărat că *Isabel...* este o carte plină de farmec, o carte care farmecă și pe cei care nu îi pricep «sensul». Trebuie să ai «a priori» niscaiva motive ca să te «refuzi» acestei atmosfere, pentru ca romanul să-ți apară «sec», lipsit de farmec... Cred totuși că editorul nu are dreptate. Cetitorul lui *Isabel...* nu poate rămâne în planul întâmplărilor mărunte. Îl opresc de la aceastea titlurile, la fiecare schimbare de capitol, și în anume locuri, adevărate bariere puse în text — cum ar fi *Nedumerirea după victorie*, de pildă — întocmai ca niște mari garduri care trebuiesc sărute, ca să pătrunzi în Țărutul intim al acțiunii ulterioare.

Care este «subiectul» romanului din *Isabel...*? Este oare povestea unui tânăr prezumțios ce-și zice doctor, care-a plecat spre Indii într-o zi, ca să aibă despre ce să scrie, și care a înfîlnit pe drum o «nemțoaică» de care s-a îndrăgostit, dar care l-a disprețuit, pentru că el călătorea în clasa [a] III-a? Său e povestea doctorului care, odată ajuns în Indii, s-a încurcat cu o englezoaică și care a fugit fiind a fost pus în situația s-o ia în căsătorie, pentru ca apoi să se încurce cu o alta cu același nume: «Isabel», pe al cărei frate să-l seducă și pe care să o seducă de asemeni, refuzînd totuși s-o ia în căsătorie, pentru că se simțe iar atras de «nemțoaica» de la început, «mai pricepută și mai matură în iubire»? Este romanul în care «Isabel» cea refuzată se dă altuia «de necaz» și-n care doctorul, dezgustat de o scenă de beție stupefiantă a «nemțoaicei», se hotărăște să ia în căsătorie, în sfîrșit, pe Isabel, ca să afle de ce s-a dat altuia, și încîntat, în sfîrșit, aflînd că Isabel s-a dat altuia, fiindcă-l iubește, speră că astfel va putea supraviețui în copilul soției lui cu altul? Cam cu atît rămîne cetitorul prost din *Isabel...*

Nu. Nu acesta e subiectul romanului *Isabel și apele diavolului*, scris în românește de tine, Mircea Eliade. «*Carte pentru „Isabel”* <II>, în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1959, 4 octombrie 1930, p. 1, 2.)

În cea de a treia parte a foiletonului, Mircea Vulcănescu persistă asupra celor două imputări, considerînd „cetitorul anecdotic” ivit în cei doi critici ai *Gîndirii* asemeni unui somnambul, trecînd orb pe lîngă adevărate comori de sensuri. El aduce discuția privitoare la distincția aristotelică între planul concret și cel abstract al fabulației în terenul speculațiilor ontologice, descoperind în *Isabel...* o anulare a acesteia, romanul realizînd, după opinia sa, printr-un joc de alternanțe epice surprinzătoare, o conexiune a „existenței ca fapt” cu „existența ca posibilitate”, a esenței cu aparența.

La un moment dat, demersul său critic ia o distanță atît de vertiginosă și de elevată față de ipotezele anodine care-i sînt pretext, încît filozoful pare a uita nu numai de ele, ci și de roman, lansîndu-se într-o incandescență perorație avînd ca obiect superioritatea intuiției metafizice răsăritene asupra celei apusene. El recunoaște acestei intuiții, apropiată într-un mod eretic de viul existenței („Dumnezeul nostru este Îns, al vostru este Idol”), mai multă epicitate, epicul fiind legat indisolubil de concret, de certitudinea individualizării. Singurul fapt cu care nu este de acord în roman, găsindu-l în neconcordanță cu aventura demoniacă a protagonistului este soluția „creștinească” a căsătoriei lui cu Isabel. Nu o va închipui însă o scădere, suspectîndu-se mai degrabă pe sine de subiectivism:

„Doctore,

Eroarea care-o face cel care afirmă că anecdota e subiectul romanului tău *Isabel...* se poate asemăna aceleia pe care-ai face-o cercetînd frumusețea statuilor grecești cu

microscopul. Dacă acesta este *Isabel...*, de ce atunci celălalt titlu, *apele diavolului*, și nu *Romanul celor două Isabel?* De ce capitolul de la-nceput: *Tinerețe fără bătrînețe...*? De ce capitolul al doilea: *Unul dintre zece mii?* De ce al cincilea: *Oglinda cu păcate?* Și de ce în el: *Nedumerirea după victorie?* De ce: *Parabola fiului răătăcitor* în al șaselea capitol? De ce în al optulea: *Visul unei nopți de vară?* De ce în [al] nouălea: *Îți dăruiește cineva o lampă?* De ce în al zecelea: *Zina și încătușatul?* De ce: *Soldatul 11.871* în cel următor? Și de ce: *Viața fără de moarte...* de la urmă? Aștea taine pentru cetitorul anecdotic, aștea încrucișeri, și îngînări de «sensuri posibile», pentru roman, lăsate-n urma lui nedezlegate, nu pot să nu iște în mintea cetitorului celui mai timp măcar o presimțire a ceva de neînțeles prin anecdotă. Trebuie să fii somnambul ca să treci alături de prăpăstii fără ca să le presimți ivirea.

Mărturisesc că nu am priceput în chip definitiv întreaga țesătură de simboluri în care se ascunde înțelesul adevărat din *Isabel...*, ci încă astăzi mai șovăiesc între mai multe înțelesuri ale «*Celuilalt*» dintr-însul... N-am ce să fac. Așa sunt simbolurile: irelevante. Nu se dezvăluie decît celui care a «deprins» bine «alegoria». Dar ceea ce am priceput în chip neîndoielnic, este că pe acest plan, al simbolului, stă înțelesul esențial al acțiunii din romanul *Isabel...* Lucrul acesta mi s-a impus de la primul cuvînt, și de la primul rînd am deslușit că toată acțiunea romanului tău e un «joc de înțelesuri», un conflict între diversele atitudini posibile în fața aparenței.

Întîmplările din romanul *Isabel...* nu sunt deci fapte din lumea concretă, ci «atitudini spirituale» ale eroului central: doctorul. Cadru, personagiile și întîmplările nu există decît ca «pretext» pentru «luarea de atitudine», ele nu există în roman decît în măsura în care deschid drum «posibilităților», în care nasc virtualități de atitudine. Ele sunt puncte de plecare pentru interiorizare, semne pentru deslușirea înțelesurilor.

E de la sine înțeles că pe un asemenea plan nu mai există deosebire între *vis* și între *veghe*. O atitudine spirituală, valorează ca atare chiar dacă a fost luată față de întîmplări din *vis*, tot așa cum valorează dacă e luată față de obiecte ideale. Dragostea, ura sau nădejdea rămîn ceea ce sunt, chiar dacă au fost iscate de nălucirea unui vis. Și coordonarea existenței proprii, față de marea existență, rămîne coordonare, chiar dacă «marea existență» nu este decît o nălucire a ființei tale proprii. Pe acest plan, al spiritualului, nu mai are priză distincția aristotelică dintre «actualitate» și «virtualitate», planul spiritualului depășind deopotrivă și împreunînd existența ca fapt și existența ca posibilitate. Existența spirituală unește prin natura ei, «ontologic», existența cu esența. Orișice «e într-un anume fel», «este» și «pur și simplu», spiritualcește.

Dreptate ai tu, prin urmare, doctore, să ne așezi capitolul al șaptelea ca un avertisment privitor la planul în care se dezbate adevărata acțiune, introducîndu-se de-a dreptul în *vis*, fără ca nici un semn din exteriorul acțiunii să se schimbe.

E oare aceasta suficient ca să conchidem că romanul nu e epic? Afirmă de sensul pe care-l acordăm cuvîntului «acțiune». Cădem cu tot Apusul în mreaja aristotelicești distincții, afirmînd că existența nu e complexă decît în actual, în act, în acțiune? Credem cu alte cuvinte că săvîrșirea unui lucru în concret e o împlinire și că existența ca «prezență» e un plus față de existența ca «esență»? Atunci nu există o epică a spiritualității. Epicul e legat de concret, de individualizare. Dar, implicit, negăm și posibilitatea existenței unei drame cosmice. Căci spiritul e atunci ordine desăvîrșită, nemîșcare, vecinicie. Jacques Maritain ne iese înainte, purtînd în brațe darul său de feciorie: «Suma» Sfîntului său Tomă din Aquino! Refuzăm, dimpotrivă, să ne lăsăm seduși de ispitele distincțiunii? Considerăm că virtualul reprezintă a *plus* de existență față de actual? Că așa-numita «împlinire» e, de fapt, o «scădere a ființei» prin coborîrea

ei în timp? Rămînem cu alte cuvinte credincioși adevărași ai Răsăritului, pentru care Spiritul este în primul rînd virtualitate înfînită, libertate desăvîrșită. Viață? Atunci poate să existe și o «epică pur spirituală», și o dramă cosmică, teologală. E adevărat că «apusenii» au să strige: «Introduceți în miezul spiritualității arbitrarul, obscuritatea, anarhia Dumnezeului care nu se supune principiului rațiunii suficiente. Dumnezeul vostru nu e spirit, El e „materialul primitiv” nedeterminat aristotelic.» Dar noi vom ști să le răspundem: «Dumnezeul vostru este „obiect”, substanță moartă. Ci Dumnezeul nostru este viu. El a făcut toate rațiunile suficiente și este liber, și nemăsurat de ele, și își e singur măsura vrerii sale. Zadarnică vă este acuzarea, Dumnezeul nostru este Îns, al vostru Idol!»...

Iartă-mă, doctore, că trebuii să urc așa de sus în slava gîndului ca să dezvolt rădăcina neînțelegerii criticilor tăi, în mîini cu rădăcini de vițe apusene, atunci cînd tu ne vii cu cartea ta din Răsărit, din Răsăritul plin de păcatele lui, pe care le știm, dar care sunt din Răsărit, cu intuiția lui metafizică originală a existenței. Iartă-mă! Lucrurile acestea s-ar fi putut arăta și mult mai simplu. Într-adevăr, ciudată e închipuirea celor care socotesc că trebuie să călătorești, adică să te schimbi de loc, pentru ca să și se «întîmple» lucruri nemaipomenite.

Adevărul e că cele mai mari «aventuri» posibile în viață le înfîlnești la masa ta de scris, cînd te ispitește gîndul să încerci... o știi prea bine; sau în clipa în care te pregătești să te închizi în tine pentru-o noapte; sau în clipa în care auzi un zgomot sau te uiți pur și simplu pe fereastră! Eu îmi amintesc că una din cele mai tulburătoare «aventuri» ce am pățit în existență am trăit-o într-o zi, de mult, uitîndu-mă-n oglindă...

Nu, acțiunea din romanul *Isabel*... nu e aceea dată-n anecdotă, ci aceea ce fișnește ca o știință prin crearea-n intelect a simbolului din titlu de anecdota din cuprins. O acțiune are, prin urmare, *Isabel*..., dar «subiectul» ei este cu totul altul.

Este basmul cuiva covîrșit de tinerețe, de tinerețea aceea sălbatică din *Apologia virilității*, pe care a publicat-o Crainic, a cuiva pomit să facă «experiențe», dar pentru care «experiențele» acestea nu mai au același înțeles pe care-l aveau în *Itinerar*. E basmul cuiva care, pășind «între virilitate și asceză», a pornit în «mare aventură». Indicația din titlul capitolului doi, care ne amintea de *Anabasis* a lui Xenofon, nu ar fi fost oare suficientă criticului să descopere cu cine are a face?

Și aventura care e? Nu e decît o singură aventură posibilă în lumea spiritului, o știi ca și mine, doctore, nu-i așa?... *Este înfîlnirea cu Altul*. Cine e acest «alt» și pe ce căi ajungi pînă la el? Peste ce ape? Treci lin, tăindu-ți zborul ca o pasăre-n văzduh? Sau zăbovești prin smîrcuri și prin cotituri de ape? Zbori drept, dacă ești sfînt, dac-ai făcut odată «înfîlnirea» și ceea ce te conduce este «dorul» de celalt. Dar cînd ești «mag», cînd ești obsedat de tine însuși, cînd în zadar te apleci spre alții, doar ca să-i amăgești, ca să te simți în ei pe tine, «celalt» îți scapă printre mîini, și rămîi singur, «biruitor și nedumerit», și-ncepi să simți crescînd un «altul» chiar în tine; dar nu pe «celălalt» care e într-adevăr «celălalt», cu care te dorești unit, ci pe un altul care este neconținut «altul» în tine...

Că în această stare oamnenii te plîng, doctore, prin reviste, sau că te laudă, ce-ți este oare? În ce fel lauda sau ocara lor s-ar putea măcar insinua între celălalt și tine în felul în care sunteți încinși în luptă dreaptă?

Eu vreau numai să-ți spun un lucru despre *Isabel*... Eu nu cred în izbînda ta de la urmă, doctore, în felul în care crezi că te-ai salvat prin *Isabel*...! Am discutat lucrul acesta mult, cu un prieten. Eu cred că nu astfel se iese cu adevărat din aventură. Cred numai că ai schimbat un farmec pentru altul.

Vezi bine că eu sunt mai aspru decît Crainic în privința asta. Concluzia din *Isabel*... (și concluzia e partea în care autorul își îngăduie să judece împlîrările din roman și să le încheie, așa cum ar *dori* să se împlîne) este o concesie. De lucrul acesta, Crainic nu și-a dat, desigur, seama, căci dacă l-ar fi înțeles, consecvent doctrinei sale, ar fi trebuit să fie mulțumit de tine. În orice caz, în măsura în care ai putut, ai încercat să-l mulțumești, să-i dai o satisfacție. Lui sau, poate, mie. Iartă-mă că sunt prezumțios. Concluzia ta însă, eu nu pot să o primesc, deși pare a fi, după tine, o soluție «creștină», singurul lucru «creștinesc» din cartea ta ațita de «drăcească» (sic). N-o pot primi, pentru că e o concluzie *voit* creștină, ci nu o înfîlnire adevărată. Eu despre asta nu am decît o impresie. Dovezi n-am. Dar cred că soluția din *Isabel*... nu e încă soluțiunea ta. E numai o «ipoteză pentru o soluție», ca să vorbim limbajul veleitar al lui Paul Valéry. Adică nici una. De aceea, și eu aștept alte romane de la tine, și tot spre desăvîrșire. Dar nu spre perfecțiunea literară, ci spre întregirea «experienței» și spre conturarea precisă a aventurii tale. Căci fiecare poartă, în libertatea lui, un destin. Și al tău nu s-a isprăvit cu «concluzia» din *Isabel*... cu «viața fără de moarte» dobîndită-n ficțiune.” (*Carte pentru „Isabel”* <III>, în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1965, 10 octombrie 1930, p. 1, 2.)

De o suplețe și tenuitate care depășesc vizibil cadrul investigației critice, articolul are prin perspectiva lui cultural-teologală o anumită singularitate în cadrul exegezei, probînd convingător, fără fraze partizane, că generația lui Eliade, ațit de orgolioasă în a-și demonstra coeziunea, vădea o certă individualitate de gîndire și sensibilitate, fapt reflectat în creativitatea fiecăruia dintre componenții ei.

După cosumarea impactului cu critica propriu-zisă, ca și ceilalți apropiați ai lui Eliade autori de articole „prevestitoare” (Jianu, Polihroniade, Stoe, Sebastian), Constantin Noica revine asupra romanului cu o cronică literară, publicată în paginile *Contemporanului*. Textul nu vehiculează idei prea noi, care să modifice în vrain fel tectonica exegezei, dar conturează prin apăsare cîteva trasee ale investigației. Romanul este considerat, de pildă, un „exercițiu metafizic” influențat de „spiritul Indiei” și exploațind datele „istoriei” doar în măsura în care intensifică trăirile interioare. Romancierul s-ar particulariza de aceea prin două mari calități, de oarecare nouitate și originalitate în romanul românesc: accentul pe aventura spirituală a protagoniștilor și sinceritatea. Ambele îl fac cu totul reprezentativ pentru generația sa, „spiritualistă” prin formație culturală și „sinceră” prin program: „Dacă nu a fost primit cu toată înțelegerea pe care tonalitatea sa estetică o necesita, în orice caz romanul d-lui Mircea Eliade a fost primit cu bunăvoință revelantă. Căci n-a fost vorba de un public și o presă care au privit cu un interes patern schițele unui scriitor debutant, ci de un public și o presă care s-au găsit în fața unui fapt a cărui existență evidentă prin ea însăși nu putea fi înlăturată. Lui Mircea Eliade i s-a acordat bunăvoința celui care știe să se facă respectat.

Este un moment cultural foarte sugestiv cel numit mai sus. Nu toți literatorii se pot face respectați, în orîșice moment. Cezar Petrescu este, incontestabil, un excelent scriitor, dar ultimele sale producțiuni literare au declanșat ațita simpatie și familiaritate în marele public, încît limitele respectului pentru scriitor și opera sa au fost cu brutalitate frînte. Nu vrem să spunem că o operă nu trebuie să fie pe gustul publicului pentru a fi respectabilă; dar nefiînd pe gustul publicului, căruia nu-i acordă nici o concesie, este cu ațit mai semnificativ respectul care i se poartă și cu ațit mai revelant pentru valoarea intimă a operei.

Mircea Eliade s-a făcut respectat în primul rînd prin sinceritatea sa.

Sincerității sale desăvîrșite îi datorește Mircea Eliade acea impresie de viu, de actual, pe care o lasă lectura romanului său. Și lucrul era dintre cele mai dificile.

Construit ilotic, pe o temă interioară, cu argumente absconse, eliptic și torturant, romanul, scris cu o mână mai timidă, ar fi fost condamnat ca orice produs absurd al imaginației. Energia însă și loialitatea prin care s-a realizat i-au dat forme certe istorice și un conținut de vitalitate unic.

Închipuiți-vă o carte în care nimeni nu se mișcă decât just pentru a nu staticiza romanul, în care eroii vorbesc lenș și viața lor însăși curge lenș, și în care se închide totuși o extraordinară mobilitate. Procesul lui Mircea Eliade a fost, de fapt, simplu, deși neuzitat în literatura noastră: el a propus pentru realizarea intereselor estetice ale romanului său valorile spirituale pe deasupra celor exterioare și de intrigă. Întrucâtva, romanul său se resimte de influența spiritului Indiei, țara în care autorul l-a gândit și l-a scris. Căci ia din istorie doar ceea ce-i trebuie pentru exerciții metafizice, în cazul de față luând din vocabularul vieții curente numai acele expresii utilizate în viața spirituală.

Dar mai are un înțeles această constatare că Mircea Eliade s-a făcut respectat, în afară de înțelesul propriu al lucrului, față de autor, adică. Respectul care s-a purtat operii lui se răsfinge mai departe, căci autor și operă sunt reprezentativi.

Reprezentativi pentru o generație care, prin natură, e spiritualistă și, prin expresie, sinceră, pentru această generație ale cărei cîntece și jocuri încep, în sfîrșit, să fie cercetate.“ („*Isabel și apele diavolului*“: *Roman de Mircea Eliade. Editura Ciornei, 1930*, în *Contimporanul*, an. IX, nr. 93—94—95, 1930, p. 15, rubrica „Note, cărți & reviste“.)

La începutul anului 1931, ecoul romanului încă persistă în spațiul gazetelor românești, preocupînd chiar rubricile literare ale efemeridelor. Cîteva observații interesante asupra lui vom găsi de aceea și în *Gazeta șomerilor*, care semnătura lui Ion Dămian. Recenzentul consideră romanul un unicat „pe harta literaturii române“, situîndu-se în proximitatea valorică a unei cărți argheziene (*Poarta neagră*), apărută în același an. Deplînge de aceea obtuzitatea descurajantă a celor de la *Gîndirea* (*Pe marginea unei cărți*, în *Gazeta șomerilor*, an. I, nr. 1, 30 ianuarie 1931, p. 3).

Adversar constant și lipsit de flexibilitate al direcției culturale reprezentate de generația „spiritualistă“ a lui Mircea Eliade, tînărul Al. Dima consacră cîteva fraze corozive romanului *Isabel și apele diavolului* într-un articol-fluviu, stufos și mediocru, publicat în revista severineană *Datina*. Cartea este decretată o concretizare artistică tipică a ceea ce numește misticism autohton („împrumutat din Apus, după ce aci fusese adus din Răsărit“), „doldora de «experiențe interioare», de capricii sufletești, gemînd de lirism și subiectivism și împodobită cu senzaționalul sexualității, care unește sub bolta aceleiași lucrări spiritualitatea cea mai mistică cu bestialitatea cea mai autentică“ (*Criza culturii românești. Aspecte și atitudini. III. Refracția crizei culturii europene prin mediul românesc*, în *Datina*, an. IX, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1931, p. 169). Vrînd să fie polemic cu orice preț, Al. Dima nu reușește decât să sîrmească interesul asupra romanului printr-un fel de reclamă inversă. În calificații precum „doldora de «experiențe interioare»“, „gemînd de lirism“, „împodobită cu senzaționalul sexualității“, „care unește spiritualitatea cea mai mistică cu bestialitatea cea mai autentică“, închipuite ca deficiențe narative, cititorul inteligent va ghici calități percutante și o operă cu o puternică și incitantă vitalitate epică.

Cu cît ne depărtăm de momentul apariției, zelul analitic al recenziilor se mai domolește, romanul fiind adus în discuție mai mult pentru a individualiza în climatul atitudinea artistică a autorului sau a generației sale. Cea mai incitantă și mai originală tentativă în acest sens o întreprinde Petru Comarnescu, reflecțiile lui influențînd apoi fundamental încercările ulterioare de situare critică și regăsiindu-se chiar peste un deceniu în ierarhizările stabilite de Călinescu în cadrul monumentalei sale *Istorie a literaturii*

române de la origini pînă în prezent. Petru Comarnescu distinge în spațiul culturii românești a momentului configurarea a două moduri concrete de expresie și manifestare a tinerei generații, bine conturate printr-o anume căutată opoziție în care se complac. În primul caz se pune preț pe posibilitățile intelectului și pe luciditatea elaborării operei; în al doilea pe riscul experienței, pe autenticitatea și sinceritatea trăirii ei. Primului îi găsește terenul favorit și o salutară extensie în poezie și critică; celui de-al doilea, în roman și eseul filozofic. *Isabel...* i se pare ilustrativă pentru cea din urmă tendință, prin exploatarea imprevizibilului aventurii protagonistului și prin brutalitatea, chiar inestetică, a trăirilor lui, interioare și sociale: „Nu știu dacă am dreptate cînd, cercînd să configurez curentele actuale ale culturii românești și mai ales tendințele ce se degajă din atitudinea celor tineri, mi se pare că două feluri de expresie mai cu seamă se dezbate și parcă cearcă să se anuleze. Aceste curente sau feluri de manifestare par a nu vroi să știe unul de celălalt. Aceasta, pentru mine, devine din ce în ce mai limpede pe măsură ce tînăra generație de artiști români începe să se manifeste în chip concret.

Cred că actuala cultură românească prezintă, așadar, o tendință de estetizare, pe de o parte, și o tendință de accentuare a conținutului sufletesc, pe de alta. Între aceste două feluri de expresie pare a se da o luptă pe cît de mută, pe aît de îndrîjită. De o parte, o serie de scriitori, poeți și critici afirmă, practic și teoretic, credința în puterile intelectului de a exprima adevărul în forme cît mai lucide și mai alese. Pentru aceștia, scrisul e artă, e proces de elaborare pretențios și complicat, mai ales cînd e vorba ca el să atingă ceea ce-i esențial în ființa omului și în puterile gîndului. Aceasta e atitudinea estetizantă, a îndiririi și trăirii exprimate în forme căutate și alese, noi și pline.

Cealaltă atitudine, pe care impropriu am putea-o numi atitudinea conținutului, accentuează nu expresia aleasă și nici visarea gîndului. Pentru reprezentanții acestei atitudini, ceea ce-i indispensabil și valoros este autenticitatea experienței, este prezentarea directă, sinceră și brutală a adevărului trăit (nu gîndit sau sugerat), a trăirii reale, a faptei, cu toate urmările ei grele și complexe. *Experiențialismul*, acesta este, firește, de-o natură largă și esențială. El înglobează, mai cu seamă, experiența religioasă, pornire mistică, euforia metafizică, ritul magic. Psihologismul adepților acestei directive coboară sau caută să coboare uneori către adîncimi dostoevskiene sau către purificări simbolice cît și gesturile Sfîntului Francisc din Assisi.

Dacă vrem acum să ilustrăm aceste curente prin reprezentanții și operele produse de ele, trebuie dintre cei tineri să notăm pe d-nii Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, A.D. Broșteanu și Dan Botta ca reprezentanți ai *estetismului intelectual și artistic*, iar pe d-nii Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Sandu Tudor, Haig Acterian (poetul Mihail) ca reprezentanți ai *experiențialismului*. Prin natura lor, aceste două atitudini nu pot excela în aceleași domenii. *Experiențialismul* își va găsi mai adecvată exprimare în roman și eseul filozofic decât în poezie sau critică, în care, în genere, poate excela *estetismul intelectual*. Pentru aceste motive, *Isabel și apele diavolului*, romanul d-lui Mircea Eliade, este o operă semnificativă prin disprețul față de artă, față de căutarea frumosului formal și prin accentul autentic pe care-l pune asupra experienței, a aventurii, a trăirii în sensul cel mai larg, dar și mai real al cuvîntului.“ (*Între estetism și experiențialism. Două fenomene ale culturii tînere românești*, în *Vreamea*, an. V, nr. 220, 10 ianuarie 1932, p. 7, rubrica „Semnalizări“.)

Asupra disjuncțiilor estetice și filozofice din mentalitatea tinerei generații, eseistul va reveni cu noi și importante nuanțări chiar în cadrul aceluiași an. Cu această ocazie va adăuga tușe esențiale „atitudinii experiențialiste“, a cărei concretizare efectivă o vede iarăși în romanul *Isabel...*: „Existența unei generații noi fiind evidentă, întrebarea care

urmează acestei constatări ar fi să se rotească în jurul calităților care ar defini-o. Pe ce temeuri spirituale se motivează, așadar, existența acestei generații? Răspunsul pe care m-am gândit că s-ar putea da de la prima vedere ar fi numai următorul: tinerii scriitori se simt legați între ei prin simțămîntul că ei nu mai sunt la fel cu înaintașii lor. Puțin lucru și negativ. Nu? Totuși, tinerii aceștia sunt oameni cari nu au prin vîrstă, cît prin spirit nu vor să îmbătrînească, nu vor să se fixeze, ci vor, dimpotrivă, să se păstreze autentici, proaspeți, nesaturați de varietatea experienței, nehabituai în fața repezirii unor fenomene și sceptici în fața altor fenomene, care apar doar în condiții de pregătire sufletească trudnică și specială. Indiferent de cursul anilor, există o serie de oameni care se prefac fără curmare, căutînd o anumită desăvîrșire prin autenticitatea dinamică a experienței lor intuitive și intelectuale. Conștiința slăbiciunii umane, dar și a puterii de a prefăce această slăbiciune și nu de a o camufla într-o siguranță nesinceră (înelătorie față de sine și apoi față de societate) și într-o suficiență bătrînească (prin abilitate, academism în sens de rigidizare și, mai ales, printr-un fel de pretinsă obiectivitate, paravan pentru scuza tergiversărilor și fluctuațiilor oportuniste) deosebește, precis și iremediabil, generația tînără de globalul celor care au precedat-o. Toate acestea, traduse sintetic și pozitiv, revin la următoarea formulă: generația tînără își are afinitatea constitutivă în sentimentul că la ea voința de a se manifesta în chip cît mai autentic este mai reală, cel puțin pînă la verificarea anilor, decît la înaintașii ei luați global. Această credință, legitimată sau nu, face pe tinerii de azi să simtă un abis între ei și acele grupuri de oameni legați de obiective oportuniste, comode și meschine, în care sufletul este uitat și esența vieții sacrificată unor disimulări abile pentru un succes minor și trecător. Dar descriind o stare de fapt, eu însumi mă văd vorbind cu cuvinte mari, care depășesc realitatea prezentă. Căci vom vedea îndată și contradicțiile și lipsurile tînerei generații, pe cît de nesocotite, pe-atît de îngrijorătoare. Înainte de a face aceasta printr-o atență descriere a curentelor spirituale pe care și de care sunt animați tinerii scriitori români, trebuie să subliniem că, dintre ei, cei mai conștienți își dau seama că valorile prerogate de tinerii de azi nu aparțin ațt vîrstei lor, cît calității spirituale a unei categorii de indivizi și ca atare ei știu că și printre membrii generației precedente se găsesc spirite (de pildă, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Ștefan Nenișescu) cu năzuințe identice, ba încă și cu realizări superioare. Precum și în celelalte generații mai vîrstnice cronologic, din care fie-mi îngăduit să desprind umbra lui Vasile Pârvan. Tînenii de astăzi, însă, cred că înaintașii lor de valoare au fost niște izolați în mijlocul generațiilor trecute a căror mentalitate, chiar cînd a fost frumoasă și bună, a fost mai întotdeauna în flagrantă contradicție cu metodele ei de viațuire. Un formalism nesincer omorî la ele libertatea experienței, riscul trăirii și sinceritatea interioară. Astăzi, tinerii par a se pronunța mai cu seamă pentru autenticitatea experienței, pentru respectarea conținutului sufletesc (pentru a vorbi într-un limbaj care nu-i al meu) sau, în alte cuvinte, pentru prețuirea, în primul rînd, a experienței umane, și nu a teoriilor sau principiilor independente de ea. [...]

Acest curent propovăduit de unii tineri intelectuali români ar putea fi denumit cu un termen construit ad-hoc: «experiențialism». Experiențialismul ar însemna accentuarea experienței umane drept cea mai temeinică metodă de a ajunge la adevărul existenței, la bunătaea vieții și la fecunditatea artistică. Experiențialismul constituie o categorie de înțelegere și mînuire a realității și el poate avea o coloratură magică, mistică, religioasă sau vitalistă, după preferințele celor ce-și propun să-l actualizeze. Pilde de reprezentanți ai acestei perspective de gîndire, viațuire și creație artistică sunt toți cei care nu primesc viața drept ceva convențional și caută cu propria lor individualitate să afle izvoarele adînci ale existenței totale și personale. Sfinții, unii înțelepți antici, eroii moderni,

«tinerii» cu crize sufletești ca Péguy, Psihari sau Fritz von Unruh pot fi modele pentru experiențialiști.

Toți scriitorii care s-au abătut și au încercat viața ca o luptă grea, contradictorie și complexă sunt, într-o oarecare măsură, reprezentativi pentru acest fel de a vedea. Nietzsche, Dostoievski, André Gide, Unamuno, Papini sunt, *par excellence*, modelele «experiențialiștilor» români. Cred că se înțelege că utilizez acest termen în lipsă de un altul mai adecvat, pentru că limba noastră, ca și cea franceză, contrar englezei și germanei, nu distinge clar între experiență și experiment, mai ales cînd e vorba de acțiune verbul «a experimenta» slujind la noi pentru amîndouă substantivele, contrar limbei engleze, care are două verbe «to experince» (a face experiență, a experiența) și «to experiment» (a experimenta). Deosebirea e mare, căci pe cînd experiență și experiențialism și-ar avea echivalențe în termenii «*Erlebniss*», «*experience*», «trăire», «încercare», «străduire», «viațuire» și ca atare experiențialismul fiind posibil oricărui spirit ce se încearcă pe sine, experimentul științific dimpotrivă este o operație în care, în genere, se face abstracție de experimentator, de agent, de observator, căufindu-se în mod ipotetic, specific și verificabil, sensibil și nu intelectual sau intuitiv, descrierea unui aspect al realității înconjurătoare.

Prin natura ei, atitudinea experiențialistă, deși largă și esențială, nu poate excela în construcții estetice sau de etică rațională, cît în confesiuni și valorificări mistice ale realității. Pentru ea, curajul exhibiționismului sau al saltului în mister este mai de preț decît orice lucidizare apolinică, deci rațională și echilibrată. De aceea, scriptic, experiențialismul își va găsi o mai adecvată exprimare în roman sau în esul filozofic decît în poezie sau visare liberă de orice confruntare cu realitatea. Căci, pentru experiențialiști, o credință nu se dovedește teoretic, ci se încearcă individual. De aici pornește o oarecare dispreț pentru filozofia teoretică, cît și pentru intelectualism și mai ales raționalism, precum și față de colectivism, Șestov accentuînd la maximum neîncrederea în puterea rațiunii.

Experiențialismul este la noi reprezentat (la cei tineri), în latura lui exhibiționistă (în epică) și în latura de trăire esențială, fără a fi numai decît creștină, de d. Mircea Eliade; în latura creștină ortodoxă de d. Mircea Vulcănescu și, fapt curios, în latura lui negativă de d. Ion Călugăru (*Omul de după ușă*).

Romanul d-lui Eliade, *Isabel și apele diavolului*, prin disprețul față de forma estetică, de artificialitatea stilistică, și prin accentul pe psihologismul uman și pe valorificările spirituale ale realității, dovedește, din plin, ceea ce vroim să spunem. Articolele și studiile aceluiași scriitor accentuează, de asemenea, sensul vieții ca «aventură», adică producerea unei «serii de fapte cu inițiativă proprie, cu risc enorm și avînd drept sens verificarea sau anularea unor anumite construcții mentale». Fructificat de conștiința indiană și de semnificațiile magiei, d. Eliade se îndreaptă către un experiențialism al vieții ca agonie. (*Observații provizorii asupra mentalității tînerei generații*, în *Azi*, an. I, nr. 2, aprilie 1932, p. 196—202, rubrica „Jeri, azi, mîne“.)

Interesant este de semnalat că Petru Comarnescu, deși congener, nutrit de aceleași izvoare culturale și solidar în genere cu „experiențialiștii“, are suficiență detașare în demersul său ca să constate și reversul medaliei: o sumă de manifestări subsidiare, neconstructive în ordinea creației și chiar a unei percepții normale a realității contingente. Neîncrederea în dinamica și caracterul potențator al rațiunii i se pare a naște iremediabil: refuzul de a înțelege caracterul sintetic al vieții și al creației; cultul pentru extremism și formule oarbe, gata făcute; inconsecvența opiniilor; refuzul cooperării sociale altruiste și egocentrismul agonice; prețul pus pe instinctivitate, pe capriciu, pe munca neregulată, pe

curajul emoțional și subiectiv, pe iraționalitate; lipsa de respect pentru formula de viață clasică și taxarea corectivelor ei, verificate de mai multe secole de cultură și civilizație, ca artificiale și inactuale. Unele din aceste reflexe de atitudine estetică le înfălmăm într-o proporție vizibilă — exegeții mai aplicați descoperindu-le — și în *Isabel...*, demonstrând îndreptățirea și verosimilitatea delimitărilor făcute de Petru Comarnescu.

Prin prisma lor, dar și a romanului *Isabel și apele diavolului*, Eliade continuă să fie mult timp receptat ca un om al contrastelor și chiar al extremelor. „Întreaga lui viață și operă — s'rie Graziella Sotîru în 1934 — se mișcă între extreme: aci prezintă o față de martir iluminat, aci o grimasă de faun (*Isabel...*), aci o înălțare la vertiginoase altitudini, aci o depresiune bruscă la nivel școlăresc. Gîndul lui impacient, scrisul lui inegal, ritmul lui sacadat — linii frînte — trădează un tînar încă în căutarea lui însuși.“ Romanul *Isabel...* este considerat deci produsul unei „grimase de faun“ a unui autor încă în căutare de sine. „Cînd i-am cîtit primul roman, *Isabel...*, adaugă comentatoarea, mi l-am închipuit cinic, pervers; era doar un «*enfant terrible*», care își dibuia drumul, sfîdînd gustul public.“ (*Mircea Eliade*, în *Vremea*, an. VII, nr. 325, 28 ianuarie 1934, p. 8; semnă Graziella S.).

Nici E. Lovinescu nu-i este prea favorabil lui Eliade ca romancier, *Isabel și apele diavolului* fiind calificat destul de dur, ca o „narațiune penibilă“, înlocuind papinismul cu gidismul, într-o epică discursivă și cu „deficiențe“ „sub raportul expresiei“. Criticul are cuvinte bune, în schimb, pentru militantismul generetist al gazetarului: „În cadrele mișcării noastre culturale din ultimii zece ani, Mircea Eliade a avut rolul de animator al «generației» sale, în care și-a amestecat atît de mult febrila-i și multilaterală-i activitate, încît, dacă n-a inventat-o, i-a dat cel puțin conștiința existenței. Din iluzia unei îndreptări superioare a catastrofei războiului mondial, problema palingenezei universale s-a ridicat pretutîndeni în acești douăzeci de ani, nu numai în ordinea politică și socială, ci și în cea sufletească, schișîndu-se într-o vreme chiar curba unei întoarceri spre misticismul religios. La noi, Mircea Eliade e privit ca interpretul tuturor problemelor spirituale ale «generației» sale, deși poate, cercetîndu-și pulsul, i-a trecut întrucîva febrele și preocupările. S-a descoperit astfel în ceilalți. Nu este însă locul de a-i fixa aici atitudinea destul de contradictorie față de probleme și de oameni, prețioasă însă și prin candoarea tinerească a entuziasmului și prin nobleța unei activități pe atît de dezinteresată, pe cît de dezordonată. Ajunse la o amploare aproape profesională, legăturile lui cu literatura, singurele în discuție, par totuși numai sporadice și în intenția vădită a unui diletantism, a unei concesiuni făcute silnic gustului public pentru forma romanului. Întîia lui încercare în acest gen nu-l putea, de altfel, apropia prea mult de dînsul. *Isabel și apele diavolului* (1930) e tot un fel de esestică romanțată, discursivă și ideologică, cu influențe supărătoare. Papinismul activității lui anterioare face loc influenței lui Gide, a actului gratuit și a diabolismului, adică a perversității de a se substitui voinței altuia, împingînd-o, în chip cu totul dezinteresat, spre destine străine și arbitrare. Exotismul mediului indian, nu încă destul de colorat pentru a putea susține prin sine interesul unei narațiuni penibile și sub raportul expresiei, și al unei erotice deficiente, și poate tocmai de aceea obsesive nu se realizează pe deplin.“ (*Romanierul „generației“ sale*, în *Adevărul*, an. 51, nr. 16282, 24 februarie 1937, p. 1-2.)

De gidism, chiar „servil“, și localizare a „imoralismelor“ scriitorului francez îl acuză cu oarecare malițiozitate, pornind mai ales de la afabulația romanului *Isabel...*, și G. Călinescu, nu fără a-l vedea și un continuator al lui F. Aderca în materie de lubricitate. Îi găsește însă și un embrion de individualitate în amestecul de sexualitate și erudiție, de

mondenitate și esoterism, de febrilitate erotică europeană și voluptate rece asiatică: „Mircea Eliade este cea mai integrală (și servilă) întrupare a gidismului în literatura noastră, gidism pe care îl înfălmăm și la Camil Petrescu, însă aproape numai sub forma oroarei de caligrafie. După André Gide sensul artei fiind cunoașterea (înțelege instruirea de esențe pe cale mitologică), un artist e cu atît mai adînc, cu cît trăiește mai intens, cu cît pune mai multe «probleme», care însă nu sunt propoziții inteligibile, ci «trăiri», «experiențe». Și cum eticul e aspectul fundamental al destinului uman, problema trebuie pusă ca experiență morală. Artistul nu ia atitudine, ci trăiește răul și binele, eliberîndu-se de amîndouă, rămînînd cu o intactă curiozitate. De unde acel «imoralism» (față a preocupării morale), care la Gide se vedește în interesul pentru adolescență, delicvenți, vișile insolite, crimă, revoluțiile sociale, exotice, experimentate toate cu o egală simpatie, însă cu hotărîrea de a nu se opri nicăieri. Cine nu cunoaște mai de aproape literatura lui André Gide, ar putea să remarce banalitatea ascunsă sub aceste subtilități estetice, căci un Balzac era tot atît de curios și experimenta în eroii săi cu aceeași atenție virtutea și viciul. În realitate, André Gide nu e un creator de oameni (ca mai toți teoreticienii «trăirii») și înțelege cunoașterea nu în chipul creării de eroi, ci a unei experiențe interioare largi a artistului însuși. Literatura lui e o prelungire a «culturii eului» și n-are decît un singur erou, pe autorul însuși, care își notează cu răceală experimentele în «caiete». O consecință a experimentalismului egotist în artă este, cum am văzut, disprețul de literatură. Orice rînd trebuie să fie «autentic» (documentar în sensul semnificației interioare), și atunci stilul e un fel de a te prefera pe tine adevărului și o primejdie de alterare a momentului trăit. Scriitorul, în loc să creeze, transcrie din caiete automatismele, cu toate erorile gramaticale, și mai adesea simulează autenticitatea textului.

În *Isabel și apele diavolului*, toate datele de temelie ale estetice lui Mircea Eliade sunt puse. Autorul narează «trăirea» tinereții agresive, alimentînd și pe această cale ideea de «generație» care a amețit pe atîția tineri. Faptul că în acest roman și în *Maiteyi* experiențele se fac în ținut exotic are înțelesul său. Nu romanele sunt ecouri ale unor călătorii întîmplătoare, ci, dimpotrivă, refugiu în exotic era necesar pentru ca autorul să aibă o experiență proprie. Ca gînditor, eroul ar fi ajuns pe același vîrf și prin Europa, el însă simțea nevoia unui drum nebătut de compatrioții săi și de aceea face lecturi indochineze și studiază gramatica anamită. «Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului și a trupului meu.» Desigur că totul e o iluzie. Umanitatea e aceeași pretutîndeni, și orice proverb poate fi găsit în folclorul național, fără inutile expediții pe alte continente. Psihologicește, trebuie însă reținută sîngenirea autorului în mediul comun. Punerea scopului artei în pură exercitare a curiozității este și ea limpede exprimată: «În adolescență voiam să trăiesc prin operele mele; cu puțin timp în urmă voiam să ajung nemuritor creînd că ameni... Acum sunt complet detașat de rezultate. Bune sau rele, neașteptate sau prevăzute, stupide sau strălucitoare, nu mă interesează.» Bineînțeles, materia romanelor e scoasă din «caiete», pe care autorul afectează a le transcrie întocmai, ferîndu-se de redactările patetice și suprimînd neesențialul. [...]

Copiînd, autorul nu uită să atragă atenția asupra scrisului său «nepriecut» cu fina intenție de a-i garanta autenticitatea. Cînd vine cazul de a evoca natura, el fuge cu îndemînare: «zilele petrecute în parcuri mi-au dezvăluit un adevăr, că parcurile n-au nici un farmec. Vegetația poate satisface pe un sentiment. Eu prefer colecțiile de stampe.» «Aș șterge ce am scris. Nu-mi place să laud vegetația, pentru că nu sunt născut pentru a putea scrie astfel de laude.» De fapt, Mircea Eliade nu e poet, deși adesea e în stare să sugereze geologic pe alte căi. Teoretic vorbind, disprețuirea priveliștei acolo unde e

vorba de experiență e o eroare, fiindcă natura (produs subiectiv în măsura în care e creație) arată capacitatea noastră de a ne obiectiva cosmic.

În ce constă experiențele lui Mircea Eliade? Aproape exclusiv în trăiri de senzații sexuale, pe care autorul disprețitor de sentimentalisme le prezintă ca simple rezultate ale unui proces de idei: «Izbînzile mele erotice erau principale, erau pricinuite de idei, de raporturi, de experiențe intime. De aceea am scris cîndva că un Don Juan trebuie să fie un teolog»; «Nu sunt un senzual; de aceea, miss Roth a crezut că sunt. Am fost lucid și așțat, și curios. Aft.» Ba mai mult, Eroul e un satanic al intelectualității, privind cu «drăcească indiferență» «tot ce e alături de artă sau metafizică». Ca mai întotdeauna în aceste cazuri, subtilitatea teoretică ascunde cu greu adevărul fond, care e lubricitatea. Un tînăr orientalist, sosind în India, intră în pensiunea pastorului Tobie Stephens, cîmp restrîns de activitate erotică. Se gîndește să seducă din ambiție pe nevasta pastorului, deși ar fi preferat slujnica, apoi atenția îi cade asupra fiicei gazdei, Isabel. Aceasta are gînduri prea burgheze, pastorul ispitește cu blîndețe pe tînăr asupra intențiilor matrimoniale și tînărul gidian «detașat de rezultate» se grăbește să se mute la altă pensiune, cu o nouă Isabel. Prima victimă a curiozității orientalistului este Tom, fratele Isabelei, tînăr sportiv «de o ignoranță divină și de un sincer catolicism». Îndemnat de diavol, «tovarășul adolescenței», doctorul, «urmînd sfatul clipei de fericire întrevăzută», îngenunchează gol în fața nudului Tom, experimentînd probabil senzații gidiene, căci amîndoi, cu multă creștinătate plîng «raiul pierdut», și Tom sfătuiește cea mai strictă prudență. Pe acest Tom, predispus la hoinărire, doctorul îl ispitește, cu succes, să fugă de acasă. Același doctor descoperă viciul unei fetițe și-l ajută «cu drăcească pasiune». «Îl practicam fără nici o plăcere, fără nici o turburare sexuală. Îl împlineam numai pentru că era păcătos și desfăta o fată de doisprezece ani.» De la experiențe cu tinere fete, eroul trece la exerciții cu domnișoare bătrîne. Miss Roth, o profesoară erudită, blazată și opiomană (experiența narcoticelor completează tabloul senzațiilor) invită pe doctorul mult mai tînăr decît ea la o orgie senină, ai cărei protagoniști sunt nu numai cei doi, ci (reminiscente din *La garçonne*) și o oarecare Edna. În sfîrșit, în căutare de senzații mai violente, eroul se repede cu «sălbăticie și răcnec» la Isabel, sfîșindu-i hainele. Însă fata se apără bine. Autorul încearcă oarecari speculații savante în jurul sexualității. Isabel, care a respins pe doctor, se oferă unui oarecare imbecil și concepe un copil. Chinul orientalistului e intelectual: «Adevărul e numai acesta: să aflu, să aflu. Sunt muncit, sunt îndemoniat de pofta cunoașterii. De ce a căzut Isabel?» În fine, fata îi explică. Pe cînd se uea cu celălalt, se gîndea la doctor. «Ție m-am dat atunci...» Deci copilul e, de fapt, al doctorului.

Este ușor de văzut că, dacă Mircea Eliade localizează aspecte din opera lui André Gide, temperamental, el continuă pe F. Aderca din *Grădinarii*, romanul său înfățișînd nu o formă de cultură a eului, ci un cult sexual. De altfel, romanul e pueril, totuși, cu o notă de personalitate de pe acum fixată și chiar mai intensă decît în alte volume următoare. Amestecul acestor sexualitate și aspirație la erudiție, de viață mondenă și esoterism încîntă intelectul. Între o ședință de viuș cu fetița și de orgie cu domnișoara bătrînă, împerturbabilul doctor face studii asupra templelor din Bangkok, se reculege în gramatica anamită, citește rapoarte asupra excavațiilor și templelor din Mavalavaram. E într-asta o paradă juvenilă, dar și un instinct barbar (împerechind eoupenismul cu voluptatea rece asiatică) ce-și găsește în India geologia sa proprie. «*Noua generație. Romancierii: Mircea Eliade, în Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 870-871.)

După două decenii de tăcere profundă, în anul de oarecare deschidere culturală

europenă 1967, Mircea Eliade începe a fi din nou editat în țară, revenind cu această ocazie și în atenția criticii românești. În *Ramuri*, de pildă, i se va dedica o sintetică „fișă de dicționar“, în al cărei obiectiv intră și *Isabel...* Romanul nu este receptat însă prea fast, mai ales în raport cu ansamblul operei. „Lucrarea este confuză, febril mitologizată, încărcată de un demonism exaltat (personajul ia cunoștință de perversități, vicii), împănată cu erudiție, scrie Iliana Grigorovici, autoarea sintezei; toate încheieturile narative scrișnesc, mereu forțate, lectura e foarte pușin agreabilă, e iritantă, nu conduce ferm și senin spre sensuri. Totuși, *Isabel și apele diavolului* este un roman plin de consecințe pentru creația ulterioară a autorului.“ Interesante sînt însă preliminarile autoarei vizînd poetica romanescă a lui Eliade, regăsită în coordonate expresive și în *Isabel...*, primul din seria romanelor: „În cea mai mare parte a sa, literatura lui Mircea Eliade este document al existenței — existență concepută și realizată ca un șir de «experiențe» — niciodată întreprinse sau repetate. «Experiența» e un fapt existențial acceptat lucid, căutat sau provocat, examinat în realizarea lui pleneră, desăvîrșită, aservit prin cunoaștere, fortificînd și eliberînd eul. «Singurul sens al existenței e de a-i găsi un sens», se spune în *Solilocvii*, de a găsi «o viziune, un echilibru, o schemă care face posibilă, îndeamnă și susține creșterea, înaintarea, ascensiunea».

Literatura lui Mircea Eliade consemnă această perpetuă inițiere, îi descrie desfășurarea, fixează procesul de asimilare spirituală (orice experiență, de orice ordin, are un ultim și esențial sens spiritual). De aceea, modalitățile preferate sînt jurnalul și eseul. Cele mai multe dintre lucrările neștiințifice ale lui Mircea Eliade aparțin deschis sau camuflat acestor modalități. Specia tradițională a romanului — pentru care a optat și autorul — a suferit, în procesul de adopțiune, tot soiul de violențări și maltratări, fără să reușească, chiar cu prețul desfigurării, să-l mulțumească. Mircea Eliade ar fi dorit un roman de idei: «teoria este necesară unui mare roman, este prezentă la toți marii romancieri», se spune în eseul *Teorie și roman* (culegerea *Fragmentarium*).

«O mare operă nu oglindește numai societatea contemporană, ci mai ales granițele cunoașterii la care a ajuns insul, victoriile sale teoretice.» E absolut indiscutabil că o mare operă implică o viziune teoretică, «difuză în toată substanța cărții», dar nu teoria însăși face valoarea operei. Mircea Eliade e ispitit să identifice valoarea estetică a unei lucrări cu îndrăzneala sau subtilitatea gîndirii teoretice pe care o relevă, ceea ce nu poate fi acceptat. Uneori cere romanului mai mult și mai fâșș: îi cere să trăiască exclusiv din substanță intelectuală. (*Mircea Eliade. 2. Literatul*, în *Ramuri*, an. IV, nr. 9, 15 septembrie 1967, p. 16-18, rubrica „Mișcarea ideilor“.)

Cam în același timp, Ovid S. Crohmălniceanu îi dedică romancierului un extins capitol în panorama sa critică *Literatura română între cele două războaie mondiale*, închipuindu-l un continuator sagace și „programatic“ al literaturii cerebrale cultivate de Camil Petrescu și Anton Holban, diferențîndu-se doar printr-o corecție consecvent gidiană a problematicii și, cu deosebire, printr-un căutat *exotism* al fundalului epic. Ca și mentorul său francez, ca și modelele sale autohtone, Eliade face din roman, afirmă criticul, „o foaie de temperatură spirituală și un document netrucat al experiențelor sale existențiale“, transformînd examenul interior, al sentimentelor, într-un act de autocunoaștere. „În *Isabel și apele diavolului* — opinează Ovid S. Crohmălniceanu — pe autor îl obsedează două lucruri: latura demonică a ființei sale, înclinată să se afirme prin devierea cursului altor existențe, și viețile virtuale pe care le putem trăi. În pensiunea doamnei Axon, unde locuiește, el se simte împins să cucerească succesiv sufletele lui Tom, fiul gazdei, al Vernei și Isabelei, fetele ei. Tehnica este a seducțiunii (idee kierkegaardiană) prin descoperirea fisurii morale din caracterul victimelor și însinuarea

unei voințe străine în actele lor. Pe Tom, «doctorul», cum i se spune autorului în familia Axon, îl îndeamnă să fugă de acasă, pe Verna, să-și exercite fără reținere pornirile vicioase. Complicația intervine cu Isabel, în care, după ce dezlănțuie furtunile nubiității, descoperă o neprevăzută rezistență, încheiată bizar, printr-un act de dăruire inexplicabilă primului-venit. Aceste experiențe dostoevskiene (diavolul are ambiția orgolioasă de a modifica destinele oamenilor, inculcându-le sentimentul iluzoriu al libertății absolute) se conjugă cu impresia că, așa cum susțin doctrinele religioase indiene, între viața reală și proiecțiile onirice nu există practic o linie netă despărțitoare. Eroul «trăiește» mental ipoteza căsătoriei sale cu Isabel, nefiindu-și seama bine, o vreme, dacă faptele închipuite într-o totală concretețe s-au petrecut aievea sau sînt simple năluciri. Pînă la urmă, însoțirea are efectiv loc, dar ca urmare a unei crize violente mistico-erotice, care-l duce la convingerea că fata s-a dat altuia cu sentimentul că i se dăruie și copilul conceput astfel îi aparține. (*Literatura „autenticității” și „experienței”*, în *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol I, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 522-523.)

Criticul i se asociază lui Călinescu în opinia că romanul se dovedește, în fond, destul de teribilist și „rău scris”, dar îi atribuie un cert interes literar pentru „amalgamul ciudat de cazuistică morală, senzualism sfidător și aprinsă curiozitate intelectuală”.

Dedicînd un substanțial eseu operei de romancier a lui Eliade, criticul clujean Mircea Vaida se arată surprins de îndrăzneala speculației onirice din *Isabel și apele diavolului*, socotînd-o ca premonitoare pentru autorul de mai tîrziu al romanelor *Șarpele și Domnișoara Christina* sau cel al nuvelilor *Secretul doctorului Honigberger*, *Nopți la Serampore*, *La țigănci*. Găsește de asemenea o migală gidiană în etalarea experiențelor erotice funambulești ale personajelor. Romanul nu i se pare exotic însă, percepînd fundalul indian mai mult ca element epic recuzitar: „Ecouri ale perioadei petrecute în India înlînim în romanul *Isabel și apele diavolului*. Eroul e un fanatic al absolutului, susținînd că «ceea ce merită să fie slăvit e numai maximalitatea, oriunde s-ar găsi și la oricine». În romanul Isabellei, Mircea Eliade își expune numeroase din concepțiile estetice. Pornind de la metafora mitologică a lui Shiva dansînd și creînd universul, pentru erou, expresia «joc de cuvinte» condensează «metafizica realistă și tot ce e substanțial în artă». Romanul e compus din lungi și complicate digresiuni despre artă, religie, sexualitate sau iubire. Pasionat de problemele abstracte ale noțiunilor etice și filozofice, el constată că în Asia: «...se face deosebire între psihologic și sufletesc». Doctorul este supus la un moment dat unei curioase dedublări onirice, nelămurite și obscure, o senzație de pierdere de sine, de ieșire din spațiu și timp (ideea miticea țării a *Shambalei*, existentă în lucrări ca *Secretul doctorului Honigberger*, *Nopți la Serampore*, *La țigănci* etc.), de descompunere în două euri, constatînd: «... nu uit că ființa mea se află și altunde, mai departe... unde? unde?...». În biografia doctorului se petrece o temporară mutație, o inversare a cului cu non-eul, a visului cu realitatea. Eroul are senzația că visul «... a fost adevărata viață», iar realitatea «...un vis ostenit, frînt, rece». Dedublarea e consemnată într-o însemnare bizară în jurnalul intim al Ednei, care observă cu stranie înfiorare privindu-l: «Ochii... oricine i-ar fi privit, simțea neta senzație că sunt înlocuiți», idee aflată în poveștile hinduse din *parakayapravesha*, arta de a intra în alt trup. Edna are impresia că, în mod paradoxal, doctorul crede în realitatea visului, socotindu-l însă în același timp un ecou al cămîi, al minții, deci numai o iluzie a trupului și conștiinței. Procesul mutației realitate-vis e însă reversibil; în timp ce toți în jurul său cad răpuși de orgia opiuului, pe doctor stupefiantul îi deșteaptă. În cele din urmă, autorul ne dă impresia confuză că nu e vorba de o mutație vis-realitate, ci de o trecere din vis în vis, fără a putea

aprecia în care din cele două halucinații e părul adevărului, sentiment ce creează o neplăcută senzație de incertitudine. Alături de aceste speculații onirice, apar în roman nenumărate nuanțe și trepte ale perversiunii, expuse cu naturalețea migăloasă manifestată de Gide în al său *L'Inmoraliste*. Dacă doctorul se plimbă turmentat din aparență în aparență, atunci nu ne mai poate uimi ideea că fecioara Isabel, coabitînd cu Algie, se dăruiește, de fapt, celui-lalt, căruia i se atribuie și paternitatea copilului născut din această unire. *Isabel și apele diavolului* și romanul *Șantier*, ambele narate sub formă de jurnale, nu pot fi considerate romane exotice. India fiind numai un mediu inedit și prielnic experiențelor eroului principal.” (*Mircea Eliade, romancier*, în *Tribuna*, an. XII, nr. 2, 11 ianuarie și nr. 3, 18 ianuarie 1968, p. 3.)

Într-un articol prezentat ca fragment dintr-un studiu mai amplu, Florin Manolescu consideră romanul *Isabel și apele diavolului* grefat pe ideea nietzscheeană a primatului voinței în realizarea individuală, dînd astfel o explicație plauzibilă unor ipostaze și tensiuni ale protagonistului, care par arbitrare sau cel puțin bizare, și justificînd câteva „trucuri compoziționale” (alunecarea în fantastic, insistența exagerată pe lubric), care par generatoare de discontinuitate. El nu-l supralicitează însă, găsindu-l o „construcție de adolescență”, dependentă de influențe recognoscibile (Kierkegaard, Oscar Wilde etc.), dar îl prețuiește pentru fascicolul de lumină aruncat asupra unor viitoare dominante tematice și caracterologice ale literaturii eliadești pe care le conține în embrion: „În *Isabel și apele diavolului*, roman publicat de M. Eliade la 23 de ani, personaj principal este un aventurier, dar terenul pe care se experimentează este acela al personajului însuși. Aventurile sînt de aceea spirituale.

Punctul de plecare, resortul care determină această disponibilitate pentru aventura existențială este, aparent, frivol. «Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului și a trupului meu. E strigătul pe care îl aud pe orice drum aș apuca.» Cu astfel de raționamente, prozatorul însuși învîța în adolescență chimia cînd se studia fizica și invers. [...] La maturitate, personajele sale sînt capabile de gesturi la fel de gratuite: «M-am hotărît să învăț anamita, tocmai pentru că nu voi avea mult de folosit cunoscînd-o».

Dar sensul acestor capricii aparente este mai serios. Eroul din *Isabel...* are nostalgia supraomului. El se construiește de aceea prin liber arbitru, disprețuind timpul istoric, clipa efemeră, în care totul este relativ. Actul volitiv devine mijlocul suprem de realizare, singurul care poate conduce la autonomia definitivă, dincolo de bine și de rău. «Voința rămîne, instrument sigur și rece. Altfel orientată, se slujesc pînte diferite», iar «victoria e a celui care rămîne indiferent, nepăsător de bucurie sau durere, nepăsător de fruct».

Cazurile particulare în care eroul este împins sînt simple ilustrații care trebuie să ne convingă că binele și răul sînt valori egale. Personajul care le experimentează este un cinic, un seducător în sens kierkegaardian, aflat în intimitatea teoretică a diavolului, creator tot afit de vast ca și Dumnezeu. El, Diavolul, există pentru că răul există și el, inevitabil și real, egal al binelui. Nu este atunci firesc să cunoaștem răul, în loc de a-l ignora? Necesitatea aceasta gnoseologică este alimentată și de un egocentrism exagerat, de dorința de a fi principiul motor al lumii: «Nu știu ce vreau. Poate numai să mă bucur de puterile mele, să aflu că *sunt* observîndu-mi sufletul copleșind celelalte suflete.»

În pensiunea pastorului Tobie Stephens, personajul nostru se hotărîște să seducă pe soția gazdei, dezinteresat de profitul sexual, dar contrariat de anemia domestică a acesteia: «Încercarea mea de a o turbura era numai pretextul. Nu tînjeam o posesiune.

Trupul ei fad nu-mi vorbea. Preferam pe cel al slujnicei. Voiam să știu că îi sunt necesar și stăpîn, că relația dintre noi doi e efectivă, că Leonor e a mea.»

Cum spuneam, eroul acesta este un seducător, un cinic în manieră oscarwildiană. Asemeni lordului Henry Wotton din *Portretul lui Dorian Gray*, el își tentează victima spre a o transforma în propria sa operă.

Tom este împins spre o existență liberă, obținută întii prin pierderea credinței. («Experiența mea era o experiență morală, așa cum sunt toate. Ce se va întâmpla cu acest suflet lăsat liber, îndemnat de altă autoritate decît cea a catehismului...»), apoi prin părăsirea casei părintești.

Verna este și ea tentată prin viciu, iar pe Isabel, eroul încearcă să o seducă.

Dar geniul care simte nevoia acestor experiențe este sterp. El nu poate produce nici binele, nici răul, căci acesta din urmă preexistă în Verna și în Tom, sau nu are acces la Isabel, care îl respinge pe povestitor și se lasă, în schimb, sedusă de un soldat.

Intrigat de situație, personajul principal al romanului se căsătorește cu Isabel: «Sunt muncit, sunt îndemniat de pofta cunoașterii. De ce a căzut Isabel?»

Din nou, problema ia un aspect teoretic complicat. Motivul real este camuflat într-o cazuistică retorică: «... refuzînd tinerețea fără bătrînețe, tînjesc viața fără de moarte și mă căsătoresc cu Isabel. Căsătoria fiind legătura transcendentală, e nemuritoare în cer. Iar pe pămînt, voi trăi prin fiii mei, în veacuri.»

Ideea aceasta a căsătoriei este o altă temă predilectă a romancierului. Ea apare sucită pe toate fețele în *Nuntă în cer* sau în *Huliganii*. Ceea ce putem observa deocamdată este că mariajul, în viziunea romanescă a lui M. Eliade, nu are nici o rațiune pentru artist. Dacă în finalul acestui roman, eroul se căsătorește totuși, trebuie să înțelegem lucrurile metafizic. Curiozitatea este aceea care îl devoră, de fapt. El vrea să cunoască rezultatul, consecințele experienței sale cu Isabel, indiferent dacă aceasta a eșuat.

Mai mult! Într-un capitol (*Visul unei nopți de vară*) se procedează la o primă demonstrare a absurdității căsniciei. Mijloacele sînt acelea ale prozei fantastice. Apetența pentru fantastic, iată altă adîncă virtualitate ce se anunță în *Isabel și apele diavolului*.

Printr-un truc compozițional, printr-o abilită confuzie de planuri, personajul este împins în viața conjugală cu Isabel, ajunge fermier în Labong, cultivator de ceai, tată a doi copii. O viață absurdă, nelogică, se însinuează în viața adevărată a eroului. Acesta are schimbări de personalitate, trăiește o viață improprie, lipsită de circumvoluțiuni: «Ajunsesem nepăsător la scurgerea tinereții; nu mă mustram — cum făceam înainte — că sute de cărți se culeg în cele patru părți ale lumii și soarele răsare în mii de locuri, dincolo de ochii mei»; «Eram întotdeauna mediocru mulțumit; singura neplăcere era oboseala bătrîneții care se apropia. Muncisem mult, o muncă streină.»

Trezirea din această viață posibilă se face cu ajutorul eruditei miss Roth, amatoarea de orgii safice și de droguri rafinate. După descriția pensiunii Axon, ambianța d-rei Roth oferă romancierului un alt prilej adevărat de a se exersa. Locuința acesteia, plină de manuscrise rare și de gravuri prețioase, luxuriantă și misterioasă în același timp, împinge la delir și la voluptăți intelectuale.

Firește, romanul acesta este un conglomerat de influențe, o scriere teribilă de tinerețe, plină de experiențe scandaloase. Plăcerea aceasta de a nara întâmplări care se trec în general sub tăcere, obsesia pentru personajele demonice extirpîndu-și brutal sentimentele, era evidentă încă din primele încercări literare. [...] Dar spiritul autorului nu este milezian, licențios. Experiențele sînt crize pure de adolescență, complicate teoretic. Dacă trebuie să le numim cu un cuvînt, nu fondul de lubricitate le definește, ci tentația pentru seducție, cinismul oripilant.

Însă ceea ce trebuie să reținem este perspectiva neașteptată pe care *Isabel și apele diavolului* o conține în subtext. *Maitreyi, Lumina ce se stinge, Nuntă în cer*, proza fantastică, în fine, mai toate romanele lui M. Eliade se află incluse în această construcție de adolescență.

Multe din personajele înlînite în *Isabel...* sînt de găsit și în *Șantier*. Hellen este Isabel, Iris este Verna, d-ra Roth este aici specialistă în istoria artelor Stella Kramrisch. Ea «are o casă bogată, cu o bibliotecă impresionantă, cu multe tablouri japoneze și tibetane». Vom înflîni și pe Cathrine împreună cu dansatoarele de la «Bristol Theatre», pe d-l P., care este, desigur, Axon ș.a.m.d. (*Mircea Eliade și romanul „experiențialist”*, în *Analele Universității București. Limbă și literatură română*, vol. XVIII, 1969, p. 132—135.)

Lui Ion Rotaru, tot într-o sinteză mai largă de istorie a literaturii române, *Isabel și apele diavolului* îi dă impresia unei „mistificări intelectuale” cu scop teizist-teoretic. Nu-și argumentează însă deloc opinia, care pare grăbită și superficial-didactică: „Savant specialist în istoria miturilor și a religiilor, avînd în centrul preocupărilor indianistica, romanele sale sînt mai mult niște jurnale consemnînd experiențe, de preferință cele sexuale. În timp ce, în literatura și filozofia europeană mai veche, confundarea realității cu visul și a visului cu realitatea era privită mai mult ca o ipoteză de lucru a idealismului raționalist, «trăirea» la modul hindus duce la o definitivă, parcă, ștergere de limite între oniric și real. Un obiect de cercetare din acest punct de vedere este eroul. Personajele principale, alter-ego-uri ale autorului, din *Isabel și apele diavolului* (1930), *Maitreyi* (1933) și *Șantier* (1935), trăiesc o bucată de vreme în India și practică cele mai neprevăzute «experiențe» sexuale, în scopul sondării misterului uman, al autocunoașterii s-ar zice, în totală amoralitate, dincolo de bine și de rău. Impresia este însă uneori, mai ales în primul și în cel de al treilea roman (cu tot caracterul de jurnal curat, al celui din urmă), de mistificare intelectuală, în vedere: susținerii tezei.” (*Alți prozatori, în O istorie a literaturii române*, vol. II, București, Editura Minerva, 1972, p. 698.)

Într-o fișă sintetică din 1978, inclusă în dicționarul coordonat de Mircea Zăciu, Dumitru Micu îi atribuie lui Eliade o estetică g diană, dar profesată într-un chip original și individualizator, care nu îl înfeudează. Prin personajele sale problematice, angajate ontologic în experiența viețuirii și căutînd răspunsuri la întrebările existențiale capitale, autorul *Isabelei...* este văzut în constelația unor scriitori reprezentativi ai secolului XX, precum Malraux, Camus, Eugen Ionesco: „Activitățile cerebrale sînt, pentru E., tot aștepta «aventuri» ale spiritului, în accepția specială dată de el noțiunii. Literatura lui, un fel de «jurnal» al acestei aventuri, nu este, în nici un caz, simplă «literatură». «Notele acestea — se spune a propos de un «jurnal himalayan» în *Cuvîntul* — sînt descoperirile și experiențele vocației mele în Himalaya. Le adun și le public fără nici un gînd literar. De altfel, n-am scris niciodată literatură.» Scriitorul profesază, cum se vede, o estetică gideană. Dar independent de Gide. Fără a-i fi tributar. Refuzul «literaturii» nu e, ca la Gide, el însuși «literatură». E ceea ce îl diferențiază, ca orientare, și de Camil Petrescu, alt apologet al «autenticității». Ceea ce are comun cu ei (și cu alți prozatori prin excelență reprezentativi ai secolului XX, ca Malraux, Camus, Eugen Ionescu, de exemplu) e faptul că forța de coeziune a narațiilor sale o întrupează cîte unul sau mai multe personaje problematice, spirite neliniștite, căutătoare, disponibile pentru toate experiențele existențiale. Orice act al acestora e un act de cunoaștere. Orice experiență, pe orice plan, îi angajează ontologic. Scormonind în cotidian, în biologic, în social, scriitorul, sondează metafizicul. O funcție cognitivă îndeplinește, de exemplu, eroul. Sexualitatea — va spune E. — «a fost pretutindeni și întotdeauna o funcție polivalentă, a cărei primă

și, poate, supremă valență a fost funcția cosmologică»; în consecință, «a traduce o situație psihică în termeni sexuali nu înseamnă cătuși de puțin a o înjosi, căci sexualitatea a fost pretutindeni și întotdeauna — numai în lumea modernă nu e — o hierofanie, și actul sexual un act integral (deci și un mijloc de cunoaștere)». Personajele nucleare ale narațiunilor lui E. sînt proiecții ale propriilor stări de conștiință, ale obsesiilor, ale avatarurilor spirituale, întrupări ale eurilor posibile. În ele, scriitorul își trăiește neconvulsiv dramele, neliniștile, fiecare personaj fiind, prin faptul de a lua asupra sa aceste drame și neliniști, un salvator. Un personaj e un semn de întrebare, traducînd zbuluciumul din spiritul autorului. Viața fiecăruia, o continuă interogație a vieții. Cum trăim? Toată literatura lui E., toată eseistica lui (ca, de altfel, creația multor altor scriitori), e în această întrebare. Aproape toți eroii romanelor lui E. sînt oameni tineri în căutare de ei înșiși, hotărîți, o seamă dintre ei, să-și devină proprii demiurghi.“ (*Mircea Eliade, în Scriitorii români*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, seria „Mic dicționar“, p. 204—205.)

În seria nouă a *Criterionului*, apărută în 1990, Dumitru Micu revine asupra literaturii eliadești, propunîndu-și investigația celui mai important segment al ei, romanul. Face cu această ocazie o analiză pertinentă a romanului *Isabel și apele diavolului*, enunțînd asupra lui cîteva judecăți memorabile. Criticul îl găsește foarte aproape de formula narativă a *Romanului adolescentului miop*, cu singura distincție că nu prezintă o biografie „trăită“, ci una dorită, „visată“. După opinia sa, cartea e un *Bildungsroman* virtual, figurînd în crizele procesului de formare a protagonistului etapele căutării de sine ale scriitorului, dominat de „obsesia totului“ și combinînd original în propensiunile sale voința de putere nietzscheeană cu imoralismul gidian și mistică dostoevskiană a purificării prin experimentarea păcatului. Epicul i se pare însă cu totul nesemnificativ în roman sau cel puțin neinteresant. Găsește carate în schimb eseisticii abundente din paginile lui, pe care o consideră „foaia de temperatură morală“ a generației lui Eliade, cea a anilor '30: „Înfiul roman editat (fără nici un subtitlu) al lui Mircea Eliade, *Isabel și apele diavolului* (1930), e o carte a «căderilor». Scris la înfîșa persoană, el pare autobiografic, însă în realitate — declară autorul — e «inventat de la un capăt la altul». Viața din el nu este a autorului, e o viață doar «visată» de acesta, fără a fi și dorită; o viață care, zice Eliade, «mă ispitesc prin fabulosul, demonismul și cruzimea ei». Spre distincție de personajul narator, «Doctorul» (cu care avea uneori el însuși impresia de a se identifica), Mircea Eliade n-a crezut (e propria sa afirmație) «niciodată în diavol», n-a fost chinuit de «obsesia păcatului» și «problema răului», cel puțin așa cum și-o pune personajul său, i-a fost întotdeauna indiferentă.

Ca formulă narativă, *Isabel...* diferă prea puțin, aproape deloc, de primele romane ale autorului. Asemenea lor, această carte nu e decît transcrierea unui «caiet». Fără intenții de literatură: «Eu nu știu să scriu». Destinat unui singur cititor, Mihail, prieten din țara de origine, «caietul» nu conține — întocmai ca acele în care scrisese pînă atunci, «numai pentru el» — notații de jurnal și corespondență. De *Șantier* se deosebește, iarăși, doar prin aceea că, în loc de-a utiliza mai mult prezentul, relatează îndeosebi la trecut. Altfel, totul e ca în *Romanul adolescentului miop* și în *Gaudeamus*; și ca în romanul-jurnal *Șantier* din 1935. Totul se reduce la dezvăluirea unor experiențe, însoțită de reflecții în jurul acestora. *Isabel...* posedă, în consecință, tot calitatea de *Bildungsroman*. Fragmentar și răsturnat. Dacă *Șantier* este un «roman indirect», *Isabel și apele diavolului* e un *Bildungsroman* invers. Romanul parcurgerii unor crize în durata procesului de formare.

Tînăr orientalist dintr-o «țară de miazănoapte» stabilit în India «Doctorul», e un

spirit ce nu suportă mediocritatea. «Nu vreau să fiu comun. Aceasta e spaima sufletului și a trupului meu.» A nu fi comun echivalează, în înțelegerea lui, cu a fi liber. Refuzînd mersul pe căi bătătorite, personajul alege drumul în sus: «Libertatea mea e ascensiune». O ascensiune de tip baudelairian, însă: către infern. «Infernul e sus, așa să știți», scrie el. Și mai sus e raiul, dar nu vrea să ajungă acolo: paradisul «nu-l interesează». Pact cu diavolul? Nu e un pact, ci o abandonare, o acceptare necondiționată a stăpînirii demonice. Însă nu pentru toată viața. Mai exact spus, într-o zi, «diavolul adevărat», «diavolul meu», stimulat, declanșator al creativității, este exorcizat de un altul, sterilizant. De un demon «care mă împiedică să creez», «care îmi secase geniul». Prin renunțarea la diavol — se confesează învățatul — «am renunțat la tot ceea ce mai rămăsese mare și înalt în sufletul meu». De atunci, a «cultivat [...] cu furie nimicul, libertatea și puterea de a crea și nimici nimicuri. Adică libertatea de a trăi la întîmplare.» Vindecat de orice credință («și în Dumnezeu și în diavol»), a devenit «om ca ceilalți oameni». Altfel 'zis, a căzut în mediocritate. Definitiv? Nici vorbă! Cu sau fără un diavol drept mentor, călăuzit nu se știe de care dintre cei doi diavoli (dacă sînt într-adevăr doi, și nu două măști ale aceluiași!), «Doctorul» nu se comportă de fel ca un ins de rînd și nu e devorat de ambiții obișnuite. Dorindu-se «stăpîn», voină să impună lumii «tiparele instinctelor sale», el trăiește urmînd principiul nietzscheean al voinței de putere combinat cu imoralismul gidian și cu mistică dostoevskiană a salvării prin experimentarea păcatului. Drumul spre libertate, cugetă învățăcelul diavolului, trece prin păcat. Păcătuiind, omul «se liberează — de stupiditate, de creștinism, de demoni. Ajunge simplu și curat. Lumina nu vine din lumină, ci din întuneric.» Opinia aceasta nu-i fără tangențe cu credința tînărului Blaga că lumina raiului e produsă de vîpăile infernale și că «numai în lacuri cu noroi în fund cresc nuferi».

Document, mai mult sau mai puțin autobiografic, al uneia din etapele căutării de sine, al traversării unor «experiențe» exprîmînd «obsesia totului», insașietaea „spiritului [...] prea însetat de absolut», *Isabel... este, ca Bildungsroman*, și un roman-problemă. Personajul experimentează, real sau imaginar, mai multe posibilități de autorealizare. Una, derulată în sferile închipuirii (*Visul unei nopți de vară*), este îmburghezirea. Directa negație a acestui mod, clasic, de existență e, desigur, refuzul vieții familiale, depravarea, cultivarea vicului. Nu bălăcirea inconștientă în desfrîu, ci experimentarea lui la lumina conștiinței! Nemulțumit de sine însuși cînd are impresia că, în loc de a trăi, se lasă trăit: «de mădulare și de vecini», personajul afirmă cu insistență, verbal și în scris, că nu cedînd instinctelor își acordă nopți bahice și sexuale, că nu e stăpînit de patima cărnii. «Experiențele» de orice natură înscriu în biografia interioară a străbătătorului lor momente ale efortului de cunoaștere și, implicit, de continuă autodepășire. Prin ele, «Doctorul» iese din sine însuși, din fiecare formulă, adoptînd și motivația tuturor încălcărilor de norme, inclusiv a devierilor de la propriile principii de conduită, de neacceptarea «mecanizării». Spre a face imposibile inerția, uniformitatea, stereotipia, tînărul savant practică, asemenea personajelor-hui Gide, «actul gratuit». O a treia modalitate de autorealizare — și pentru care pledează miss Roth — este estetismul integral. Adeptă a lui Walter Pater, fără a-l cita, această domnișoară trecută binișor de prima tinerețe profesează convingerea că «tot ce putea face mai bun un om inteligent era să-și transforme existența într-o operă de artă». În sensul de «a iubi, a trăi, a se hrăni, a visa artă, artă și artiști». Profesoara de istoria artelor, ea își trăiește crezul «cu pasiune și risc», cu credința că ducînd o existență de «juisare neconținută și rafinată», «cultivînd cu o prodigioasă cunoaștere tehnică schimbările, nuanțele, variațiile», dă curs unui «instinct al elicei». Declarîndu-se «înfi artist și apoi om», miss Roth nu are simțul naturii.

Frumosul și grandiosul din natură o lasă indiferentă, n-o impresionează. «Îmi plac cum îmi place un săpun igienic sau o pereche de pantofi.» Această psihologie s-ar părea că e și a naratorului: înainte chiar de a se angaja în dialoguri cu amica estetizantă. «Zilele petrecute în parcuri — citim chiar pe la începutul „caietului” său — mi-au dezvăluit un adevăr: că parcurile n-au nici un farmec. Vegetația poate satisface pe un sentimental. Eu prefer colecțiile de stampe.» Pentru un spirit neliniștit, instabil, cultul artei nu poate să rămână însă, natural, opțiune exclusivă și (cu atât mai puțin) definitivă. Vocația lui reală e cercetarea științifică, și toate «libertățile» față de munca pe acest tărâm nu sînt decît temporare evadări. Din muncă își face orientalistul un «mijloc de uitare, de calm». În timpul unei convalescențe, revăzîndu-și însemnările asupra lapidarelor javaneze, simte «aprig nevoia de a lucra furios, științificește, adică zi și noapte, fără să gîndească la altceva». Pasiunea muncii, oricît de acaparatoare, de posesivă, nu e însă, la el, o stare în măsură a-l sustrage pentru multă vreme reflecției dinamice, filozofiei aplicative. Absorbit temporar cu totul de cutare problemă de specialitate, orientalistul nu renunță decît intermitent la gîndirea problemelor generale. Ori de cîte ori se înfîlnește cu amica profesoară, conversațiile lor devin dezbateri filozofice. La cea din urmă înfîlnire, amintindu-i-se de către miss Roth că, în ziua cînd se cunoscuseră, la Port Said, el îi scrisese în carnet titlul unui basm românesc, *Tinerețe fără bătrînețe*, «Doctorul», «înseninat de lumina înțelegerii, pogorîtă brusc și dumnezeiesc asupra-mi», se lansează în afirmații paradoxale, negînd existența reală a oamenilor și a divinității, susținînd că «numai mitul există». Ulterior, meditănd asupra tinereții eterne și a imortalității, se decide să... «refuze tinereța fără bătrînețe», asumîndu-și însă «viața fără moarte». Cum? În chipul cel mai simplu, universal. Prin perpetuarea speciei: «voi trăi prin fiii mei, în veacuri». Prin fiii pe care îi va avea de la Isabel. Căci se va însura cu ea și căsătoria, fiind «legătura transcendentală», «nemuritoare», va fi o «nuntă în cer». Împlinirea «visului unei nopți de vară»? Nu. Romanul se încheie melodramatic, artificios. «Doctorul» o cere pe Isabel de nevastă după ce ea cedase unui soldat și rămăsese gravidă. Căsătorii, cei doi nu pot conviețui intim, căci îi separă fantoma soldatului. După un timp, Isabel se îmbolnăvește incurabil și, pe patul de moarte, destăinuie soțului că, în împreunarea cu acel necunoscut, se gîndise la el, lui i se dăruise. Acceptînd motivația aceluia act de neînțeles, naratorul exultă de bucuria că, sufletește, copilul e al său. Nu doar acest final bizar romanțios, ci întreaga materie propriu-zis romanescă a scrierii este, evident, de minim interes, spre a nu spune: nul. *Isabel...* procură însă o instructivă lectură prin partea ideatică, eseistică. Aceasta relevă, în autenticitatea lui incontestabilă, sufletul juvenil al autorului și, implicit, temperatura morală a generației ce își recunoștea în jurul anului 1930 în Mircea Eliade pe cel mai autentic exponent.” (*Mircea Eliade, romancier* <I>, în *Criterion*, serie nouă, an. I, nr. 3, 1990, p. 6.)

Ion Bălu, un aplicat și sensibil interpret al începuturilor literare eliadești, este sedus în *Isabel...* de „febra ideatică” și „tentativa experimentării”, elemente anticipînd înnoirile substanțiale din problematica romanului românesc al deceniului IV. Îl nemulțumește totuși „nesiguranța compozițională” a cărții, nedesprinsă, după părerea sa, de sîngăciile cronicilor vieții de elev și student ale adolescenței. Stabilește de aceea și cîteva racordări insolite la texte din această perioadă: „Efortul de a se găsi pe sine într-un corp aparent străin îi inspirase, în 1927, schița *În întuneric*, iar «doctorul», personajul principal, reprezintă proiecția subconștientă a medicului imaginat în nuvela *Doctorul*, în 1923”. Memorabilă i se pare apoi statura tipologică a protagonistului, care exală în jur un dramatism bine drămuț și surprinde uneori prin accese lirice romantice: „Construită pe

două enunțuri tematice: «păcatul» și «sterilitatea», străine de gîndirea reală a romancierului, cartea dă viață unui personaj care, iubind și fiind iubit de Isabel, o împinge în brațele unui necunoscut, pentru a o cere în căsătorie după ce află că va avea un copil. Probabil, autorul fusese fascinat de demonismul «doctorului», ce se străduia să modifice destinele semenilor, poate voine să imagineze o atmosferă inedită, «tragică». Cu adevărat uluitoare rămîne prezența distinctă a ireversibilității temporale: «... încercam lungi agonii, simțind cum *curge timpul*; moartea lentă a lucrurilor, scurgerea distinctă a clipelor mă otrăveau, mă sîngerau, rodeau fundamentul existenței, turburau axa, săpau prăpăstii în dreapta și stînga.» (*Mircea Eliade și „experiența” Indiei. Un roman de tranziție*, în *România literară*, an. XII, nr. 6, 8 februarie 1979, p. 20–21.)

Cucerit de actualitatea și modernitatea incitantă a tramei epice în *Isabel și apele diavolului*, Marian Papahagi întreprinde o adevărată hermeneutică a sensurilor și simbolurilor mai încăfirate ale romanului, ajungînd la concluzii insolite și originale. El este de părere că, poate nu într-atît de conștient pe cît se dorea, Mircea Eliade realizează cu *Isabel...* un progres capital în problematica romanului românesc apelînd la formula gidiană a „jurnalului imoralist”, împingînd în prim-planul ei un seducător diabolic asemeni lui Johannes, eroul lui Kierkegaard, dar făcîndu-l pe acesta *raisonneur*-ul „solipsismului moral și gnoseologic” al „omului sfîrșit” papinian. Această complexă sinteză tipologică îi dă scriitorului posibilitatea să reinterpreteze, prin intermediul protagonistului, cîteva mituri esențiale precum erotismul (chiar sub latura perversității), narcisismul (cu manifestarea sa numită „dandysm”), egocentrismul și exotismul. „Pentru noul erou al romanului românesc, așa cum îl concepe Mircea Eliade — observă Marian Papahagi — miturile nu se schimbă radical, ele suferă o distorsiune în sensul unui nou activism, care se vrea manifestarea unei noi morale. În perspectiva ei, orice radicalism, sau rigorism, este orientat negativ: omul năzuiește la transformarea celorlalți printr-o cunoaștere care e stăpînire (e evident fundamentul nietzscheean). Mai interesantă este nu coloratura specifică pe care o ia această morală, ci conștiința unui rău imanent pe care o încearcă personajul. Dezbătut între o lume a binelui și o lume a răului, pe care are, la un moment dat, senzația de a le fi depășit, el înregistrează pentru sine posibilitatea unei salvări prin asumarea totală a răului, singura în măsură să ofere distanțarea de el, depășirea lui. Neputînd să se așeze «dincolo de bine și de rău» (pentru Ion Barbu, alternativa se rezolva în sinteză, în acel echilibru «la mijloc de rău și bun»), înțelegînd lumea ca pe un amestec al principiilor, el vruse să o depășească și prin opțiunea pentru mit și simbol. Analiza acestei conștiințe ne poate da o cheie mai exactă a orizontului negativității în care există personajul. El transpune ecuația manicheică a contaminării celor două principii într-un plan divers de transcendență: de o parte trăirea efectivă, de alta cea mitică («Nu există, pentru mine, hiatus între lume și mit, nu există dialectică» [...]). Ruptura între mit și trăire are loc prin desacralizare și este o «vindecare» aparentă: prietenul travestit în demon denunță, prin banalizare, inconsistența mitului și nu mai permite trăirea concomitentă în cele două planuri, cel al lucrurilor sensibile și cel al sensurilor simbolice. Continuitatea lor este întreruptă atunci cînd unul din planuri se anihilează. Parabola cărții este în permanență aceea a basmului *Tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte*, pe care, la începutul romanului, doctorul îl povestește domnișoarei Roth. Din mitul autohton, personajul extrage ideea unei duble conștiințe, a celui care «trăiește» și «povestește» în același timp, fiind deci sensul și epifania lui concretă în sensibil. Ruptura dislocă elementele și, dizolvînd o continuitate spontană, îl proiectează pe cel care o concepuse în planul exclusiv al «trăirii». Este un plan lipsit de transcendență

divină, un plan al omenescului, care presupune o singură formă de continuitate, în interiorul sensibilului pur. Indiferența și atonia continuității inițiale se transferă în transcendentalismul degradat al vieții lipsite de superstratul său mitic. În aceasta din urmă, raportarea între ele a elementelor se face în același orizont și se articulează pe o dialectică a răului: ea are conotația ispitei și nefericirii. Singura anticipație posibilă este cea onirică: trezirea din ea nu poate produce decât confuzie și nedumerire. *Nedumerirea după victorie* (proiect de operă de artă și senzație a adolescenței, de comparat cu propoziția lui Papini despre «eroii lui Michelangelo, triști și în victorie» [...]) este tocmai starea tulbură în care este proiectat cel ce începe să gândească asupra mitului.“

Pentru Marian Papahagi, sensul demoniceii aventuri existențiale a „doctorului“ este „căutarea transcendenței“, ea înaintînd printr-o continuă reevaluare a conceptului de omenesc și printr-o situație a lui permanentă dincolo de granițele maniheice ale răului și ale binelui. Eseul se numește *Experiența ca melancolie*, întrucît, după opinia autorului, acest adevăr își propune să ni-l inculce Mircea Eliade prin *Isabel*... și cele mai mult din romanele sale: că orice act de cunoaștere, oricît de plener poate fi scotit, antrenează inevitabil și o nostalgie după ceea ce a rămas nepătruns, nerevelat: „*Isabel și apele diavolului* este deci povestea unei căutări a transcendenței și a unei reinterpretări a umanului. Ea pleacă din momentul acelei «rupturi» și continuă în planul experiențelor desfășurate într-un singur domeniu. «Seduția», ca posibilitate de acțiune asupra celorlalți, este, de fapt, căutarea alterității pierdute. La început, doctorul se simțea, în același timp, cel care trăiește și cel care povestește, anticipînd sau presimțind confuz ce se va întîmpla, la fel cu eroul din basmul parabolă (între ai cărui termeni se așază, simetric, romanul). În acest sens, întîlnirea cu miss Roth are aspectul contactului dintre două lumi: Mircea Eliade nu caută sinteza, omul occidental-oriental, ci izolarea elementelor, regăsirea, prin trăire, a unei noi și ciudate libertăți. De aceea, lucidității cinice a domnișoarei Roth i se opune în permanență «confuzia» doctorului. El caută restabilirea circuitului între două planuri, cel mitic și cel omenesc, al trăirii, cel al sensului simbolic și al vieții sensibile. Cu alte cuvinte, el încearcă să cunoască cerebral ceea ce putea fi intuit sau trăit pur și simplu. Dar anticiparea mitică nu poate fi retrădusă în acțiunea conștientă. Seducția înregistrează de aceea eșecuri succesive: plecarea lui Tom este altceva decât rezultatul determinărilor doctorului, pentru că avea precedente; seducerea Isabellei, Lilianei sau Vernei sînt experimente eșuate și ele, pentru că sîrșesc în sexualitate pură. Participarea ca spectator la scena safică din casa eruditei domnișoare capătă și ea formele unui eșec. Abia cînd realizează un rezultat concret al seducției (Isabel se dăruiește soldatului Algje, avînd senzația că se dăruiește doctorului), i se deslușește posibilitatea depășirii oricăror alternative. Dacă, de fiecare dată, seducția eșuase, în cazul Isabellei are loc o contopire nouă între sens și lumea sensibilă, dar fără ca primul să se convertească la caracterul degradat al celei de-a doua. Finalul cărții, «cheia» ei, exploatează parabola nașterii divine și închide în metafora rodului împlinit semnificațiile romanului: «Iar toate lanțurile lui, toate ispitirile, s-au vînturat și s-au risipit. Diavolul nu mă mai poate întuneca, de acum. Pentru că am rod. S-a născut, și e viu, și e al meu... Nu mai sunt sterp, nu mai sunt blestemat, pentru că o fecioară s-a îndurat pentru mine. Iar pruncul meu e născut din fecioară. Și cît e de viu, de viu... și cît simt că e al meu.» [...].

Renunșînd la «tineretea fără bătrînețe», care echivalează cu o perpetuă instalare în lumea sensibilă a ispitirilor, doctorul optează pînă la urmă pentru «viața fără de moarte» a sensului împlinit. Este acesta rostul căutărilor spre cunoaștere ale personajului; pe alt circuit, alteritatea se realizează din nou, printr-o reintrare în sacru. Între cei doi poli ai

acestuia («sacru») e ambivalent, ambiguu, el se pătează dacă e atins și îl pătează pe cel care îl atinge), erosul este calea mediană, terenul experienței, domeniul pe care rătăcitul îl sondează pentru a se regăsi ca «altul». Dar erosul însuși e ambiguu: și acest lucru se întrezărește de îndată ce ne reamintim varietatea «experiențelor» încercate de personaj, dar mai ales atunci cînd realizăm transformarea pe care el o îngăduie. În cadrul său, doctorul este, rînd pe rînd, un Don Juan diabolic, seducătorul, adică Ispitorul și, în același timp, Demiurgul. Dubla deschidere spre sacru pe care o permite erosul ajută la deslușirea însăși naturii «diletantismului» erotic din romanul lui Mircea Eliade. El presupune cunoașterea ca permanentă melancolie a ceea ce nu este ajuns și ca revelație a propriei salvări prin accident (căci nu altceva este episodul lui Algje).

Romanul lui Mircea Eliade include, în înclinația sa pentru trăire, o adevărată repulsie față de literatură: coincident și în aceasta cu confesiunea papiniană. [...] Notația de jurnal, aparenta discontinuitate a evoluției personajului (în interiorul unei cărți foarte «construite»), confesiunea abruptă, dialogul fragmentat și adesea tern, sînt modalitățile acestei respingeri. Solipsismul moral și gnoseologic îl caracterizează și pe doctorul din *Isabel și apele diavolului* ca și pe «omul sîrșit» al lui Papini. [...] Pînă la urmă, teza lui Mircea Eliade este aceea a ducerii la ultimele sale consecințe a unui drum, oricît de puține șanse spre cunoaștere și eliberare poate el să aducă. Ca atare, personajul își consumă viața ca pe o aventură. Intellectualismul lui Mircea Eliade presupune în ultimă instanță respingerea aîf a sondajului psihologic, cît și a obiectivității romanești, cele două căi pe care înainta romanul românesc interbelic. A treia cale, așa cum e ea încercată, nu pare să ducă totuși la o descoperire, cel puțin nu încă. Cu toate acestea, ea conține în sine germenii unei dezvoltări care implică ridicarea din contingent, din trăire, într-un spațiu care nu poate fi explorat pur și simplu, în care personajul nu atît trăiește, cît este trăit. Intrarea în fantastic, pe care o va arăta ulterior proza lui Mircea Eliade, pînă la ultimul său roman, *Noaptea de Sînziene*, este rezultatul unor căutări începute încă din *Isabel și apele diavolului*. În el, cu adevărat, experiența în cotidian devine nostalgie pentru ceea ce nu poate fi străpuns și cunoscut pînă la ultimul său strat de semnificație. Atunci abia «nedumerirea» stearpă a personajului din *Isabel și apele diavolului* se va transforma în melancolia profundă a celui din *Noaptea de Sînziene*.“ (*Experiența ca melancolie*, în *Viața românească*, an. XXXII, nr. 11, noiembrie 1979, p. 129–134.)

Într-o culegere de studii consacrate unor etape, genuri și specii importante ale literaturii române moderne, găsim sub semnătura criticului Nicolae Manolescu și cîteva referințe fugare la romanul *Isabel și apele diavolului*, văzut, alături de *Șantier*, sub zodia unor influențe multiple, de la Papini și Pavese la Malraux și mai ales Gide. (*Romanul românesc modern: „Creație și analiză“*, cap. 4, *Noul roman*, în *Istoria literaturii române. Studii*. București, Editura Academiei, 1979, p. 257.)

Pe urma unor enunțuri devenite locuri geometrice ale exegezei, Al. Piru depistează în *Isabel*... motive din Kierkegaard, Papini și Gide: „Cu idei din *Jurnalul seducătorului* de Kierkegaard, *Un om sîrșit* de Papini și *Imoralistul* lui Gide, autorul narează la persoana întîi aventura unui tînăr orientalist care-și propune să turbure și să modifice destinele celorlalți, pentru a depăși prin trăire (cunoaștere) condiția de «geniu sterp». Experiențele au în vedere pe fiul și cele două fete ale pastorului Axon, din care una accesibilă, iar alta, Isabel, rezistentă, ca și pe profesoara estetei miss Roth. Toate sînt eșecuri, deoarece sîrșesc în sexualitate pură, afară de seducția Isabellei, care are un rezultat concret, întrucît aceasta, dăruindu-se unui soldat cu gîndul că s-a dăruit doctorului, naște un copil, conceput de doctor ca și prin partenogeneză.“ (*Mircea Eliade*, în *Istoria literaturii române de la început pînă azi*, București, Editura Univers,

1981, p. 459-460.) Cu toate acestea, romanul i se pare „interesant” „sub aspectul noutății concepției și a tehnicii”.

Într-un splendid eseu, inspirat de disponibilitatea luciferică a „doctorului” din *Isabel și apele diavolului* pentru experimental existențial, Gheorghe Grigurcu îl închipuie pe Eliade un „Casanova hiperintellectualizat”, care, obosit de „luciditatea” cu care își domină experiența viețuirii, se comportă ca un dandy, „ca un individ ce refuză a se fixa”, biciuit de voluptatea transcenderii ei prin căutarea imprevizibilului, a ezotericului, a misterului. „Rodul” pe care îl caută și de care se lasă obsedat, asemeni „doctorului” din *Isabel...*, este — conchide eseistul — cel al „îndoielii”: „Pe căile viguros tratate ale impulsurilor naturale, romancierul se arată fascinat de tipul complet, renescentist, dar predispus spre lascivitate, pivotând în jurul donjuanismului: «Cariera erotică a lui Rabindranath întrece chiar pe aceea a lui D'Annunzio. De aceea nu voi putea publica amintirile mele decât peste mulți, peste foarte mulți ani, când toate acele persoane astăzi celebre în India nu vor mai fi... În orice caz, Tagore este „omul mare” cel mai puțin cunoscut pe care îl are astăzi lumea. Departate de a fi numai poet și un înțelept, el este un bărbat al Renașterii, un Don Juan și un organizator, un om cu extraordinar simț practic și deschis totuși oricărei mistici.» Avem temeuri de a crede că ne aflăm în fața unui model al tînărului cănturar, care-și acordă egolatria conform staturii impunătoare a unui spirit socotit congener.

Asemenea marilor senzuali, Mircea Eliade se simte, instinctiv, amenințat de sterilitate. Captiv al naturii sale glacial-voluptoase, e atras de «trăire», care e o beție a existențialului sumar (dar și subtil) teoretizat, «trăire» ce biciuie personalitatea, relevându-i un sens și o «alchimie mult mai complicată, mai primejdioasă». Nu întâmplător e adusă în ecuație și ideea de transcendență, adaptată structurii proprii, afirmându-se că «sexualitatea a fost pretutindeni și totdeauna o funcție polivalentă, a cărei primă și poate supremă valență a fost funcția cosmologică». Obsedat de necesitatea unui rod, tainic mistuit de spaima neantului căscat în însăși infrastructura sa biologică, autorul nu se mulțumește, precum Camil Petrescu, a cultiva metafora și eleganța frazei nervoase, aruncând în talger un remediu drastic, sub chipul fantasticului. Exotismul indian e devansat sub unghiul unui «exotism» consfînd din frecventarea unor tărîmuri magice. Două observații se pot face în marginea acestui filon care, dezvoltându-se în timp, a acaparat o mare parte din producția beletristică a autorului. În primul rînd, una care are în vedere umilînța (umilînța, durerea, imolația prezentîndu-se drept convulsii obligatorii ale nașterii unei creații, însoțitoare ale fructului ce se ivește din spirit). Nu e oare imaginația o exploatare a slăbiciunilor psihologiei, o corijare conștientă sau inconștientă a traseelor, operațiilor și rezultatelor sale? O recunoaștere a imperfecțiunii instrumentelor «naturale», a viziunii «realiste»? În al doilea rînd, trebuie semnalată o revanșă a raționalismului legat de primatul simțurilor («luciditatea» senzualilor de clasă), deoarece imaginarul e, totuși, o explicație, o raționalizare *sui generis*, spre deosebire de absurd, care e renunțarea la orice explicație. Refuzînd absurdul, Mircea Eliade recurge la «halucinația» controlată a perspectivei literare, care îi oferă prilejul întrupării eurilor posibile, coerente într-o ficțiune ezoterică, cursive într-un sistem epic, într-un scenariu unitar al Cosmosului. Fantasticul dă senzația pleneră, i-mediată (empirică) a creației, fiorul rodului dorit.

Între natura înghețată, stearpă prin fixația lubrică și prin marile artificii cerebrale, apropiindu-se de estetism, și predispoziția generoasă, germinativă a scriitorului se produce o scindare, un ascuțit conflict. Autorul *Luminii ce se stinge...* se proclamă o natură dublă: «În mine se zbat de cînd știu două mari și seducătoare nostalgii: aș vrea să

fiu în fiecare ceas altul, să mă scald în fiecare zi în alte ape, să nu repet niciodată nimic. Dar aș vrea, în același timp, să pot găsi un punct fix de unde nici o experiență și nici un raționament să nu mă poată deplasa.» Acest «satanic al intelectualității» (G. Călinescu), care-și însenează cu o cumplită luciditate episoadele sentimentale, ca și «viciile» (îndice al vanității), are apetitul simplității, care — atenție! — nu e mai puțin factice, mai puțin înscenată, în pur spirit dandyst, paradoxal-agresiv. Omul de bibliotecă, damnat prin erudiție, năzuiește la o lectură «laică», eliberatoare: «Citesc *Tarr* de Windham Lewis. Sunt cel puțin șase luni de cînd n-am citit un roman. Lectura îmi dă la început voluptatea unui viciu nepermis, experimentat pe ascuns. Este adevărat că tocmai astăzi aveam mult de lucru — și am lăsat toate ca să citesc acest roman straniu și caritabil, care seamănă cu așteptate romane scumpe mie, cu Dostoievski și cu Dos Passos, de pildă. Viciul acesta, pe care mi-l satisfac alături de o bibliotecă plină de tratate erudite, la o masă încărcată cu dicționare și texte, mă înalță brusc în propriii mei ochi. Îmi dă un ciudat sentiment al libertății. Îmi spun că totul nu e pierdut dacă acum, în loc să fiu lângă Bogdanof, stau cu picioarele pe birou și citesc un roman. Cu lectura aceasta „laică” îmi satisfac tot disprețul meu pentru erudiție, pentru munca onestă și inutilă, pentru așteptate științe dragi, pe care, tocmai pentru că îmi sunt dragi, ard de dorul de a le disprețui, de a le „înșela”, de a le umili.» Dintr-o astfel de sumeșire împotriva celor «dragi» purcede, fără îndoială, și atacul la adresa «inteligenței», ca un gest masochist, care trebuie apreciat *cum grano salis*. Scriitorul se dezice de sine cu o dramatică frivolitate, cu o amară inconștientă, care nu demonstrează altceva decât zbaterea stratului creator, fecund, aflat dedesubtul celui frigid, mutilant. Din reacțiile unei psihologii turmentate, exhibîndu-și rupturile prin mozaicul momentelor confesive ce o compun, desprindem semnificația unei vitalități formidabile, în ofensivă, dejucîndu-și eșafodajele obstacolelor, pe care, dintr-o obscură pornire contradictorie, și le-a pus singură în cale. De notat că iraționalitatea triumfală a «vieții» e slăvită prin mijlocirea unui protocol gnoseologic, printr-o teatrală palinodie a teoriei înseși, ca o predare de ștafetă, de o conținută ironie: «Mă întreb dacă nu a venit timpul să ne emancipăm de primatul cunoașterii prin inteligență, prin spiritul pur. Dacă nu trebuie să încercăm și o cunoaștere globală, organică, prin pasiunile, entuziasmele, păcatele și somnul nostru. Ce mai avem de aflat prin inteligență și rațiune? Adevăruri din ce în ce mai abstracte (cum a ajuns fizica modernă), tot mai simbolice, mai depărtate de om și de viață. Drumul acesta a fost prea mult bătătorit. Haide, curaj, pe un drum nou, cu alte instrumente, cu alte ținte. O pasiune și o turpitudine — nu ne relevă oare un adevăr nou? De ce să credem că pasiunile sunt numai o întunecare a rațiunii? De ce să punem întotdeauna rațiunea înaintea? Aș vrea să cunosc un om nou, unul care să-mi spună că a găsit viața și adevărul în afara inteligenței și în afara misticei. În urma urmelor, au început să mă exaspereze adevărurile acestea aproximative, cu inevitabila lor cîțime de irațional, pe care le adunăm ca furnicile de trei-patru mii de ani. Haide, un singur om nou, cu desăvîrșire nou, altul, el însuși cu adevărat!» În atari rînduri, dincolo de teza «trănistă» care a găsit în Mircea Eliade pe unul din protagoniștii săi, se descoperă sufletul poetului de totdeauna, oferind rodul optimist, strălucitor și cert al îndoielii sale funciare. Scriitorul poate exclama precum doctorul din *Isabel și apele diavolului*: «Diavolul nu mă mai poate întuneca de-acum. Pentru că am rod. S-a născut și e viu, e viu și e al meu...» (*Mircea Eliade și obsesia rodului*, în *Viața românească*, an. LXXXIII, nr. 8, august 1988, p. 82-84, rubrica „Cronica ideilor”.)

Cristian Livescu, un critic relativ tînăr cîștigat de exercițiul inovator al noii critici franceze, depistează în romanul *Isabel și apele diavolului*, proaspăt reeditat, elemente de modernitate cu totul excepționale, apropiate unor experiențe de avangardă ale

romanului european. Acestea ar fi, de pildă, ipostazierea multiplă și bruscă a aceluiasi personaj fără tradiționala pregătire narativă, apelul la vis ca alternativă posibilă a percepției realului, amnezia dezinvoltă a trecutului în biografia eroilor, ezitări în „fixarea” identității lor sau chiar faptul — mărturisit ulterior de autor — că subiectul s-a clarificat în deriva „inspirației”, neavînd un plan, o schemă incipientă. Coroborate, toate aceste date îl duc la concluzia că Eliade a experimentalizat cu program un soi de „labirintizare a narațiunii”, modalitate iconoclastă pentru care proza secolului, începînd îndeosebi cu al doilea deceniu, vădea o certă apetență: „Romanul *Isabel și apele diavolului* (1930) are meritul de a conține, în fază embrionară, multe din obsesiile și experiențele pe care va miza proza lui Eliade, deși cercetătorii i-au acordat o mai mică importanță. Datată «aprilie-august 1929, Bengal», cartea aceasta, «un pic autobiografică, un pic fantastică», grație căreia autorul ei — pe atunci în vîrstă de numai douăzeci și doi de ani, aflat în India cu o bursă de studii — și-a redobîndit «sănătatea și echilibrul» (*L'Épreuve du Labyrinthe*, p. 59), cartea aceasta, așadar, încearcă o interesantă labirintizare a narațiunii, pe calea autenticității și demonismului, a «schimbărilor» bruște de atitudine ale eroului și a balansului între două lumi: cea a visului, ca răvășire a spațiului, și cea a visului convertit în real, ca modificant al percepției timpului. Epica romanului se umește cu dificultate, ezitînd în fixarea clară a identității celui ce monologhează, excomunicat în prezent cu omisiunea amnezică a trecutului: «Nu știu cîți ani am. De copilăria mea nu-mi amintesc. Limba neamului meu am uitat-o. M-am născut într-o țară de miazănoapte. Știu orașul în care unii trecători se apropiu și îmi vorbeau.» În *Amintirile de tinerețe* (1963), Eliade avea să recunoască faptul că redactarea romanului a fost lăsată «la discreția inspirației», subiectul precizîndu-se pe parcurs, cu repere ale trecerii prin India de Sud: «Mă concentram în punctul de a fi fascinat, în a crede că actul de a scrie nu făcea decît să prelungească starea secundă în care mă lăsasem să alunec *aproape inconștient*» (*subl. ns.*). Prin starea secundă se poate înțelege o afecțiune de adaptabilitate climaterică, traversată de autor, dar și efervescența imaginară, survenită în paralel cu studiul textelor și gramaticii sanscrite, căreia înărilor admirator al lui Papini și Green îi cade pradă: «Poate să pară straniu, dar acest roman iese numai din reminiscențe și amintiri era în întregime imaginar, și acest mod de a scrie era ceea ce poate îmi plăcea cel mai mult. Pe scurt, trăiam prin ea o existență care nu era a mea și nu aș fi vrut în nici un caz să fie a mea, dar ale cărei aspecte fantastice, demonice și crude mă fascinau.» (*Souvenirs de jeunesse*, Paris, L'Herne, 1978, p. 40.) (*Mircea Eliade — pomind de la „Isabel și apele diavolului” <I>*, în *Antiteze*, an. I, nr. 1, mai 1990, p. 3.)

Recitînd romanul în ediția anului 1990, Constantin Cubleşan se extaziază sincer în fața modernității lui incitante, care i se pare consonantă mai degrabă momentului nostru literar, trecut prin narațiunile existențialismului și ale „noului roman”, decît contextului cultural în care apare. Remarcă de asemenea, ca o excepție în romanul românesc, gama atitudinală largă de manifestare a personajelor din *Isabel...*, depășind accepțiile obișnuite, creștine, ale noțiunilor de bine-rău, inocență-viciu, virtute-păcat.

În genere, consideră *Isabel...* un roman al inițierii erotice, dar simte în infrastructura narațiunii voința conceptuală a lui Eliade de a figura cu mijloacele prozei o cale de răzbatere a „sacralității” în „profan”: „*Isabel și apele diavolului* este, fără îndoială, un inițiativ roman de dragoste. Cu halouri exotice și reverberații în fantastic. Lumea ce ni se relevă în paginile lui e o lume mereu însetată de adevărul cunoașterii (al cunoașterii de sine), de izbăvirea și purificarea prin patima (practica) păcatului, în luptă cu răul din sine și din universul înconjurător («Nu voiam să redevin creștin. Nu voiam să plîng, umilit și să mă rog, luptînd cu un diavol și cu un vis. Înțelegînd că mîntuirea mea

nu poate veni decît pe această cale a libertății și păcatului, mi-am schimbat lupta. M-am îndreptat către alte ispite. Ispite și păcate se găsesc peste tot în drumul cărnii, și aceasta e fericirea omului. Păcătuiind se liberează — de stupiditate, de creștinism, de demoni. Ajunge simplu și curat. Lumina nu vine din lumină, ci din întuneric»). Mircea Eliade ne propune astfel o cale de excedere a sacralității prin profan.” (*Mircea Eliade la ora reeditărilor*, în *Steaua*, an. XLII, nr. 9, septembrie 1991, p. 6-7.)

S-a păstrat în arhiva din țară a scriitorului și o scrisoare insolită a congenerului său Gh. Andrieșescu, cunoscut probabil la întrunirile cercului de prieteni (face dese aluzii la Mihail Sebastian, Ionel Starck-Jianu și se închinuie uneori chiar „fratele Mihail”, invocat în roman) sau la congresele studențești, amintite în *Gaudeamus*. Epistolierul — de formație politehnistă, deducem — îi citește romanul și, obsedat de el, umple filele cu observații amănunțite, mergînd pînă la indicarea paragrafelor și a rîndurilor. Estimările sale sînt însă comune și în unele cazuri chiar puerile. Ne interesează totuși doar ca expresie a mentalității cititorului de rînd, surprins și uneori pus în dificultate de nouitatea scriiturii și a problematicei. Ele sînt poate, prin revers, o recunoaștere de o autenticitate involuntară a cutezanței naratologice cu care *Isabel...* fertiliza perspectiva romanului românesc:

„Constanța
18 iulie 1930

Dragă prietene,

Îți scriu despre *Isabel...*

Nu-ți fac propriu-zis o critică, aș putea spune însă o critică cu totul personală, pentru că nu mă conduc decît de considerații cu totul subiective.

În general, cartea îmi place, îmi place mult — ca tot ce scrii — mai ales știind că e o bucată de viață. Ar trebui să scriu mult ca să-ți spun toate reflecțiile ce mi le-a prilejuit.

Cu riscul de a te indispuce (?), am să-ți spun tot ce gîndesc despre ea (despre tine), chiar atunci cînd nu sunt sigur că am dreptate.

Mai întîi nu înțeleg de ce ai publicat-o în forma asta, deoarece pentru lume ar fi fost mai nimerit s-o faci în formă de jurnal-foileton. (Mai ales că te gîndeai să scoți și ceva parale.) Așa cum ai făcut-o, e o insultă adusă mulțimei; termenul nu e bun, pentru că, de obicei, insulta e înțeleasă, dar cartea ta nu. Eu, cînd voi scrie, voi face în așa fel ca să pară că-i insult, că-i disprețuiesc. Ceea ce ai scris (ceea ce ai făcut) nu-s decît evenimente mediocre drese cu sos neînțeles, pentru toți cei ce nu vor-înțelege. Nici eu nu înțeleg complet, dar cei ce înțeleg ceva se pot — cred — număra pe degete.

Și eu sunt contra «clarității grafice», pentru că «neclaritatea» exprimă mai mult. Dar eu scriu «neclar» numai cînd scriu pentru mine sau pentru singurul prieten intim. (Acum te-ai adăugat și tu.)

Cine n-are însă experiență nu pricepe nimic din «neclaritate» și trebuie să i se pară băguială. De aceea am să-ți arăt fraze pe care cred că sunt singurul ce le înțelege.

N-aș fi înțeles ce înseamnă «*trop comprendre a tué en moi le goût d'agir*» dacă, după ce am dedus (studiind chestia jidovească) că majoritatea oamenilor sunt tîmpiți, nu m-aș fi lăsat («descurajat») de rezolvarea ei.

Încep pagină cu pagină.

Nu înțeleg și nu-mi place dedicația care miroase a poză (pentru că lucrarea e publicată), și-aș ierta-o în manuscris, deși n-o înțeleg.

(Pag. 12) «Portul era frumos, pentru că era noapte»... Mi-a plăcut extraordinar, ca stil, și e de o fină subtilitate.

(13, alin. 3 de jos, și p. 14) Cred că numai eu le înțeleg. Sunt curios dacă le va înțelege și prietenul meu.

Cuvinte care îmi arată că ai *corespondență* cu mine: «bucurie stridentă» (14, rînd 6) «evadat» (17, al. 3).

Faptul că te-a interesat soția pastorului și Isabel — în sensul de a le influența viața și de a le cunoaște — îmi dovedește că nu te-ai interesat de psihanaliză. De cînd i-am prins elementele, nu mă mai atrage nici o taină (feminină), fiindcă toate îmi sunt neobișnuit de clare. Și mă mir (acum, la a doua citire) că ți-ai putut pune întrebări ca: «de ce Isabel l-a iubit pe Algic» sau că te miră «contradicțiile» d-rei Roth. Pentru că unul care te-ar înțelege (din fericire nu prea sunt) și ar ști și psihanaliză ți-ar putea imputa că ești tînar. Acum, nu găsesc nimic extraordinar în toate cele ce se raportează la sexualitate, de la căsătoria catolică și pînă la onania «prin influență» a Enei.

Despre toate acestea voi vorbi în cartea mea.

(26, al. penult.) Eu cred că pot fi și reverii-nostalgii (conjugale) nemediocre. Eu nu găsesc că dragostea mea pentru dragoste — sau chiar pentru cineva — e mediocră, pentru că toți (sau mulți) oameni pot simți dragostea, după cum nu-mi trece prin gînd că Beethoven e mediocru, fiindcă s-au mai apucat și alții să «viseze» muzical și să compună. Totul e chestie de nuanțe. De aceea mă mir (26, al. ultim) că spui: «nici o excepție». Dacă n-ai înțeles, trebuie cel puțin să spui că sunt excepții, pentru că nu-mi place ca tocmai tu să cauți pe tema generală: femeia e inferioară.

Același lucru (la pag. 28, al. 1). În același timp corectezi (27, al. jos), corectezi admirabil, dar pe cînd cele ce ai spus în rîndul 8 (p. 28) le înțeleg toți, corectările (explicările) nu le înțelege nimeni. Aș spune o lipsă de unitate de atitudine.

(37, jos) «... vastă stupiditate feminină». Pentru că nu ne înțelege pe noi (pe tine)? Cînd n-ai înțeles-o tu pe Isabel (de ce s-a dat lui Algic), nu era vastă stupiditate masculină (în sensul că ea ar fi putut spune asta)?

(44, al. 1) Cred că înțeleg numai eu.

(45) Cine e Mihail? Nu înțeleg nimic ce e cu acest prieten. Cîteodată credeam că sunt eu, dar de cele mai multe ori nu se potrivea.

(46, jos) Foarte bine.

Spune-mi ce-i cu «Metafizica», ce cu «cea dintîi femeie», cu «cele 211 pag.» și celelalte (p. 49), că nu înțeleg nimic. Și nu-mi place partea aceasta, pentru că nu e «neclaritate», ci e omisiune:

(49-50) Aș vrea să-mi explici fraza de jos.

(51) Nu înțeleg.

Am rîs mult cînd am citit că tapezi la cinema și jazz-uri în salon, cu pian dezacordat. Dar parcă nu-mi vine a crede: ori pianul nu era dezacordat, ori ai pierdut simțul estetic.

Nu-mi place că scrii uneori pe englezește fără să traduci, poate pentru că n-am dicționarul la mine. Totdeauna însă mi s-a părut aceasta ca poză, în cazul tău e inconstiență.

(82) Nu înțeleg ce-i cu viciul Vermei. Mi se pare o neclaritate «voită». De cîte ori pomenești, îi dai alte înțelesuri, încît nici eu nu știu precis de ce e vorba și chiar te întreb dacă e raport sexual, onanie sau act pervers.

(83, rînd 10) E adevărat?

(86) Dacă eu sunt Mihail, atunci află că te înțeleg, fiindcă și eu sunt dincolo de ură.

(96, jos) Am înțeles.

(97) Nu înțeleg ce-i cu gluma prietenului.

(100) V. psihanaliza.

(103, rînd 5-6 de jos) E adevărat. Și care e cauza?

(104, jos) E «tema cărții», partea perfectă, admirabilă.

(105) Am înțeles.

Stilul e destul de «neclar», pentru ca să nu mai fie nevoie să fie și forma tot așa. În visul nopții de vară se surprinde greu realitatea; prima dată n-ai observat decît cînd ai spus că trecuse 4 ani! Nu-mi place forma în care ai scris acest capitol.

(109, jos, al. 1) Eu ți-aș putea lămuri. L-am încercat.

(142, jos) Un alt vîrf, o altă realizare maximă a cărții. De altfel, găsesc în toată cartea multe lucruri care îmi plac deosebit, pe care le găsesc admirabil revelate, dar e greu și inutil să ți le arăt.

(147, sus) E adevărat? (Te rog să-mi răspunzi la aceste întrebări, chiar numai prin da sau nu, fiindcă pentru mine sunt cam în contradicție cu spiritul ce-l desprind din toată cartea; ca să-ți citez numai cuvîntul de la sfîrșitul alin. 1, pag. 195.)

(197) «... sunt un om care nu mă mai pot interesa sau atașa de fructele acțiunilor mele.» Îmi miroase a renunțare, intelectuală și sentimentală.

(212, r. 12, de jos) Nu-mi vine a crede. Eu cred că, *inconstient*, suferi.

În rezumat: nu găsesc cartea totdeauna sinceră sau nu te cunosc eu. Dacă ești peste tot sincer, atunci te contrazici, dar faptul acestei contraziceri îl înțeleg.

Stilul îmi place, are ceva «experimental», la fel cu acela al muzicii genilor, la fel cu a lui Kierkegaard (ca substanță, conținut).

Mihail Sebastian scrie (despre tine) mai bine decît mă așteptam, deși dă a înțelege că a înțeles tot.

Sunt în Constanța pentru 2 luni, fac practică și pregătesc proiectul de diplomă *Tramvaie electrice la Constanța*. Dacă îmi scrii acum, trimite-o la Dorohoi (str. Mîrzescu), unde voi sta 15 sept. - 15 oct., pe urmă tot la Timișoara.

M-am oprit puțin în București și am uitat să mă duc pe la Ionel Starck.

Îți voi mai scrie.

Salve,

Gh. Andrieșescu.

Să-mi trimiți o fotografie recentă, — am uitat cum mai arăți —, dar să nu scrii nimic pe ea. Îți voi trimite și eu.

Datorită publicității abundente făcute în jurul romanului și a staturii culturale incontestabile a tînarului romancier în cadrul generației sale, se sconta în epocă pe un posibil premiu. *La nation roumaine* (an. III, nr. 489, 14 august 1930, p. 2) pronostica fără precauții cîștigarea apropiată de către *Isabel...* a premiului pentru roman decernat de *Curentul*. Evenimentul nu s-a produs însă.

În arhiva scriitorului s-a păstrat și această invitație prin care un juriu prestigios îl tenta pe Eliade să concureze cu primul său roman pentru Premiul „Femina”:

„București, 9 februarie '932

D-le,

Dacă vrei să luați parte la concurs pentru Premiul «Femina» (una mie franci francezi), vă rog să-mi trimiteți romanele d-voastră *Isabel și apele diavolului* pentru a le citi și prezenta Comitetului din care fac parte și care este prezidat de M.S. Regina Maria.

Primiți, vă rog, încredințarea sentimentelor mele cele mai distinse.

J.Col.Caribol, născută Văcărescu.

232, Calea Victoriei, București.“

Nu se știe dacă autorul a acceptat. Cert este însă doar faptul că *Isabel și apele diavolului* nu a primit nici acest premiu, deși poate îl merita. Nu ne putem reține însă de la supoziția că „zgomotul“ făcut în jurul cărții l-a mobilizat constructiv pe scriitor și a netezit calea spre lauri romanului *Maitreyi*.

VARIANTE

Isabel și apele diavolului, manuscris (redacția a II-a): A; „*Isabel și apele diavolului*“, roman de aventuri spirituale de Mircea Eliade. „*Tinerețe fără bătrânețe*“. *Fragment de roman*, în *Vremea*, an. II, nr. 94, 25 decembrie 1929, p. 5 (în ediția de față, p. 3-9); B; *Isabel și apele diavolului*, București, Editura „Națională“ S. Ciornei, 1930; C; „*Isabel și apele diavolului*“ de Mircea Eliade. „*Unul printre zece mii*“, în *Cuvîntul*, an. VI, nr. 1795, 20 aprilie 1930, p. 3-4 (în ediția de față, p. 10-16); D; *Isabel și apele diavolului*. Ediția a II-a. București, Editura „Națională“ S. Ciornei, 1932; E; *Fragment din „Isabel și apele diavolului“*, în *Literatura română contemporană*, București, Editura Dacia, 1943, p. 262-270 (în ediția de față, p. 10-16); F.

Aflat un timp, după plecarea scriitorului din țară, în arhiva sorei sale, Corina Alexandrescu, apoi în fondul Bibliotecii Centrale Universitare, care i-l cumpără cu suma de 13.450 lei, manuscrisul romanului *Isabel și apele diavolului* a ars, se pare, laolaltă cu alte documente literare inestimabile, în incendiul care a mistuit clădirea bibliotecii în seara zilei de 22 decembrie 1989. Încercăm să-l descriem de aceea cu o anumă grijă pentru detaliu, avînd în față copia lui xerox și conspectele noastre făcute prin anii 1987-1988, în urma unei atente cercetări a acestuia.

Se păstrase în două redacții olografe distincte, succesive cronologic. Prima reprezenta o variantă embrionară, de lucru, a textului, incompletă și în cea mai mare parte ilizibilă, paginile fiind sufocate de abundența bruioanelor și a revizuirilor de tot felul. Avea 106 file, de formate diferite (23x14 cm; 23x17 cm; 27,50x23 cm), nenumerotate de autor și scrise cu cerneală neagră sau creion alît recto, cît și verso. Uneori, ele erau folosite obișnuit, pe înălțime, alteori erau întoarse cu 180 de grade, înălțimea devenind lățime. La începutul unor capitole, printre rînduri sau în oazele nescrise ale paginilor, autorul schițase mai multe portrete în peniță și creion, care păreau în genere autoportrete, dar puteau fi și profilurile imaginare ale unor personaje. Varianta era acefală, neavînd nici pagina de gardă și nici fila cu celebra dedicație. De altfel, la confruntare cu variantele ulterioare, prima parte a textului (îndeosebi capitolele I, II) vădea și absența unui important număr de pagini. De asemenea, capitolele I, II, III, IX, X, XI, XII, XIII nu aveau titluri; capitolul VII oferea unul, *Visul unei nopți de vară*, dar preferat alternativei mai vechi *Poveste cu împărași și cu săraci*, anulată printr-o linie orizontală; capitolul VIII se numea „*Nankin*“, deși titlul va fi formulat ulterior „*Nanking*“. Materialul nu prezenta un *Cuprins*, dar era însoțit de o filă volantă pe care autorul concepuse, alături de un exercițiu lexical curios („*Patriotism. Patriotism. Compatriot. Patriot*“) și eternele schițe de portret, acest proiect de *Sumar*, în două ipostaze, ambele diferite de cel al volumului tipărit:

I

„Tinerețe fără de br.	10 Tinerețe fără de bătrînețe
Unul printre zece mii	10 De ce? De ce?
Isabel	10 Isabel
Povestea mea	10 Povestea mea
Oglinda și păcatele	15 Oglinda și păcatul
Povestea fiului risipitor	15 Povestea fiului risipitor
Visul unei nopți de vară	15 Visul unei nopți de vară
Nankin	10 Nankin
Poema vasului de porcelan	Odaia cu minuni
No. 565.133	Soldatul
Typhoon	Typhoon
...Și viață fără de moarte	...Și viață fără de moarte
	II
	Epilog și remember“

Cifrele din dreptul citorva capitole par să indice numărul de pagini la care ele urmau să ajungă. Numărul lor real de pagini nu corespundea însă acestor aproximări. Titlul capitolului *No. 565.133*, formulat inițial *Banca No. 565.133*, era obținut prin hașurarea primului cuvînt. La fel titlul capitolului *Soldatul*, provenit din formularea anterioară *A venit un soldat*.

La transcriere, autorul renunță și la două pasaje mai mari, întrucîtva interesante sub raport stilistic. Le reproducem mai jos, cu mențiunea că primul aparține capitolului I, fiind un fel de variantă princeps a textului cuprins în ediția noastră între p. 4 (r. 34) și 5 (r.30), iar cel de-al doilea aparține capitolului III, fiind plasabil în ediția de față la p. 20, între rîndurile 19-20:

„Am colindat împreună. Nu știu ce mi-a spus, dar înțelegînd că erau părerile mele, i-am strîns brațul.

— Te rog, *Fräulein*. D-ta crezi că eu nu cunosc filozofia și morala, și știința, și toate celelalte? Le cunosc, dar le-am uitat. Uită-le și d-ta! Haide... Eu le-am uitat într-un minut și jumătate, cît a durat ridicarea ancorei... Lasă-mă să mă contrazic. Am fost un om care mi-am întins singur cursa; am scris, *Fräulein*, și am făcut aceasta crezînd că scriu pentru eternitate. Lanțul se strîngea în jurul grumazului, a pulpelor, a gîndurilor. Mă sufocam, și am plecat. O, sunt fericit că d-ta nu mă cunoști, că nu vrei să știi cine am fost, că n-ai să comunicî în țară ceea ce îți spun acum. Acolo, oamenii mă cunosc într-un fel și nu-mi dau voie să cred și altfel. Mă contrazic! Ascultă, *Fräulein*, ei spun că mă contrazic...

Ea a început să rîdă. Rîdea ca o femeie de o glumă. Rîdeam și eu, simțindu-i brațul cald.

— Dar ești tocmai eu însumi...“

*

„Și acum, povestea se repetă. În gîndurile Isabelei pătrund îndoielei, speranțe, probleme. De ce n-ar fi și ea asemenea eroinelor din filme? De ce n-ar găsi un soț care s-o aducă în Europa, pe Rivieră și la «Moulin Rouge»?

Nădejile și turburările unei fete se ghicesc cu nebănuită precizie. Și iarăși, vechea bucurie de a sădi, de a iscodi, de a lăsa să se subînțeleagă posibilități fericite.“

Fiind, cum aminteam, incompletă, dezordonată și aproape imposibil de descifrat în totalitate, această primă redacție a manuscrisului n-a putut și exploatată în prezentul aparat de variante. Ne-a fost însă de mare folos la stabilirea unor lecțiuni corecte ale unor cuvinte, fraze și contexte lexicale, neclare sau eronate în textul de bază.

Redacția a II-a a manuscrisului era copia finală a redacției I, transcrierea făcându-se cu cerneală neagră pe file de format 23x18 cm, numerotate de la 1 la 163. Paginile variau între 7 și 36 de rânduri, fiind acoperite doar recto. Textul avea o caligrafie impecabilă, perfect lizibilă, deoarece era destinat tipăririi.

Transcrierea îl solicitase intens pe Eliade, lucru pe care îl aflăm din aceste remarci strecurate în *Memorii*: „Începusem mai de mult să corectez și să transcriu romanul. Dar nu izbuteam să-l termin. Fiecare pagină mă costa un enorm efort. Scrisesem citorva prieteni despre *Isabel...* și Ionel Jianu s-a oferit să se îngrijească de corecturi și de publicitate îndată ce Cezar Petrescu v. fi aranjat contractul cu Ciomei.

Cu un suprem efort, am terminat romanul la începutul lui august. Mă detașasem de literatură. Mă cufundasem din nou în studiile mele de indianistică și fiecare ceas pe care îl cheltuisem plecat asupra ultimelor capitole mi se păruese nesfârșit. [...]

Am răsuflat ușurat când am duș pachetul la poștă. Îmi redobândisem libertatea.“ (*Memorii*, I, București, Editura Humanitas, 1991, p. 188.)

Ca și redacția I, cea de a II-a începea direct cu titlul primului capitol, neavând nici pagina de gardă și nici cea cu dedicația. În special ultima trebuie să fi existat însă și să se fi pierdut (în ediția din 1930 apare pentru prima dată), întrucât scriitorul vorbește de dedicație în *Memorii* ca aparținându-i. Din redacția a II-a lipsea de asemenea, ca și în cazul celei dintâi, *Cuprinsul*, care în textul tipărit se va numi *Tabla capitolelor*.

Însărcinați, am văzut, nu numai cu operația de supraveghere a tipăririi manuscrisului, dar și cu pregătirea publicitară a impactului cu publicul, cei cițiva inimoși prieteni din țară ai scriitorului (Ionel Jianu, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu etc.) trimit capitolul *Tinerețe fără bătrânețe* la *Vremea*, care îl publică, pe o întreagă pagină, în numărul festiv de Crăciun al anului 1929. Textul este identic cu cel din redacția a II-a a manuscrisului, după care a fost probabil transcris, rarele devieri fiind erori sau fonetisme datorate tipografilor revistei. Titlul apare și el (bănuim la mijloc tot o greșală) ușor contras (*Tinerețe fără bătrânețe*).

La lectura șpalturilor tipografice după manuscris, prietenii lui Eliade vădesc o anume crispare. Ei constată, de pildă, acum, cu mai multă claritate, dar și cu îngrijorare, că departe de țară, vorbind numai engleza, scriitorul se înstrăinase întrucâtva de topica și chiar de gramatica limbii române. Întreprind de aceea, fiecare din perspectiva lui, numeroase remedieri stilistice, depășind simplitor stadiul (și îndreptățirea) corijărilor gramaticale necesare. Ceea ce rezultă este ediția tipărită în 1930 la Editura „Națională” S. Ciomei și reeditată în 1932 identic, probabil după același zaț de plumb. Semnalăm în cuprinsul ei câteva erori grave. Titlul capitolului I nu este *Tinerețe fără bătrânețe* (precum al basmului), ci *Tinerețe fără de bătrânețe*, cum figurează, de altfel, și în *Tabla capitolelor*. Nici cel al capitolului II nu este *Unul printre zece*, ci *Unul printre zece mii*. Rîndul 5 de la p. 69 trebuie mutat în locul rîndului 26 de la p. 87 și invers. În cadrul sumarului, capitolul X, *Zîna și încătușatul*, se intitulează, de fapt, *Încătușatul și zîna* etc.

Tot pentru a atrage atenția asupra romanului și a capta potențialii cititori, la câteva

zile de la apariția lui în vitrinele librăriilor, gazeta *Cuvîntul*, la care Eliade avea cei mai mulți admiratori, publică un nou fragment din *Isabel...*, capitolul *Unul printre zece mii*. Textul este desprins însă din varianta prelucrată intens de prieteni, adică din cea tipărită.

Același fragment va fi reprodus și în creștomașia *Literatura română contemporană*, realizată de criticul Vladimir Streinu și editată în 1943 la Editura Dacia, cu sediul în București.

2

1-5 Fratelui Mihail și oarbei Lalù, cerșetoare în Babu Street, închin această carte. Aprilie - august 1929, Bengal. A, C, E; omite B //

3

1 FĂRĂ DE BĂTRÎNETE A; FĂRĂ BĂTRÎNETE B, C, E // 1 — 2 BĂTRÎNETE. Nu A, C, E; BĂTRÎNETE. Fragment de roman. Nu B // 9 dură A, B; grea C, E // 10 rămân A, B; rămînem C, E / streină A, C, E; străină B // 23 înfriază A, B; înfrize C, E //

4

4 cetit A, C, E; citit B // 6 cetit A, C, E; citit B // 11 putea A, B; putut C, E // 17 confesiune A, B; mărturisire C, E, // 25 cetit A, C, E; citit B // 31 — 32 *Ti-ne-re-țe fără de bă-trî-ne...* A, B; *Ti-ne-re-țe...* C, E //

5

4 arzîndu-mă A, B; consumîndu-mă C, E // 26 ochii A, B; ochi C, E // 30 cetit A, C, E; citit B //

6

1—2 doctore!... Toți bărbații există și toți sunt interesați pentru o femeie. Toți A, B; doctore!... Toți C, E // 7 deosebesc A, B; deosebesc C, E // 10 deosebești A, B; deosebești C, E // 18 savuroasă, aliment A, B; savuroasă e un aliment C, E // 19 feminin A, C, E; feminin B // 29 frîngîii A, B; pîrghii C, E // 36 I. A, C, E; I-a. B //

7

2 I. De A, C, E; I-a. De B // 3 amintească A, B; reamintească C, E // 10 marginile A; marginile B, C, E // 13 limpezesc A, C, E; limpezim B / sunt un altul A, C, E; sunt altul B // 19 plîng, nu A, C, E; plîng, nimic, nu B // 35 a A, B; ale C, E //

8

5 acelui A, B; celui C, E // 8—9 locui același A, C, E; locui în același B // 25 aceasta A, C, E; acestea B //

9

3 genuchiul A; genunchiul B, C, E // 13 genuchiului A; genunchiului B, C, E // 18 citea A, B; cetea C, E //

10

1 ZECE MII A, D, F; ZECE C, E // 2 paserea A, C, D, E; pasărea F // 5 desfăt A; desfăt C, D, E, F // 13 coprindă A, C, D, E; cuprindă F // 27—28 mîna soției pastorului A; mîna pastorului C, D, E, F //

11

12 cinsprezece A; cincisprezece C, D, E, F // 32 mărire și turnurile A; mărire, turnurile C, D, E, F //

12

1 paserea A, C, D, E; pasărea F // 13 ieftene A; ieftine C, D, E, F // 15 Noaptea A; Noaptea C, D, E, F // 22 activind viața pe care o începusem, fără sens și fără datorii, viață A; activind viață C, D, E, F // 23—24 de *les extrêmes me touchent* și descătușare A; de descătușare C, D, E, F // 26—27 inconștientă, instinctivă. Instinctele A, C, D, E; inconștientă. Instinctele F // 28 înțeleg A; cunosc C, D, E, F // 32—33 aud orice A; aud pe orice C, D, E, F //

13

9 descopăr A; descoper C, D, E, F // 16 Crammer. Marile evenimente ale existenței A, C, D, E; Crammer. Marele eveniment al existenței F // 27 femeiei A; femeii C, D, E, F // 28 mi-a A; mi-au C, D, E, F // 31 languoși și A, C, E, F; languoși, viguroși și D //

14

3 descoperi oglindite în A; descoperi în C, D, E, F / intime A, C, D, E; întinse F // 13 nesuferit A, C, D, E; nesuferiți F // 18 aceasta A, D, F; această C, E // 23—24 cari A, C, D, E; care F // 35 prietene A; persoane C, D, E, F //

15

1 strein A; străin C, D, E, F // 2 strein A, C, D, E; străin F // 6—7 franțuzește. Nici o fată din Oatacamund nu știe franțuzește. Doctorul A, C, D, E; franțuzește. Doctorul F // 12 mâinele A; mîinile C, D, E, F // 17 excepție, nici o excepție. Să A, C, D, E; excepție. Să F // 17—18 cărți, să păstrez neîntrerupt contactul cu personajii, cu femeii anglo-tip A; cărți anglo-tip C, D, E, F // 22 umilitor A; uimitor C, D, E, F // 32 cel A; acel C, D, E; acela F // 36 cari A, C, D, E; care F //

17

6 cinsprezece A; cincisprezece C, E //

18

10 asemenea unei serii A; ca pe o serie C, E, // 19 învăța A; afla C, E //

19

34 familiilor A; familiei C, E //

20

3 colecție A; colecția C, E //

21

32 încăpăținare A; încăpăținare C, E //

232

22

20 ochi A; ochii C, E // 30 cinsprezece A; cincisprezece C, E //

23

12 auzit-o A; văzut-o C, E // 15 Iisus A; Isus C, E //

24

7 celorlalte A; celorlaltor C, E // 21 margini A; margini C, E //

25

4 cetit A; citit C, E // 10 întâlni-o niciodată A; întâlni niciodată C, E //

26

3 Bisericii A; Bisericei C, E // 10 margini A; margini C, E // 12—13 lucrăturile A; lucrările C, E // 34 școlii A; școlii C, E //

27

1—2 „celuilalt“ A; celuilalt C, E // 35 contribuiesc A; contribuie C, E // 39 dășagi A; dășagi C, E //

28

9 inchizitor A; închizitor C, E // 36 genuchier A; genuchier C, E //

29

5 nedumiririlor A; nedumeririlor C, E // 8 *nimicul* A; nimicul C, E // 24 coprins A; cuprins C, E //

30

6 În A; La C, E / În A; La C, E / cunoscut pe A; cunoscut-o pe C, E // 8 recetit A; recetit C, E // 9 prăpastiile A; prăpăstiile C, E // 11 Oatacamund cu cea A; Oatacamund și cea C, E // 15 e diversă A; sunt diverse C, E // 23 nedumirire A; nedumerire C, E //

31

12 catehismul A; catechismul C, E // 15 magazinele A; magazinul C, E //

32

7 în A; la C, E / ceasul A; ora C, E // 21 credinții A; credinței C, E // 37 catehismului A; catehismului C, E //

34

18 prăpastiile A; prăpăstiile C, E //

35

12 Rezultatul A; Rezultatele C, E / mulțumea A; mulțumeam C, E // 28 completă A; completă C, E // 30 genuchii A; genuchii C, E // 33 rotunzimea A; rotunjimea C, E //

233

rotunzime A; rotunjime C, E // 37 genuchii A; genunchii C, E / genuchii A; genunchii C, E // 40 îngenuchindu-l A; îngenunchindu-l C, E //

36

14 fișii A; fășii C, E //

37

33 îngenuchteat A; îngenuncheat C, E //

38

8 dar A; ci C, E / bucuriilor A; lucrurilor C, E // 14 curățit A; curățat C, E // 26 ca cu A; ca și cu C, E // 29 paginei A; paginii C, E //

39

9 dracului A; diavolului C, E // 17 trimiteam A; trimeteam C, E // 21 știu nici acum A; știu acum C, E //

40

5 așeza A; așează C, E // 34 școlii A; școalei C, E // 18 reminiscențe A; reminiscențele C, E // 22 școală A; școala C, E //

41

13 greșală A; greșeală C, E // 15 eu A; cu C, E // 18 variété A; varieteu C, E //

42

1 literelor A; literilor C, E // 14 există A; exista C, E // 25 e A; exprimă C, E // 32 piediccele A; piedicile C, E / piedeci A; piedici C, E //

43

14 școlii A; școalei C, E // 17 e A; sunt C, E / neremuneratorie A; neremuneratorii C, E // 24 întunerecul A; întunericul C, E //

44

34 coprins A; cuprins C, E //

45

2 șterseseră A; șterseră C, E //

46

8 indiferența A; indiferente C, E / s-o A; să le C, E //

234

48

9 Aceasta A; Acesta C, E // 39 plinătatea A; plinitatea C, E //

49

20 imprime A; împrime C, E // 32 povestirea A; povestea C, E //

50

13 limpeziciunea A; limpezimea C, E // 16 că A; c-o C, E // 30 inchizitoriale A; închizitoriale C, E //

51

18 ce îmi A; ce-mi C, E // 31 cari A; care C, E //

52

15 prospect-e A; proiecte C, E //

53

25 genuchiul A; genunchiul C, E // 35 și-l A; și îl C, E //

54

7 deșteaptă A; deșteptă C, E // 17 genuchii A; genunchii C, E //

56

28 travesti A; travestit C, E // 29 de-abia A; de abea C, E // 31 ceasta A; aceasta C, E //

57

24 oameni A; oamenii C, E // 29 m-am A; m-ai C, E //

58

22 complet A; complect C, E //

59

3 genuchii A; genunchii C, E // 29 m-a A; m-au C, E // 30 n-a A; n-au C, E //

60

14 mentale A; mintale C, E // 21 par turburi A; pare turbur C, E / dezarticulate A; dezarticulat C, E // 22 a le povesti A; a povesti C, E // 24 sunt A; e C, E / neadevăruri A; neadevăr C, E / gîndesc A; gîndește C, E // 40 dracul A; diavolul C, E //

61

30 cu A; de C, E // 31 Julia A; Iulia C, E //

62

8 camerelor A; camerilor C, E // 10 Isabel iubea A; Isabellei îi plăcea C, E / cealalta A; cealaltă C, E // 17 tibetana A; literatura C, E // 24 experiențe A; experiențele C, E / viața

235

d-lui A; d. C, E // 26 politicoasă A; politică C, E // 32 ispitirelor A; ispitirilor C, E // 34 simșisem A; simșeam C, E // 37- 1 (63) firesc, fără să A; firesc să C, E //

63

2 alerg A; plîng C, E // 5 asupra-mi A; asupră-mi C, E //

64

9 fluturii A; fluturi C, E // 34 agitarea A; agitația C, E //

65

9 fărîmița A; fărâmița C, E // 23 Lebong A; Labong C, E //

66

16 maturizaseră A; maturizează C, E //

67

4 copiii A; copii B // 10 Lebong A; Labong C, E // 12 cuceriri A; cucerire C, E // 13 continuîndu-mă A; continuîndu-mă C, E //

68

16 nu-i A; nu îi C, E // 17 Lebong A; Labong C, E // 21 ocupam deloc de A; ocupam de C, E // 34 complet A; complect C, E //

70

18 săptămîna A; stăpînirea C, E //

71

1 subte A; supte C, E // 4 știu A; știu C, E // 29 imagină A; imagine C, E // 34 presăra A; presărea C, E //

72

3 de-a A; de la C, E // 14 ochi A; ochii C, E // 24 știe A; știe C, E //

73

18 sofragerie A; sufragerie C, E // 39 întrebă profesorul. A; întrebă. C, E //

74

6 visul meu din A; visul din C, E // 9 cunoști A; cunoașteți C, E // 13 strînsese A; strînse C, E // 16 Și A; Ei C, E // 33 lîngă mine A; lîngă mine C, E //

75

5 antipatică A; anticipată C, E // 6 doctorilor A; doctorului C, E // 18 vorbi A; spune C, E // 21 hotărît brusc și A; hotărît și C, E // 23 aici A; aici C, E // 38 complet A; complect C, E //

236

76

2 erau streini A; era strein C, E // 3 i-au speriat A; i-a speriat C, E // 26 răspîndeau A; răsfrîngeau C, E //

77

10—11 „personalități“. Pe cel A; „personalități“. Cel C, E //

78

5 adăogat A; adăugat C, E // 19 cîte A; cît C, E //

79

2 Isabel —, pentru că numai ea le asculta cu o pasionată atenție, în A; Isabel — în C, E // 5 petrecea A; petrecu C, E // 29 intoxicației A; intoxicării C, E // 38 Ochi A; Ochii C, E //

80

10—11 violentu-i A; violentul ei C, E //

81

3 maid A; made C, E // 6 pleoapele A; ploapele C, E //

83

6 substantiv A; subiectiv C, E // 16 critică; că A; critică și că C, E // 31 toate ale A; toate cele ale C, E // 39 gaendah A; geandah C, E //

84

3 paseri A; pasări C, E // 8 paseri A; pasări C, E // 10 Chipru A; Cipru C, E // 12 florile de bale pe A; florile pe C, E // 16 Pentru A; Pe C, E // 26 elefanți A; elefanții C, E // 29 apsaras A; bapsaras C, E // 32 zeiei A; zeiței C, E //

85

14 ale A; a C, E // 30 odăiei A; odăii C, E // 31 și A; de C, E //

87

13 întunerecul A; întunericul C, E // 34 faptul, faptul stăruia A; faptul stăruia C, E // 35 sîncei A; sîncii C, E // împiedecă A; împiedică C, E //

88

12 imbecili A; îmbecili C, E // 22 ele A; ea C, E // 23 sunt ignorate A; este ignorată C, E // inaccesibile A; inaccesibilă C, E // 30 reazem A; reazim C, E //

90

1 cotidiene A; cotidiene C, E // 35 petrecut nenumărați ani A; petrecut ani C, E //

237

- 91
12 mai bine pregătit A; mai pregătit C, E // 38 iubea A; îi plăcea C, E //
- 92
16 Care a viață A; Care viață C, E // 28 socotea culme A; socotea o culme C, E //
- 93
4 aceasta A; această C, E // 13 că A; ca C, E //
- 94
8 rară acestor A; rară a acestor C, E // 32 zeiții A; zeiței C, E // 38 săptămîna A; săptămîni C, E // 39 lumea părea A; lumea îi părea C, E //
- 95
3 marginile A; marginile C, E // 5 urma încă A; urmărea C, E // 8 universitarilor A; universităților C, E // 37 îl socotea A; o socotea C, E // 40 egalitatea A; egalitate C, E //
- 96
11 Ada A; Edna C, E // 11—12 nu niciodată A; nu era niciodată C, E // 25 observat A; observați C, E // 26 drum A; drum C, E // 33 atenție A; atenție C, E //
- 98
9 aceasta A; acestea C, E // 18 gustul și aristocrația A; gustul, aristocrația C, E // 18—19 să leg prietenii A; să aleg prieteni C, E // 28—35 — Aici suntem de acord, Lucy, îi aminteam eu. Cunoști indiferența mea pentru ceea ce alții găsesc grandios sau frumos în natură. Sincer vorbind, nu mă impresionează. Îmi plac, cum îmi place un săpun igienic sau o pereche de pantofi. Recunosc că sunt necesare, chiar indispensabile, ca orice toaletă matinală. Dar nu mă emoționează, nu mă întristează. Cîteodată îmi provoacă acel șoc fiziologic, orgiastic, care îmi deșteaptă instinctele panice. Dar aceasta e alături de suflet, adică alături de artă și de ceea ce stăruie în a numi metafizica mea... (*dialog aparținînd personajului Lucy atribuit conlocutorului, adică „doctorului”*) A; — Aici suntem de acord, Lucy, îi aminteam eu.
— Cunoști indiferența mea pentru ceea ce alții găsesc grandios sau frumos în natură. Sincer vorbind, nu mă impresionează. Îmi plac, cum îmi place un săpun igienic sau o pereche de pantofi. Recunosc că sunt necesare, chiar indispensabile, ca orice toaletă matinală. Dar nu mă emoționează, nu mă întristează. Cîteodată, îmi provoacă acel șoc fiziologic, orgiastic, care îmi deșteaptă instinctele panice. Dar aceasta e alături de suflet, adică alături de artă și de ceea ce stăruie în a numi metafizica mea... (*dialogul respectiv este atribuit corect Lucy*) C, E //
- 99
23 doruri A; daruri C, E // 25 rari A; rare C, E //
- 100
9 în arzătoare pasiuni arzătoare (cerebrale, în ciornele primei redacții a manuscrisului) A;

în pasiuni arzătoare C, E // 13—14 eram, eram singur A; eram singur C, E // 38 vâpăile pielei, toate A; vâpăile, toate C, E // 39 legăturile sau gesturile mele A; legăturile mele C, E / limitele A; limitate C, E //

- 101
26 desernă A; desene C, E // 30 terasant A; interesant C, E // 33 recheme A; reclame C, E // 37 întrebări pe cari A; întrebări cari C, E //
- 102
9 deșart A; deșert C, E //
- 103
10 pleoape A; pleoapele C, E // 20 Theatre A; Theater C, E // 26 nemărgenită A; nemărginită C, E // 28 pricinuiam A; ar fi pricinuit C, E //
- 104
4 strigătoarea A; strigătoare C, E / incultură A; incultura C, E // 6 dedective A; detective C, E // 30 ferestre A; ferestre C, E // 32 după-amiazilor A; după-amiezilor C, E //
- 105
5 izvora A; izvorau C, E // 38 străbătută A; străbătut C, E //
- 106
3 văr de al A; văr al C, E // 35 că, de altfel, ea A; că ea C, E //
- 107
9 tinerelor A; tinerilor C, E // 22 dimineața A; dimineață C, E //
- 108
2 Theatre A; Theater C, E / iubeau A; le plăcea C, E // 9 S. Francisco A; San Francisco C, E // 33 Anna A; Ana C, E //
- 109
2 sorbite A; sorbit C, E // 6 ele însele A; și ele C, E // 15 displac A; displace C, E // 19 strîmță A; strîmță C, E //
- 110
33 subtă A; suptă C, E //
- 111
25 referinți A; referințe C, E //
- 112
4 cămăși albe A; cămașă albă C, E // 14 bucurii A; lucruri C, E // 21 acea A; această C, E // 37 care mă vor A; cari vor C, E / va A; vor C, E / puține înțelegerii A; cu puțină înțelegere C, E // 39 mai mă A; mă mai C, E // 40 contrariul A; contrariu C, E //

113
8 cunoști A; știi C, E / rosturile A; rolurile C, E //

114
7 așîîndu-i-o A; așîîndu-i-o C, E // 25 dogofire A; dogoare C, E // 27 fetii A; fetei C, E // 30 exagerate oricărei A; exagerate ale oricărei C, E // 32 încercă A; încerca C, E //

115
1 Theatre A; Theater C, E // 17 copiii A; copii C, E // 24 strălugit A; strălucit C, E // 28 compătîmire, milă, suferință A; compătîmire, suferință C, E // 32 d-na A; d-nă C, E //

116
31 Theatre A; Theater C, E //

117
1 neconsumat A; necunoscut C, E // 4 vioiciune, *je-m'en-fichisme*, încredere A; vioiciune, încredere C, E // 14 întreaga dreptate A; toată dreptatea C, E //

118
11 Sfirșeam A; Sfirșisem C, E //

119
2—3 oamenii supraviețuiesc marilor întîmplări, ci acela că, după A; oamenii, după C, E // 5 puțința A; puțință C, E // 17 descoper A; descopăr C, E //

120
17 *malaria* A; malarie C, E // 28—29 ironice și obosite, cu tresăriri de liliac, cu rezonanțe nedeslușite, în A; ironice, în C, E //

121
9 Theatre A; Theater C, E //

122
23 făceam altădată cu A; făceam cu C, E // 30 disparat A; disperat C, E //

123
11 ce eu tapam A; ce tapam C, E //

124
20 oprit, ostenită, la A; oprit la C, E //

125
23 cotidiene A; cotidiene C, E //

240

126
4 Theatre A; Theater C, E // 5 unul A; una C, E / altul A; alta C, E // 25 uitare A; mirare C, E // 26 margini A; margini C, E // 29 zvîcniri A; zvîcnituri C, E //

127
5 scufundătorilor A; scufundărilor C, E // 24 11.871 A; 11.813 C, E //

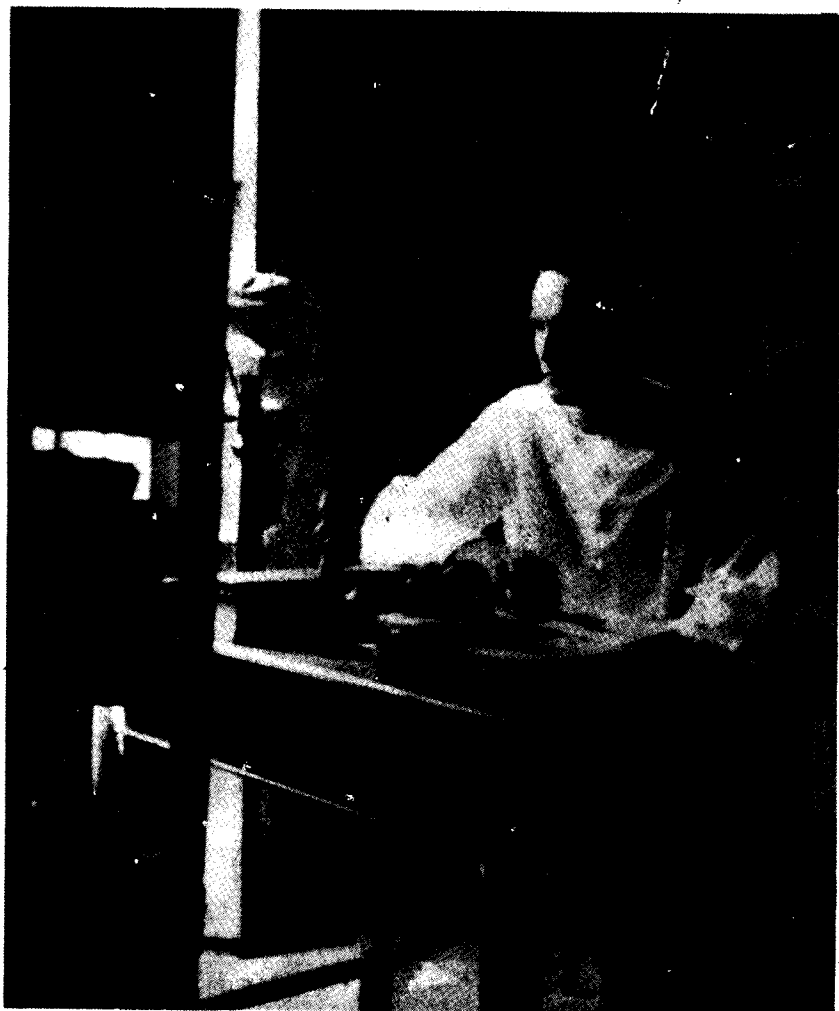
128
35—36 încheagă. În fiecare zi altul, în fiecare an altul A; încheagă. În fiecare an altul C, E // 36—37 nemulțumit, păcătîind împotriva ta, păcătîind împotriva fratelui A; nemulțumit, păcătîind împotriva fratelui C, E // 38 singurătate A; singurătatea C, E //

129
1 iată-mă A; iartă-mă C, E // 4 Iată-mă A; Iartă-mă C, E // 12 noastră agitată a A; noastră a C, E // 21 legătură A; legătura C, E // 25 Cum se află A; Ce mai face C, E // 27 genuchi A; genunchi C, E //

130
8 scriu A; descriu C, E // 24—26 sfînt. Plîngea. Eu A; sfînt. Eu C, E // 27 *nu-spu-ne* A; *nu spune* C, E //

131
13 *That's my weakness* A; *That's weakness* C, E // 23 jure cu mîna pe A; jure pe C, E //

134
22 o slujnică A; slujnica C, E //



În casa familiei Dasgupta. Pe verso: „Mamei, de la băiatul din
India. Bhowanipore, april 1930.”

CUPRINS

<i>Studiu introductiv</i>	V
<i>Notă asupra ediției</i>	XXXIX
<i>Notă asupra volumului I</i>	XLIV

ISABEL ȘI APELE DIAVOLULUI

TABLA CAPITOLELOR

I. Tinerețe fără de bătrînețe	3
II. Unul printre zece mii	10
III. Isabel	17
IV. Povestea mea.....	25
V. Oglinda cu păcate.....	31
VI. Parabola fiului rătăcitor.....	46
VII. Visul unei nopți de vară.....	55
VIII. „Nanking“	70
IX. Cineva îmi dăruiește o lampă.....	81
X. Încătușatul și zîna.....	103
XI. Soldatul nr. 11871.....	119
XII. ... Și viață fără de moarte.....	125
Epilog.....	131
<i>Note, comentarii, variante</i>	137